JANE VAN LAWICK-GOODALL

În umbra omului

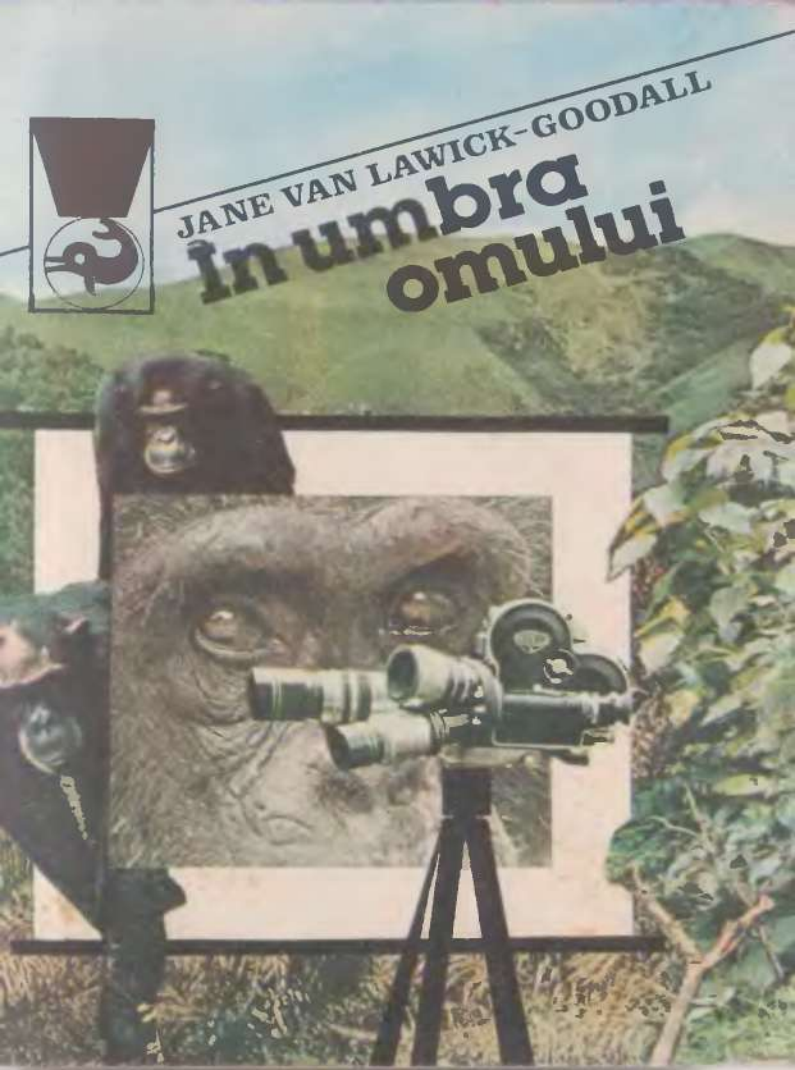

JANE VAN LAWICK-GOODALL

ÎN UMBRA OMULUI

Traducere de
VERONICA FOCŞENEANU

EDITURA MERIDIANE
BUCUREŞTI, 1985

Lui HUGO, VANNE şi LOUIS
precum şi memoriei lui
DAVID BARBĂ COLILIE

Coperta de
VASILE SOCOLIUC

Jane van Lawick-Goodall
In the Shadow of Man
© Hugo and Jane van Lawick-Goodall, 1971
William Collins Sons & Co. Ltd., London

Toate drepturile asupra prezentei ediţii în limba română
sînt rezervate Editurii Meridiane

Capitolul I

ÎNCEPUTURI

Încă din zori urcasem şi coborîsem pantele repezi ale munţilor şi-mi croisem drum prin pădurile dese din vale. Mă oprisem de nenumărate ori să ascult sau să privesc prin binoclu ţinutul în care mă aflam. Totuşi nu văzusem, nici nu auzisem măcar un singur cimpanzeu cu toate că se făcuse ora cinci. Peste două ore terenul accidentat de la Rezervaţia Gombe Stream va fi învăluit de întuneric. M-am postat la locul meu preferat de observaţie, *The Peak* (Creasta), sperînd să zăresc cel puţin un cimpanzeu pregătindu-şi culcuşul de noapte şi astfel să-mi sfîrşesc ziua de lucru.

Priveam o ceată de maimuţe în valea împădurită de dedesubt, cînd deodată am auzit strigătul unui cimpanzeu tînăr. Am cercetat înfrigurată cu binoclul copacii, dar sunetul se stinse înainte de a reuşi să-l localizez şi mi-au trebuit cîteva minute bune pînă să-i zăresc pe cei patru cimpanzei. Cearta scurtă se isprăvise şi mîncau cu toţii în tihnă nişte fructe galbene, asemănătoare prunelor.

Distanţa dintre noi era prea mare ca să-i pot observa cu de-amănuntul aşa că m-am hotărît să încerc să mă apropii. Am privit cu atenţie copacii din jurul grupului : dacă aş reuşi să mă caţăr în smochinul cel mare, fără să-i sperii, îmi spuneam eu, aş putea să am o perspectivă excelentă. Mi-au trebuit vreo zece minute să străbat distanţa. Însă, în timp ce înconjuram cu băgare de seamă trunchiul gros şi noduros al smochinului, mi-am dat seama

că cimpanzeii dispăruseră ; crengile pomului cu roade galbene erau goale. Mă cuprinse același vechi sentiment de amărăciune. Din nou cimpanzeii plecaseră pe nesimțite la apropierea mea. Pe urmă, brusc, inima mi se opri parcă în loc.

La mai puțin de douăzeci de metri de mine, doi cimpanzei masculi stăteau pe pămînt și mă priveau atent. Nu îndrăzneam să respir, așteptînd s-o ia la goană cuprinși de o teamă bruscă, așa cum se întîmpla de obicei cînd mă pomeneam pe neașteptate față în față cu ei. Dar lucrurile s-au petrecut altfel. Amîndoi au continuat să mă fixeze. M-am lăsat jos foarte încet și, după cîteva clipe, cei doi au început să se purice unul pe celălalt în tihnă.

Îi priveam și parcă nu-mi venea să cred că e adevărat, cînd am mai văzut două capete de cimpanzei ițindu-se peste iarba de la capătul luminișului pădurii : o femelă și un pui. S-au lăsat repede în jos cînd am întors capul, dar au reapărut curînd, unul după altul, printre crengile lăsate ale unui copac, la vreo patruzeci de metri depărtare. Stăteau acolo, aproape nemișcați, și mă studiau.

De mai bine de o jumătate de an încercam să învinge teama firească a cimpanzeilor față de mine, teamă care îi făcea să dispară în tufișuri ori de cîte ori mă apropiam. La început, bineînțeles, o zbugheau chiar dacă mă aflam la cinci sute de metri depărtare, de partea cealaltă a rîpei. Acum, cei doi masculi se aflau atît de aproape că parcă-i auzeam respirînd.

Nu mă îndoiam că aceasta era clipa cea mai importantă de pînă acum. Fusesem acceptată de două creaturi superbe care se puricau în fața mea. Îi știam pe amîndoi : David Barbă Colilie, căruia îi fusese întotdeauna cel mai puțin teamă de mine, și celălalt, Goliath, nu un uriaș după cum ar arăta numele, ci cu un fizic minunat și cu cea mai

mare autoritate între toţi masculii. Blana neagră avea un luciu mătăsos în lumina blîndă a serii.

David Barbă Colilie şi Goliath au stat mai bine de zece minute, puricîndu-se, apoi, exact înainte ca soarele să dispară la orizont, în spatele meu, David s-a ridicat şi m-a fixat cu privirea ; şi, nu ştiu cum, umbra mea alungită s-a proiectat asupra lui. Clipa aceasta mi-a rămas vie în amintire : emoţia primei mele întîlniri cu un cimpanzeu sălbatic şi pura întîmplare ca umbra mea să cadă asupra lui David exact cînd părea că mi se uită direct în ochi. Mai tîrziu, întîmplarea a căpătat o semnificaţie aproape alegorică, pentru că, dintre toate fiinţele din zilele noastre, numai omul, cu inteligenţa lui superioară, poate pune în umbră cimpanzeul. Numai omul poate arunca umbra destinului asupra libertăţii cimpanzeilor din pădure, cu armele pe care le posedă, cu aşezările şi ogoarele sale care se întind tot mai mult. În acea clipă, totuşi, nu mă gîndeam la aceste lucruri. Eram fermecată de David şi Goliath.

Amărăciunea şi disperarea pe care le resimţisem de atîtea ori în lunile dinainte nu mai însemnau nimic pe lîngă fericirea pe care o trăiam cînd grupul s-a îndepărtat în cele din urmă, iar eu am coborît grăbită poteca întunecată, spre cortul de pe ţărmul lacului Tanganyika...

Totul începuse cu trei ani în urmă, cînd l-am cunoscut pe Dr. Louis Leakey, binecunoscutul antropolog şi paleontolog de la Nairobi. Sau poate începuse de mult, din fragedă pruncie. N-aveam mai mult de un an cînd mama mi-a cumpărat un cimpanzeu de jucărie, o păpuşă mare, mitoasă, care celebra evenimentul naşterii primului cimpanzeu în captivitate, la grădina zoologică din Londra. Cei mai mulţi dintre prietenii mamei au fost îngroziţi de idee, pronosticînd că urîta creatură o să-i provoace copilaşului coşmare ; dar Jubilee (după numele real al cimpanzeului

sărbătorit) a fost jucăria cea mai dragă și m-a însoțit în toate călătoriile din copilărie. De fapt, și astăzi mai păstrez jucăria cea veche.

În afară de Jubilee, încă de cînd am învățat să merg de-a buşilea, am fost fascinată de animalele vii. Una dintre cele mai vechi amintiri este aceea a zilei cînd m-am ascuns în coteţul strîmt şi înăbuşitor ca să văd cum fac găinile ouă. Cînd am ieşit de acolo, după vreo cinci ore, dar triumfătoare, am descoperit că toată lumea mă căutase disperată, iar mama sunase chiar la poliţie să-mi anunţe dispariţia.

Abia după vreo patru ani, cînd împlinisem opt ani, m-am hotărît ca atunci cînd mă voi face mare să plec în Africa şi să trăiesc printre animalele sălbatice. Cu toate că la optsprezece ani, cînd am absolvit şcoala, am urmat un curs pentru secretare şi apoi am avut două posturi diferite, simţeam foarte puternic dorinţa de a călători în Africa. Într-atît de puternic, încît, atunci cînd am primit o invitaţie de la o prietenă din şcoală să merg la ferma părinţilor ei, în Kenya, mi-am dat demisia chiar în aceeaşi zi de la slujba fascinantă pe care o aveam pe atunci la un studio de filme documentare şi m-am angajat chelneriţă în sezonul estival la Bournemouth, oraşul meu natal, ca să pot cîştiga banii pentru călătorie. Mă costa mai puţin dacă stăteam acasă.

„Dacă te interesează animalele", mi-a spus cineva la o lună după ce am ajuns în Africa, „ar trebui să faci cunoştinţă cu Dr. Leakey." La vremea respectivă mă angajasem într-o muncă de birou plictisitoare, pentru că nu am vrut să abuzez de frumoasa primire de la ferma prietenei mele. Eram înnebunită să fiu cît mai aproape de animalele, care, pentru mine, reprezentau Africa. M-am dus să-l văd pe Louis Leakey la Muzeul de istorie naturală al cărui custode era pe atunci. Probabil a simţit că intere-

sul meu pentru animale nu era o toană de moment, ci un lucru înrădăcinat în ființa mea, pentru că m-a angajat pe loc ca asistentă-secretară.

Am învățat multe cît am lucrat la muzeu ; personalul de acolo se compunea numai din naturaliști pasionați, plini de entuziasm și fericiți să-mi împărtășească cîte ceva din vastele lor cunoștințe. Mai presus de toate, am avut șansa ca, împreună cu încă o altă fată, să-i însoțesc pe Dr. Leakey și soția lui, Mary, într-una din expedițiile lor anuale paleontologice la Olduvai Gorge [1] pe cîmpiile Serengeti. Pe atunci, cînd Serengeti nu fusese încă deschisă turiștilor, cînd la Olduvai nu se descoperiseră *Zinjanthropus* (Spărgătorul de nuci) și *Homo habilis*, regiunea era absolut izolată ; nici pomeneală de drumuri, autobuze turistice și elicoptere care să treacă zilnic pe acolo Era ceea ce se numește o expediție în „jungla Africii", așa cum visasem eu de mic copil.

Săpăturile au fost de-a dreptul fascinante. Cîtă vreme am îndepărtat vechile straturi de pămînt sau de piatră de pe falia Olduvai ca să dezgropăm scheletele ființelor care trăiseră cu milioane de ani în urmă, munca a fost de rutină. Dar, din cînd în cînd, pe neașteptate, mă cuprindea un sentiment de veneratie la vederea sau atingerea vreunui os pe care-l țineam în mînă. Osul ăsta — chiar el — făcuse parte odată dintr-un animal viu, care respirase, care mersese și dormise, și-și perpetuase specia. Oare cum arătase el de fapt ? Ce culoare de păr avusese ; ce fel de miros avusese trupul lui ? Astfel de întrebări îmi treceau prin minte — întrebări la care știința probabil nu va putea răspunde niciodată.

În cele cîteva luni petrecute acolo, serile avuseseră un farmec deosebit pentru mine. Cînd se termina munca grea

[1] Defileul Olduvai.

de peste zi, în jurul orei șase, eu și prietena mea Gillian, asistentă ca și mine, eram libere să ne întoarcem în tabără prin platoul arid, ars de soare, de deasupra defileului unde asudasem toată ziua. În anotimpul uscat Olduvai devine aproape un deșert dar, trecînd pe lîngă tufișurile țepoase, zăream deseori *dik-diks*, acele antilope miniaturale și grațioase, doar cu o idee mai mari decît iepurii. Uneori întîlneam cîte o turmă de gazele sau de girafe, iar de cîteva ori am văzut chiar și cîte un rinocer negru mergînd agale prin defileu. Odată ne-am pomenit față-n față cu un leu tînăr ; nu era mai departe de cincisprezece metri cînd i-am auzit mîrîitul surd și l-am zărit de partea cealaltă a tufișurilor. Atunci am simțit pentru prima dată în viață ce înseamnă „să-ți stea inima în loc". Eram jos, în defileu, unde vegetația este ceva mai deasă pe părți; ne-am tras înapoi, îndepărtîndu-ne încet, în timp ce el ne urmărea cu privirea și zvîcnea din coadă. Apoi, din curiozitate bănuiesc, ne-a urmat, în timp ce noi traversam defileul, spre întinderea fără arbori de pe partea cealaltă, cu intenția de a ieși la loc deschis. Cînd am început să urcăm, a dispărut în tufișuri și nu l-am mai zărit.

Cred că în această perioadă a hotărît Louis Leakey că eu eram persoana pe care o căutase timp de douăzeci de ani — adică cineva vrăjit de animale și comportamentul lor, cineva care se putea lipsi ușor de binefacerile civilizației pe perioade mai îndelungate de timp. Spre sfîrșitul ședерii noastre la Olduvai a început să-mi vorbească despre un grup de cimpanzei care trăia pe țărmul lacului Tanganyika.

Cimpanzeii se găsesc numai în Africa, unde se întîlnesc de la zona de păduri ecuatoriale de pe coasta de vest pînă la un anumit punct, la est de lacul Tanganyika. Grupul la care se referea Louis includea cimpanzei din varietatea estică sau cu păr lung, *Pan troglodytes schwein-*

furthi după cum sînt clasificaţi de taxonomişti. Louis le-a descris habitatul ca fiind muntos, accidentat şi total izolat de civilizaţie. Mi-a vorbit despre răbdarea şi pasiunea necesare celui care ar încerca să le studieze comportamentul.

Un singur om, mi-a spus Louis, încercase să facă un studiu mai aprofundat al comportamentului cimpanzeilor în sălbăticie. Dar Dr. Henry Nissen, care făcuse această muncă de pionierat, nu putuse să rămînă decît două luni şi jumătate în tabără, în Guineea franceză [1]. Louis spunea că nimeni nu se aşteaptă să obţină rezultate prea importante în decursul unui interval de timp atît de scurt, şi chiar şi doi ani abia dacă erau suficienţi. Mi-a mai spus multe atunci Louis, la prima noastră discuţie. Îl interesa în mod special grupul de cimpanzei care trăia pe malurile lacului pentru că acolo fuseseră descoperite fosile ale omului preistoric şi era posibil ca, înţelegînd comportamentul cimpanzeilor de azi, să se mai lămurească cîte ceva în legătură cu cel al strămoşilor noştri din epoca de piatră.

Pe măsură ce îmi explica, cred că mi-am dat seama unde voia să ajungă şi, totuşi, nu puteam crede că vorbea serios, cînd, după o pauză, m-a întrebat dacă aş dori să-mi asum această sarcină. Într-adevăr, deşi era lucrul pe care îl doream cel mai mult, eram, fără îndoială, total necalificată să întreprind un studiu ştiinţific asupra comportamentului animalelor.

Totuşi Louis ştia exact ce face. Nu numai că a simţit că nu era necesară nici o pregătire academică, ci că, într-un fel, dacă aş fi avut-o, ar fi putut constitui un dezavantaj. Avea nevoie de o persoană cu o minte lipsită de prejudecăţile teoriilor, care să facă un studiu pentru sim-

[1] Nissen, H.W. (1931). *Un studiu asupra comportamentului cimpanzeilor în cîmpie*. „Comp. Psychol. Monogr.", 8, 1-122.

plul motiv că era împinsă de dorința autentică de cunoaștere ; în plus, o persoană care să manifeste o înțelegere plină de tact față de animale.

În clipa în care am consimțit din toată inima și cu tot entuziasmul să pornesc la lucru, Louis și-a asumat dificila sarcină de a face rost de fondurile necesare. Nu numai că trebuia să convingă pe cineva de necesitatea studiului în sine, ci și că o tînără necalificată era persoana potrivită să-l întreprindă. În cele din urmă, Fundația Wilkie din Illinois, S.U.A., a fost de acord să contribuie cu o sumă suficientă să acopere cheltuielile necesare — o barcă mică, un cort, costul transportului aerian, precum și al primelor șase luni de tabără. Îi voi rămîne veșnic nespus de recunoscătoare domnului Leighton Wilkie care, încrezîndu-se în raționamentul lui Louis, mi-a dat șansa să mă remarc.

La vremea respectivă mă găseam în Anglia, dar curînd, auzind veștile, am făcut aranjamentele necesare să mă înapoiez în Africa. Oficialitățile guvernamentale din Kigoma, în a cărei regiune urma să lucrez, aprobaseră propunerea mea, dar nu erau de acord cu un lucru : nici nu voiau să audă ca o tînără englezoaică să trăiască singură în sălbăticie, fără un însoțitor european. Așa că mama, Vanne Goodall, care mai fusese în Africa cîteva luni, s-a oferit să mă însoțească în noua mea aventură.

Cînd am ajuns la Nairobi la început totul a decurs bine. Rezervația de Cimpanzei de la Gombe Stream (acum Parcul Național Gombe), căminul grupului meu de cimpanzei, se afla sub jurisdicția Departamentului de vînătoare Tanganyika, iar Paznicul Șef de Vînătoare mi-a fost de mare ajutor, trimițîndu-mi autorizațiile necesare ca să pot lucra în Rezervație. Mi-a trimis de asemenea multe informații folositoare în legătură cu condițiile de acolo — altitudinea și temperatura, felul terenului și al vegetației, animalele pe care aș putea să le întîlnesc. Primisem

vestea că bărcuța de aluminiu pe care o cumpărase Louis ajunsese cu bine la Kigoma. Iar Dr. Bernard Verdcourt, Directorul Herbariumului African Răsăritean, s-a oferit să mă ducă împreună cu Vanne la Kigoma ; putea să adune plante în drumul străbătut, cît și în regiunea Kigoma, prea puțin cunoscută din punct de vedere botanic.

Exact cînd eram gata să plecăm a apărut primul impediment. Comisarul districtual al regiunii Kigoma a trimis vorbă că printre pescarii africani de pe țărmul rezervației de cimpanzei s-au iscat neînțelegeri. Paznicul de vînătoare al regiunii se dusese acolo să lămurească lucrurile, așa că deocamdată nu puteam să mă apuc de lucru.

Din fericire, pentru liniștea mea sufletească. Louis mi-a sugerat pe dată să încerc să fac un scurt studiu despre maimuțele *Cercopithecus pygerythrus* de pe o insulă din Lacul Victoria. Timp de o săptămînă, Vanne și cu mine am înaintat leneș în șalupa cu motor, pe apele noroioase și puțin adînci ale lacului, spre insula nelocuită Lolue. Cu noi mai erau Hassan, căpitanul șalupei, și ajutorul lui, amîndoi africani din tribul Kakamega. Hassan, care mai tîrziu a venit la rezervația de cimpanzei, este un om minunat. Întotdeauna calm și puțin semeț, este de neînlocuit într-o situație critică, și datorită umorului și inteligenței este un însoțitor grozav. Se afla în serviciul lui Louis de aproape treizeci de ani.

Am petrecut trei săptămîni încîntătoare pînă să primim mesajul radio să ne întoarcem la Nairobi. Noaptea dormeam în șalupa ancorată la o oarecare depărtare de insulă, legănați de mișcarea blîndă a lacului. În fiecare dimineață, chiar înainte de răsărit, Hassan mă ducea cu barca cea mică pînă la insulă și eu rămîneam acolo, observînd maimuțele, pînă în amurg — sau chiar mai tîrziu, în serile cînd era lună plină. Pe urmă îl întîlneam pe Hassan pe țărmul lacului și el mă ducea înapoi la șalupă. La

masa frugală, care de obicei se compunea din fasole fiartă, ouă sau cîrnați din conserve, Vanne și cu mine schimbam noutățile zilei.

Nu e locul aici să vorbesc despre cele șaisprezece maimuțe din micuța mea trupă și despre comportamentul lor fascinant, pentru că scriu o carte despre cimpanzei. Dar acel scurt studiu m-a învățat multe — cum să iau notițe în timpul observației pe teren, ce haine să port, ce mișcări tolerează sau nu maimuța sălbatică din partea observatorului uman. Și cu toate că cimpanzeii au reacționat în multe privințe cît se poate de diferit, totuși cele învățate la Lolue mi-au fost de mare folos cînd m-am apucat de lucru la Gombe Stream.

Într-un fel, parcă regretam că sosise mesajul mult așteptat, căci lucrul acesta însemna să las baltă *Cercopithecus pygerythrus* tocmai cînd începusem să le deprind obiceiurile și să mă familiarizez cu diverși indivizi din grup. Nu e niciodată plăcut să lași un lucru făcut pe jumătate. Totuși, cînd am ajuns la Nairobi, nu m-am mai putut gîndi la nimic altceva decît la emoția cu care așteptam drumul lung de 1 800 de mile pînă la Kigoma și la cimpanzei. Aveam aproape totul pregătit încă înainte de a pleca pe insula Lolue, așa că nu ne-au trebuit decît cîteva zile pînă să pornim împreună cu Bernard Verdcourt spre Kigoma.

Drumul în sine s-a desfășurat destul de monoton, cu toate că am avut trei pene de motor minore, iar Land-Rover-ul era atît de încărcat cu toate cele trebuincioase taberei încît se balansa primejdios dacă mărea viteza. Cînd am ajuns însă la Kigoma, prăfuiți din cap pînă în picioare, după trei zile de drum, am găsit orașul într-o stare de haos : de cînd plecasem de la Nairobi, în Congo, care se afla la vreo douăzeci și cinci de mile la vest de Kigoma, de partea cealaltă a lacului Tanganyika, izbucniseră răz-

sări de sînge și acte de violență. Kigoma era înțesată de refugiați belgieni sosiți cu bărcile. Am intrat pe aleea străjuită de mangotieri, care reprezintă și strada principală a Kigomei, duminică. Totul era închis și n-am găsit nici o persoană oficială care să ne ajute.

Pînă la urmă, totuși, l-am găsit pe Comisarul districtual și el ne-a explicat, cu părere de rău, dar ferm, că nu aveam nici o șansă să mergem la rezervația de cimpanzei. Mai întîi era nevoie să așteptăm să vedem cum vor reacționa localnicii din regiunea Kigoma față de tulburările din Congo. A fost o veste neplăcută dar nu prea aveam ce face.

Am închiriat fiecare cîte o cameră la unul din cele două hoteluri existente, dar n-am avut parte prea mult de acest lux. Chiar în seara aceea a sosit un transport de refugiați și a fost nevoie de toate locurile pe care le puteau pune la dispoziție. Eu și Vanne ne-am înghesuit ca vai de lume în spațiul strîmt care ne mai rămăsese după ce depozitasem tot calabalîcul din Land Rover. Bernard împărțea camera cu o familie de belgieni rămași fără adăpost, ba chiar i-am împrumutat proprietarului hotelului, hărțuit ca vai de lume, cele trei paturi de campanie pe care le aveam. Toate camerele erau înțesate, dar refugiații de aici trăiau ca în rai față de cei găzduiți temporar într-un hambar uriaș, care în mod normal era întrebuințat pentru depozitarea mărfurilor în drum spre sau dinspre Congo. Acolo dormeau cu toții unul lîngă altul, pe saltele sau doar pături, și se înșiruiau în cozi de sute de persoane așteptînd puțina mîncare pe care era în stare Kigoma să le-o ofere.

Nu peste mult timp, Vanne, Bernard și cu mine am făcut cunoștință cu un număr de rezidenți din Kigoma. Bineînțeles, ne-am oferit să-i ajutăm cu ce puteam și au acceptat plini de recunoștință. În a doua seară petrecută

la Kigoma, noi trei și alți cîțiva am făcut două mii de sandwich-uri cu pastă de carne. Le-au depozitat pe niște pînze umede în cutii mari de tablă, și le-au transportat în hambar. Mai tîrziu, i-am ajutat să le împartă refugiaților supă, fructe și ciocolată, țigări și băuturi. De atunci pînă azi n-am mai fost în stare să mă mai uit la o cutie cu pastă de carne !

Două seri mai tîrziu cei mai mulți dintre refugiați au plecat, cu diverse trenuri suplimentare, spre capitala Tanganyikăi — Dar es Salaam. Agitația cea mare se terminase, dar noi tot n-am primit permisiunea să plecăm la rezervația de cimpanzei. Ne simțeam cu toții cam deprimați. Fondurile pe care le aveam la dispoziție nu ne permiteau, mie și lui Vanne, să stăm la hotel, așa că ne-am hotărît să ne instalăm cortul undeva pentru o perioadă de timp. Cînd am întrebat unde anume aveam voie, am fost îndrumate spre terenul închisorii din Kigoma ! De fapt nu era chiar atît de sinistru pe cît s-ar părea pentru că terenul de acolo era foarte bine întreținut, cu vederea spre lac și, în acea perioadă a anului, citricii din jur se aplecau de greutatea portocalelor și mandarinelor parfumate. Totuși noaptea țînțarii erau cumpliți.

În acest interval de inactivitate impusă ne-am familiarizat cu orășelul Kigoma foarte bine — seamănă cu un sat după tiparul american sau european. Centrul activităților se găsea pe țărmul lacului unde portul natural oferea locuri de ancorare vaselor care străbăteau lacul spre Burundi, Zambia, Malawi și-l traversau spre vest, spre Congo. Lîngă lac se află și birourile administrative guvernamentale, secția de poliție, gara și poșta.

Unul dintre aspectele cele mai fascinante ale oricărui orășel african este piața viu colorată de fructe și zarzavaturi, unde mărfurile se vînd în grămezi mici, fiecare

dintre ele fiind numărat și socotit cu strictețe. În piața din Kigoma am observat că negustorii mai înstăriți stăteau la umbra unor copertine întinse pe stîlpi de piatră ; ceilalți stăteau direct pe pămîntul roșiatic din mijlocul pieței, cu mărfurile ordonat înșiruite pe pînză de sac sau chiar pe jos. Se găseau din abundență banane, portocale galbene și verzi, roșcove zbîrcite și vișinii, sticle și căni cu ulei de gătit roșiatic și lucios, extras din fructele palmierilor.

Kigoma se mîndrește cu o singură stradă principală care șerpuiește urcînd de la centrul administrativ spre partea importantă a orașului. De ambele părți este străjuită de mangotieri înalți și nenumărate prăvălioare sau *dukas* cum se numesc ele în toată Africa de est. Am rămas uluiți, plimbîndu-ne prin Kigoma, cum de rezistă toate aceste magazine mărunte care, aparent, vînd aceleași mărfuri. Vedeam la tot pasul mormane de ceainice și oale, tenișI și cămăși, lanterne și ceasuri deșteptătoare. Cele mai multe dughene căpătau o notă de veselie de la materialele viu colorate, tăiate în pătrate, numite Kangas, și care se vînd două cîte două femeilor africane.

Un pătrat se înfășoară în jurul trupului pe sub brațe și atîrnă pînă mai jos de genunchi, iar celălalt se întrebuințează ca basma. În fața cîtorva *dukas* erau croitori care lucrau la mașini de cusut cu pedală, iar în fața unei prăvălii de pantofi, un indian bătrîn se slujea și de picioare ca să țină pielea întinsă în timp ce cosea, lipea și bătea ținte la încălțări. Era atît de îndemînatic încît era o încîntare să-l privești.

În zilele acelea am cunoscut mai bine cîțiva locuitori ai Kigomei, majoritatea persoane oficiale și soțiile lor, cu toții extrem de ospitalieri și amabili. N-am să uit cum Vanne, care nu vroia să jignească pe nici unul dintre noii noștri prieteni, a acceptat două invitații la o baie fier-

bințe, în aceeași seară. Bernard, care era convins că nu eram nici una în toate mințile, a dus-o de la unii la ceilalți ca să-ți țină promisiunea, fără s-o deconspire.

Ne aflam la Kigoma de peste o săptămînă, cînd David Anstey, paznicul de vînătoare care se dusese să rezolve neînțelegerile dintre pescarii de la rezervația Gombe Stream, s-a înapoiat în oraș. A stat îndelung de vorbă cu Comisarul districtual după care mi s-a dat permisiunea oficială să pornesc spre Gombe Stream. Eu îmi pierdusem speranța de a mai vedea vreun cimpanzeu pentru că eram sigură că în orice clipă puteam să fiu trimisă înapoi la Nairobi. Așa că în clipa în care m-am urcat pe șalupa cu motor guvernamentală care ne fusese împrumutată pentru a ne transporta cu tot echipamentul, inclusiv bărcuța de circa trei metri lungime, toată expediția a început să mi se pară ca un vis frumos.

Cînd a pornit motorul și am ridicat ancora, i-am făcut cu mîna lui Bernard și nu peste mult timp am ieșit din port, îndreptîndu-ne spre nord de-a lungul țărmurilor răsăritene ale lacului. Îmi amintesc cum priveam în apele incredibil de limpezi și-mi spuneam „Probabil că ne vom duce la fund, sau am să cad peste bord și o să mă mănînce vreun crocodil." Dar nu s-a întîmplat nimic din toate acestea.

Capitolul II

PRIMELE ZILE

Sentimentul ciudat că trăiam un vis frumos nu m-a părăsit pe tot parcursul celor douăsprezece mile străbătute de la Kigoma spre tabăra din Rezervația Gombe Stream. Ne aflam în mijlocul anotimpului secetos, iar malul celălalt, deși doar la douăzeci și cinci de mile depărtare, nu se zărea nici măcar vag la vestul lacului, îngust și lung, Tanganyika. Adierea răcoroasă și albastrul intens al apei, ici-colo crestată de vălurele și fulguită de spumă albă, ne creau senzația că ne aflăm undeva la mare.

Am privit țărmul răsăritean. Între Kigoma și locul de unde începea sanctuarul cimpanzeilor, pantele abrupte ale falezei, care se ridică la șapte sute cincizeci de metri deasupra lacului, sînt în multe locuri aride și mîncate de ani de zile de exploatarea forestieră. Între ele, mici pîlcuri de arbori atîrnă deasupra văilor înguste unde pîraiele de munte repezi năvălesc spre lac. Țărmul este zimțat de o serie de golfuri alungite, deseori separate de promontoriile stîncoase care înaintează în lac. Noi am navigat drept, pornind de la un promontoriu la altul, dar am văzut că bărcuțele pescarilor urmăreau linia țărmului. David Anstey, care călătorea cu noi, ca să facă cunoștință cu băștinașii africani din regiune, ne-a explicat că uneori lacul se învolburează din cauza vînturilor puternice care mătură văile și răscolesc apele, împroșcînd cu stropi și ridicînd valuri.

De-a lungul țărmului, sate mici de pescari se întind pe pantele muntoase sau se adună în gura văilor. Cele mai

multe dintre locuințe nu sînt altceva decît niște colibe simple din lut și iarbă, cu toate că și pe atunci existau cîteva case mai mari cu acoperișuri lucioase din tablă ondulată, o adevărată pacoste, a peisajului african modern, pentru cei care îndrăgesc frumusețea naturală.

După ce străbătusem vreo șapte mile, David ne-a arătat o stîncă mare care delimitează latura sudică a rezervației de cimpanzei. Îndată ce am depășit-o, am observat că regiunea și-a schimbat înfățișarea brusc și în mod spectaculos ; munții erau împăduriți și tăiați de văi cu vegetație tropicală abundentă. Și aici am văzut cîteva colibe de pescari ici-colo, de-a lungul plajelor albe. David ne-a explicat că erau reședințe temporare. Africanii aveau aprobarea să pescuiască în timpul anotimpului secetos și să-și usuce la soare prada chiar pe țărmul rezervației. Dar cînd începeau ploile, pescarii se întorceau în satele lor, în afara rezervației de cimpanzei. Tocmai printre acești oameni izbucniseră recentele neînțelegeri — o ceartă între pescari din două sate diferite în legătură cu cine are dreptul la pescuit pe o anume porțiune din plajă.

De atunci m-am gîndit adesea la ceea ce trebuie să fi simțit în timp ce priveam ținutul sălbatic pe care nu peste multă vreme aveam să-l străbat. Vanne a recunoscut după aceea că fusese îngrozită în taină de pantele abrupte și de pădurile din văi de nepătruns, iar David Anstey mi-a spus, după cîteva luni, că își închipuise că în șase săptămîni îmi voi face bagajele și voi pleca. Îmi amintesc că n-am avut nici emoție, nici teamă, ci numai o senzație stranie de detașare. Ce aveam eu, fata în blue-jeans de pe șalupa guvernamentală, de a face cu fata care, peste cîteva zile, va scotoci toți acești munți în căutarea cimpanzeilor sălbatici ? Și totuși, cînd m-am dus la culcare în seara aceea, eram deja cu totul alta.

După o călătorie de două ore, șalupa ancoră la Kasakela unde își aveau sediul paznicii de vînătoare guvernamentali. David Anstey sugerase ca, cel puțin pînă ne familiarizăm cu regiunea, să ne așezăm tabăra în apropierea colibelor lor. Cînd bărcuța noastră s-a apropiat de plaja albă am văzut că se adunaseră o mulțime să ne privească : cei doi paznici de vînătoare, cei-cîțiva africani care aveau permisiunea să locuiască permanent la Rezervație ca paznicii să nu fie complet izolați și cîțiva pescari din colibele din vecinătate. Am coborît pe țărm, călcînd prin vălurelele scînteietoare de la mal și am fost salutați mai întîi de paznici și apoi, cu mare ceremonie, de căpetenia onorifică a satului Kasakela, bătrînul Iddi Matata. Avea o înfățișare pitorească, cu turbanul roșu, haina roșie în stil european peste faldurile albe, încălțările de lemn și barba colilie. Ne-a ținut un discurs lung de bun sosit, în swahili, pe care nu l-am înțeles decît parțial, iar noi i-am oferit un dar mic pe care David ne sfătuise să i-l cumpărăm.

După ce s-a sfîrșit primirea. Vanne și cu mine l-am urmat pe David vreo treizeci de metri de-a lungul unei cărări înguste, care se întindea de la plajă, prin vegetația abundentă, pînă la un mic luminiș. Cu ajutorul lui David și al paznicilor de vînătoare africani marele cort în care urma să locuiesc împreună cu Vanne a fost curînd înălțat. În spatele cortului, clipocea un șipot, iar luminișul era umbrit de palmieri înalți. Era un loc desăvîrșit pentru amenajarea unei tabere. Cam la vreo treizeci de metri depărtare, sub copacii de pe plajă, am înălțat un alt cort mai mic pentru Dominic, bucătarul pe care-l angajasem înainte de a pleca din Kigoma.

După ce am terminat cu aranjamentele taberei, m-am strecurat afară din ea ca să cercetez împrejurimile. Iarba înaltă de pe pantele munților mai domoli fusese de curînd

arsă de un incendiu, iar pămîntul smălțat de resturi carbonizate era alunecos. Se făcuse aproape ora patru, dar soarele încă ardea cumplit, mă încinsesem și eram udă de transpirație cînd am ajuns într-un loc destul de înalt ca să pot privi în jos, spre lacul întins și valea largă, plină de vegetație abundentă care contrasta cu coasta înnegrită a muntelui pe care mă găseam.

M-am așezat pe un bolovan mare și turtit, încins de soare, și încet-încet am simțit cum îmi revin puterile după acea săptămînă de deprimare din Kigoma și starea asemănătoare transei în care mă găsisem încă de la plecarea de dimineață. Deodată, un grup de vreo șaizeci de babuini a trecut pe lîngă mine, răscolind în pămîntul ars de curînd după resturi de insecte coapte. Cîțiva s-au cățărat în copaci cînd m-au văzut și au zgîlțîit ramurile cu mișcări amenințătoare, sacadate, iar doi dintre masculii adulți au început să dea strigătul de alarmă. Dar, de fapt, babuinii nu erau prea preocupați de prezența mea și curînd s-au îndepărtat, văzîndu-și de ale lor. Am zărit și o antilopă, o creatură grațioasă cu blană castanie, puțin mai mare decît o capră, cu coarne zdravene în formă de spirală. M-a privit nemișcată, și pe urmă, brusc, s-a întors și a luat-o la fugă, chefnind ca un cîine și fluturîndu-și codița albă.

Nu rămăsesem pe munte decît trei sferturi de oră, dar cînd m-am întors, la fel de neagră ca și pantele pe care mă cățărasem, nu mă mai simțeam o intrusă. În noaptea aceea mi-am așternut patul de campanie în aer liber și am dormit cu stelele deasupra mea, licărind prin frunzele foșnitoare ale palmierilor.

A doua zi dimineață, bineînțeles, abia așteptam să pornesc în căutarea cimpanzeilor ; dar curînd am descoperit că, cel puțin pentru început, nu puteam să fac totul de capul meu. David Anstey aranjase să vină cîțiva localnici

să ne cunoască pe mine și pe Vanne. Ne-a explicat că erau cu toții neliniștiți și nu prea ne priveau cu ochi buni ; nu puteau să creadă cum o tînără a străbătut drumul din Anglia pînă la ei doar ca să se uite la maimuțe, așa că se răspîndise zvonul cum că aș fi fost spioană guvernamentală. Fără îndoială că îi eram recunoscătoare lui David care vroia să clarifice lucrurile de la început, dar mi s-a strîns inima cînd am auzit ce program îmi făcuse.

Mai întîi s-a convenit ca fiul șefului din Mwamgongo, un sat mare pescăresc la nord de rezervația de cimpanzei, să mă însoțească. Trebuia să se convingă că atunci cînd voi vedea un cimpanzeu nu voi scrie în cartea mea că văzusem zece sau douăzeci. Mai tîrziu am aflat că africanii sperau încă să li se returneze cele treizeci de mile pătrate de rezervație : dacă declaram că sînt mai mulți cimpanzei decît erau de fapt, atunci, după cum își închipuiau africanii, guvernul avea motive mai întemeiate să păstreze regiunea ca rezervație protejată. În al doilea rînd, David considera că era cazul să angajez un african care să-mi poarte rucsacul, ca să-mi crească prestigiul.

Eu una aveam convingerea că singura modalitate de a stabili vreo legătură cu animalele superioare era să mă deplasez singură, și mă deranja faptul că trebuia să fiu stînjenită de doi însoțitori. Pe urmă am primit lovitura finală — eram obligată să iau cu mine și un paznic de vînătoare. Mă simțeam deprimată total cînd m-am dus la culcare în seara aceea.

Totuși, a doua zi cînd m-am trezit, totul părea palpitant și inedit, iar starea proastă îmi dispăruse. Hotărîsem să-l întîlnesc pe fiul șefului în valea de lîngă hotarul nordic, pentru că paznicul de vînătoare, Adolf, îmi raportase că văzuse cimpanzei acolo cu o zi înainte, pe cînd își făcea rondul. David Anstey avea de rezolvat niște treburi în

satul Mwamgongo, așa că ne-a luat pe mine, pe Adolf și Rashidi, „hamalul" meu, în barca lui și ne-a lăsat la locul de întîlnire.

Fiul șefului ne-a ieșit în întîmpinare urmat de cinci sau șase alți africani, iar eu am fost brusc cuprinsă de panică la gîndul că vor insista să vină și ei. Dar temerile mele n-au fost întemeiate. Tînărul m-a întrebat unde intenționam să merg, iar eu am arătat vag spre pantele abrupte și împădurite ale văii. Păru destul de surprins și începu să vorbească liniștit și serios cu prietenii lui, în limba Kiha, limba tribului băștinaș Ha. Cîteva clipe mai tîrziu a venit din nou lîngă mine și mi-a spus că nu se simțea prea bine și că nu mă va însoți. Mai tîrziu am aflat că își închipuise că voi pluti în susul și în josul lacului, pe lîngă mal, numărînd cimpanzeii care ar fi apărut. Ideea de a se cățăra pe munți nu-i surîdea deloc și de atunci nici nu l-am mai văzut.

Cînd să plecăm, doi pescari au venit în fugă și ne-au rugat să-i însoțim o clipă. Ne-au dus la un copac care se afla în spatele uneia dintre colibele vremelnice. Coaja era sfîrtecată în o sută de locuri. Am aflat că, acolo, un bivol singuratec îl fugărise pe unul dintre pescari cu o seară înainte. Omul reușise să se urce nevătămat în copac, dar bivolul se năpustise asupra copacului zvelt de nenumărate ori. Nu știu dacă pescarii intenționaseră doar să raporteze faptul paznicului de vînătoare sau dacă au încercat să-mi arate ce pericole mă pîndesc în ținutul lor, dar amintirea copacului jupuit m-a obsedat săptămîni de-a rîndul cînd mă furișam prin tufișurile dese ale pădurilor din vale.

Apoi am plecat spre valea Mitumba și curînd m-am trezit străbătînd acel soi de pădure africană la care visasem întotdeauna. Erau copaci uriași care slujeau drept coloane lianelor ce atîrnau asemeni franjurilor și, ici-

colo, flori roșii și albe care pîlpîiau prin desișul întunecat. Am înaintat de-a lungul unui pîrîriaș firav, dar iute, pe care de vreo șiteva ori l-am sărit pentru că drumul era mai accesibil pe partea cealaltă. Din cînd în cînd țîșnea cîte un pescăruș albastru sau vreo altă pasăre de pădure, iar o dată o ceată de maimuțe cu coada roșie a sărit peste o rîpă din fața noastră, aruncînd luciri din cozile arămii ; perdeaua de pădure, la peste treizeci de metri deasupra noastră, ascundea aproape de tot lumina soarelui, iar pe fundul văii nu prea era vegetație.

După ce înaintasem vreo douăzeci de minute, Adolf a părăsit cursul apei și ne-a condus spre marginea văii. Aproape imediat, drumul s-a îngreunat : copacii erau mai scunzi, iar hățișurile erau îngemănate cu plante agățătoare, așa că cea mai mare parte a timpului a trebuit să ne tîrîm. Brusc, Adolf s-a oprit sub un arbore uriaș. Am privit în sus și am văzut că era încărcat cu fructe mici portocalii și roșii : la poalele lui, pe pămînt, era plin de fructe pe jumătate mîncate și crenguțe rupte. Acesta era copacul *msulula* unde cimpanzeii se hrăniseră cu o zi înainte.

Nu intenționasem să ajung la copacul lor și, sperînd că nu tulburasem cimpanzeii, le-am spus repede ghizilor mei că vroiam să privesc de la distanță — de pe partea cealaltă a văii.

Peste zece minute eram așezați într-un mic luminiș înverzit cam la aceeași înălțime cu arborele *msulula*, de partea opusă. Am descoperit după aceea că de fapt acolo era singurul loc deschis cu adevărat potrivit să țin sub observație copacul.

Privirea antrenată a lui Rashidi îl și detectase imediat, în timp ce eu, la vremea aceea nu l-aș fi zărit cîtuși de puțin. Părea foarte liniștit și pașnic, departe de piriul năvalnic. Cîțiva greieri țîrîiau fără încetare, se mai auzeau

trilurile unor păsări și lătratul sau țipătul răzleț al cîte unui babuin.

Deodată m-am crispat de emoție pentru că, dedesubt, în vale, am auzit chemarea unui grup de cimpanzei. Mai auzisem cimpanzei la grădina zoologică, bineînțeles, dar aici, în pădurea africană, strigătul m-a emoționat peste măsură. Mai întîi un cimpanzeu a emis o serie de strigăte „gîfîite" — chemări puternice, joase și răsunătoare, legate prin inspirații răsunătoare. Acestea au sporit în intensitate pînă cînd, la sfîrșit, cimpanzeul parcă țipa. Pe la jumătatea strigătului i s-a mai alăturat unul și apoi încă unul. Citisem în raportul lui Nissen că cimpanzeii bat darabana pe trunchiurile copacilor ; acum am auzit singură sunetul ciudat, în ecou, reverberînd în întreaga vale, amestecat cu straniul cor de strigăte gîfîite.

Grupul era foarte aproape de copacul *msulula* și am stat la pîndă cu toate simțurile încordate, scrutînd pădurea din față. Cu toate acestea tot Rashidi a văzut prima mișcare cînd unul dintre cimpanzei s-a urcat pe o tulpină de palmier și pe urmă în copacul uriaș și rămuros. Imediat au urmat și ceilalți, urcînd într-o succesiune disciplinată. Am numărat șaisprezece, unii mai mari, alții foarte mici. Era și o mamă cu un pui atîrnat de pîntece.

Cu toate că eram nespus de emoționată, n-am putut să nu încerc un sentiment de dezamăgire, pentru că deși cimpanzeii au rămas în copac vreo două ore, n-am reușit să văd decît din cînd în cînd cîte o frîntură de braț negru care apărea din frunziș sau apuca ciorchinele de fructe. Și pe urmă, unul cîte unul, într-o tăcere desăvîrșită, au coborît, slujindu-se de palmier ca de o scară, și au dispărut în pădure. Ceea ce m-a uimit cel mai mult a fost că, deși erau șaisprezece cimpanzei într-un singur copac, unicele sunete care să le trădeze prezența fuseseră cele de la sosire.

După cîteva minute de la dispariția ultimului cimpanzeu, cînd încă cercetam cu binoclul valea, sperînd să mai văd grupul cățărîndu-se într-un alt copac, m-a apucat deznădejdea auzindu-l pe Adolf și pe Rashidi anunțîndu-mă că se făcuse timpul să ne întoarcem ca să mănînce. M-am împotrivit degeaba ; pînă nu m-aș fi aflat mai pe picioarele mele, nu îndrăzneam să le poruncesc să mai stăm și nici nu puteam risca să-l supăr pe David Anstey rămînînd fără însoțitori. Cînd străbăteam însă pădurea, mi-am spus în sinea mea că lucrurile nu vor rămîne astfel.

Msulula a continuat să aibă fructe încă zece zile, iar Rashidi și Adolf m-au însoțit cu schimbul, luîndu-și cu ei hrana pentru masa de prînz. De fapt trei nopți am dormit acolo, Rashidi și Adolf ghemuiți unul lîngă altul lîngă micutul foc de tabără care pîlpîia, iar eu, ceva mai departe, înfășurată într-o pătură.

În cele zece zile am văzut mulți cimpanzei. Uneori grupuri mari se cățărau în arborele *msulula* și se hrăneau cu fructe, alteori grupul era format doar din doi-trei indivizi. De două ori am văzut un mascul singuratic care a mîncat mai bine de o oră. Curînd mi-am dat seama că grupurile nu erau fixe : o dată, de exemplu, au sosit împreună paisprezece cimpanzei, dar la plecare s-au despărțit în două grupuri diferite, cel de-al doilea coborînd la mai bine de jumătate de oră diferență față de primul. Și judecînd după sunetele ulterioare, au apucat-o în direcții diferite. Altădată am văzut două grupuri mici întîlnindu-se în copac, alergînd printre ramuri, agitați, și strigînd. Apoi s-au liniștit și s-au hrănit în tihnă împreună și, după cîte mi-am dat eu seama, au și plecat împreună. Am mai observat de asemenea că unele grupuri includeau doar masculi adulți, altele numai femele și pui, iar altele constau din masculi, femele și pui laolaltă.

Cu toate acestea nu eram cîtuşi de puţin mulţumită. Nu reuşeam să observ decît foarte puţine relaţii între cimpanzei — frunzişul *msulului* era extrem de des — şi cînd am încercat de două ori să-i urmăresc mai de aproape, am dat greş total : prima oară m-au zărit cînd se îndreptau spre copac şi au rupt-o la sănătoasa, iar a doua oară n-am apucat să-i văd pe cei patru cimpanzei care se cocoţaseră după mîncare şi rămăseseră acolo aproape o oră, decît o clipă la urcare şi una la coborîre, pe scara oferită de palmier.

Mai tîrziu, totuşi, mi-am dat seama cît de norocoasă fusesem cît timp a avut rod arborele *msulula* : probabil că am învăţat mai mult în cele zece zile decît tot ce-am deprins în cele opt săptămîni deprimante care au urmat. Oricîte căutări am întreprins, n-am mai dat peste nici un alt pom fructifer sau pîlc de copaci fructiferi. Am străbătut aproape toate cele douăsprezece văi ale Rezervaţiei, dar tufişurile erau adesea foarte dese şi cu toate că susurul izvoarelor acoperea zgomotele pe care le făceam, acoperea şi orice sunet care ne-ar fi pus în gardă că sîntem în apropierea cimpanzeilor. Cei pe care am reuşit să-i vedem se găseau atît de aproape de noi cînd îi observam încît fugeau imediat. Dacă stau acum şi mă gîndesc probabil că au fost nenumărate ocazii în care ne-au zărit şi au dispărut fără zgomot, iar noi nici nu ne-am dat seama.

Am fost puţin mai norocoşi cînd am urcat crestele dintre văi, dar şi aici cimpanzeii fie că fugeau cînd ne zăreau, chiar dacă ne aflam la cinci sute de metri depărtare de partea cealaltă a defileului, fie că erau atît de departe încît era imposibil să remarci vreun detaliu de comportament. O vreme m-am întrebat dacă nu cumva erau atît de speriaţi pentru că ne vedeau pe toţi trei, dar şi cînd mi-am lăsat însoţitorii pe o creastă, de unde mă puteau

supraveghea, și am încercat să mă apropii singură de un grup. reacția cimpanzeilor a fost aceeași. Au fugit.

Între zilele acestea pline de nemulțumire, cînd vedeam cimpanzeii la prea mare depărtare ca să-i pot urmări cum trebuie sau îi vedeam de aproape doar pentru cîteva clipe, pînă să apuce să dispară, mai erau și zile cînd nu vedeam nici un cimpanzeu. Cu cît mă gîndeam mai mult la sarcina pe care mi-o luasem, cu atît mă apuca deznădejdea. Totuși, acele săptămîni mi-au slujit să mă deprind cu terenul accidentat. Pielea mi se tăbăcise de la ierburile aspre din văi, iar sîngele mi se imunizase la otrava muștelor țețe, așa că nu mă mai umflam îngrozitor ori de cîte ori mă pișcau. Călcam mai sigură pe pantele periculoase care erau la fel de alunecoase, fie golașe, și erodate, și acoperite cu resturi zgrunțuroase de cărbuni, fie acoperite de iarba uscată și culcată la pămînt. Treptat m-am familiarizat și cu diversele urme de animale întîlnite în cele cinci văi care constituiau zona principală de lucru.

Am întîlnit în peregrinările noastre o mulțime de alte animale aclimatizate la condițiile de munte : porci sălbatici africani suri, uriași, cu părul de pe șira spinării argintiu ; cîrduri de manguste dungate, scormonind frunzișul în căutare de insecte ; veverițe și șobolani cu trompă, pătați și dungați, specifici pădurilor dese.

Tot treptat am început să deosebesc diversele varietăți de maimuțe care se găsesc în regiunea Gombe Stream. De multe ori am dat peste cete de babuini ; uneori ne acceptau prezența destul de liniștiți, ca cei pe care i-am întîlnit în prima după amiază, dar alții lătrau continuu și zgomotos pînă cînd fie noi, fie ei, ne îndepărtam. În fiecare vale se găseau două sau trei cete de maimuțe cu coada roșie și cîteva maimuțe albastre. Existau grupuri mult mai mari

de maimuțe *colobus*, roșii, de vreo șaizeci sau chiar mai multe exemplare, și fiecare își avea domeniul extins pe cîteva văi. Rareori am întîlnit și cîte o maimuță argintie solitară, cu chipul negru încadrat de o fîșie de păr alb. Erau chiar și cîteva cete de maimuțe din cele pe care le pîndisem cîndva pe Insula Lolue.

Îmi plăcea mai ales să urmăresc maimuțele roșii *colobus*, cu blana lor mătăsoasă. Sînt maimuțe mari și de cîteva ori mi s-a întîmplat să-i confund, pe moment, pe masculii adulți cu cimpanzeii pentru că, într-o anumită lumină, părul lor cafeniu închis de pe spinare pare negru și stau pe crengi în poziție verticală ținîndu-se cu o mînă de ramura de deasupra capului, asemănător maimuțelor mari, dar cozile lor lungi și stufoase le dădeau iute de gol identitatea. Cînd mă apropiam de ele și mă iscodeau dintre crengi, chipurile lor îmi aminteau întotdeauna de chipurile mirate ale fetelor bătrîne care poartă peruci roșcate țipătoare, ca paiațele.

Rashidi m-a învățat o mulțime de lucruri folositoare pentru atunci cînd te afli în desișuri ; cum să-mi găsesc drumul prin pădurea aparent de nestrăbătut și, în ciuda supărării pe care o simțeam la început cînd am auzit că nu aveam voie să stau singură, i-am fost recunoscătoare pentru ajutorul pe care mi l-a dat în acele zile de început. Dar curînd a trebuit să mă părăsească, să se întoarcă pentru o vreme la el în sat și cum observasem că Adolf, paznicul de vînătoare, nu se împăca cu orele lungi și obositoare și cu masa luată pe munte, în lunile care au urmat s-au perindat alți însoțitori africani. Unul era Soko, din Nyanza, al cărui nume a iscat o mare veselie printre africanii băștinași, pentru că ei așa le spun cimpanzeilor ! Apoi a venit nemaipomenit de înaltul și mlădiosul Wilbert, care arăta întot-

deauna imaculat, chiar și după ce se tîrîse pe burtă pe o urmă lăsată de o turmă de porci ; și, în fine, Short, care după cum îl arată și numele, era foarte scund. Toți trei erau oameni robuști care-și petrecuseră viața muncind în desișurile pădurii cu animalele : m-am simțit bine în tovărășia lor și am învățat multe în zilele în care au fost angajații mei.

Capitolul III

PRIMELE OBSERVAȚII

Cam la trei luni de la sosire, Vanne și cu mine ne-am îmbolnăvit în același timp. Era, fără îndoială, o formă de malarie, dar, fiindcă ne spusese chiar doctorul din Kigoma că în regiune nu există virusul malariei, nu ne luasem cu noi medicamente. Cum ajunsese el să creadă o asemenea enormitate nu pot să-mi închipui, iar noi eram prea naive la vremea aceea ca să mai punem întrebări. Am zăcut vreo două săptămîni, una lîngă alta, pe paturile joase de campanie, în cortul sufocant și încins, transpirînd din cauza febrei. Din cînd în cînd ne adunam puterile să ne luăm temperatura ; altceva nu aveam ce face ca să treacă timpul pentru că nici una dintre noi n-avea chef de citit. Vanne a avut constant, timp de cinci zile, aproape 40 de grade ; temperatura scădea ușor numai în răcoarea nopții. Ni s-a spus după aceea că avusese noroc că scăpase. Colac peste pupăză, cît timp am fost bolnave, toată tabăra era îmbîcsită de o duhoare cumplită, asemănătoare cu zeama de varză stătută. Mirosul venea de la florile unui copac — i-am uitat acum numele —, pe care, de altfel, l-am botezat „copacul febrei".

Dominic, bucătarul nostru, s-a comportat minunat în acele zile. Ne-a implorat să ne înapoiem în Kigoma să consultăm un doctor și cînd i-am explicat că ne simțim prea rău ca să rezistăm la o călătorie de trei zile în bărcuță, a suplinit lipsa de îngrijire medicală, fiind mereu în preajma noastră. Într-o noapte, Vanne a rătăcit afară din

cort într-o stare de delir şi s-a prăbuşit inconştientă sub un palmier. Eu nu mi-am dat seama că ieşise din cort. Dominic a găsit-o cam pe la trei dimineaţa şi a ajutat-o să se întoarcă în pat. Mai tîrziu ne-a spus că în fiecare noapte venea de cîteva ori să se convingă că „Memsahib"-ele erau acolo.

De îndată ce am scăpat de febră, am fost nerăbdătoare să mă apuc iar de lucru. Se scurseseră aproximativ trei luni şi aveam impresia că nu făcusem nimic ; eram deznădăjduită, pentru că peste cîteva luni se terminau fondurile. Nu suportam gîndul ca vreunul din însoţitorii mei africani să-mi observe starea de slăbiciune în care mă găseam aşa că, cu riscul de a stîrni nemulţumirea oficialităţilor, am pornit de una singură să urc muntele pe care mersesem în prima după-amiază, muntele care se înalţa direct deasupra taberei noastre. Am plecat la ora obişnuită, cînd încă mai era răcoare, la primele licăriri ale zorilor. După vreo zece minute, inima a început să-mi zvîcnească nebuneşte, am simţit sîngele pulsîndu-mi în cap şi a trebuit să mă opresc să-mi trag sufletul. În cele din urmă totuşi, am ajuns pe o creastă dezgolită, cam la vreo trei sute de metri deasupra lacului şi, cum în faţa ochilor se întindea o privelişte extraordinară a văii care-mi ţinea loc de casă, m-am hotărît să rămîn acolo o vreme şi să cercetez cu binoclul dacă există cimpanzei.

Stăteam de vreo cincisprezece minute cînd o mişcare uşoară pe panta golaşă şi arsă, chiar sub rîpa îngustă, mi-a atras atenţia. Am privit în jur şi am văzut trei cimpanzei, în picioare, privindu-mă atent. Mă aşteptam să fugă, căci distanţa dintre noi nu era mai mare de optzeci de metri, dar, după o clipă, s-au îndepărtat cît se poate de liniştiţi şi curînd au dispărut în nişte tufişuri. Oare presupusesem corect că deveneau mai puţin temători cînd vedeau doar

o persoană ? Pentru că și atunci cînd îmi lăsasem însoțitorii africani în urmă și mă apropiasem singură de grup, nu mă îndoiesc că cimpanzeii erau perfect conștienți de ce se petrecea.

Am rămas pe creastă, iar mai tîrziu, în cursul dimineții, un grup de cimpanzei, lătrînd și țipînd gîfîit, a coborît în fugă panta muntelui de vizavi și a început să se hrănească în niște smochini care creșteau din abundență pe malurile pîrîului din valea de sub mine. Se găseau acolo de vreo douăzeci de minute cînd un alt grup de cimpanzei a traversat panta golașă, unde, ceva mai înainte, îi văzusem pe cei trei. Grupul acesta m-a observat — pentru că așa cum mă aflam pe creastă era și greu să nu mă observe. Dar, cu toate că s-au oprit cu toții și m-au privit fix, iar apoi au început să coboare ceva mai repede, n-au intrat în panică. Brusc, cu chemări sălbatice și scuturări de ramuri, ceata s-a alăturat cimpanzeilor care se hrăneau deja cu smochine. După o vreme s-au liniștit și s-au apucat să mănînce toți în pace și, cînd în cele din urmă, au coborît, au plecat în grup compact. I-am putut urmări o parte din drum, cînd urcau din vale, înșiruiți ordonat într-o lungă succesiune. Doi pui erau cocoțați în spinarea mamelor, asemeni jocheilor.

I-am văzut chiar oprindu-se să bea apă fiecare, cam un minut, înainte de a sări peste pîrîu.

Era, neîndoielnic, cea mai bună zi pe care o prinsesem de la venirea mea la Gombe și, cînd în seara aceea m-am înapoiat la tabără, cu toate că eram extenuată, eram în culmea fericirii. Vanne, care fusese mult mai bolnavă ca mine și care încă nu se dăduse jos din pat, s-a simțit remontată de starea mea.

De fapt ziua aceea a însemnat punctul de cotitură în studiul pe care-l întreprindeam. Smochinii cresc de-a lun-

gul locurilor mai joase, udate de apele pîrîului, şi, în anul acela, recolta din valea noastră a fost îmbelşugată şi a durat opt săptămîni. În fiecare zi în zori, mă reîntorceam pe creasta mea şi în fiecare zi cimpanzeii se hrăneau în smochinii de dedesubt. Veneau în grupuri mari şi mici, singuri sau perechi. Treceau pe lîngă mine cu regularitate, fie apucînd drumul iniţial peste panta golaşă de deasupra mea, fie de-a lungul altei cărări care tăia rîpa înverzită de dedesubt. Şi pentru că întotdeauna arătăm la fel, în haine de culoare ternă, asemănătoare între ele, şi pentru că n-am încercat niciodată să-i urmăresc sau să-i supăr cu ceva, cimpanzeii temători au început în cele din urmă să-şi dea seama că de fapt nu eram atît de groaznică şi înspăimîntătoare.

Bineînţeles că în cea mai mare parte a timpului eram absolut singură ; însoţitorii africani n-aveau nevoie să urce şi să coboare cîtă vreme ştiau unde mă aflu. Cînd au trebuit să plece, m-am decis să nu mai angajez vreun alt african, cu toate că Adolf şi după aceea Saulo David, noul paznic de vînătoare, veneau deseori seara să vadă dacă n-am păţit ceva, pentru că majoritatea timpului eram absolut singură.

Creasta pe care stăteam a devenit curînd „Creasta". Bănuiesc că este cel mai bun punct de observaţie al cimpanzeilor din rezervaţia Gombe Stream. Neîndoios, de sus, de acolo, ai o panoramă extraordinară, în toate direcţiile, dar cimpanzeii nu prea urcă panta anevoioasă pentru că cea mai mare parte din hrană o găsesc mai jos. De pe creastă am putut să privesc peste valea unde era tabăra, mai departe, spre sud ; şi, dacă făceam cîţiva paşi spre nord, zăream jos micul golf din Valea Kasakela, o pădurice deasă, aproape circulară. Am descoperit repede că era uşor să străbaţi Valea Kasakela superioară, pe un teren

aproape plan, printr-o pădure destul de rară unde, de cîteva ori, am dat peste o turmă mică de vreo șaisprezece bivoli. La nord de Buffalo Wood [1] o altă creastă neîmpădurită îmi oferea o perspectivă bună asupra Văii Mlinda, care urca pieptiș, pe porțiuni înguste.

Mi-am transportat pe Creastă un cufăr de tablă în care îmi păstram un ceainic, niște cafea și cîteva conserve de fasole, o flanelă de lînă și o pătură. Prin Buffalo Wood trecea un pîrîiaș mic. În anotimpul secetos aproape că dispărea, dar am scobit o adîncitură în albia nisipoasă a pîrîiașului și astfel am putut să adun apă îndeajuns pentru cît aveam nevoie. Așa că, atunci cînd cimpanzeii dormeau lîngă Creastă, și eu rămîneam acolo deseori, nu mai trebuia să străbat drumul anevoios în zori. Puteam să transmit mesaje lui Vanne prin oricare dintre paznicii de vînătoare care urcau pînă la Creastă seara, așa că știa întotdeauna cînd intenționam să rămîn acolo peste noapte.

Timp de o lună mi-am petrecut toate zilele fie pe Creastă, fie observînd Valea Mlinda, unde cimpanzeii, înainte sau, după ce se săturau de smochine, veneau să mănînce niște fructe mici roșiatice care aveau un gust amar și astringent (ca mai toate fructele consumate de ei) asemănător porumbelor sau merelor pădurețe. Încetul cu încetul am început să-mi formez o imagine generală despre viața cimpanzeilor.

Impresia pe care mi-o făcusem cînd i-am urmărit pe cimpanzei la arborele *msulula*, că schimbau continuu asociațiile din grup, mi-a fost întărită. De cele mai multe ori i-am văzut cîte patru sau opt împreună. Uneori am văzut cum unul sau doi indivizi părăseau grupul și rătăceau de unii singuri sau se alăturau unui alt grup. În alte

[1] Pădurea Bivolilor

dăţi am văzut două sau trei grupuri mici unindu-se într-unul mai mare.

Deseori, în timp ce grupul traversa creasta înverzită care despărţea Valea Kasakela de smochinii din valea taberei, cimpanzeii masculi ai grupului o rupeau la fugă, uneori în două picioare, tîrînd după ei cîte o cracă ruptă, alteori bătînd pămîntul tare cu picioarele sau cu palmele. Aceste manifestări erau însoţite de strigăte gîfîite puternice şi, după aceea, un cimpanzeu mascul se căţăra adesea într-un copac care străjuia valea şi rămînea acolo liniştit scrutînd porţiunea de dedesubt în care urmau să pătrundă, şi în mod evident aşteptînd să audă vreun răspuns. Dacă în apropiere se aflau cimpanzei care se hrăneau, aproape întotdeauna răspundeu prin strigăte. Pe urmă, noii veniţi coborau în grabă panta şi, cu alte ţipete şi chemări, cele două grupuri se întîlneau sus, în smochini. Cînd grupuri de femele cu pui, fără masculi, dădeau peste alţi cimpanzei care se hrăneau, de obicei aceste manifestări nu se produceau : noii veniţi urcau doar în copaci, îi salutau pe cei găsiţi acolo şi începeau să mănînce.

Cu toate că frunzişul îmi ascundea multe amănunte din comportamentul lor social, am reuşit de cîteva ori să zăresc lucruri extraordinare. Am văzut o femelă, nou-venită în grup, grăbindu-se spre un mascul mare şi întinzîndu-i mîna. Cu o ţinută aproape regească, el i-a întins-o pe a lui, i-a apucat-o şi trăgînd-o spre el, i-a atins-o cu buzele. Am văzut masculi adulţi îmbrăţişîndu-se în chip de salut. Am văzut pui jucîndu-se nebuneşte în vîrfurile pomilor, fugărindu-se sau ţopăind de colo-colo, unul după altul, de pe o creangă pe o rămurică mlădioasă de mai jos. Am urmărit puii legănîndu-se singuri minute în şir, mîngîindu-şi degetele de la picioare cu mîna, rostogolindu-se uşor dintr-o parte în alta. Odată doi pui mici de tot trăgeau de

capetele unei smicele așa cum se joacă copiii de-a trasul frînghiei pe echipe. Nu o dată, în timpul arșiței zilei, sau după un lung interval în care se hrăneau, am văzut cîte doi sau mai mulți adulți curățindu-se reciproc, cercetînd cu atenție unul în blana celuilalt.

La vremea aceea a anului cimpanzeii se culcau de obicei tîrziu și-și făceau culcușul cînd se întuneca prea mult ca să mai observ bine prin binoclu, dar uneori se duceau la culcare devreme, așa că i-am putut observa de pe Creastă. Am văzut că fiecare individ, cu excepția puilor care dormeau cu mamele lor, își făcea singur culcușul în fiecare seară. De obicei asta dura cam trei minute : cimpanzeul alegea un loc sigur, cum ar fi o creangă bifurcată, sau două așezate orizontal. Pe urmă se întindea după rămurele mici și le apleca peste acest loc, ținîndu-le pe fiecare cu picioarele. În fine, îndesa între ele alte rămurele cu frunze multe care creșteau în jurul marginii culcușului și pe urmă se culca. De multe ori cîte un cimpanzeu se scula în capul oaselor după cîteva clipe și culegea cîteva crenguțe cu frunze bogate pe care le așeza la căpătîi sau sub alte părți ale trupului înainte să se culce definitiv. O femelă tînără, pe care am urmărit-o de mai multe ori, apleca ramurile pînă își clădea o movilă destul de mare de verdeață pe care, pînă la urmă, se cuibărea.

M-am urcat și eu pînă la unele dintre culcușurile lor, după ce plecaseră cimpanzeii — dar cele mai multe se aflau în arbori în care mi-era imposibil să mă cațăr. Am descoperit că unele dintre ele reprezentau un fel de rețea de crengi extrem de complicată. Am mai observat, de asemenea, că niciodată culcușurile nu erau murdărite cu excremente și, mai tîrziu, cînd am putut să mă apropii

de cimpanzei, am văzut cît de atenți erau întotdeauna să-și facă nevoile în afara marginilor culcușului, chiar în toiul nopții.

În timpul acelei luni am reușit să cunosc bine regiunea, căci deseori porneam în plimbări de la Creastă, ca să examinez culcușurile, și de cele mai multe ori să culeg mostre din plantele care serveau drept hrană cimpanzeilor și pe care Bernard Verdcourt s-a oferit cu amabilitate să mi le identifice. Nu peste mult timp am deprins drumurile pe rîpele abrupte și pe pantele repezi ale celor trei văi — valea taberei, The Pocket [1] și Valea Mlinda — la fel de bine cum e deprins taximetristul să se descurce pe șoselele și drumurile lăturalnice din Londra. Perioada aceasta mi-o amintesc cu multă precizie, nu numai pentru că în fine începeam să realizez cîte ceva, ci și pentru plăcerea pe care o resimțeam fiind absolut singură. Pentru cei cărora le place să fie solitari în mijlocul naturii n-aș mai adăuga nimic ; pentru cei care nu simt această bucurie, nu am cuvinte care să-mi exprime fie și o parte din starea aproape mistică pe care o resimțeam în mijlocul acestei splendori și veșnicii în anumite clipe de neuitat. Cu toate că acea splendoare mă înconjura în continuu, clipele acelea soseau pe neașteptate : cînd urmăream cerul trandafiriu înainte de revărsatul zorilor, sau cînd priveam prin frunzele foșnitoare din cîte un arbore uriaș, desișul verde sau cafeniu, umbrele negre care încolțeau arareori cîte o fulguire albă pe cerul azuriu, sau cînd se lăsa înserarea și eu, cu o mînă pe trunchiul încă cald al unui copac, priveam scînteierea lunii zorite pe luciul veșnic mișcător și fremătător al lacului.

[1] Buzunarul

Într-o zi, pe cînd stăteam lîngă firul apei din Buffalo Wood, odihnindu-mă puţin la răcoare înainte de a mă înapoia acasă după o hoinăreală prin Valea Mlinda, am văzut o antilopă africană *(Tragelaphus sylvaticus)* mergînd încet de-a lungul albiei pîrîului aproape secat. Din cînd în cînd se oprea să apuce vreo plantă şi o mesteca. Am rămas absolut nemişcată şi nu şi-a dat seama de prezenţa mea pînă s-a apropiat de mine cam la vreo zece metri. S-a încordat brusc şi s-a oprit cu un picior în aer, privindu-mă fix. Pentru că nu m-am mişcat, nu şi-a dat seama ce eram — nu vedea decît o formă cam ciudată. Am văzut cum îşi dilata nările catifelate cînd a adulmecat în aer, dar eu nu eram în bătaia vîntului şi n-a simţit nimic. Extrem de încet, s-a apropiat, făcînd cîte un pas cu gîtul încovoiat înainte, pregătită să fugă în orice clipă. Încă nu pot să cred cu adevărat că botul ei mi-a atins genunchiul ; totuşi, dacă închid ochii, parcă simt din nou răsuflarea caldă şi atingerea ei. Dar, brusc, am clipit şi ea a ţîşnit ca o săgeată, galopînd şi scîncind spăriată, pînă cînd a dispărut în vegetaţie.

Cu totul altfel a fost cînd, stînd pe Creastă, am observat un leopard care se îndreapta spre mine cu coada în aer. Era ceva mai jos decît mine şi era limpede că habar n-avea că mă aflu acolo. Încă de cînd am ajuns în Africa am avut o frică adînc înrădăcinată şi absurdă de leoparzi. De cînd lucram la Gombe, de cîteva ori a fost cît pe ce să mă întorc înapoi cînd, umblînd prin desiş, am simţit brusc un miros puternic de felină. M-am forţat să-mi văd de drum, spunîndu-mi că teama mea era absurdă şi că numai leoparzii răniţi atacă oamenii cu o ferocitate sălbatică.

De data asta, leopardul a dispărut brusc din cîmpul meu vizual şi a început să urce dealul — dealul spre creasta pe care stăteam eu. M-am grăbit să mă caţăr în-

tr-un copac, dar la jumătatea drumului mi-am dat seama că leoparzii ce cațără și ei. Așa că am scos un țipăt înfundat. Logica îmi spunea că leopardul ar trebui să fie la fel de speriat ca mine dacă își dă seama că sînt acolo. Și într-adevăr, s-a auzit o bufnitură, pe urmă pași grăbiți urmați de liniște. M-am întors pe Creastă, dar senzația că mă urmăresc doi ochi era copleșitoare. M-am hotărît să urmăresc cimpanzeii din Valea Mlinda pentru o vreme ! Și cînd, peste cîteva ore, m-am întors pe Creastă, acolo, chiar pe piatra unde șezusem eu, era o grămăjoară de excremente de leopard. Probabil că m-a urmărit cum mă îndepărtam și apoi, cu mare precauție, a examinat locul unde stătuse o creatură atît de înspăimîntătoare și a încercat să anihileze mirosul meu oribil cu propriul său miros !

Pe măsură ce se scurgeau săptămînile, cimpanzeii erau tot mai puțin înfricoșați de mine. Destul de des, pe cînd mă aflam în peregrinările mele pentru a aduna mostre de fructe comestibile, am dat peste cimpanzei pe neașteptate și după un timp am descoperit că unii dintre ei îmi tolerau prezența, dacă se aflau într-o pădure mai deasă, și rămîneau pe loc, la o distanță între șaizeci pînă la optzeci de metri. Și astfel, în a doua lună de observații pe Creastă, cînd am văzut că un grup se așază să mănînce, am venit puțin mai aproape ca să pot face observații amănunțite.

Cam pe atunci am început să recunosc cîțiva indivizi în parte. Îndată ce mă convingeam că mai văzusem cimpanzeul și înainte, îi dădeam un nume. Sînt savanți care consideră că animalele trebuiesc etichetate cu numere — că este antropomorfic să le dai nume — dar pe mine m-au interesat întotdeauna *diferențele* între indivizi și numele

nu numai că individualizează mai bine ca un număr, dar sînt și mai ușor de reținut. Cele mai multe nume le-am ales pur și simplu fiindcă, pentru un motiv sau altul, mi s-a părut că se potrivesc indivizilor cărora le dădusem. Cîțiva cimpanzei au fost botezați pentru că vreo expresie facială sau vreo apucătură mi-a amintit de cîte o cunoștință de-a mea.

Cel mai ușor de recunoscut dintre indivizi a fost bătrînul Domn McGregor. Creștetul capului, gîtului și umerii erau aproape total lipsite de păr, însă în jurul capului îi rămăsese un mic cerc de păr, ca tonsura unui călugăr. Era un mascul bătrîn — poate de vreo treizeci sau patruzeci de ani (recordul de longevitate pentru un cimpanzeu în captivitate este de patruzeci și șapte de ani). În timpul lunilor de început cînd l-am întîlnit, Dl. McGregor era cam agresiv. Dacă cumva dădeam peste el, mă amenința, scuturînd din cap și zgîlțiind crengile, înainte de a se face nevăzut. Nu știu de ce, îmi amintea de bătrînul grădinar din „Povestea lui Peter Rabbit" de Beatrix Potter.

Bătrîna Flo, cu nasul deformat, buboșat și urechile zdrențuite, era și ea ușor de recunoscut. Cel mai tînăr pui la vremea aceea era Fifi, în vîrstă de doi ani, care stătea mereu în circa mamei, oriunde s-ar fi dus aceasta, iar fiul cel mic al lui Flo, Figan, era mereu în preajma mamei și a micuței sale surori. Avea pe atunci șase ani ; mai avea aproximativ un an pînă să ajungă la pubertate. Flo mergea adesea împreună cu o altă mamă bătrînă, Olly. Și chipul prelung al lui Olly era ușor de remarcat : smocul de păr de la ceafă — și nu altă trăsătură — mi-a amintit de mătușa mea, Olwen. Olly era și ea însoțită de doi pui, o fiică, mai mică decît Fifi, și un fiu adolescent, cam cu un an mai mare decît Figan.

Pe urmă mai era și William care, sînt convinsă, era fratele de sînge al lui Olly. N-am remarcat niciodată

vreun semn special de afecțiune între ei, dar semănau izbitor la chip. Aveau amîndoi buzele de sus alungite care plescăiau cînd întorceau capul. William avea în plus cîteva cicatrici adînci și subțiri pornind de la nas pînă la buza de sus.

Alți doi cimpanzei, pe care am ajuns să-i știu din vedere atunci, au fost David Barbă Colilie și Goliath ; asemeni lui David și Goliath din Biblie, și pe aceștia doi îi aveam asociați intim în minte pentru că deseori îi vedeam împreună. Goliath, chiar în vremea cînd era în floarea vîrstei, nu era uriaș, dar avea un fizic minunat și mișcările elastice ale unui atlet. Probabil cîntărea cam 50 de kilograme. Spre deosebire de ceilalți cimpanzei, David Barbă Colilie nu s-a temut prea mult de mine chiar de la început. Eram întotdeauna încîntată cînd îi zăream chipul frumos și barba argintie caracteristică într-un grup de cimpanzei pentru că, avîndu-l pe David care să-i calmeze pe ceilalți, aveam șansa să mă apropii ca să-i studiez mai amănunțit.

Înainte de a se sfîrși perioada mea de încercări pe teren am făcut două descoperiri cu adevărat tulburătoare — descoperiri care au compensat lunile anterioare de frustrare. Și pentru amîndouă trebuie să-i mulțumesc lui David Barbă Colilie.

Într-o zi, cînd am ajuns pe Creastă, am găsit un mic grup de cimpanzei chiar dedesubtul locului meu, în ramurile din vîrf ale unui arbore gros. Urmărindu-i, am văzut că unul dintre ei ținea un obiect de culoare roz, din care, cînd și cînd, rupea bucăți cu dinții. Era o femelă cu un pui și amîndoi își întindeau mîinile spre un mascul atingîndu-i gura. Deodată, femela a luat o bucată din obiectul acela roz și l-a băgat în gură ; în clipa aceea mi-am dat seama că cimpanzeii se hrăneau cu carne.

După fiecare îmbucătură de carne, masculul culegea cîteva frunze cu buzele și le mesteca odată cu ea. De cîteva ori, după ce mestecase cîtăva vreme, scuipa resturile în mîinile întinse ale femelei. Brusc a lăsat să cadă o bucățică mică de carne, iar puiul, ca o săgeată, s-a repezit jos după ea. Dar cînd s-a aplecat s-o culeagă tufișul s-a răscolit și un porc argintiu s-a năpustit spre el. Țipînd, puiul a sărit înapoi în copac. Porcul a rămas la loc deschis, grohăind și mișcîndu-se de colo-colo. Deodată am distins spinările dungate a trei purcei. Era clar că cimpanzeii se hrăneau cu un purcel.

După mărime, așa trebuia să fi fost, iar cînd mai tîrziu m-am apropiat, dîndu-mi seama că era David Barbă Colilie, am observat clar că mîncau purcelul.

I-am urmărit cum se hrăneau timp de trei ore. David lăsa din cînd în cînd pe femelă să muște din carne și odată chiar a rupt el o bucățică și i-a pus-o în mîna întinsă. Cînd în cele din urmă a coborît, încă mai era carne pe oase : el ținea resturile într-o mînă și a plecat, urmat de ceilalți.

Bineînțeles că la vremea aceea nu eram sigură că David Barbă Colilie prinsese purcelul singur, dar, chiar și așa, a fost extrem de tulburător să descopăr că acești cimpanzei mîncau într-adevăr carne. Savanții crezuseră pînă atunci că, deși aceste vietăți își pot completa masa uneori cu cîteva insecte sau rozătoare mici, erau în primul rînd vegetarieni și consumatori de fructe. Nimeni nu-și închipuise că ar putea vîna mamifere mai mari.

La două săptămîni după această observație am văzut altceva, care m-a tulburat și mai mult. Venise luna octombrie și începuseră ploile scurte. Pantele înnegrite se acoperiseră de un covor moale de fire de iarbă nouă, mătăsoasă, iar în cîteva locuri pămîntul era împestrițat cu flori de toate soiurile. Am botezat locul *The Chimpanzee's*

Spring [1]. Avusesem o dimineață nerodnică ; bătusem cele trei văi fără să aud sau să văd vreun semnal de-al cimpanzeilor. Aburcînd panta iute a Văii Mlinda, m-am îndreptat spre Creastă, nu numai extenuată, dar și udă leoarcă de la tîrîtul prin desișul abundent. Deodată m-am oprit pentru că am remarcat o mișcare ușoară în iarba înaltă, cam la șaizeci de metri depărtare. Mi-am reglat repede binoclul și am văzut că era un singur cimpanzeu care s-a întors spre mine chiar în clipa aceea ; l-am recunoscut pe David Barbă Colilie.

M-am deplasat ușor ca să pot vedea ce face. Se așezase pe vine, lîngă un mușuroi de termite, un dîmb de pămînt roșu, și am observat cum vîra atent într-o gaură a mușuroiului un fir lung de iarbă. Eram prea departe ca să-mi dau seama ce mînca, dar era limpede că folosea firul de iarbă în chip de unealtă.

Știam că, de două ori, observatori ocazionali în Africa de Vest văzuseră cimpanzei care se serveau de obiecte ca de unelte ; unul spărsese sîmburi de nucă de palmier slujindu-se de un bolovan ca de un ciocan, iar un grup de cimpanzei fuseseră observați pe cînd vîrau bețe într-un stup de albine dintr-un tufiș, ca apoi să lingă mierea de pe ele. Dar eu una nici nu visasem că aș putea să văd ceva atît de palpitant.

David s-a regalat cam vreo oră cu termite și pe urmă s-a îndepărtat agale. Cînd am fost sigură că plecase m-am dus să examinez mușuroiul. Am găsit cîteva insecte stri vite primprejur și un grup de termite lucrătoare astupînd intrările mușuroiului în care în mod evident David vîrîse firele de iarbă. Am ridicat unul dintre uneltele împrăștiate de David și l-am vîrît cu grijă într-o gaură. Imediat am simțit smucitura cîtorva termite care apucaseră iarba și

[1] Izvorul Cimpanzeilor

cînd am tras-o afară, de ea se atîrnaseră cu mandibulele cîteva termite lucrătoare şi cîţiva soldaţi. Au rămas aşa, agăţate în unghi drept faţă de fir, cu picioruşele zvîcnind în aer.

Înainte de a pleca, am culcat la pămînt o parte din iarba înaltă şi uscată şi mi-am construit un adăpost rudimentar — cîteva smocuri de frunze de palmier sprijinite de ramura joasă a unui copac şi legate la vîrf. Plănuisem să aştept acolo pînă a doua zi. Dar abia peste o săptămînă am reuşit să observ un cimpanzeu „pescuind" iar termite. Au mai sosit doi cimpanzei dar, de fiecare dată cînd mă zăreau, fugeau. O dată, un roi de termite înaripate fertile — regii şi reginele, cum sînt numite — zburau în dansul lor nupţial, bătînd nebuneşte din aripile lor albe şi uriaşe. Mai tîrziu am observat că aceasta este perioada anului în care, pe parcursul ploilor scurte, termitele lucrătoare extind tunelurile din muşuroi spre suprafaţă, pregătindu-se pentru aceste emigrări. Cîteva asemenea roiuri ies între octombrie şi ianuarie. Mai ales în această perioadă a anului, cimpanzeii se hrănesc cu termite.

În cea de-a opta zi de veghe, David Barbă Colilie a sosit iar împreună cu Goliath şi cei doi au muncit vreo două ore. Puteam să-i observ mult mai bine : am văzut cum au desfăcut intrările astupate cu degetul mare sau cu cel arătător. Au rupt cu dinţii capetele „uneltelor" cînd acestea se îndoiau, s-au slujit de celălalt capăt sau le-au aruncat şi şi-au luat altele. La un moment dat, Goliath s-a îndepărtat chiar la cel puţin cincisprezece metri de muşuroi ca să aleagă nişte fire care păreau mai tari şi amîndoi masculii au cules cîte trei-patru fire, punîndu-le lîngă ei pe cele de rezervă, pînă cînd urmau să aibă nevoie de ele.

Deosebit de interesant a fost cînd, de vreo cîteva ori, au luat crenguţe pe care le-au pregătit, smulgîndu-le frun-

zele. Acesta a fost primul exemplu înregistrat al unui animal sălbatic care nu numai că a *folosit* un obiect în calitate de unealtă, ci a modificat cu adevărat un obiect, demonstrînd astfel începuturile primitive de *fabricare* a uneltelor.

Pînă atunci omul fusese socotit ca fiind singurul animal care-şi fabrică unelte — într-adevăr, în definiţia omului se afirmă că el este o fiinţă care „şi-a construit uneltele după un tipar fix şi exact." Cimpanzeii, bineînţeles, nu făcuseră unelte după nici un tipar fix ; totuşi, primele mele observaţii despre destoinicia de a-şi meşteri unelte primitive a convins pe unii savanţi că era necesar să redefinească fiinţa umană într-o manieră mai complexă. Altfel, după cum sugerase Louis Leakey, ar trebui să considerăm, conform definiţiei, cimpanzeul drept om !

I-am trimis lui Louis telegrame despre observaţiile mele noi şi palpitante — hrănitul cu carne şi fabricarea uneltelor — iar el, bineînţeles, a fost cuprins de un entuziasm nebun. Nu mă îndoiesc că veştile i-au fost de folos în străduinţile de a găsi în continuare sprijin financiar pentru studiul meu, căci nu mult după aceea mi-a scris că Societatea National Geographic, din Statele Unite, consimţise să-mi acorde fonduri pentru încă un an de cercetări.

Capitolul IV

VIAȚA DIN TABĂRĂ

„Memsahib ! Memsahib !" Treptat vocea a ajuns în străfundurile somnului în care mă cufundasem. M-am ridicat în capul oaselor. „Vă rog să veniți. E nevoie de dumneavoastră", spunea vocea cuiva care nu se putea desluși din spatele luminii aruncate de o lampă pentru furtună. Era Adolf. Cînd l-am întrebat ce se întîmplase nu mi-a explicat prea clar, dar am înțeles că era ceva în legătură cu un copilaș bolnav.

Între timp se trezise și Vanne, așa că ne-am îmbrăcat amîndouă și l-am urmat pe Adolf în beznă. Ne-a condus pînă la sătucul aflat de partea cealaltă a pîrîului, jos pe plajă. Acolo locuiau cei doi paznici de vînătoare, căpetenia onorifică a satului, bătrînul Iddi Matata cu familia sa numeroasă, și cam vreo duzină de pescari, în colibele vremelnice din anotimpul uscat. Am ajuns curînd la o colibă mare din cărămizi de lut acoperită cu stuf, care aparținea bătrînului Iddi. Trecuse de miezul nopții, dar nu dormea nimeni ; vorbeau și rîdeau în camera principală, îmbîcsită de fum. Doi copii o zbughiră în întuneric cînd am intrat, iar soția favorită a lui Iddi, care-și îngrijea cei doi fii gemeni, ne zîmbi în semn de bun venit. Adolf ne conduse spre ușa de la o cameră mai mică, care părea să fie total în beznă, și se dădu la o parte ca să intrăm. Și atunci am înțeles de ce fusesem aduse. Pe podeaua de pămînt stătea culcată o tînără și, lîngă ea, un prunc mic de tot legat

încă de mamă prin cordonul ombilical. Era evident că placenta nu se desprinsese încă.

Era și tatăl acolo, cam speriat, și o fetiță, dar altcineva nu părea să dea prea multă atenție problemei. Eram puse în fața unei dileme. Vroiam să fim de folos, dar n-aveam idee de obstetrică și, dacă mama pățea ceva, fără îndoială că noi am fi fost învinovățite.

Am descoperit curînd că pruncul se născuse în urmă cu cinci ore și că era primul copil. Se părea că mama nu suferea prea tare, dar era foarte rece. Le-am propus să tăiem cordonul și să învelim pruncul, dar ideea a fost întîmpinată cu proteste vehemente ; părea că așa ceva ar fi încălcat tradițiile strămoșești.

M-am dus după o pătură și niște rachiu, și l-am pus pe Dominic să pregătească niște ceai fierbinte, și toate astea părură că au mai readus puțină viață și energie în sărmana mamă. Și eu și Vanne eram convinse că oricare altă femeie africană știa probabil mult mai multe despre nașteri decît noi, așa că am ieșit să vorbim cu soția favorită a lui Iddi, prin Adolf, care încă mai zăbovea pe acolo ca să ne traducă. A consimțit să vină să vadă ce putea face, îndată ce termina cu alăptatul gemenilor. A sosit nu peste mult timp cu o lampă mai puternică și cu niște ulei de cocos cald cu care a început s-o maseze pe față, pe pîntece și între coapse, trăgînd ușor între timp de cordon. Peste zece minute, a scos placenta. Pe urmă, în sfîrșit, a intrat și bătrînul Iddi cu o pereche de foarfeci ceremoniale, a tăiat mîndru cordonul nepotului și l-a înnodat cu mîna lui.

L-am rugat pe Dominic să pregătească niște supă pentru mamă, l-am felicitat pe tată care radia de ușurare, și ne-am retras la culcare cu sentimentul că n-am făcut noi mare lucru, dar simțind totuși că rezolvasem o problemă serioasă.

Această indeletnicire a moşitului a devenit una din îndatoririle medicale ale lui Vanne, căci, aşa cum cerea obiceiul pe atunci, sosisem la Gombe Stream bine aprovizionate cu medicamente de prim ajutor — aspirine şi alifii, plasturi şi bandaje, săruri Epson. Destul de curînd după ce sosisem, Vanne s-a pomenit că în fiecare dimineaţă avea o activitate susţinută, ca un spital de campanie.

Înainte de a pleca, David Anstey le spusese africanilor că Vanne şi cu mine am fi bucuroase dacă am putea să le vindecăm unele boli uşoare şi chiar din primele zile au sosit o sumedenie dintre ei — în primul rînd, bănuiesc, ca să poată privi în voie pe aceste două albe cam ciudate care, în mod surprinzător, părăsiseră lumea civilizată. Într-o zi însă, un om foarte bolnav, cu un picior foarte umflat, a fost adus la noi în tabără. Avea două plăgi tropicale profunde pe pulpa piciorului ; după ce Vanne l-a curăţat puţin, spre groaza ei, a văzut că ulceraţia ajunsese deja la os. L-a implorat pe om să meargă la spitalul Kigoma, dar acesta a refuzat-o categoric — susţinea că oamenii se duc acolo ca să moară. Aşa că l-a îngrijit Vanne folosind un remediu băbesc — spălături cu apă sărată. În fiecare dimineaţă şi după-amiază, pacientului i se punea în faţă un vas mare cu apă sărată, încălzită la temperatura corpului, pe care el o picura foarte încet peste răni. După trei săptămîni umflătura dispăruse, iar rănile se curăţaseră. Ca urmare, n-a mai fost decît o chestiune de timp pînă să se vindece complet.

Vestea s-a răspîndit iute. După acest eveniment, faima spitalului ambulatoriu al lui Vanne s-a mărit considerabil şi oamenii veneau de pe plajă sau din munţi, străbătînd anevoie distanţe mare. Unul dintre fiii lui Rashidi, în vîrstă de opt ani, Jumanne — care în swahili înseamnă marţi — s-a numit cu de la sine putere asistentul lui Vanne şi o ajuta în fiecare dimineaţă aproape, amestecîndu-i săru-

rile Epson, turnîndu-i apă pentru aspirine sau tăindu-i leucoplastul. Era mai ales de ajutor pentru că-i detecta pe cei care se furişau şi se aşezau iar la coadă, sperînd să mai capete o doză ! Singura plată pe care o pretindea Jumanne era o bucăţică de leucoplast pe vreo rană microscopică sau chiar imaginară.

Vanne nu numai că a vindecat o mulţime de boli, dar, lucrul cel mai important, ne-a ajutat să stabilim bune relaţii cu noii noştri vecini. Curînd suspiciunile iniţiale începură să dispară. Fără îndoială că africanii continuau să ne creadă pe amîndouă puţin cam nebune, dar erau dispuşi să se arate prietenoşi pentru că îşi dăduseră seama că nu sîntem prefăcute. Şi nici nu a trecut mult pînă cînd unii dintre ei au început să fie cu adevărat interesaţi de ceea ce făceam. Într-o zi Dominic mi-a spus că auzise de la un bătrîn, pe nume Mbrisho, cum că acesta observase patru cimpanzei care goniseră cu beţe un leu. Omul locuia într-un sătuc în munte, chiar lîngă graniţa de est a Rezervaţiei. Şi oare n-aş dori să merg să stau de vorbă cu Mbrisho şi să aflu unde se petrecuse incidentul ? Părea o po este cam neverosimilă, dar ştiam că paznicii de vînătoare dinaintea venirii mele semnalaseră ocazional prezenţa leilor în regiune ; în plus eram curioasă să vizitez satul Bubango şi să cutreier ţinutul de partea cealaltă a văii. Şi astfel, într-o bună dimineaţă am plecat însoţită de un om din sat în chip de călăuză şi de mlădiosul Wilbert ca interpret, căci ştia englezeşte destul de bine, iar eu mă descurcam încă foarte prost în swahili.

Am făcut o ascensiune îndelungată sub soarele dogoritor, ne-au trebuit vreo patru ore de mers destul de întins. Am trecut pe lîngă o procesiune de femei africane care coborau la colibele pescăreşti temporare de pe plajă,

toate ducînd cu grație baloturi uriașe pe creștete, sporovăind și rîzînd ca un stol de păsări viu colorate. La un moment dat, cînd mă oprisem să privesc o ceată de maimuțe roșii *colobus*, au trecut pe lîngă noi șase bărbați care urcau spre sat. Unul dintre ei era bătrîn, puțin adus de spate, cu părul cărunt, dar parcă nici nu îi păsa de costișa abruptă sau de arșița soarelui. Oamenii aceia mergeau cu pasul săltat specific muntenilor și, de cîte ori puneau în pămînt toiagele groase, scoteau o răsuflare șuierătoare ca un flaut sinistru.

Pe măsură ce urcam, peisajul se schimba. Tot mai mulți copaci de pe pante erau festonați cu licheni gri-verzui, ca puful, iar luminișurile erau acoperite de iarbă scurtă și țepoasă care îmi amintea de Sussex. De pe culmea văii, priveliștea era superbă, iar pe atunci, ținutul împădurit se întindea spre răsărit cît vedeai cu ochii. Astăzi, cea mai mare parte a pădurii a fost tăiată, iar colibele și terenurile africanilor s-au extins din toate părțile spre granița rezervației de cimpanzei.

Satul Bubango se întindea sub noi, chiar de partea cealaltă a crestei muntelui. Era mai mare decît îmi imaginasem. Existau pîlcuri de bananieri și palmieri, ici-colo în verdeața cîte unei văi, iar pe pantele muntelui se zăreau petice de manioc sau *muhoge* cum o numesc localnicii. Rădăcina de manioc, pisată pudră și apoi fiartă în apă, constituie o mîncare de bază în regiunea aceea. Cele mai multe dintre colibe erau destul de mici și simple, cu pereți de lut și acoperișuri din stuf, și o mulțime de cărări care se încrucișau, bătătorite de nenumăratele picioare, ce duceau de la colibe spre rîu și spre loturile cultivate. Copii mici păzeau capre și oi ; am văzut chiar și cîteva vaci păscînd ici-colo.

Micuța colibă a bătrînului Mbrisho se ridica lîngă poteca principală care șerpuia spre sat, din vîrful povîrnișului. Ne primi înăuntru, ne dădu ceai și niște prăjituri agricane din aluat, delicioase, și păru nespus de încîntat că poate să-mi povestească, cu vocea sa de bas înecată, întîmplarea cu leul. De multe ori discuția a fost punctată de un prelung „Naaaahm". Mbrisho folosește mereu acest cuvînt, dar eu n-am fost în stare să aflu exact ce înseamnă.

Curînd a reieșit că nu Mbrisho, ci o rudă care murise de mult, văzuse leul și cimpanzeii, așa că am plecat cum am venit. Dar cîștigasem un prieten devotat în Mbrisho; ori de cîte ori cobora să ne viziteze tabăra, ne aducea cîteva ouă învelite cu grijă într-o cîrpă. Și cînd omul locuiește destul de departe și mai e și bătrîn, cîteva ouă reprezintă un dar neprețuit, pe care îl primești foarte îndatorat.

Mbrisho, ca majoritatea bărbaților în putere, din satele învecinate, a rămas pescar pînă „s-a pensionat". Captura principală o reprezintă peștele *dagaa*, mic de mărimea sardelelor, care este pescuit în timpul nopții în năvoadele vopsite în roșu sau portocaliu, de forma unor plase uriașe de prins fluturi. Fiecare canoe, cu cîte doi pescari, este prevăzută cu două sau mai multe lămpi puternice cu parafină; peștii, atrași de lumină, se ridică la suprafață și sînt prinși în năvod. Ori de cîte ori se observă un banc mare de pești, pescarii încep să cînte, bat din picioare, lovesc barca cu vîsla sau cu mînerul năvodului, și se pare că aceste manifestări îndeamnă peștii să urce la suprafață. Cînd pescuitul a fost bogat ai impresia că, pe mile întregi de jur-împrejur, locuitorii țin o petrecere fantastică pe lac.

Cînd fundul bărcii s-a umplut cu pești, recolta este transportată înapoi pe țărm, unde alți bărbați încep s-o întindă pe paturi speciale pentru uscat, făcute din pietriș. Dacă prada e bogată, fiecare barcă poate să revină la țărm

de două-trei ori în cursul unei nopți, iar soarele care răsare se reflectă în milioanele și milioanele de solzișori, încît plajele par argintate.

În timpul zilei fie pescarii, fie nevestele sau copiii lor vin periodic pînă la paturile de uscat, răscolind peștele cu bețe lungi, întorcîndu-l ca să se usuce uniform pe ambele părți. Seara, peștele este adunat în saci, în timp ce bărbații care vor pleca la pescuit stau în jurul colibelor lor de iarbă discutînd, iar femeile pregătesc masa de seară — *ugali* sau budincă de tapioca, amestecată cu *dagaa* uscat, care a fost prăjit în ulei de palmier.

Cînd e lună plină, *dagaa* nu mai sînt ademeniți de lămpile bărcilor și în această perioadă peștele uscat e dus la Kigoma spre vînzare. Cea mai mare cantitate este încărcată în bărci cu motor, lungi de circa 10 metri, care fac curse în susul și în josul lacului. În toiul sezonului aceste taximetre de apă, cum le-am numit noi, transportă o mulțime de saci cu pești, întrucît comerțul cu *dagaa* este foarte rentabil. Mult se vinde local, dar și mai mult e transportat pe calea ferată spre alte regiuni ale Africii de Est și spre marile mine de aramă din Nyanza, în sud.

Pescarii care nu merg la Kigoma se înapoiază în satele natale să-și viziteze familiile și, în felul ăsta, cam zece zile în fiecare lună plăjile de la Gombe Stream sînt pustii. În aceste perioade îmi plăcea să mă plimb de-a lungul țărmului lacului, cînd activitatea mea mă ducea înspre o vale îndepărtată. Dimineața, în zori, întîlneam uneori silueta mătălăloasă a vreunui hipopotam care se înapoia în apă după ce se hrănise cu iarba bogată de pe țărmul lacului. Căprioare și porci argintii rătăceau adesea pe plajele dintre căi, iar odată am văzut o turmă mică de bivoli care se profilau uriași și foarte negri pe nisipul albicios. Exista întotdeauna și posibilitatea să zăresc animale mai mici —

poate vreo mangustă sau zibetă [1] zveltă și fină, cu coada tărcată, sau vreo civetă mai mare și îndesată.

Într-o seară, pe cînd călcam în apa joasă a lacului ca să depășesc malul stîncos, m-am oprit brusc la vederea trupului negru și sinuos al unui șarpe de apă. Avea vreo doi metri lungime și, după teșitura ușoară a capului și dungile întunecate de pe ceafă, mi-am dat seama că era o cobră de apă — o reptilă otrăvitoare împotriva mușcăturii căreia, la vremea aceea, nu exista vreun ser. O priveam fix cînd un val i-a așezat ușor o parte din trup pe un picior de-al meu. Am rămas stană de piatră, fără măcar să respir, pînă cînd valul s-a retras luînd cu el și șarpele. Am sărit și eu atunci afară din apă cît am putut de repede, cu inima gata să-mi spargă coșul pieptului.

Mai întîlnisem cu cîteva săptămîni în urmă o altă cobră — o varietate cu botul alb, care țintind ochiul victimei poate să scuipe veninul și la doi metri depărtare, provocînd orbire temporară sau chiar permanentă. Atunci rămăsesem cu ochii ațintiți pe deasupra văii, iar șarpele îmi alunecase printre picioare ; s-a oprit o clipă să încerce pînza pantofului cu limba sa iute și sensibilă. Frică însă nu mi-a fost pentru că acolo nu erau valuri neașteptate care s-o împingă spre mine și s-o sperie, și nici vîrtejul de apă care să mi-o încolăcească în jurul gleznei. În apă, cînd vezi un șarpe, parcă te cuprinde o moleșeală îngrozitoare.

Lacul Tanganyika este una din puținele întinderi de apă dulce din Africa de Est, din care lipsește practic temutul parazit bilharzia [2], cel puțin în regiunea Kigoma — Gombe, iar apa rece, scînteietoare și curată te îmbie la

[1] Mic mamifer carnivor din savanele africane.

[2] Parazit trematod care produce boala numită schistosomoză sau bilharțioză.

înot. În acele zile de început n-am avut deloc timp de înot — de fapt nici nu simţeam cine ştie ce dorinţă să plonjez în apă după ce avusesem experienţa cu şarpele şi după ce auzisem ce păţise Chiko. Chiko era soţia lui Dominic, care, împreună cu fetiţa ei, ni se alăturase la scurtă vreme după sosirea la Gombe. Într-o zi, stătea în apa joasă şi spăla, cînd, la vreo doi metri de ea, apa s-a învolburat brusc, şi cu un ţipăt de groază femeia a sărit pe mal, uitîndu-se înfricoşată la locul unde, cu o clipă înainte, văzuse un crocodil ; nu era mare şi eu îl văzusem de cîteva ori plutind pe lac, dar nu mi-ar fi făcut plăcere să-l întîlnesc în apă. Păţania lui Chiko, totuşi, deveni gluma la zi — cîteva săptămîni toţi africanii pe care i-am întîlnit rîdeau de crocodilul care încercase s-o înhaţe pe nevasta bucătarului meu. Chiar şi Dominic, cînd mi-a povestit întîmplarea, rîdea cu lacrimi.

Abia cînd pescarii îşi părăsesc colibele, în perioada lunii pline, ajung babuinii să stăpînească cu adevărat plajele. De-a lungul ţărmului, unde sînt paturile pentru uscat, se adună grupurile în căutare de bucăţele de peşte rămase printre pietre. Vîntură şi nisipul din jurul colibelor, probabil după resturi de tapioică, acolo unde femeile au pisat rădăcina transformînd-o în făină pentru fiertură. La plecare, africanii iau cu ei tot ce au de valoare, pentru că babuinii sînt foarte stricători. I-am văzut rupînd în bucăţi un acoperiş, tot căutînd prin stuf după insecte ; intră şi ies din colibe de parcă ar fi ale lor, mănîncă orice lucru comestibil, şi scotocesc sau distrug tot ce nu e de mîncat.

Curînd babuinii s-au instalat comod şi în jurul taberei, iar Vanne s-a deprins pe dată să nu mai lase corturile nepăzite. Cam la două săptămîni după ce am sosit, a ieşit pentru o scurtă plimbare ; cînd s-a întors, a găsit toate

lucrurile împrăștiate, și un babuin mascul, blazat, cocoțat pe masa răsturnată înfulecînd pîinea coaptă în dimineața aceea de Dominic. Vanne era mai ales exasperată de felul în care o lătrau ceilalți, din copacii din apropiere, de parcă i-ar fi contestat dreptul la propria locuință. Nu mult după acea întîmplare, cînd Vanne s-a dus la toaleta taberei (*Choo* cum i se spune în Africa de Est), ridicînd privirea a văzut cinci babuini masculi, mari și bătrîni, așezați în jurul ei în semicerc și privind-o. În seara aceea mi-a povestit că se simțise pentru o clipă de-a dreptul înfricoșată.

Mai rău a fost cînd, într-o dimineață, Vanne, care picotea încă după plecarea mea în zori, a auzit deodată un zgomot ușor. A deschis ochii și la intrare a văzut silueta unui babuin mascul uriaș. Au rămas amîndoi nemișcați cîteva clipe, după care babuinul a deschis gura într-un căscat groaznic de amenințare. În lumina cenușie a zorilor Vanne a văzut lucirea colților și s-a gîndit că-i sunase ceasul. Cu un strigăt brusc, s-a ridicat în pat fluturîndu-și brațele, iar vizitatorul nepoftit a rupt-o la sănătoasa. Babuinul acela era într-adevăr oribil, un mascul bătrîn care dădea tîrcoale în jurul taberei toată ziua, tupilîndu-se în tufișuri și repezindu-se ori de cîte ori se ivea cîte o ocazie să fure o pîine sau alt aliment. L-am botezat Shaitani, care în swahili însemna diavol, și cînd a dispărut fără veste ne-am simțit extrem de ușurate.

În acele zile, mîncarea era prețioasă ; nu numai din cauza bugetului limitat, dar și pentru că și eu și Vanne uram „zilele Kigoma" — adică zilele în care trebuia să mergem în oraș ca să ne reînnoim proviziile și să ridicăm poșta. Ne duceam cît puteam de rar, dar o dată la trei-patru săptămîni eram obligate să facem drumul pînă acolo. De obicei plecam pe la șase dimineața, cînd lacul era de regulă liniștit și luam micul dejun la hotel, cînd ajun-

geam în oraș. Pe urmă începeam drumurile la prăvălii, tîrguitul la piața de fructe și legume, comandatul conservelor pentru luna viitoare și cozile la poștă. Întotdeauna făceam cîte o pauză plăcută la prînz, căci eram invariabil invitate la masă de către unii sau alții dintre prietenii pe care ni-i făcuserăm în timpul șederii noastre inițiale la Kigoma. Într-adevăr, nu o dată au încercat să ne convingă să rămînem peste noapte la ei și cei mai mulți mă socoteau o ființă anti-socială cînd le explicam că nu era bine că-mi părăsesc lucrul o zi întreagă, iar eu nu mă mai gîndeam să-l întrerup nici pentru o secundă.

La început îl luam cu noi pe Dominic cînd mergeam în oraș. Era extrem de devotat și se tîrguia cu înfocare la piață ca să nu ni se ia în plus nici cel mai mic bănuț. Dar, după o vreme, ne-am dat seama că era mai bine să-l lăsăm să vadă de tabără. Localnicii făceau o bere tare din banane fermentate, iar băutura era punctul slab al lui Dominic. De cîteva ori n-a fost chip să-l mai găsim la ora fixată de plecare — o dată nu și-a făcut apariția decît după o săptămînă și a trebuit să ne descurcăm fără el. Și nu vom uita ziua cînd, cu toate că am reușit să-l descoperim la timp ca să ne întoarcem, era într-o stare de veselie extremă. Rîdea din orice și cînd ne-a condus pînă la barcă a fost mai-mai să cadă în apă. Este un om inteligent și deseori e foarte simpatic cînd se amețește puțin. Nu ne-a trebuit mult să ne facă și pe noi să rîdem, așa că eram un grup vesel cînd am ieșit din golful Kigoma.

Se făcuse aproape întuneric, căci întîrziasem tot căutîndu-l pe Dominic. În mod normal, cîrmeam barca destul de aproape de țărm, dar, în seara aceea, apa era împînzită de bărcuțele pescarilor care părăseau malurile, și nu prea le distingeai în amurg. Așa că am dus barca la o depărtare de o jumătate de milă de plajă. Din senin, cînd mai aveam doar un sfert din drum să ajungem acasă, motorul s-a

oprit. Ne-am străduit în zadar să-l redresăm, dar nici unul din noi nu se pricepea la motoare. N-am avut de ales, decît să vîslim pînă la țărm.

Dominic ne-a anunțat țanțoș că va vîsli el. S-a așezat la mijloc, a apucat cele două lopeți, s-a proptit bine și a tras o dată puternic. A agățat un cogeamite crabul care, în clipa următoare, a fost azvîrlit în vîrful unui coș mare de fructe luate de la piață. Dominic a izbucnit într-un hohot de rîs, din care nu se mai oprea. Cu chiu cu vai l-am făcut să se așeze pe bancheta din spate și am anunțat că voi vîsli eu. Dar buna lui cuviință nu-i dădea pace; trebuia să ia măcar o vîslă. Zece minute n-am făcut decît să ne mișcăm în cerc în jurul vîslei lui. Am reușit pînă la urmă să-l conving că sînt în stare să mă descurc și că îmi place vîslitul mai mult ca orice, așa că am pornit.

Cînd am ajuns, în fine, la plajă, spre bucuria noastră, unul dintre taximetrele de apă se afla acolo. În jurul nostru s-au adunat o mulțime de pescari și, nu peste mult timp, am găsit și cîrmaciul. După îndelungate parlamentări, a consimțit să ne transporte la tabără. Dar Dominic fusese stîrnit de prețul cerut. Ne-a spus să așteptăm și a dispărut în beznă pînă să apucăm să-l oprim.

Am așteptat mult timp, dar nu vroiam să plecăm fără el ; îi eram de fapt și recunoscătoare pentru că se gîndise la punga noastră care fără îndoială era cam ușurică. Peste o jumătate de oră s-a întors cu patru africani solizi. Oamenii ăștia, ne-a informat Dominic, ne vor duce acasă, *vîslind*. Erau amici de-ai lui și ne vor lua doar un sfert din prețul cerut de taximetrul de apă motorizat. Părea nemaipomenit pînă cînd ne-am dat seama că, și cu opt oameni care ar vîsli zdravăn, ne-ar trebui mai mult de opt ore ca să ajungem acasă ! Cred că Dominic nu ne-a iertat cu adevărat pentru că am preferat ambarcațiunea mai rapidă și ne-am lăsat jefuite.

Nu mult după aceasta, Vanne, care se dusese la Kigoma fără mine, a avut o experienţă şi mai neplăcută. Dominic a rămas în tabără, dar mlădiosul Wilbert a cerut permisiunea s-o însoţească întrucît avea de făcut nişte cumpărături. Au plecat dimineaţă şi au stabilit să se întîlnească pentru întoarcere, la barcă, la ora cinci. Cînd a apărut în cele din urmă, cu o jumătate de oră întîrziere, lui Vanne i s-a strîns inima ; avea în faţă încă o victimă a berii de banane din Kigoma. Wilbert se bălăbănea uşor ; a venit la barcă împleticindu-se şi, spre groaza lui Vanne, a scos un cuţit pe care a început să-l agite, cu o privire fixă şi bolborosind incoerent despre moarte şi răzbunare.

Vanne a recunoscut după aceea că-i fusese frică, pentru că Wilbert, deşi mlădios, era un individ extrem de vînjos şi arăta înspăimîntător cu ochii injectaţi şi cu lama cuţitului lucind în soarele înserării. Cu toate acestea, Vanne nu şi-a pierdut cumpătul şi i-a vorbit liniştit, l-a rugat să-i dea ei cuţitul în păstrare ca nu cumva să se taie cînd se urcă în barcă. Spre surprinderea ei a privit-o fix şi pe chip i-a apărut o expresie buimacă. S-a împleticit pînă la ea, i-a dat cuţitul fără să rostească o vorbă şi s-a urcat în barcă. Tot timpul drumului a fost extrem de liniştit. N-am aflat niciodată ce explicaţie a avut tot comportamentul lui, iar Wilbert nu şi-a mai cerut înapoi cuţitul.

Ce norocoasă am fost să am o mamă ca Vanne. Nu aş fi reuşit să mă descurc fără ea, atunci, la început. Ea conducea spitalul de campanie şi asigura bunăvoinţa vecinilor, ea ţinea curăţenia în tabără, ea îmi presa şi îmi usca mostrele din plantele cu care se hrăneau cimpanzeii, şi, mai presus de toate, m-a ajutat să-mi menţin moralul în timpul acelor săptămîni deprimante, cînd nu reuşeam să mă apropii de cimpanzei. Ce plăcut era să te întorci seara acasă şi să fii întîmpinat cu căldură. Ce plăcut să poţi

discuta evenimentele zilei, fie ele palpitante sau nerodnice, lîngă focul pe care se pregătea cina, şi să asculţi ce s-a mai întîmplat prin tabără.

Vanne s-a împăcat cu cele mai primitive condiţii fără să crîcnească. În prima perioadă am trăit cu fasole fiartă, conserve de carne şi de legume, pentru că nu aveam frigider. Ne îmbăiam seara într-o „cadă" mică de pînză, sprijinită la fiecare colţ pe o ramă de lemn, cu puţină apă în ea prea fierbinte cînd intrai şi prea rece cînd ieşeai, peste cîteva clipe. Cîteodată se refugiau în cortul nostru păianjeni păroşi uriaşi şi, de două ori, Vanne, trezindu-se dimineaţa, a văzut lăţindu-se pe tavanul cortului, deasupra patului ei, cîte un miriapod uriaş mort, cu o înfăţişare hidoasă, a cărui muşcătură e mortală. Şi, ca şi cînd toate acestea n-ar fi fost de ajuns, în apa potabilă se găsea ceva ce nu-i făcea bine lui Vanne, care şi aşa nu avea un stomac prea sănătos, aşa că aproape niciodată, nu s-a simţit sută la sută bine.

La cinci luni după sosire, Vanne a trebuit să se întoarcă în Anglia. Autorităţile din Kigoma nu-şi mai făceau probleme cu mine ; ajunsesem să mă integrez în peisajul de la Gombe Stream şi, mulţumită spitalului lui Vanne, mă bucuram de o prietenie extraordinară cu băştinaşii. Chiar înainte de plecarea lui Vanne ni s-a alăturat Hassan, vechiul nostru prieten de la Lacul Victoria. Ne-am bucurat nespus să-l vedem, iar Vanne a putut să plece liniştită ştiind că mă lasă pe mîini de nădejde. Hassan conducea barca şi se ocupa de groaznicele „zile Kigoma" de unul singur, iar dacă se întîmpla ceva, nu ştiu cum, Hassan reuşea întotdeauna să pună lucrurile la punct. Căci Hassan dovedise deseori cît de destoinic este, în perioadele dificile din cei treizeci de ani petrecuţi în slujba lui Louis.

După ce a plecat Vanne, focul de tabără mi se părea neîmbietor. Pînă şi Terry, broasca rîioasă care apărea ori de cîte ori se lăsa noaptea, nu făcea decît să-mi amintească cum Vanne şi cu mine făceam haz de ea cînd se înfrupta cu insectele din jurul felinarului. Şi în seara în care Crescent, zibeta, a venit tiptil la cort să ia o banană, m-am pomenit că-mi zboară gîndul la Vanne cu părerea de rău că nu e lîngă mine să ne bucurăm amîndouă de graţia ei delicată.

Pe măsură însă ce se scurgeau săptămînile, am acceptat însingurarea ca pe un mod de viaţă şi nu m-am mai simţit atît de izolată. Eram total absorbită de munca mea, fascinată de cimpanzei, şi prea ocupată seara ca să mai am timp de gînduri negre. De fapt, dacă aş fi rămas singură mai bine de un an, aş fi devenit o fiinţă destul de stranie, căci obiectele neînsufleţite începuseră să capete ficcare cîte o identitate ; m-am pomenit spunînd „bună-dimineaţa" colibei mele micuţe de pe Creastă ; „Bună" pîrîului de unde îmi luam apa. Şi am devenit extrem de apropiată de copaci — numai atingerea trunchiului aspru şi noduros sau a coajei tinere, reci şi netede, mă umplea de cunoaşterea ciudată a rădăcinilor subpămîntene şi de seva care trecea prin ele. Tînjeam să mă pot agăţa dintr-o ramură în alta, asemeni cimpanzeilor, să mă culc în vîrfurile copacilor, legănată de foşnetul frunzelor. Îmi plăcea mai ales să stau în pădure cînd ploua, şi să ascult răpăitul picăturilor pe frunze, şi să mă simt total absorbită în lumea cafenie, verde şi umedă peste care se lăsa amurgul nedesluşit.

Capitolul V

PLOILE

La scurtă vreme după plecarea lui Vanne, ploile scurte şi repezi din Chimpanzees' Spring făcură loc ploilor de lungă durată. Aversele se transformară în potopuri care se revărsau uneori cu o furie nepotolită timp de mai bine de două ore. N-am să uit multă vreme una din acele furtuni cumplite care s-a abătut cam la o săptămînă de la schimbarea anotimpului. Urmăream de două ore un grup de cimpanzei care se hrăneau într-un smochin uriaş. Toată dimineaţa fusese o vreme posomorîtă şi întunecată cu tunete îndepărtate şi bolovănoase.

Cam pe la prînz au început să cadă primele picături mari de ploaie. Cimpanzeii au coborît din copac, şi unul după altul au pornit încet să urce panta abruptă acoperită de iarbă, către creasta despădurită din vîrf. În grup erau şapte masculi, adulţi, inclusiv Goliath şi David Barbă Colilie, cîteva femele şi cîţiva pui. Cînd au ajuns pe creastă s-au oprit. În clipa aceea s-a dezlănţuit furtuna. Ploaia era torenţială şi bubuitul neaşteptat al unui tunet, chiar deasupra mea, m-a făcut să tresar. Ca şi cum acesta ar fi constituit un semnal, unul dintre masculii mari s-a ridicat şi, pe cînd se legăna şi se semeţea de pe un picior pe altul, i-am auzit strigătele gîfîite răsunînd tot mai tare, acoperind ropotul ploii. Pe urmă şi-a luat avînt şi a coborît în patru labe panta spre copacii de unde tocmai venise. A alergat vreo treizeci de metri, apoi a dat ocol trunchiului

unui copăcel ca să-şi încetinească avîntul, a sărit pe ramurile joase şi a rămas nemişcat.

Aproape simultan alţi doi masculi au pornit după el. Unul dintre ei a rupt o ramură dintr-un copac, în timp ce alerga, şi a agitat-o în aer înainte de-a o azvîrli înainte. Celălalt, cînd s-a oprit din fugă, a rămas în picioare şi a început să scuture ritmic crengile unui copac, înainte şi înapoi, apoi a apucat o ramură groasă pe care a tîrît-o după el mai departe, în josul pantei. Un al patrulea mascul, în timp ce se îndepărta, a sărit într-un copac şi, aproape fără să-şi încetinească viteza, a rupt o creangă, a sărit cu ea jos, pe pămînt, şi a continuat să coboare. Cînd ultimii doi masculi au strigat şi au pornit în josul pantei, cel care începuse tot spectacolul a coborît din copac şi a început iar să urce încet panta. Ceilalţi, care se urcaseră şi ei în copacii de la capătul pantei, l-au urmat. Apoi, după ce au ajuns pe creastă, au pornit să coboare iar, unul după altul, cu aceeaşi energie.

Femelele şi puii se căţăraseră în copacii de lîngă capătul pantei îndată ce începuseră demonstraţiile şi au rămas acolo, pe toată durata lor, privind. Pe măsură ce masculii coborau şi urcau, ploaia cădea tot mai abundent, zigzagurile strălucitoare ale fulgerelor brăzdau cerul plumburiu, iar bubuitul tunetelor părea să zgîlţîie munţii.

Entuziasmul pe care îl resimţeam privindu-i nu era numai ştiinţific ; stăteam ca fermecată pe ridicătura mea de partea cealaltă a rîpei înguste, adăpostită sub o foaie de polietilenă. De fapt ploua prea tare şi vîntul era prea puternic ca să-mi scot carneţelul sau să folosesc binoclul : nu puteam decît să mă uit şi să mă minunez de măreţia acelor creaturi superbe. Se prea poate ca omul primitiv să fi sfidat forţele naturii cu aceleaşi manifestări energice şi avîntate.

După douăzeci de minute de cînd începuse spectacolul, ultimul cimpanzeu urca înapoi-panta pentru ultima oară. Femelele și puii coborîră din copaci și tot grupul dispăru după creastă. Unul din masculi se opri și, cu mîna pe un trunchi de copac, privi în urmă, ca un actor care iese la cortina finală. Pe urmă, se topi și el după creastă.

Am continuat să stau acolo o vreme, uitîndu-mă aproape neîncrezătoare la urmele albe de pe trunchiurile copacilor și la ramurile aruncate în iarbă — singurele lucruri rămase în peisajul spălat de ploaie care să facă dovada că sălbaticul „dans al ploii" avusese loc.

Poate că m-aș fi mirat și mai mult atunci dată aș fi știut că n-am să mai văd asemenea manifestări în următorii zece ani decît de două ori. Fără îndoială că deseori cimpanzeii masculi reacționează la ploile abundente executînd un dans al ploii, dar de obicei asta este o reacție individuală. Totuși nu trebuie decît să închid ochii ca să revăd în cele mai mici amănunte acea primă reprezentație spectaculoasă.

Pe măsură ce se desfășura anotimpul ploios, iarba se înălța pînă la vreo trei metri în anumite locuri. Cînd mă îndepărtam de vechile urme — pe care cu greu le mai găseam —, nu-mi dădeam seama pe unde mă aflu și trebuia să mă opresc mereu și să mă urc în vreun copac ca să stabilesc poziția. Pe lîngă asta nu mai puteam să stau jos, oriunde m-aș fi aflat sau oriunde mi-ar fi convenit, cînd dădeam peste un grup de cimpanzei, pentru că de obicei vederea mi-era complet stînjenită de ierburi. Niciodată n-am fost în stare să lucrez cu binoclul, stînd în picioare perioade îndelungate, așa că ori culcam la pămînt multă iarbă, ori mă urcam în vreun copac. Pe măsură ce sezonul ploios înainta începusem să devin o ființă tot mai

arboricolă, dar în ciuda dragostei mele pentru copaci, îndeletnicirea asta nu prea îmi era de folos căci pierdeam timpul căutînd un copac potrivit și îndepărtînd ramurile care mă împiedicau să observ cimpanzeii. Iar cînd bătea vîntul, ceea ce se întîmpla deseori, nu reușeam deloc să fixez binoclul.

Îmi era de asemenea greu să feresc binoclul de ploaie. Mi-am confecționat un fel de tub din polietilenă care îl proteja mult împotriva umezelii, și îmi trăgeam deasupra capului o folie de plastic, ca o glugă, cînd stăteam la pîndă. Dar și așa erau multe zile cînd nu puteam folosi binoclul pentru că se aburea de la umezeală.

Chiar și atunci cînd nu ploua, iarba înaltă rămînea îmbibată de apă toată ziua, fie de la ploaie, fie de la roua abundentă din timpul nopții, și au fost perioade cînd aveam impresia că nu mă mai pot usca zile în șir. Fără îndoială că am petrecut cele mai friguroase ore din viața mea, pe munții aceia, cînd în hainele ude, bătută de un vînt înghețat, observam cimpanzeii. A fost chiar o vreme cînd mă apuca groaza la gîndul urcușului din zori spre creastă ; ieșeam din așternutul cald, în întuneric, mîncam felia de pîine și beam o ceașcă de cafea la lumina plăcută a lămpii de vînt, și pe urmă trebuia să-mi iau inima în dinți să mă avînt în iarba mustind de apă rece ca gheața. După o vreme, totuși, mi-am luat obiceiul să-mi împachetez hainele într-o pungă de polietilenă și să le iau cu mine ; nu mă vedea nimeni cînd plecam și oricum era întuneric. Și, știind că urma să mă îmbrac în haine uscate cînd ajungeam la destinație, șocul provocat de iarba udă pe piele constituia o plăcere. În primele zile trupul mi-a fost brăzdat tot de zgîrieturile provocate de ierburile tăioase, dar cu timpul, pielea mi s-a tăbăcit.

Într-o dimineață, în prima geană de lumină cenușie, începusem urcușul anevoios pe ultima pantă abruptă spre Creastă. Cînd am ajuns în vîrf, am rămas cu un picior în aer pentru că, nici la patru metri de mine, în iarba înaltă, stătea ascuns pe jumătate un bivol singuratic. Probabil că dormea pentru că altfel cu siguranță m-ar fi auzit ; și din fericire adierea mi-a adus mie în nări mirosul greu de vită. Dacă lucrurile s-ar fi petrecut invers... Dar așa, am putut să mă furișez încetișor în josul pantei fără să-l tulbur.

Tot atunci a trecut și un leopard la cîțiva metri depărtare de mine, exact cînd mă așezasem în niște ierburi înalte. Nici n-am știut că e acolo pînă nu i-am văzut vîrful alb al cozii și n-am mai avut timp să mă retrag. Așa că mi-am ținut respirația. Mă îndoiesc că și-a dat seama cît de aproape fusese de o ființă umană.

În general, am îndrăgit anotimpul ploios de la Gombe ! În cea mai mare parte a timpului era răcoare și căldura nu mai îmi deforma observațiile făcute la distanță mare. Întotdeauna mi-a plăcut să mă simt o parte integrantă din natură, iar frunzele moarte strivite sub picioarele mele pe potecile pădurii în anotimpul uscat îmi provocau întotdeauna o senzație neplăcută. Cînd frunzele deveneau moi și cărnoase în timpul ploilor, puteam să merg printre copaci neauzită și să prind mai mult decît niște frînturi fugare din viața unor creaturi sperioase. Cel mai bun lucru însă era bineînțeles că învățam tot mai multe despre cimpanzei și comportamentul lor.

În anotimpul uscat, știam că de obicei cimpanzeii se odihnesc pe pămînt la prînz, pentru că nu o dată i-am zărit întinși la umbră. Cu toate astea, în anotimpul ploios, pămîntul este deseori îmbibat de apă și am observat că cimpanzeii își fac niște cuiburi de zi destul de sofisticate în care să se odihnească. Spre surprinderea mea, le con-

stăteau cînd încă ploua, pe urmă se așezau ghemuiți cu brațele în jurul genunchilor și capetele plecate, pînă se oprea ploaia. Diminețele și ei se deșteptau mai tîrziu și, destul de des, după ce se hrăneau sau stăteau cam două-trei ore, își făceau alte cuiburi și se vîrau în ele. Bănuiesc că motivul era că uneori noaptea se făcea atît de frig și era atîta umezeală că nu puteau să doarmă, iar dimineața erau obosiți. Se și culcau seara mai devreme. Uneori, cînd plecam de lîngă ei, lăsîndu-i mustind de apă după o furtună tîrzie de după-amiază, nu numai că mi se frîngea inima, dar mă simțeam și vinovată că eu mă întorceam la o masă fierbinte, haine uscate și un cort. Și mă simțeam și mai prost cînd mă deșteptam în toiul nopții ca să ascult ploaia biciuind pînza cortului, și gîndurile îmi fugeau la bieții cimpanzeii ghemuiți, tremurînd pe paturile lor de frunze, pe cîtă vreme eu mă cuibăream în culcușul meu cald și plăcut.

Alteori, la începutul unei furtuni, cîte un cimpanzeu se adăpostea pe sub un trunchi de copac aplecat, sau un hățiș de ierburi, dar cînd ploaia începea să răzbească și acolo, de obicei ieșea și stătea ghemuit, cu o înfățișare jalnică. Pruncii păreau că o duc cel mai bine în timpul furtunilor puternice. Am văzut-o pe Flo de multe ori, care la vremea aceea, dintre toate femelele, era cea mai puțin speriată de mine, stînd aplecată s-o protejeze pe Fifi care avea doi ani. Cînd potopul se sfîrșea, Fifi se strecura din îmbrățișarea mamei, complet uscată. Fiul lui Flo, Figan, cam cu patru ani mai mare decît Fifi, sărea de multe ori nebunește pe ramurile copacului, bălăngănindu-se, atîrnînd într-o mînă și dînd din picioare, sărind de pe o cracă pe alta, cățărîndu-se pe bătrîna Flo, umplîndu-i blana de tot felul de resturi și făcînd-o să se ghemuiască mai mult ca să se apere de rămurelele care-i loveau fața. În felul acesta își punea sîngele în mișcare — cam la fel ca

manifestările energice cu care ceilalţi masculi adulţi salutau uneori începutul ploii abundente.

Pe măsură ce se scurgeau săptămînile mi-am dat seama că, de obicei, mă puteam apropia ceva mai mult de un grup de cimpanzei cînd era frig şi umezeală, decît cînd era vreme uscată. Parcă erau prea chinuiţi de situaţie ca să-şi mai bată capul şi cu mine. Într-o zi mergeam tăcută prin pădurea picurînd de apă. Deasupra, ploaia răpăia pe frunze şi de jur-împrejur apa se scurgea de pe o frunză pe alta pînă pe pămînt. Mirosea puternic a lemn putred şi vegetaţie udă ; sub mîinile mele trunchiurile arborilor erau reci, alunecoase şi vii. Simţeam apa şiroindu-mi în păr şi alunecînd călduţă pe gît. Căutam un grup de cimpanzei pe care îi auzisem înainte de a se porni ploaia.

Deodată, la numai cîţiva metri depărtare, am văzut o siluetă neagră ghemuită jos, cu spatele la mine. Repede m-am lăsat şi eu la pămînt ; cimpanzeul nu mă văzuse. Cîteva minute a fost linişte, în afară de răpăitul ploii, pe urmă am auzit un foşnet slab în dreapta şi un strigăt uşor — „hoo". Am întors încet capul dar n-am văzut nimic în desiş. Cînd m-am uitat înapoi, silueta neagră care fusese în faţa mea dispăruse. Pe urmă se auzi un sunet deasupra ; m-am uitat în sus şi am văzut un mascul mare chiar deasupra capului : era Goliath. M-a privit fix cu buzele strînse şi a scuturat uşor o ramură. M-am uitat în altă parte pentru că o privire intensă poate fi interpretată ca o ameninţare. Am auzit un alt foşnet la stînga şi cînd m-am uitat n-am distins decît silueta neagră a unui cimpanzeu în spatele unor vrejuri încîlcite. Cînd am privit înainte am văzut doi ochi care mă fixau şi o mînă mare care apucase o liană atîrnătoare. Un alt strigăt „hoo" uşor, de data asta din spate. Eram înconjurată.

Brusc, Goliath, a scos un sunet prelung și tărăgănat „wraaaa" și m-a împroșcat cu o ploaie de crenguțe, în timp ce mă amenința zgîlțiind ramurile. Strigătul a fost preluat de ceilalți cimpanzei care abia se zăreau. Pentru mine sunetul acesta este unul din cele mai sălbatice ale pădurilor africane, întrecut doar de țipătul trîmbițat al unui elefant înfuriat. Toate instinctele mă îndemnau să fug, și totuși m-am forțat să rămîn pe loc, încercînd să par nepreocupată și prefăcîndu-mă că mănînc rădăcini de pe jos. Capătul ramurii de deasupra m-a lovit în cap ; cu bufnituri și plesnituri o siluetă neagră a țîșnit prin desișul de deasupra, zbughind-o pe lîngă mine în ultima clipă și alergînd pieziș în pădure. Cred că mă așteptam să fiu făcută bucăți ; nu mai știu cît am stat ghemuită acolo, încordată și îngrozită, pînă să-mi dau seama că se făcuse din nou liniște și pace, în afara picuratului ploii. Am privit în jur prevăzătoare. Mîna neagră și ochii lucitori dispăruseră ; ramura pe care stătuse Goliath era goală ; plecaseră toți cimpanzeii. Trebuie să recunosc că, atunci cînd m-am sculat, genunchii îmi tremurau puțin, dar încercam și acel sentiment de beatitudine care apare cînd pericolul amenințător a trecut fără urme — iar cimpanzeii erau acum fără îndoială mai puțin temători față de mine.

Perioada aceasta de agresiune și ostilitate a durat cam cinci luni, și ea urmăse perioadei de teamă inițială și retragere grăbită ori de cîte ori mă întîlneam cu cimpanzeii. Îmi stăruie în minte și o altă întîmplare ; s-a petrecut cam la trei săptămîni după cea pe care tocmai am descris-o. Așteptam pe o margine a rîpei, în speranța că cimpanzeii vor sosi la un copac încărcat cu roade de pe panta de vizavi. Cînd am auzit în urma mea pași distincți de cimpanzei care se apropiau, m-am întins cu fața în jos și am

rămaș nemișcată pentru că, deseori, dacă mă observau în drumul lor spre mîncare, se răzgîndeau și plecau să se hrănească în altă parte. Totuși în clipa în care vedeau fructele și le simțeau mirosul și gustul delicios se apucau de mîncat ; foamea se dovedea a fi mai puternică decît neîncrederea față de mine. De data asta pașii înaintară și brusc se opriră, destul de aproape. S-a auzit un „hoo" slab, chemarea unui individ ușor speriat și preocupat. Fusesem observată. Am rămas nemișcată și deodată pașii au mai înaintat. Pe urmă am auzit un cimpanzeu alergînd brusc cîțiva metri, după care a urmat un țipăt puternic. Pentru numele lui Dumnezeu, ce se petrecea ?

O clipă mai tîrziu, am văzut un cimpanzeu mascul cățărîndu-se într-un copac la numai cîțiva metri depărtare. S-a așezat pe ramurile de deasupra capului meu și a început să strige la mine scurt, tare și ascuțit, cu gura căscată. Am privit chipul întunecat și ochii cafenii. A început să coboare spre mine pînă a ajuns la vreo zece picioare depărtare și i-am văzut dinții galbeni și limba trandafirie. A scuturat o ramură, împroșcîndu-mă cu crenguțe. Pe urmă a lovit trunchiul și a mai scuturat cîteva crengi continuînd în tot acest timp să țipe mereu, înfierbîntîndu-se din ce în ce. Brusc a coborît de tot și a dispărut, trecînd de mine.

Atunci am observat o femelă cu un pui mic de tot și un alt pui mai mărișor într-un alt copac, fixîndu-mă cu ochii larg deschiși. Erau tăcuți și liniștiți. Am auzit masculul bătrîn foindu-se în spatele meu și pe urmă pașii s-au oprit. Era atît de aproape încît îi auzeam respirația. Mi se părea că visez.

Deodată s-a auzit un lătrat puternic, o vînzoleală în frunziș și m-am pomenit lovită puternic în cap. A trebuit să mă mișc, să mă ridic în capul oaselor, să dau crezare realității. Masculul stătea în picioare și se uita la mine ;

pentru o clipă am crezut că mă va ataca. Dar s-a întors şi a plecat, oprindu-se de cîteva ori ca să se întoarcă şi să mă fixeze. Femela şi puiul au coborît tăcuţi şi l-au urmat. Peste cîteva clipe eram din nou singură, cu inima zvîcnindu-mi nebuneşte. Dar aveam un simţămînt de triumf ; luasem într-adevăr legătura cu un cimpanzeu sălbatic — sau poate lucrurile stăteau invers.

Cînd mă gîndesc acum, după cîţiva ani, la aspectul acelui mascul, sînt sigură că a fost irascibilul, arţăgosul şi bătăiosul J.B. Comportamentul se potriveşte perfect cu firea iritabilă şi îndrăzneaţă pe care aveam s-o cunosc atît de bine după aceea. Bănuiesc că fusese nedumerit de imobilitatea mea şi de folia de polietilenă care mă apăra de ploaia uşoară. Trebuia pur şi simplu să afle exact ce eram şi m-a făcut să mă mişc — probabil că după ochi şi-a dat seama că eram vie.

Asemenea întîmplări mă făceau să tînjesc după timpul cînd Vanne mă aştepta în tabără şi puteam să împărţim bucuria sau groaza unei aventuri sau alta. Dar le-am povestit lui Dominic şi Hassan despre întîlnirea cu bătrînul mascul, iar ei, la rîndul lor, i-au povestit bătrînului Iddi Matata. A venit să mă vadă a doua zi seara şi mi-a povestit despre un african care se urcase pînă la jumătatea unui palmier ca să culeagă fructe coapte fără să observe că un cimpanzeu mascul se hrănea în vîrf. Maimuţa l-a văzut brusc şi s-a repezit spre el lovindu-l în faţă cînd a trecut pe lîngă el. Omul şi-a pierdut un ochi. Şi astfel s-a răspîndit zvonul despre mine cum că aş fi avut ceva vrăji pentru că scăpasem nevătămată din întîmplări în care alţii o păţiseră şi că nu eram de fapt o simplă englezoaică. Dar lucrul ăsta m-a ajutat să sudez şi mai mult prietenia cu vecinii mei africani.

Ploile lungi urmau să se sfîrşească în aprilie, după cum mi se spusese. Dar în anul acela se făcuse iunie şi tot mai ploua, deşi nu chiar atît de des. Între zilele reci şi întunecoase, tot ţinutul semăna cu o seră tropicală uriaşă. Umezeala suptă de soare din vegetaţia abundentă a munţilor era oprită în văi, între tulpinile înalte de iarbă. Ascensiunea pe pantele abrupte devenise deseori un adevărat coşmar. Uneori simţeam pur şi simplu nevoia să mă caţăr în cîte un copac ca să respir, iar odată ce mă aflam sus mă gîndeam oare de ce naiba a fost nevoie ca strămoşii noştri să părăsească ramurile. Cred că dacă mă gîndesc, lunile mai şi iunie au fost cele mai proaste din toate lunile mele de început — mai proaste chiar decît perioada cînd cimpanzeii fugeau la vederea mea. Am avut cîteva reveniri de friguri ; deseori, era un efort să-mi ridic o mînă, atît de groaznică era umiditatea, ca să nu mai vorbim de chinul de a urca pe munte. Iar cimpanzeii, care se hrăniseră în grupuri mari şi zgomotoase, se despărţeau din ce în ce mai mult în cete mici de doi pînă la şase indivizi. De multe ori asemenea cete nu produceau nici un zgomot cît era ziua de lungă şi cutreierau pădurile hrănindu-se cu fructele copacului *mbula,* omniprezent, cunoscut ca măr sălbatic de plăcintă.

Treptat, totuşi, umiditatea excesivă a mai cedat, au început zilnic să sufle vînturi puternice prin văi, iar starea mea de spirit, precum şi sănătatea s-au ameliorat. A sosit din nou anotimpul smochinului sălbatic şi, de data asta, în loc să-mi fac observaţiile de pe Creastă, am putut să cobor în vale şi să stau destul de aproape de copacii în care se hrăneau zilnic cimpanzeii.

Odată, cînd observam un grup într-un copac, cam la treizeci de metri depărtare, am auzit un foşnet uşor în frunzişul din spatele meu. M-am întors şi, acolo, la vreo cinci metri distanţă, stătea un cimpanzeu întors cu spatele

la mine. Am rămas nemişcată, crezînd că nu mă observase, dar după cîteva clipe m-a privit, aşa, ca printre altele, peste umăr, şi apoi a continuat să mestece. A rămas acolo vreo zece minute, din cînd în cînd privindu-mă scurt, apoi a plecat. Era Mike, un mascul adult cu un chip aproape la fel de frumos ca al lui David Barbă Colilie. Întîmplarea s-a petrecut la cîteva săptămîni după acea zi de neuitat, descrisă la începutul cărţii, cînd David Barbă Colilie şi Goliath s-au aşezat jos calm la numai cîţiva metri depărtare de mine. Teama lor iniţială de mine a cedat treptat locul agresiunii şi ostilităţii, dar acum mulţi cimpanzei începuseră să mă accepte ca o parte din peisajul obişnuit, cotidian. Eram pentru ei o maimuţă albă ciudată, extrem de neobişnuită, fără îndoială, dar la urma urmei nu reprezentam cu adevărat un pericol.

Către sfîrşitul lui august, sora mea, Judy, a sosit din Anglia. Societatea National Geographic, care pe atunci îmi finanţa cercetările, se arăta bineînţeles interesată să obţină fotografii pentru revista sa. Societatea dorea să trimită un fotograf profesionist, dar pe mine mă îngrozea gîndul că va sosi un străin şi-mi va strica relaţiile bune greu cîştigate cu cimpanzeii. I-am sugerat lui Louis să vină Judy — nu pentru că ar fi avut experienţă fotografică, ci pentru că semăna cu mine şi ar fi fost gata să facă totul să scoată nişte poze bune, în folosul muncii mele. Societatea National Geographic nu i-a finanţat călătoria, dar ziarul săptămînal britanic *Reveille* a riscat şi i-a plătit cheltuielile în schimbul unei serii de interviuri cu mine cînd mă întorceam în Anglia.

Biata Judy. Cînd a ajuns era în principiu sfîrşitul sezonului uscat — sezonul uscat care nu durase mai mult de şase săptămîni. Construisem mici ascunzători lîngă copacii pe care îi aşteptam să rodească în septembrie şi oc-

tombrie, dar recoltele au fost slabe în acel an şi a plouat aproape zilnic. Judy a petrecut ore întregi aşteptînd în ascunzători în ploaia care cădea în torente, încercînd să se adăpostească pe ea şi aparatura fotografică sub o foaie de polietilenă. Cimpanzeii abia dacă îşi făceau apariţia, iar cînd apăreau, ploua prea tare ca Judy să poată face o singură fotografie. Totuşi, în noiembrie lucrurile s-au ameliorat puţin şi a reuşit să facă primele fotografii executate vreodată, imortalizînd cimpanzeii folosind uneltele pentru a pescui termite. De asemenea a mai luat nişte instantanee cu mine, cu viaţa din tabără şi cu pescarii, aşa că drumul aici s-a dovedit fructuos în ceea ce-i privea pe cei care o finanţau.

Cînd Judy a ajuns la Gombe Stream s-a îngrozit văzîndu-mi înfăţişarea emaciată. Timp de optsprezece luni, în afară de ocazionalele „zile Kigoma" sau scurtele perioade cînd febra mă ţintuia la pat, lucrasem zi-lumină în munţi. Ceasul meu deşteptător era pus întotdeauna la cinci treizeci dimineaţa şi, după o felie de pîine şi o cană de cafea, mă grăbeam să plec la cimpanzei. Niciodată n-am avut senzaţia de foame cînd colindam pădurile ; într-adevăr, am avut noroc să nu am nevoie nici de apă, decît rareori. Cănile de cafea pe care mi le pregăteam pe Creastă constituiau un lux. Şi apoi, după ce mă întorceam la tabără, cînd se lăsa întunericul, aveam întotdeauna de transcris notiţele — deseori lucram pînă noaptea tîrziu. Nici nu era de mirare că slăbisem.

Judy s-a simţit datoare să mă facă „să pun carne" pe mine. În consecinţă, a comandat budinci şi creme, conserve Bovril şi Horlick. Dar nu ştiu cum, niciodată nu mi-a fost poftă de ele. Şi, cum Judy nu suporta să le vadă irosindu-se, le mînca ea.

În decembrie a trebuit să strîngem tabăra, pe o ploaie torențială, bineînțeles, și să depozităm tot echipamentul la Kigoma. Căci Louis Leakey reușise să mă înscrie la Universitatea Cambridge să lucrez la diploma de doctor în etologie, studiul comportamentului animal. Urmam să fiu unul dintre puținii studenți admiși ca doctorand fără să fi avut o licență. Louis ne-a întîmpinat pe mine și pe Judy la Nairobi și i-a trimis o telegramă lui Vanne, care suna astfel : „FETELE SOSESC CU BINE STOP UNA SLABĂ ALTA GRASĂ."

Capitolul VI

CIMPANZEII SOSESC LA TABĂRĂ

Iarna anului 1961 a fost friguroasă în Anglia și la Cambridge, cu vînturile care șuierau pe deasupra cîmpiilor, direct dinspre întinderile înghețate ale Norvegiei, zăpada, gerul și țevile de apă înghețate păreau că nu se vor mai sfîrși. Mă simțeam tare departe de Africa și de cimpanzei și majoritatea timpului resimțeam un dor nespus. Fără îndoială că eram extrem de recunoscătoare că avusesem privilegiul de a merge la Cambridge și de a avea șansa să lucrez sub îndrumarea Profesorului Robert Hinde — dar oare David Barbă Colilie ce făcea în timpul ăsta ? Dar Goliath și Flo ? Cîte lucruri pierdusem ?

În cele din urmă primăvara a înmuiat pămîntul tare : în două luni urma să mă întorc în Africa. Dar mai întîi aveam de trecut prin două încercări grele și numai gîndindu-mă mă apuca o groază mai mare decît cea provocată de o întîlnire cu un cimpanzeu înfuriat. Trebuia să vorbesc la conferințe internaționale la Londra și New York, căci alți savanți erau avizi să afle informații de prima mînă despre obiceiurile cimpanzeilor mei. Dar s-au terminat și chinurile astea și, în fine, de necrezut, exilul de șase luni a luat sfîrșit și am pornit iar spre Africa, traversînd imensitatea Deșertului Sahara, în lumina roșie-arămie care face parte din călătoria modernă aeriană.

Pe urmă, temerile care mă obsedaseră în Anglia mi-au revenit. Oare cimpanzeii mă uitaseră ? Va trebui din nou, s-o iau de la capăt ca să se obișnuiască cu mine ? N-ar

fi trebuit să-mi fac griji ; cînd am ajuns la Gombe Stream cimpanzeii erau chiar *mai* îngăduitori ca înainte cu prezența mea. Mi-am reluat lucrul în munți ca și cum n-aș fi fost plecată niciodată.

Într-o seară, cînd m-am întors în tabără, i-am găsit pe Dominic și Hassan foarte agitați. Un cimpanzeu mare mascul, mi-au povestit ei, intrase direct în tabără și petrecuse o oră hrănindu-se din palmierul care îmi umbrea cortul. A doua seară am aflat că același cimpanzeu făcuse încă o vizită. M-am hotărît să rămîn și eu în tabără ziua următoare să văd dacă apare iar.

Mi se părea ciudat să urmăresc zorile din pat, să iau micul dejun în tabără, să stau în cort la lumina zilei, să bat notițele din ziua anterioară la mașina de scris adusă din Anglia. Și mi s-a părut de-a dreptul neverosimil cînd, în jurul orei zece, David Barbă Colilie a trecut liniștit prin fața cortului meu și s-a urcat în palmier. Am scos capul și i-am auzit mîrîielile joase de plăcere cînd a scos primul fruct roșu din coajă. O oră mai tîrziu, a coborît, s-a oprit să privească cu bună știință în cort, și pe urmă a plecat. După toate lunile acelea de disperare cînd cimpanzeii fugeau la vederea mea chiar de la cinci sute de metri depărtare, iată că unul dintre ei venea în tabără la mine și se simțea în largul lui. Nu-i de mirare că nu-mi venea să cred.

David Barbă Colilie ne-a vizitat constant pînă s-au terminat fructele și pe urmă n-a mai venit. Dar cum palmierii aceștia nu rodesc toți odată, cîteva săptămîni mai tîrziu, fructele tari ca nucile, de la un alt palmier din tabără, au început să se înroșească și să se pirguiască. David Barbă Colilie și-a reluat vizitele zilnice. Nu rămîneam des să-l observ pentru că și informațiile obținute prin ob-

servarea unui mascul izolat care se ghiftuiește cu nuci de palmier au și ele o limită ; cu toate acestea, uneori îl așteptam să vină doar din plăcerea nebună de a-l vedea atît de aproape și netemător. Într-o zi, cînd ședeam pe veranda cortului, David a coborît și, în felul lui, intenționat s-a îndreptat direct spre mine ; cînd era cam la un metru și jumătate depărtare, s-a oprit și, încet, părul a început să i se zburlească pînă cînd arăta înfricoșător și foarte mare. Cimpanzeii își zburlesc părul cînd sînt nervoși, frustrați sau mînioși ; oare de ce, mă întrebam cu teamă, s-a zburlit David ?

Deodată a alergat spre mine, a smuls o banană de pe masă și s-a grăbit s-o mănînce în altă parte. Încet-încet părul i-a revenit la normal.

După acea întîmplare l-am rugat pe Dominic să lase banane la îndemînă ori de cîte ori îl vede pe David, așa că și atunci cînd nu erau fructe coapte, cimpanzeul tot mai dădea uneori cîte o raită prin tabără, căutînd banane. Dar vizitele lui erau neașteptate și întîmplătoare, iar eu nu-l mai așteptam să-și facă apariția.

Cam la opt săptămîni după ce m-am întors la Gombe am avut o criză ușoară de malarie. Am rămas în pat și, sperînd că David Barbă Colilie ar putea să apară, l-am rugat pe Dominic să pună cîteva banane la vedere. Tîrziu în cursul dimineții David a venit la cort și s-a servit. Cînd s-a îndreptat spre tufișuri am văzut deodată că mai era un cimpanzeu acolo, pe jumătate ascuns de vegetație. Mi-am luat repede binoclul — era Goliath. Cînd David s-a așezat să mănînce, Goliath s-a apropiat de el, privindu-l drept în față. În timp ce David storcea coaja de la banană ca să nu piardă nici ultimele picături de suc, din cînd în cînd privind pe deasupra nasului, Goliath a întins o mînă către gura prietenului cerșind o bucățică. Brusc, David a răspuns

scuipînd ce mestecase bine în mîna lui Goliath, care a supt-o la rîndul lui.

A doua zi Goliath l-a urmat pe David în tabără din nou. Eu stăteam ascunsă în cort, cu intrarea acoperită, privind printr-o găurică. De data asta, Goliath, ezitînd teribil şi cu tot părul zburlit, l-a urmat pe David la cort şi a luat şi el nişte banane.

Următoarele cîteva săptămîni au fost de neuitat. L-am trimis pe Hassan în satul Mwamgongo, la nord de Rezervaţie, să mai cumpere nişte rezerve de banane, şi în fiecare zi puneam cîte o grămăjoară lîngă cort. Smochinii din valea mea se copseseră iar, aşa că grupuri mari de cimpanzei treceau constant pe lîngă tabără. Mi-am petrecut o parte din timp lîngă smochini, pe o ridicătură, şi restul timpului aşteptîndu-l pe David la tabără. Venea aproape zilnic şi nu-l însoţea numai Goliath, ci uneori şi William, un pui mai măricel.

Într-o zi, cînd David a venit singur, i-am întins o banană. S-a apropiat, s-a zburlit, a scos o expiraţie uşoară ca şi cum ar fi tuşit şi în acelaşi timp a zvîcnit cu bărbia în sus. Încerca să mă ameninţe uşor. Brusc, s-a ridicat, s-a balansat de pe un picior pe altul, a lovit trunchiul unui palmier de lîngă el cu o mînă şi, pe urmă, foarte uşor, mi-a luat banana din mînă.

Prima oară cînd i-am oferit lui Goliath o banană a fost altfel. Şi el s-a zbîrlit, pe urmă a apucat un scaun pe care l-a aruncat în mine în fugă, aproape doborîndu-mă. Apoi s-a aşezat şi m-a privit încruntat din tufişuri. A trebuit să treacă mult timp pînă să se comporte la fel de calm ca David, în prezenţa mea : dacă făceam o mişcare bruscă şi-l speriam, mă ameninţa întotdeauna cu putere, scoţînd un fel de lătrat uşor în timp ce-şi ridica un braţ sau scutura ramurile cu mişcări sacadate şi iuţi.

Era palpitant să pot face observații destul de regulate pe aceiași indivizi, pentru că mai înainte acest lucru fusese aproape imposibil. Cimpanzeii nu urmăreau o rută fixă în peregrinările lor zilnice, așa că, exceptînd perioada cînd un copac fructifer era pirguit, observasem aceiași cimpanzei de cîteva ori într-o lună numai datorită întîmplării. În tabără, totuși, am reușit să fac observații amănunțite, asupra relațiilor sociale dintre David, Goliath și William de cîteva ori pe săptămînă. Am văzut de asemenea și întîmplări în care era implicat unul din cei trei, în timp ce observam grupurile de cimpanzei hrănindu-se cu smochine în valea mea.

Cam la vremea aceea am început să bănuiesc că Goliath ar putea fi cimpanzeul mascul cu cea mai mare autoritate din zonă — iar mai tîrziu am descoperit că aveam dreptate. Dacă William și Goliath se îndreptau spre aceeași banană deodată, William îi ceda întîietate lui Goliath care lua fructul. Dacă Goliath întîlnea un alt mascul adult de-a lungul cărării înguste din pădure își continua drumul, iar celălalt se dădea la o parte. Goliath era aproape întotdeauna primul care era salutat cînd în smochini urca un nou venit, care se atașa grupului la masă. Într-o zi chiar l-am văzut izgonind o femelă din culcuș ca să se așeze el. Se făcuse aproape întuneric cînd am observat scena asta de pe Creastă. Tînăra femelă își înjghebase un adăpost mare, plin de frunze, și se așezase liniștită acolo, culcușindu-se pentru noapte. Deodată Goliath a sărit pe creanga ei și o clipă s-a ridicat, a apucat o ramură de sus și a început s-o clatine violent deasupra capului ei. Cu un strigăt puternic femela a sărit din culcuș și a dispărut în întunecimea de dedesubt ; pe dată Goliath s-a liniștit, s-a urcat în locul gol, și-a aplecat o nouă ramură și s-a culcat. Cinci minute

mai tîrziu femela deposedată, își mai construia încă noul culcuș în ultimele licăriri ale amurgului.

William, cu buza de sus plină de cicatrici și cu buza de jos căzută, era unul din masculii mai supuși în relațiile cu ceilalți cimpanzei. Dacă un alt mascul adult dădea semne de agresiune față de el, William se apropia iute cu gesturi de supunere și împăciuire, întinzînd mîna să-l atingă pe celălalt, ghemuindu-se cu mîrîituri ușoare gîfîite în fața indivizilor superiori ca rang. În decursul unor asemenea întîlniri deseori își trăgea înapoi colțurile buzelor și-și arăta colții într-un rînjet nervos. Inițial și lui William îi era teamă în tabără. Cînd i-am oferit o banană din mînă, prima dată a privit-o fix cîteva minute, a scuturat ușor o ramură în neputința lui, pe urmă s-a așezat scoțînd sunete ușoare ca niște scîncete, pînă m-am înduioșat și am pus fructul pe pămînt.

Mi-a trebuit mult mai mult timp să determin poziția lui David Barbă Colilie în rîndurile ierarhiei grupului. În acele zile de început nu știam decît că are o fire foarte calmă și blîndă ; dacă William sau alt pui mai mare se apropia de el cu gesturi de supunere, David se grăbea întotdeauna să-i răspundă cu un gest încurajator, punîndu-și mîna pe trupul sau capul celuilalt, sau curățindu-l ușor. Descori, cînd Goliath dădea semne de neliniște în tabără — de exemplu, dacă veneam prea aproape — David întindea laba sau îl mîngîia ușor pe brat pe Goliath. Asemenea gesturi păreau întotdeauna să-l liniștească pe masculul dominator.

Într-una din aceste săptămîni a sosit, la Gombe Stream, Hugo. Fusesem în cele din urmă de acord să vină un fotograf profesionist ca să fotografieze cimpanzeii, iar Louis îl recomandase pe Hugo. Societatea National Geographic îi ascultase sfatul și-i dăduse lui Hugo fonduri să facă un

film cu mine și cu cimpanzeii — parțial ca să aibă o înregistrare documentară filmată a cît mai multe manifestări posibile și parțial în speranța să poată pregăti o conferință pe bază de film pentru membrii societății.

Hugo s-a născut în Indonezia, a fost educat în Anglia și Olanda, și la fel ca mine a îndrăgit animalele din totdeauna. Alesese fotografiatul ca meserie, cu convingerea că într-un fel sau altul, cine știe cînd, va ajunge în Africa să filmeze animalele sălbatice. După doi ani de lucru la un studio de filme din Amsterdam a fost acceptat de Armand și Michaela Denis să-i ajute la filmarea binecunoscutei lor emisiuni TV, *Despre Safari*. A ajuns în Africa, de fapt, la un an după mine.

Cît timp a lucrat pentru familia Denis, Hugo a cunoscut familia Leakey pentru că practic erau vecini și, după doi ani, a consimțit să facă un film-conferință pentru Societatea National Geographic pe baza activității lui Louis în defileul Olduvai. În această perioadă Louis s-a gîndit că Hugo ar fi persoana cea mai indicată să meargă la Gombe Stream pentru că și-a dat seama că Hugo nu numai că era un fotograf excelent, dar nutrea și o mare dragoste autentică și plină de înțelegere pentru animale. Louis mi-a scris despre Hugo și performanțele lui și în același timp i-a scris lui Vanne că găsise pe cineva foarte potrivit ca soț pentru Jane !

Încă mi-era cam teamă de cum vor tolera cimpanzeii o altă persoană și cu tot echipamentul fotografic, dar mi-am dat seama de importanța de a face o înregistrare documentară filmată a comportamentului cimpanzeilor. În plus, mai exista și David Barbă Colilie — nu mă așteptam ca David să fie prea tulburat de sosirea unui străin.

În prima dimineață a lui Hugo la Gombe Stream, David Barbă Colilie a sosit la tabără foarte devreme, pentru că se culcase seara în apropiere. Hotărîsem că cel mai bine ar

fi fost ca David să se obișnuiască cu noul cort, și abia după aceea cu ocupantul lui ; așa că, în timp ce David mînca bananele, Hugo a rămas înăuntru, itindu-se prin deschizăturile dintre pînze. David abia dacă băgă în seamă cortul pînă termină de mîncat : pe urmă se îndreptă intenționat spre el, dădu la o parte una din uși, se uită la Hugo, mormăi, și-și văzu de drum în felul lui degajat.

Spre surpriza mea, Goliath, și chiar timidul William, sosiți împreună la scurt timp după aceea, l-au acceptat pe Hugo fără prea mare tevatură. Parcă îl socoteau o parte din echipamentul taberei. Și, în felul acesta, din prima zi Hugo a reușit să filmeze excelent cîteva relații — saluturi, puricare și cerere de mîncare — între cei trei masculi. Iar a doua zi, Hugo a reușit să facă niște fotografii mai grozave — instantanee cu cimpanzei mîncînd o maimuță.

Din acea zi de neuitat, cînd l-am văzut pe David Barbă Colilie hrănindu-se cu carnea unui purceluș de tufișuri, nu-i mai văzusem hrănindu-se cu carne decît o dată. Atunci prada fusese o tînără antilopă de tufișuri — dar, tot nu puteam fi sigură că cimpanzeii o prinseseră singuri. Dar de această dată, Hugo și cu mine am fost martori oculari la vînătoare și ucidere.

S-a petrecut complet pe neașteptate. Îl luasem pe Hugo sus, să-i arăt Creasta, și țineam sub observație patru maimuțe roșii *colobus* care se pare că se îndepărtaseră de grup. Deodată, un cimpanzeu mascul adolescent a urcat pe nesimțite în copacul alăturat celui unde erau maimuțele și a început să se tîrască de-a lungul unei crengi. Pe urmă s-a așezat. După o clipă trei maimuțe au sărit jos. Cea de-a patra a rămas, cu capul întors către cimpanzeu. O clipă mai tîrziu un alt cimpanzeu adolescent mascul a apărut din vegetația bogată din jurul copacului, s-a repezit spre creanga unde era maimuța și a înșfăcat-o. Brusc, alți cim-

panzei au urcat în copac, țipînd și lătrînd agitați și au sfîșiat victima în bucăți. Totul s-a terminat cam la un minut după captură.

Ne aflam prea departe ca Hugo să filmeze vînătoarea — și, oricum, lucrurile s-au petrecut atît de rapid, iar noi nici nu ne așteptam la așa ceva, încît tot n-am fi reușit chiar dacă am fi fost mai aproape. Dar a făcut cîteva fotografii cu cimpanzeii mîncîndu-și partea din pradă, cu toate că vederile au fost luate prea de departe ca să se distingă perfect.

După un asemenea început, plin de bun augur, totuși, norocul lui Hugo s-a schimbat. E adevărat, a reușit să facă multe filme excelente, precum și fotografii ale lui David, William și Goliath. Dar pentru filmul documentar avea nevoie de mult mai multe. Trebuia să filmeze aspecte cît mai diverse ale vieții cimpanzeilor — viața lor în munte și în păduri. Iar cei mai mulți dintre ei fugeau de Hugo la fel cum, cu doi ani în urmă, fugiseră de mine ; pînă și Goliath cu William nu aveau încredere în el cînd îl întîlneau în pădure.

La fel cum procedasem cînd venise Judy, am construit și acum cîteva adăposturi sumare pentru Hugo, în apropierea copacilor pe care îi așteptam să rodească. Ba chiar am vîrît printre pereți sticle goale, ca să se obișnuiască cu ideea camerei de luat vederi. Dar, nu știu cum, sesizau imediat deosebirea cînd zăreau lentilele și, dacă ajungeau totuși la copac, de obicei se holbau la adăpostul construit și pe urmă dispăreau fără nici un zgomot. Bietul Hugo își căra aproape toată aparatura de filmat după el, în susul și în josul pantelor abrupte ca să nu provoace încă un motiv în plus de agitație dacă ar fi angajat un hamal african. Petrecea ore întregi cocoțat pe povîrnișurile munților stîncoși sau jos în vale, pe pămîntul mai afînat care parcă

întotdeauna era plin de furnici pișcătoare. De obicei nici un cimpanzeu nu-și făcea apariția ; și cînd veneau, dispăreau înainte de a reuși să tragă un capăt de rolă.

Cu toate acestea, se pare că cimpanzeilor, după ce le trebuise vreme îndelungată să se obișnuiască cu o maimuță cu pielea albă, și după ce avuseseră posibilitatea s-o studieze și pe a doua maimuță aproape identică, în persoana surorii mele, nu le-a trebuit prea mult să o accepte pe a treia. Iar David Barbă Colilie a ajutat la accelerarea acestui proces. Din cînd în cînd, cînd mă zărea pe Hugo sau pe mine, lăsa grupul și venea să vadă dacă nu cumva avem vreo banană ; ceilalți cimpanzei, bineînțeles, ne urmăreau atenți.

Cînd David, William și Goliath începuseră să ne viziteze tabăra, am descoperit că le plăcea să mestece cîrpe și carton — iar hainele transpirate, probabil pentru că aveau gust sărat, erau cele mai căutate. Într-o zi, cînd Hugo se ghemuise într-un mic adăpost lîngă un copac uriaș fructifer, un grup de cimpanzei s-a urcat în copac și a început să se hrănească. Se părea cu nu-l observaseră. Tocmai cînd a început să filmeze, a simțit că cineva îi smulge aparatul. O clipă nu și-a dat seama ce se întîmplase, apoi, brusc, a văzut o mînă neagră trăgînd de cămașa veche cu care își înfășurase aparatul pentru a camufla suprafețele lucioase ale lentilelor. Bineînțeles că era David Barbă Colilie — străbătuse cărarea din vale, din spatele lui Hugo, și cînd ajunsese la același nivel cu ascunzătoarea, a început să pîndească ocazia să înșface cîrpa. Hugo a apucat vîrtos de capătul celălalt și s-a angajat într-o luptă zdravănă care pe care, pînă cînd cămașa s-a rupt, iar David a zbughit-o spre grupul din copac cu prada lui în mînă. Ceilalți cimpanzei urmăriseră evenimentul cu viu interes, iar după aceea îi îngăduiseră lui Hugo să filmeze, cu toate că

în timpul luptei cu David, aproape tot ascunzișul se prăbușise.

De fapt, după o lună majoritatea cimpanzeilor l-au acceptat nu numai pe Hugo, ci și aparatele care țăcăneau și țiriiau — cu condiția ca el să rămînă nemișcat și să nu se deplaseze. Dar ploile începuseră iar devreme și, la fel cum cu un an în urmă vremea fusese cea care stricase majoritatea celor cîtorva ocazii de a fotografia pe care le avusese Judy, așa s-a întîmplat acum cu Hugo. Zi de zi stătea în ascunzătoare, soarele strălucea, lumina era perfectă, dar nu erau cimpanzei. Pe urmă sosea grupul, totul era minunat și, ca un făcut, începea să plouă.

Cu toate astea, Hugo a reușit după un timp să obțină un material de primă calitate cu comportamentul cimpanzeilor în munți ; și, bineînțeles că a continuat să filmeze relațiile între David, Goliath și William în tabără.

Una din problemele mele, încă din vremea cînd am încercat prima oară să-i momesc pe David și pe ceilalți în tabără, cu banane, fusese cea a babuinilor. Nu trecea zi ca o ceată să nu ne calce tabăra, iar cîțiva masculi mai dădeau tîrcoale și de unii singuri, așa cum făcuse bătrînul Shaitani, în speranța că va face rost de banane. Într-o zi, cînd David, William și Goliath stăteau în jurul unei grămezi mari de banane, un babuin mascul deosebit de agresiv s-a repezit dintr-o dată la ei. William s-a retras aproape imediat din încăierare, mișcînd din buze agitat, și ținînd cele cîteva banane pe care reușise să le înșface, a urmărit lupta de la distanța care-i conferea siguranță. Și David a fugit de babuin cînd l-a amenințat prima oară, apoi s-a apropiat de Goliath (care ignora calm înfruntarea și-și termina bananele) și și-a cuprins prietenul cu brațele. Pe urmă, ca și cum prinsese curaj la atingere, s-a întors să țipe și să-și agite brațele către babuin. Babuinul l-a amenințat iar, repezindu-se spre el, și iar a fugit să-l îmbrățișeze pe

Goliath. De data asta Goliath i-a răspuns ; s-a ridicat în picioare, a făcut cîtiva paşi spre babuin, pe urmă a sărit de cîteva ori în aer, rămînînd în poziţie verticală, agitîndu-şi braţele şi scoţînd lătratul de ameninţare îngrozitor — „uaa". David Barbă Colilie s-a alăturat, dar rămăsese vizibil cîţiva paşi în urma lui Goliath. Babuinul s-a retras, dar o clipă mai tîrziu, evitîndu-l pe Goliath, s-a repezit să-l lovească pe David.

Lucrul acesta s-a repetat de cîteva ori. Goliath sărea la babuin, iar babuinul, ocolindu-l cu uşurinţă, a reuşit de fiecare dată să-l lovească pe David oricît ar fi încercat acesta să se ascundă în spatele prietenului său. În cele din urmă Goliath şi David au fost cei care au abandonat, lăsindu-l pe babuin să pună laba pe trofeu şi să se retragă în grabă la distanţă sigură. Hugo a reuşit să filmeze toată întîmplarea şi, pînă astăzi, această scenă rezistă ca fiind una din cele mai bune înregistrări ale unei întîlniri războinice între cimpanzei şi babuini.

Societatea National Geographic consimţise să finanţeze munca lui Hugo la Gombe Stream pînă la sfîrşitul lui noiembrie ca să poată filma cimpanzeii folosindu-se de unelte în sezonul termitelor. Mă aşteptam să înceapă, ca în anii anteriori, în cursul lunii octombrie. Dar, cu toate că Hugo şi cu mine examinam zilnic diferite muşuroaie de termite, nu am descoperit nici un semn de activitate pînă la începutul lui noiembrie. Pe urmă, cînd Hugo depăşise exact cu două săptămîni şederea la Gombe, termitele au început, în sfîrşit, să coopereze. Într-o zi, cînd Hugo şi-a reluat pelerinajul spre muşuroiul preferat de lîngă tabără, a văzut cîteva locuri umede. A scobit capetele coridoarelor de curînd închise, a vîrît un fir de iarbă, şi, spre încîntarea lui, a simţit cum se agaţă insectele. Dar perverşii de cimpanzei n-au arătat nici cea mai mică

dorință să mănînce termite. În decursul săptămînii viitoare David, William și Goliath au trecut de multe ori pe lîngă mușuroi, dar nu s-au oprit niciodată să-l cerceteze. Pe Hugo l-a apucat disperarea. Într-o zi chiar l-a condus pe David Barbă Colilie la mușuroi mergînd în fața lui cu o banană în mînă și, în timp ce stătea și mînca, i-a oferit un pai plin de termite. David s-a uitat la ele și pe urmă a lovit paiul din mîna lui Hugo, scoțînd un lătrat de amenințare ușoară.

Cu toate acestea, în ultimele zece zile de ședere ale lui Hugo, cimpanzeii și-au demonstrat în cele din urmă iscusința în folosirea uneltelor și fabricarea lor. Hugo a reușit să filmeze și să ia instantanee cu David, William și Goliath meșterind la mușuroiul de termite din tabără. Constituia un material tulburător, iar Hugo spera că o să-l ajute să convingă Societatea National Geographic să-l lase să se reîntoarcă anul următor și să continue filmările cu cimpanzeii.

Cînd Hugo a plecat la sfîrșitul lui noiembrie, am rămas singură din nou. Nu mă simțeam părăsită, dar nici nu puteam să spun că mă bucuram pe deplin de izolare, așa cum făcusem înainte de venirea lui. Pentru că în Hugo găsisem un tovarăș cu care să împart nu numai bucuriile și necazurile muncii mele, ci și dragostea pentru cimpanzei, pentru păduri și munți, pentru viața în sălbăticie. Mă însoțise în niște locuri sălbatice și tainice unde aveam credința că nu călcase vreodată picior de alb. Ne prăjisem împreună la soare și tremurasem în ploaie sub folia de polietilenă. Știam că în Hugo găsisem un spirit asemănător, a cărui apreciere și înțelegere a animalelor erau identice cu ale mele. Nu e de mirare așadar că atunci cînd a plecat mi s-a făcut dor de el.

Am să-mi amintesc întotdeauna de Crăciunul de la Gombe Stream din anul acela. Am cumpărat mai multe banane ca de obicei și le-am pus în jurul unui pomișor pe care l-am împodobit cu staniol și vată. Goliath și William au sosit împreună în dimineața Crăciunului și au început să strige de bucurie cînd au văzut grămada uriașă de fructe. Și-au aruncat brațele unul în jurul celuilalt și Goliath l-a mîngîiat pe William de mai multe ori pe gura larg deschisă. Acesta scotea mereu strigăte și și-a pus un braț pe spinarea lui Goliath. În cele din urmă s-au liniștit și au început ospățul, încă mai chițăind și mîrîind de plăcere, e adevărat, cam înfundat și nedeslușit din cauza gurilor înfundate de banane.

David a sosit mult mai tîrziu, de unul singur. Am stat aproape de el cît timp și-a mîncat bananele. Părea nespus de liniștit și după o vreme mi-am deplasat foarte încet mîna către umărul lui, simulînd o mișcare de curățire. M-a dat la o parte, dar așa, într-o doară, încît după o clipă am îndrăznit să încerc din nou. Și de data asta m-a lăsat cu adevărat să-l curăț cel puțin un minut. Pe urmă mi-a împins din nou ușor mîna. Dar mă lăsase să-l ating, a îngăduit contactul fizic cu o ființă umană, iar el era un cimpanzeu mascul adult care trăise toată viața lui în sălbăticie. Acest lucru a însemnat pentru mine un dar de Crăciun pe care nu-l voi uita niciodată.

Invitasem cîțiva africani și copiii lor la ceai. La început copiii au fost teribil de sîcîiți și nu se simțeau în largul lor, dar, cînd am scos pălăriile de hîrtie, baloanele și cîteva jucărioare, au devenit atît de interesați încît imediat le-a dispărut toată sfioșenia și au început să rîdă și să se fugărească distrîndu-se de minune. Iddi Matata, cît era el de impunător, a rămas și el vrăjit de baloane.

Cînd s-a terminat petrecerea, am simțit nevoia să urc la Creastă și să stau singură o oră sau mai mult, pînă se

lăsa întunericul. Pe urmă am coborît iute să mă desfăt cu masa de Crăciun pe care Dominic o tot lăuda cu anticipaţie de zile întregi. Fusese plănuită în cele mai mici amănunte, de la umplutura pentru pui pînă la crema pentru budinca cu prune, de el împreună cu Hugo, înainte de plecare. Cînd m-am întors se făcuse întuneric, iar gura îmi lăsa apă numai gîndindu-mă, dar l-am găsit pe Dominic care între timp sărbătorise Crăciunul în felul lui. Pe masă se afla o conservă nedeschisă cu carne de vită, o farfurie goală, o furculiţă şi un cuţit. Şi asta a fost masa mea de Crăciun. Cînd l-am întrebat pe Dominic despre pui şi toate celelalte a rîs în hohote şi repeta întruna „miine". Pe urmă a ieşit, încă chicotind slab, şi s-a oprit la bărdaca de patru galoane cu bere locală, care, ceva mai tîrziu, am aflat că fusese adusă de un binevoitor din Bubango, satul din vîrful muntelui. N-am putut să nu pufnesc de cîteva ori în rîs cînd îmi luam cina frugală ; iar Dominic fără îndoială că s-a recompensat cînd a pregătit masa pentru ziua Darurilor [1], în ciuda mahmurelii lui de zilele mari !

Curînd după Crăciun a trebuit să plec şi eu din Gombe Stream, pentru încă un trimestru la Cambridge. Ultimele două săptămîni au fost triste pentru că William s-a îmbolnăvit. Îi curgea nasul, îi curgeau ochii şi tuşea mereu — o tuse uscată, sacadată, care îi convulsiona tot trupul. În prima zi a bolii l-am urmărit pe William cînd a plecat din tabără, pentru că la vremea respectivă eram în stare să merg prin păduri şi cu William şi cu David, cu toate că Goliath încă se temea de mine dacă încercam să-l urmăresc. William a mers cîteva sute de metri prin vale, s-a urcat într-un copac şi şi-a pregătit un culcuş mare şi plin de frunze.

[1] Boxing Day — 26 decembrie, cînd, după obiceiul englez, servitorii, comisionarii etc. primesc daruri.

A rămas acolo cam pînă la trei după-amiază, tușind și smiorcăindu-se, și uneori dormitînd, după cîte mi-am dat seama. De cîteva ori a urinat în culcuș — un comportament extrem de neobișnuit, ceea ce dovedea că probabil se simțea foarte rău. Cînd, în cele din urmă, s-a ridicat, s-a hrănit cu cîteva bucățele de viță și frunze, a rătăcit greoi înapoi spre tabără, a mîncat cîteva banane și s-a urcat într-un copac chiar lîngă cortul meu, unde și-a făcut un alt culcuș.

În noaptea aceea am stat afară căci era lună plină. Pe la ora unu, nori negri au năvălit dinspre răsărit și curînd a început să plouă. Eram ghemuită pe panta abruptă a muntelui, ceva mai sus de nivelul la care se găsea culcușul lui William și cînd am îndreptat lanterna puternică în direcția lui abia am putut să-i disting silueta chircită, așezat în capul oaselor in culcușul ud, cu genunchii aduși la gură, înconjurîndu-i cu brațele. Restul nopții a continuat să plouă, iar intermitențele dintre răpăitul stropilor de ploaie erau punctate de tusea sacadată a lui William. Odată, la începutul unui adevărat potop, William a scos cîteva strigăte gîfîite, tremurate, pe urmă a amuțit.

Dimineața, cînd a coborît, am observat că, la intervale de cîteva secunde, trupul i se scutura în spasme cumplite din cauza dîrdîitului. Cînd tremura, buzele lungi și lăsate bolboroseau, dar spectacolul nu mai era amuzant. Ce n-aș fi dat să-l pot înveli într-o pătură caldă și să-i dau un lapte frecat cu ou, aburind, dar nu aveam să-i ofer decît cîteva banane înghețate.

Am fost lîngă William aproape o săptămînă. Își petrecea timpul în vecinătatea taberei și stătea ore întregi lungit în diverse culcușuri. De cîteva ori li s-a alăturat lui David și Goliath pentru o vreme, dar cînd aceștia au plecat în munte, el s-a întors ca și cînd nu era în stare să reziste la o călătorie lungă.

Într-o dimineață stăteam lîngă William, ceva mai sus pe munte, deasupra taberei, cînd a sosit o barcă cu niște vizitatori din Kigoma, pentru că la vremea aceea faima lui David Barbă Colilie se răspîndise, iar oamenii veneau uneori pentru un picnic duminica, în speranța să-l zărească. Ar fi trebuit bineînțeles să mă fi dus să-i salut, dar mă simțeam atît de apropiată de William încît parcă aveam, ca și cimpanzeii, aceeași neîncredere instinctivă în străini. Cînd William s-a îndreptat spre corturi, l-am urmat ; cînd s-a așezat în tufișurile de vizavi de tabără, am stat și eu lîngă el. I-am privit împreună pe vizitatori ; beau cafea și discutau, pe urmă, deoarece nu se vedea nici urmă de David, au plecat.

De multe ori mă întreb ce-ar fi spus dacă ar fi știut că eram acolo, lîngă William, uitîndu-mă la ei ca și cum erau ființe dintr-o altă lume.

Într-o dimineață, cu două zile înainte de plecare, William a furat o pătură din cortul lui Dominic. Stătea pe ea și mesteca, cînd a apărut David Barbă Colilie și, după ce a mîncat cîteva banane, s-a așezat și el pe pătură. Vreo jumătate de oră cei doi au stat liniștiți unul lîngă altul, fiecare mîncînd, zgomotos și mulțumit, în colțul lui. Pe urmă William, ca un clovn, așa cum făcea de multe ori, și-a tras pe cap o parte din pătură și a început să bîjbîie cu mîinile de parcă încerca să-l atingă pe David în bezna ciudată pe care o crease singur. David s-a holbat o clipă, pe urmă l-a mîngîiat pe William, pe mînă. Brusc, cei doi au dispărut împreună în pădure, lăsîndu-mi doar ecoul unei tuse seci sacadate, precum și pătura întinsă pe pămînt. A fost ultima oară cînd l-am văzut pe William.

Capitolul VII

VIAȚA LUI FLO

Atracția între sexele opuse, straniul mister, acea radiație a unui „ce" imposibil de descris, este un fenomen la fel de vădit și de inexplicabil și printre cimpanzei ca și printre oameni. Bătrîna Flo, cu nasul buburos și urechile zdrențuite, incredibil de urîtă după canoanele umane, avea fără îndoială un șarm de necontestat printre semenii săi. O vreme am crezut că asta se datora faptului că era bătrînă, și prin urmare experimentată, așa că nu era de mirare că în perioada rutului masculii se îmbulzeau în jurul ei. Acum știu bine că lucrurile au o altă explicație deoarece există femele bătrîne care sînt aproape ignorate total în aceste perioade, la fel cum există femele tinere care sînt curtate cu aceeași frenezie ca și Flo.

Cînd femela cimpanzeu intră în perioada de rut — sau, după exprimarea savanților, intră în estrus — pielea din jurul regiunii organului genital se umflă. Femelele prezintă umflături de culoare roz pal, de mărimi diferite. Umflătura ține cam zece zile înainte de a deveni flască și zbîrcită, ca apoi, cu timpul, să se retragă pînă la dispariția totală ; în mod normal această umflătură se produce la mijlocul perioadei dintre două cicluri, care în cazul femelei cimpanzeu au loc o dată la treizeci și cinci de zile. Exact în această perioadă de producere a umflăturii, femela — pe care am numit-o în glumă „doamna roz" — este curtată de masculi și apoi se împerechează.

Cînd m-am întors la Gombe Stream, după a doua ședere la Cambridge, iar Hugo venise cu mine, după ce reușise să-i convingă pe cei de la National Geographic că erau necesare mai multe înregistrări pe peliculă ale cimpanzeilor, Flo și două dintre cele trei progenituri ale sale deveniseră vizitatori constanți ai taberei.

Fiica lui Flo, Fifi, avea pe atunci cam trei ani și jumătate. Încă mai sugea cîteva minute la un interval de două-trei ore și, din cînd în cînd, se refugia în circa lui Flo, mai ales dacă era speriată sau nervoasă. De asemenea știam că încă mai dormea în același culcuș cu mama ei. Figan, care era mai mare decît Fifi cu vreo patru ani, ajunsese exact la pubertate. Unii pui, la această vîrstă, sînt destul de independenți față de mamele lor, dar Figan își petrecea mai tot timpul deplasîndu-se împreună cu Flo și Fifi. Fiul cel mai mare al lui Flo, Faben, a stat foarte rar cu familia lui în acel an — era un adolescent de vreo unsprezece ani.

Cînd Hugo și cu mine ne-am întors la Gombe Stream, Flo, Fifi și Figan se purtau destul de temători în tabără. Își petreceau majoritatea timpului dînd tîrcoale prin tufișurile dese de la marginea taberei și nu apăreau decît ca să înșface iute bananele pregătite pentru ei. Treptat, totuși, și-au înfrînt teama, mai ales dacă erau însoțiți de David sau Goliath, și atunci petreceau tot mai mult timp în luminiș. Eu încă mai băteam munții, dar cînd cimpanzeii se deplasau departe la nord sau la sud, rămîneam deseori în tabără, sperînd că va sosi Flo.

Chiar și pe atunci Flo părea foarte bătrînă. Arăta firavă, cam costelivă și părul rărit avea culoarea cafenie, în loc de neagră. Cînd căsca, dinții apăreau mîncați pînă la gingie. Dar curînd ne-am dat seama că firea nu-i corespundea cîtuși de puțin înfățișării ; era agresivă, rezistentă și pe departe cea mai dominatoare dintre toate femelele.

Personalitatea lui Flo apare și mai mult în evidență dacă o compar cu cea a unei alte femele bătrîne — Olly, care începuse să ne viziteze tabăra. Olly, cu chipul alungit și buzele lăsate, care plescăiau, amintindu-ne de sărmanul William, era cu totul altfel. În cea mai mare parte a timpului, Flo era relaxată cînd se afla în compania masculilor adulți. Deseori am văzut-o puricîndu-se împreună cu doi-trei masculi, în pădure, iar cînd venea în tabără, nu pregeta să i se alăture lui David sau Goliath, pentru a cerși o bucată de carton sau banane. Olly, însă, era nervoasă și crispată cînd era în compania altor cimpanzei. Era speriată mai ales cînd se afla în apropierea masculilor adulți, iar dacă Goliath, masculul cu cea mai mare autoritate, se apropia cumva de ea, strigătele ei gîfîite și precipitate ajungeau aproape isterice. Avea în partea din față a gîtului o umflătură uriașă care semăna cu o gușă. De fapt, cred că era gușă căci femelele africane din acea regiune prezintă deseori asemenea deformații, iar acest lucru ar putea să explice și comportamentul ei nervos.

Olly avea tendința să evite grupurile mari de cimpanzei și deseori se deplasa însoțită numai de fiica ei de doi ani — Gilka. Uneori o mai acompania și fiul ei de opt ani — Evered, care de fapt a adus-o primul pe mama lui la tabără, după ce el ne mai vizitase de cîteva ori împreună cu David și Goliath. Descori Olly se deplasa cu Flo prin pădure, iar toți cei patru pui erau tovarăși vechi de joacă.

În majoritatea cazurilor, între Flo și Olly domneau relații pașnice, dar dacă între ele se afla o singură banană, statutul social al fiecăreia apărea foarte limepede : Flo nu trebuia decît să-și zburlească cele cîteva fire tocite de păr pentru ca Olly să se retragă, strigînd gîfiit și rînjind a supunere.

Odată. cînd joaca dintre fiul lui Flo — Figan — și cel al lui Olly — Evered — a degenerat într-o adevărată pă-

ruială — așa cum se întîmplă de obicei cînd se joacă puii masculi —, Flo s-a repezit imediat, cu blana vîlvoi, ca răspuns la țipetele lui Figan. S-a năpustit asupra lui Evered și l-a rostogolit pe pămînt pînă cînd acesta a reușit să scape și a fugit țipînd. Olly s-a grăbit și ea să vadă despre ce e vorba, arătînd foarte agitată și scoțînd lătrături de amenințare, dar n-a îndrăznit să intervină, ci s-a mulțumit ca, după ce totul s-a terminat, să se apropie de Flo și să-i pună o mînă pe spinare ca și cum ar fi vrut s-o îmbuneze pe femela dominatoare.

Flo era o mamă mult mai îngăduitoare și mai înțelegătoare decît Olly. Cînd Fifi cerșea mîncare, scîncind și întinzînd mîna, Flo aproape întotdeauna lăsa puiul să ia banana, uneori chiar i-o dădea ea singură. E adevărat că au existat și situații cînd Fifi a încercat să ia ultima banană a mamei ei, iar Flo s-a opus ; atunci, mama cu fiica s-au rostogolit pe pămînt, țipînd și trăgîndu-se de păr, luptîndu-se aprig pentru fruct. Dar asemena incidente erau rare. Gilka n-ar fi îndrăznit să facă așa ceva ; de fapt, rareori am văzut-o cerîndu-i banane lui Olly, iar cînd s-a încumetat a fost de cele mai multe ori ignorată. De cele mai multe ori avea parte doar de cojile de banane ; cînd s-a mai îmblînzit puțin, venea pînă la noi și-i strecuram cîte o banană întreagă. Chiar și atunci, Olly se repezea la ea și-i lua fructul.

În ciuda legăturilor de obicei destinse dintre ea și adulții masculi, Flo de obicei nu se lupta cu David sau Goliath pentru banane ; aștepta pînă cînd ei își încărcau brațul cu banane și apoi se aventura să ia cîteva. Și astfel, într-o dimineață, în iulie 1963, Hugo și cu mine am rămas uimiți văzînd-o pe Flo repezindu-se spre David și Goliath, aflați în apropierea unei grămezi de banane. Pe urmă, însă, am observat că prezenta toate semnele specifice perioadei rutului.

După ce a înșfăcat un ciorchine de banane, dar înainte de a apuca să ia o îmbucătură, Goliath s-a ridicat în picioare. cu blana vîlvoi, a prins s-o fixeze pe Flo și a început să se legene de pe un picior pe altul. Cînd Flo s-a apropiat, luînd și ea niște banane, Goliath a ridicat un braț în aer și a făcut un gest larg. Flo s-a ghemuit la pămînt, prezentîndu-i lui Goliath posteriorul roz, iar Goliath s-a împerecheat cu ea, în maniera tipic nepăsătoare a cimpanzeilor, cu genunchii îndoiți, cu o mînă încărcată de banane, ușor așezată pe Flo, iar cealaltă atingînd pămîntul.

Înainte ca Goliath să fi sfîrșit împerecherea, și-a făcut apariția Fifi. S-a năpustit spre el, lovindu-l în cap cu ambele brațe și încercînd să-l împingă de lîngă mama sa. Mă așteptam ca Goliath să amenințe puiul, să-l lovească sau cel puțin să-l împingă de lîngă el. Dar n-a făcut decît să întoarcă capul în altă parte și s-o ignore pe Fifi total. Cînd Flo s-a îndepărtat, Fifi a urmat-o, punîndu-i o mînă pe umflătură și uitîndu-se în urmă, peste umăr, la Goliath care se așezase să mănînce banane. Cîteva clipe, Fifi a rămas lîngă Flo, apoi s-a îndepărtat scotocind după fructe.

Peste cîteva momente, David Barbă Colilie s-a apropiat de Flo cu blana vîlvoi. S-a așezat pe pămînt, scuturînd o rămurică și privind-o intens. Flo a alergat imediat spre el s-a întors și s-a ghemuit pe pămînt. Din nou Fifi a venit în grabă, l-a împins și l-a lovit pe David cu toată puterea. Iar David a lăsat-o să intervină.

După aceea grupul s-a așezat. David a puricat-o pe Flo o vreme, apoi, cum era o dimineață călduroasă, s-a întins să tragă un puî de somn. Goliath l-a urmat imediat și totul a fost învăluit în liniște. Deodată l-am observat pe Evered cum se detașează de grup, privind-o pe Flo peste umăr, în timp ce ea nu-l slăbea din ochi. Pe urmă s-a așezat pe vine, cu umerii aduși și brațele ușor îndepărtate de trup.

Aceasta este poziția tipică a adolescentului care curtează femela, iar Flo i-a răspuns pe dată, apropiindu-se și ghemuindu-se la fel ca și pentru adulți. Goliath și David au privit amîndoi, dar în rest n-au luat în seamă incidentul. Ca și mai înainte, Fifi a alergat să-l împingă pe Evered, dar și acesta a ignorat-o.

A doua zi Flo a sosit în tabără foarte devreme. Aceeași pețitori o însoțeau — David și Goliath ; au curtat-o din nou și s-au împerecheat cu ea, apoi s-au așezat să mănînce banane. Cu coada ochiului, Hugo a zărit o siluetă neagră în tufișuri. Ne-am uitat mai bine și am mai distins încă una, și încă una, și încă una. Ne-am retras repede în cort și am privit prin binoclu în desiș. Aproape imediat i-am recunoscut pe bătrînul McGregor, Mike și J. B. Mai erau acolo și Huxley, Leakey, Hugh, Rodolf, Humphrey — aproape toți adulții masculi pe care îi cunoșteam. Erau și cîțiva adolescenți, cîteva femele și cîțiva pui în grup.

Am rămas în cort și, deodată, Flo s-a dus în tufișuri unde s-a împerecheat cu toți masculii. De fiecare dată Fifi își făcea apariția și-l îmbrîncea pe noul pețitor. O dată chiar a reușit ; a sărit în cîrca lui Flo exact cînd bătrînul domn McGregor se apropia de femelă și l-a împins atît de tare încît acesta și-a pierdut echilibrul și s-a rostogolit în josul pantei.

Săptămîna care a urmat, Flo a fost însoțită pretutindeni de un cîrd întreg de masculi. Era imposibil să stea jos sau să se întindă pe pămînt fără să nu fie urmărită de cîteva perechi de ochi, iar dacă se ridica să plece, și masculii erau imediat gata de plecare. Ori de cîte ori în grup se isca o agitație — dacă ajungeau la o sursă de hrană, dacă plecau din culcușuri în zori, dacă li se alăturau alți cimpanzei — unul cîte unul, ceilalți masculi se împerecheau cu Flo. N-am observat nici un fel de bătaie pentru această femelă

extrem de simpatizată. O singură dată, cînd David Barbă Colilie se împerechea cu Flo, unul dintre ceilalţi masculi a dat semne de nerăbdare ; irascibilul J. B. a început să ţopăie şi să agite o creangă mare al cărei vîrf atingea creştetul lui David. Dar David s-a apropiat doar mai mult de Flo şi a închis ochii, iar J. B. nu l-a atacat.

Cei cîţiva adolescenţi ai grupului n-au avut totuşi nici o şansă. În mod normal aceşti tineri pot ajunge să se împerecheze abia cînd agitaţia sexuală scade şi masculii adulţi sînt potoliţi. Pe urmă, dacă un adolescent îşi încovoaie umerii sau scutură o ramură către o femelă, de la o distanţă prudentă, de cele mai multe ori aceasta se duce către el în chip de răspuns. Masculii mai vîrstnici, chiar dacă privesc împerecherea, rareori obiectează la aceste manifestări de pasiune juvenilă. Am mai observat cîte un adolescent încovoindu-şi umerii către Flo de după un copac, dar cu toate că Flo, de obicei, se ridica şi pornea spre el, cîţiva dintre masculii adulţi porneau imediat după ea. Parcă s-ar fi temut că Flo încerca să le scape. Vecinătatea adulţilor pur şi simplu zădărnicea intenţiile amoroase ale adolescentului, iar acesta se retrăgea grăbit şi o privea pe Flo de la o distanţă mai mare.

Odată l-am văzut pe Evered stînd ceva mai departe de Flo plimbîndu-şi privirea de la ea către unul sau altul dintre adulţi. Aveam impresia că în el se dădea o luptă între dorinţă şi precauţie. A făcut cîţiva paşi temerari către Flo, apoi, brusc, a trecut razant, atingînd uşor nişte pietre, aruncînd smocuri de iarbă în aer, lovind bolovanii cu picioarele. Pe urmă s-a aşezat şi, în următoarele zece minute, a tot scuturat o ramură, ca şi cum încerca să-şi uşureze sentimentele.

În cea de-a opta zi, Flo a sosit în tabără cu posteriorul sfîşiat şi sîngerînd. Probabil că tocmai căpătase rana : peste cîteva ore umflătura dispăruse. Flo arăta epuizată şi noi ne-am bucurat pentru ea că totul se terminase. Cel puţin, aşa ne închipuiam noi, căci în mod normal o umflătură durează numai vreo zece zile. Dar, cinci zile mai tîrziu, spre uluirea noastră, Flo era din nou roz ; a sosit, ca de obicei, însoţită de un întreg alai de masculi. De data aceasta umflătura a ţinut trei săptămîni consecutive, timp în care ardoarea peţitorilor se pare că nu a scăzut deloc.

În această perioadă am observat că, între Flo şi unul dintre peţitori s-a stabilit un soi de relaţie stranie. Masculul era Rodolf (numele lui real este Hugo, dar doi de Hugo în aceeaşi carte ar deveni cam confuz, aşa că i-am dat cel de-al doilea nume al lui Hugo). Pe atunci, Rodolf era un cimpanzeu cu grad ierarhic înalt, extraordinar de mare şi de puternic : a devenit escorta devotată a lui Flo. Se deplasa pretutindeni în spatele ei sau lîngă ea, se oprea cînd se oprea şi ea, dormea în culcuşuri cît mai apropiate de al ei. Iar Flo se grăbea spre Rodolf cînd era rănită sau speriată. În acele săptămîni Rodolf punea mîna încurajator pe ea, sau o înconjura cu braţul. Cu toate acestea nu a protestat în nici un fel faţă de ceilalţi masculi cînd se împerecheau cu ea.

În timpul ultimelor săptămîni, Fifi devenise vizibil mai nervoasă în prezenţa masculilor ; se prea poate ca în cele din urmă să fi fost ameninţată sau chiar atacată de unul din peţitorii lui Flo. Oricare ar fi fost motivul, siguranţa plină de voioşie, cu care privea viaţa dispăruse pentru totdeauna. Stătea tot mai departe de centrul unui grup în timpul oricăror manifestări şi nu s-a mai amestecat cîtuşi de puţin în viaţa intimă a mamei. Nu îndrăznea nici măcar să se alăture grupului care se ghiftuia cu banane în

tabără — ea, care, cu cîteva săptămîni mai înainte, luase fructe din mîinile adulților pe care încercase să-i îndepărteze din jurul lui Flo.

Faptul că laptele lui Flo secase, odată cu apariția semnelor de împerechere, probabil că a afectat comportamentul lui Fifi, căci se pare că puii de cimpanzeu își recapătă forțele mai mult decît orice prin cîteva înghițituri de lapte supte de la sînul mamei. Dacă vreunul dintre masculi o amenința pe Fifi, ea încă mai putea să alerge în brațele mamei — dar unde era alinarea șuvoiului de lapte cald ? Ori de cîte ori grupul se odihnea liniștit, în timpul acelor săptămîni de împerechere agitate, Fifi se ducea lîngă Flo și fie că o purica, fie că stătea alături cu o mînă pe trupul mamei. Cînd grupul se punea în mișcare, Fifi, în loc să alerge voioasă în fața lui Flo sau să țopăie grăbită în urmă, se deplasa de parcă ar fi fost un prunc mare. Nu numai că se cocoța ridicolă în cîrca mamei, dar uneori chiar se atîrna în poziție ventrală sub pîntecele lui Flo, iar spatele i se lovea de pămînt.

Într-o zi Flo, cu Fifi în cîrcă, a apărut singură în tabără. Arăta obosită, extenuată și răvășită după cele cinci săptămîni chinuitoare. Îi mai fuseseră smulse încă două bucăți din ureche, iar pe trup avea o mulțime de zgîrieturi și tăieturi. În ziua aceea a zăcut în tabără cîteva ore, părînd sfîrșită. Au plecat amîndouă, singure, precum veniseră.

A doua zi, un grup de masculi se afla în tabără cînd Flo a apărut călcînd greoi pe cărare. În clipa în care au zărit-o, au sărit în sus, cu părul vîlvoi, și s-au repezit s-o întîmpine. Flo, cu un strigăt răgușit, s-a repezit în cel mai apropiat palmier. Masculii au alergat și ei, cu David Barbă Colilie în frunte. S-au oprit sub copac și au privit în sus o clipă, înainte ca David, încet și hotărît, să înceapă să se cațere. Ce s-a întîmplat acolo nu vom ști niciodată, căci frunzișul era prea des. Peste cîteva clipe, David și-a făcut

apariția și a coborît agale din copac. A trecut pe lîngă cei cinci adulți și a pornit greoi spre tabără. Peste o clipă, a reapărut și Flo care s-a îndreptat spre grupul în așteptare. A ezitat o clipă înainte de a sări pe pămînt. Pe urmă, ghemuindu-se, s-a întors cu posteriorul zbîrcit către foștii pețitori. Goliath a inspectat-o cu grijă, pe urmă l-a urmat pe David în tabără. Lucrurile s-au petrecut la fel și cu ceilalți — Leakey, Mike, Rodolf și, în fine, bătrînul McGregor. Pe urmă, s-au deplasat alene spre masa întreruptă, lăsînd-o pe Flo pe cărare, uitîndu-se lung după ei. Cine poate să spună ce-i trecea ei atunci prin cap ?

După aceasta Rodolf s-a ataşat iar de bătrîna femelă, iar în următoarele două săptămîni a continuat să se deplaseze împreună cu ea și familia ei — Figan, care se ținuse de-o parte în toată acea perioadă, revenise iar. Într-o zi, cam la o săptămînă după ce dispăruseră semnele de împerechere, Rodolf, care pînă atunci o puricase, a început brusc s-o inspecteze din nou. Convingîndu-se că așa stăteau lucrurile, a lăsat-o să se așeze iar și a continuat s-o purice. L-am văzut pe Rodolf comportîndu-se în acest mod încă de trei ori, în trei ocazii diferite. Rodolf mai avea de așteptat aproape cinci ani pînă să găsească la Flo semnele dorite

Capitolul VIII

„CANTINA"

Perioada de împerechere a lui Flo a avut două consecinţe majore. În primul rînd a conceput. În al doilea rînd, foarte mulţi cimpanzei masculi, care o însoţiseră în timpul celor cinci săptămîni, se obişnuiseră cu tabăra şi bananele. Au continuat să ne viziteze chiar şi atunci cînd Flo nu mai constituia tentaţia. Şi în felul acesta, ideea de a organiza o cantină aproape permanentă ni s-a părut că merită s-o punem în aplicare : o cantină care să ademenească cimpanzeii nomazi în tabără ori de cîte ori s-ar întîmpla să fie în apropiere şi astfel să reuşim să facem observaţii cît de cît rezonabile pe un număr de indivizi cunoscuţi.

În primul rînd, trebuia să încercăm să descoperim modalităţi mai bune de a oferi bananele, nu doar să le întindem pe pămînt. Un motiv era că un mascul adult, dacă are ocazie, mănîncă cincizeci sau chiar mai multe banane o dată : altul era că aveam necazuri tot mai mari cu ceata de babuini. Aceste probleme ne-au luat încă şase ani ca să le rezolvăm, dar cel puţin, cînd Hugo şi cu mine a trebuit să plecăm la sfîrşitul acelui an, făcusem un început. Cu ajutorul lui Hassan am construit nişte cutii de beton cu capace de oţel care se deschideau în afară. Le-am îngropat în pămînt, iar capacele le-am închis cu sîrme de care am agăţat mînere la o distanţă oarecare. Cînd cuiele de siguranţă care ţineau mînerele erau ridicate, sîrmele se slăbeau şi capacele se deschideau.

Cîteva din aceste cutii au fost instalate cînd a sosit în decembrie Kris Pirozynski, un tînăr micolog polonez, care venise să studieze micro-ciupercile din regiunea Gombe Stream. În timpul celor patru luni cît lipsisem eu și Hugo, Kris consimțise să aibă grijă de tabără și să-i supravegheze pe cimpanzei. Hassan și Dominic rămîneau amîndoi să-l ajute, iar Dominic era încîntat de ideea de a face zilnic însemnări despre cimpanzei.

La vremea aceea Hugo și cu mine eram foarte îndrăgostiți. Dar oare, ne întrebam noi, iubirea asta nu era pur și simplu rezultatul apropierii noastre din mijlocul sălbăticiei, departe de societatea europeană ? Oare sentimentele noastre se vor schimba cînd ne vom afla iar în mijlocul civilizației ? Mă îndoiam că se va întîmpla astfel, dar, cum amîndoi consideram căsătoria ca un pas decisiv, ne-am hotărît să ne testăm puterea sentimentelor. Eu plecam la Cambridge pentru al treilea trimestru. Mai tîrziu, Hugo urma să mi se alăture, și împreună, să prezentăm filmul cu cimpanzei membrilor societății National Geographic din Washington D. C. Ne întîlneam din nou în lumea oamenilor, nu în cea a maimuțelor ; și atunci aveam să știm exact. După cum s-a dovedit, totuși, am știut din prima clipă cînd n-am mai fost împreună.

M-am despărțit de Hugo cu o lună înainte de Crăciun. De „Ziua Darurilor" a sosit o telegramă la familia mea acasă în Bournemouth : „VREI SĂ TE CĂSĂTOREȘTI CU MINE CU DRAGOSTE HUGO". De fapt, ar fi trebuit să primesc mesajul în ajunul Crăciunului și, cu toate că am răspuns imediat, bietul Hugo a trebuit să plece într-un safari și n-a primit răspunsul meu decît peste cinci zile — adică abia cînd a ajuns într-un loc de unde putea să telefoneze la Nairobi.

Am hotărît să ne căsătorim la Londra, după trimestrul meu de la Cambridge și după ce terminam amîndoi confe-

rința din America. În ciuda dificultăților survenite inevitabil la un cuplu care-și hotăra nunta fiind împărțit între Cambridge, Nairobi, Olanda și Bournemouth, Hugo și cu mine am ajuns pînă la urmă la concluzia că n-am participat niciodată la o nuntă mai frumoasă ca a noastră ! O figurină din lut întruchipîndu-l pe David Barbă Colilie a dominat tronul miresei, iar pe pereți se aflau portrete uriașe în culori ale lui David și Goliath, Flo și Fifi, precum și ale altor cimpanzei. Totul, începînd cu rochia mea și ale celor două domnișoare de onoare, pînă la narcise și crini, a fost alb și galben, asemeni soarelui de primăvară care se ivește dintre norii albi și pufoși. Din păcate Louis, după ce pusese atîtea la cale și prezisese fel de fel, n-a putut să vină. Dar a trimis un discurs înregistrat pe bandă, iar fiica lui și nepoata (care a fost una dintre domnișoarele de onoare) l-au reprezentat.

Cu trei săptămîni înainte de nuntă, primisem scrisori în care ni se spunea că Flo a născut un fiu. Bineînțeles că nu am putut modifica planurile de nuntă, dar am redus luna de miere la trei zile ca să ne întoarcem la Gombe Stream cît mai repede posibil.

Cînd, în sfîrșit, am ajuns înapoi la cimpanzei, după ce ne-am luptat tot drumul cu rîuri care se revărsaseră, făcînd tot felul de ocoluri și reușind totuși să îmbarcăm Land-Rover-ul în tren, noul-născut al lui Flo, pe care ulterior l-am numit Flint, avea deja șapte săptămîni. Era încă incredibil de mic și aproape fără păr pe piept și pe burtica trandafirie. Dacă închid ochii o clipă încă mai am vie în imagine, chiar acum, după șase ani, clipa în care Flo s-a apropiat de noi cu Flint atîrnat de ea. Maică-sa s-a așezat, iar Flint a început să ne studieze. Chipul său mic, palid și zbîrcit era desăvîrșit, cu ochii întunecați, vii, urechi rotunde, trandafirii, ca niște scoici, gura ușor căzută — totul

înconjurat de o căciulă de păr negru lins. Și-a întins o mînă, și-a mișcat degetele trandafirii miniaturale, pe urmă s-a apucat iar de părul lui Flo și a început să caute cu botul pînă a găsit un sfîrc. Flo l-a ajutat, ridicîndu-l cîțiva centimetri ca să stea într-o poziție mai comodă pentru supt. Cînd Flo s-a îndepărtat, l-a ținut cu grijă, sprijinindu-l cu o mînă și folosindu-se la mers doar de celelalte trei membre.

Dominic o văzuse primul pe Flo cu puiul nou născut. Pe 28 februarie fusese în tabără, încă însărcinată : a doua zi apăruse cu pruncul minuscul. Fusese însoțită, ca de obicei, de Fifi și Figan. Amîndoi stătuseră jos, urmărind pruncul cu privirea, iar Fifi petrecuse mult timp puricîndu-și mama. Ulterior Figan se dezinteresa tot mai mult de noua rubedenie, pe cîtă vreme Fifi devenea tot mai fascinată de el.

Dominic și Kris aveau și ei alte vești interesante pentru noi. Un număr de cimpanzei noi, inclusiv cîteva femele, deveniseră vizitatori constanți ai taberei. Goliath pierdea poziția de lider în favoarea lui Mike. Melissa, una din femelele tinere, părea să fie însărcinată. Iar cimpanzeii deveneau tot mai sîcîitori în tabără. J. B. învățase să scoată cutiile și sîrmele din pămînt, așa că Hassan trebuise să cimenteze cutiile și să vîre sîrmele complet în niște țevi costisitoare. Dar J. B. a început să dezgroape și țevile, așa că și ele au trebuit să fie cimentate. Figan și Evered începuseră să desfacă capacele de oțel cu bețe groase și din cînd în cînd, dacă sîrmele erau slăbite, chiar reușeau. Ce se întîmpla și mai rău, din punctul de vedere a lui Kris : tot mai mulți cimpanzei, sub conducerea lui David, începuseră să cotrobăie prin cort și să-i ia hainele și așternutul. Pînă la urmă a trebuit să depoziteze tot ce avea în cutii de tablă sau lăzi de lemn masive. Pe Goliath l-a apucat apoi furia să mestece pînză. Mici grupuri de cimpanzei se așezau, ru-

peau şi mestecau pînza de la scaune, de la corturi, ba chiar distruseseră şi patul de campanie al lui Kris. Şi, în fine, ne-a spus el, în săptămînile din urmă ultima modă printre cimpanzei era să roadă lemn. Unul din fundurile dulapurilor făcute de Hassan şi un picior de la un scaun de lemn se duseseră pe apa sîmbetei.

Mai aveam şi nişte veşti destul de alarmante : cîţiva cimpanzei mai îndrăzneţi începuseră să cutreiere prin colibele pescarilor africani şi să le ia hainele. Ne temeam ca nu cumva vreunul din pescari, încercînd să-şi apere proprietatea, să nu mînie sau să sperie un mascul mare şi în consecinţă să fie atacat de grup. Pentru că pescarii probabil nu-şi dădeau seama în ce măsură îşi pierduseră cimpanzeii teama de om. Am discutat această problemă pînă noaptea tîrziu şi în cele din urmă am hotărît să mutăm cantina cît mai departe, în vale, şi cît mai repede.

Surprinzător, mutatul s-a dovedit a fi un lucru nespus de uşor. Mai întîi, cu ajutorul lui Hassan, am instalat mai multe cutii pentru banane, pe noul loc, iar cînd am terminat cu ele, am transportat corturile şi echipamentul lîngă ele. Toate acestea le-am făcut după lăsarea nopţii ca să nu tulburăm prea mult cimpanzeii cu drumurile făcute de hamalii africani.

Ne rămînea numai sarcina de a-i familiariza pe cimpanzei cu noile aranjamente. Într-o dimineaţă aşteptam la noua tabără în speranţa că vor trece pe acolo cîţiva cimpanzei cărora eu le-aş fi oferit banane. Hugo era la tabăra de pe plajă şi comunicam prin *walkie-talkie*. Pe la ora unsprezece l-am auzit pe Hugo anunţînd că un grup mare se află acolo şi că va încerca să-i momească pînă la noua tabără, situată cam la o jumătate de milă. Un timp n-am mai primit nici un mesaj, apoi l-am auzit iar, şi abia îşi trăgea sufletul. Într-adevăr mi-era foarte greu să pricep ce vrea să spună,

dar pînă la urmă am înțeles că vroia să arunc imediat bananele spre tabăra de pe plajă cît puteam de repede.

M-am năpustit cu brațele încărcate cu fructe și abia am terminat de aruncat, că Hugo a apărut alergînd cu o cutie sub braț și cu o banană în cealaltă mînă. A aruncat-o pe cărare și s-a prăbușit lîngă mine, gîfîind groaznic, în timp ce grupul de cimpanzei care îl urmase a zărit brusc bananele de pe cărare. Cu strigăte ascuțite de bucurie au început să se înghiontească, să se sărute și să se mîngîie cînd au dat peste neașteptatul festin. Treptat strigătele au fost înăbușite de bananele lipicioase înfundate în gură.

Hugo mi-a povestit că îi arătase o banană lui David Barbă Colilie, care se afla într-un grup de șase masculi adulți, apoi ridicase o cutie goală în genul celor în care depozitam bananele și începuse să urce în fugă cărarea abruptă și alunecoasă care ducea la noua tabără. Nu crezuse că planul va reuși ; dar avusese încredere în David, care, scoțînd niște lătrături puternice de bucurie, a pornit după el, iar ceilalți l-au urmat pe dată. Hugo a recunoscut că fusese îngrozit ca nu cumva cimpanzeii stîrniți să-l ajungă din urmă, să-i smulgă cutia și să descopere că e goală.

Nu a trecut mult pînă au descoperit și ceilalți cimpanzei noua cantină. La urma urmelor, cimpanzeii aceștia sînt obișnuiți cu schimbările locurilor de mîncare — mai întîi se coc smochinele într-o vale, apoi în alta. Cît privește bananele, după o perioadă extrem de îndelungată de coacere într-un loc, au început să se coacă în altă parte, în cutiile subterane ciudate.

La noua tabără. depatre de zgomotul și forfota pescarilor de pe plajă, mulți cimpanzei care păruseră tensionați și înfricoșați s-au liniștit. În plus, destul de mulți noi veniți apăruseră la banane, ceea ce era cum nu se poate mai potrivit la acea vreme, pentru că anumite vîrste erau slab

reprezentate în grupul nostru — nu avem decît doi pui, de exemplu şi numai cîteva femele adulte tinere. Îndată ce observam un chip necunoscut iţindu-se dintr-un copac, ne ascundeam repede într-unul din corturi şi-l ţineam sub observaţie prin ferestrele acoperite cu plasă contra ţînţarilor. În felul acesta nou venitul nu avea de înfruntat decît noutatea corturilor şi a cutiilor, fără să fie îngrozit şi de oamenii care se plimbau pe acolo. Aveam obiceiul să aşezăm grămezi de banane chiar la ieşirea din cort, luate din lăzile-depozit din interior, şi speram ca necunoscutul să ceară cîteva de la unul din cei patru cimpanzei sau cel puţin să adune şi să mestece cîteva coji.

Deseori necunoscuţii înaintau pînă la copacii din jurul taberei, urmărind acţiunile ciudate ale semenilor lor, înainte de a se aventura în loc deschis. Nu o dată am rămas sechestraţi ore în şir în cortul înăbuşitor şi sufocant. Dar a meritat.

Într-o zi a apărut Goliath, undeva pe pantă, urmat de o femelă necunoscută, aflată în perioada rutului. Am făcut repede împreună cu Hugo o grămadă de banane care putea fi văzută de amîndoi cimpanzeii şi ne-am ascuns în cort ca să-i observăm. Cînd femelei i-a căzut deodată privirea pe tabăra noastră s-a năpustit într-un copac şi de-acolo a început să privească atentă. Goliath s-a oprit brusc şi el şi s-a uitat la ea. Pe urmă s-a uitat la banane. A mai coborît puţin panta, s-a oprit şi a privit înapoi la femelă. Aceasta nu se mişcase. Încet, Goliath a continuat să coboare şi, de data asta, femela a coborît tăcută din copac şi a dispărut în tufişuri. Cînd Goliath s-a întors şi a văzut că dispăruse, a zbughit-o înapoi şi, peste o clipă, femela s-a căţărat iar în copac, urmată de Goliath care se zburlise tot. A puricat-o o vreme, dar mereu se uita spre tabără. De unde se afla nu mai putea vedea bananele, dar bineînţeles că ştia că erau

acolo, și cum nu mai venise în tabără de zece zile probabil că îi lăsa gura apă.

Brusc, a coborît și din nou s-a îndreptat spre noi, oprindu-se la fiecare cîțiva pași ca să se uite înapoi la femelă. Stătea nemișcată, dar Hugo și cu mine am avut amîndoi impresia clară că dorea să scape de compania lui Goliath. Cînd Goliath a coborît ceva mai mult panta, nu mai putea vedea femela din cauza vegetației ; s-a uitat înapoi și s-a urcat iute într-un copac. Femela nu plecase. Goliath a coborît, a mai făcut cîțiva metri, apoi s-a grăbit să se urce în alt copac. Era tot acolo. Și tot așa a continuat vreo cinci minute, timp în care Goliath se îndrepta spre banane.

Cînd a ajuns în loc deschis, Goliath s-a confruntat cu altă problemă: nu mai erau copaci în care să se urce pentru a vedea femela. De trei ori a ieșit în loc deschis — pe urmă s-a întors și s-a urcat iute înapoi în ultimul copac. Femela nu se mișcase. Deodată Goliath păru că a luat o hotărîre și foarte repede se îndreptă spre banane. Înșfăcînd doar una, se întoarse în fugă să se urce iar în copac. Femela rămăsese pe aceeași cracă. Goliath își termină banana și, ca și cum ar fi fost puțin mai liniștit, s-a repezit iar la grămada de fructe, a luat un braț întreg și iar s-a grăbit să se urce în copac. Dar de data asta femela dispăruse ; cîtă vreme Goliath adunase bananele, ea coborîse de pe cracă, uitîndu-se mereu peste umăr în direcția lui Goliath, și dispăruse pe nesimțite.

Am urmărit amuzați consternarea lui Goliath. A lăsat să-i cadă toate bananele, s-a repezit la copacul unde o lăsase, s-a uitat de jur-împrejur, pe urmă a dispărut și el în tufișuri. Următoarele douăzeci de minute a tot căutat femela : l-am văzut cum se urca mereu în cîte un copac, cercetînd împrejurimile. Dar n-a mai găsit-o, și pînă la urmă a renunțat, s-a înapoiat în tabără, s-a așezat, părînd epuizat,

şi a început să mănînce încet banane. Dar şi acum mai întorcea capul şi se uita spre pantă.

Îmi amintesc de asemenea cînd o mamă bătrînă, pe care o cunoşteam binc din pădure, a apărut prima oară la marginea luminişului. A rămas într-un copac, privind, dar fiul ei de patru ani a venit în tabără cu restul grupului. Spre uluirea noastră puiul a venit pînă la veranda cortului şi, în timp ce noi ne ghemuiam înăuntru neîndrăznind nici măcar să respirăm ca să nu-l speriem, colţul pînzei s-a ridicat şi chipul lui mic ne-a privit drept în ochi. Apoi, cît se poate de calm, a lăsat jos pînza şi şi-a continuat căutatul de coji de banane. A fost cel mai îndrăzneţ pui din cîţi am întîlnit.

În decursul acestor luni ne-am dat seama cît de extraordinar de dotat era tînărul cimpanzeu Figan. Pe măsură ce tot mai mulţi cimpanzei descopereau cantina, am observat că nu aveam suficiente cutii pentru banane şi ne-a trebuit mult timp să ni se facă, la Kigoma, capacele. De asemenea, era tot mai complicat să asigurăm partea de hrană femelelor şi puilor. Aşa că am început să ascundem fructe, una ici, alta dincolo, în copaci : puii ca Figan au învăţat repede să le caute în timp ce masculii adulţi erau ocupaţi cu cutiile. Într-o zi, după ce grupul se hrănise, Figan a observat deodată o banană care scăpase privirilor, dar Goliath se odihnea chiar sub ea. După ce a aruncat o ocheadă de la fruct la Goliath, Figan s-a îndepărtat si s-a aşezat de partea cealaltă a cortului, ca să nu mai vadă fructul. După un sfert de oră, cînd Goliath s-a ridicat si s-a îndepărtat, Figan, fără să ezite o clipă, s-a dus şi şi-a luat banana. Era evident că judecase toată situaţia : dacă s-ar fi căţărat după fruct mai devreme, Goliath mai mult ca sigur i-ar fi înhăţat-o. Dacă ar fi rămas în apropierea bananei, probabil că din cînd în cînd s-ar fi uitat la ea ; cimpanzeii observă imediat mişcările ochilor şi le interpretează, iar Goliath

s-ar fi putut să zărească și el fructul. Așa că Figan nu numai că s-a înfrînat să-și satisfacă pofta, dar s-a și îndepărtat ca să nu se dea de gol uitîndu-se la banană. Hugo și cu mine am fost pe bună dreptate impresionați. Dar asta n-a fost tot.

Destul de des, cînd cimpanzeii se odihnesc, dacă unul se ridică și pleacă fără să ezite, ceilalți îl urmează. Nu e nevoie ca individul să fie dintre cei care conduc — chiar și o femelă sau un pui pot începe această deplasare. Într-o zi, cînd Figan era într-un grup mare, și în consecință nu reușise să facă rost de mai mult de cîteva banane, s-a ridicat brusc și a plecat. Ceilalți l-au urmat. Peste zece minute s-a întors de unul singur și, bineînțeles, și-a luat partea de banane. Ne-am gîndit că fusese doar o coincidență — într-adevăr poate se întîmplase atunci pentru întîia oară. Dar după aceea, s-a repetat de mai multe ori — Figan îndepărta grupul pornind primul, apoi se întorcea după banane. Era evident că o făcea intenționat. Într-o dimineață, după o manevră de genul acesta, s-a întors cu mersul lui caracteristic, semeț, dar a descoperit că între timp un mascul foarte important în grup, ajunsese la tabără și mînca banane. Figan l-a privit cîteva clipe, pe urmă l-au apucat năbădăile și a început să țipe și să bată în pămînt. În cele din urmă s-a repezit după grupul pe care-l îndepărtase mai înainte, iar țipetele i s-au pierdut în depărtare.

Tabăra aceea a fost un loc desăvîrșit pentru un cuplu de tineri căsătoriți. Corturile noastre erau ridicate la umbra deasă a unei pădurici de palmieri și în față se întindea un luminiș natural, plin de iarbă lucioasă, care timp de mai bine de patru luni strălucea de inflorescențele roșii a vreo zece sau mai mulți copaci-candelabru. Păsări diferite din familia *Nectarinidae*, cu luciri metalice, fulgerau ici-colo ziua, în căutare de nectar, și deseori seara, cîte un cerb de

tufişuri traversa cu gingăşie luminişul verde. De partea cealaltă curgea un pîrîu şi acolo, în apa rece de munte, ne spălam seara. Ne pregăteam singuri micul dejun şi mîncam cîteva feliuţe de pîine la prînz pentru că Hugo decisese, acum că-i eram soţie, să nu mă lase să ajung un schelet ambulant. Şi pe urmă, cînd se lăsa noaptea, Dominic şi Sadiki, africanul băştinaş pe care-l angajasem să ne ajute, veneau cu cina şi curăţau prin tabără.

Nu vom uita niciodată zilele acelea. În afară de iubirea crescîndă care ne îmbogăţea vieţile, şi de frumuseţea munţilor şi a pădurilor din jur, împărtăşeam bucuriile unei munci şi ale unei experienţe pe care amîndoi o îndrăgeam mai mult ca orice — observarea şi descifrarea comportamentului animalelor.

În anul acela, printre altele, am descoperit o nouă unealtă folosită de cimpanzei. Asta s-a petrecut cînd ne aflam în pădure, observîndu-i pe Olly, bătrîna mamă, şi pe cele două progenituri ale ei, Gilka şi Evered. Evered s-a căţărat într-un copac, s-a oprit brusc şi cu chipul aproape de coaja copacului a început să se uite într-o crăpătură. A luat o mînă de frunze, le-a mestecat o vreme, le-a scos din gură şi le-a înfundat în crăpătură. Cînd le-a scos de acolo, am văzut licărul picăturilor de apă. Repede, Evered a supt lichidul din buretele confecţionat şi l-a băgat din nou în crăpătură. Atunci a apărut şi Gilka care a început să-l privească atent ; cînd Evered a plecat, şi-a făcut şi ea un burete mic şi l-a împins în crăpătură, dar se pare că nu mai era nici un pic de apă ; a aruncat buretele şi şi-a văzut de drum. Mai tîrziu am observat de multe ori acest comportament, pentru că am înjghebat un fel de ochi de apă în trunchiul unui copac doborît, care se găsea în tabără. Întotdeauna cimpanzeii fărîmiţau şi mestecau frunzele, ceea ce, bineînţeles, făcea ca buretele astfel obţinut să fie mai

absorbant. Este de fapt, un alt exemplu de *fabricare* primitivă de unelte.

Dar, fără îndoială, cel mai palpitant eveniment a fost că în acel an am reuşit să înregistrăm, pe hîrtie foto şi pe peliculă, dezvoltarea săptămînală a unui pui de cimpanzeu — Flint. Flo şi familia ei ne erau foarte cunoscuţi ; acum deveniseră o parte integrantă a vieţii noastre. Am învăţat multe în legătură cu comportamentul lor prin simpla înregistrare obiectivă a faptelor, dar în acelaşi timp am devenit extrem de conştienţi de aceste fiinţe ca indivizi distincţi ; „ştiam" intuitiv nişte lucruri despre ei, dar încă nu reuşisem să le definim în termeni ştiinţifici. Am început, chiar dacă nu aveam decît o imagine vagă, să înţelegem ce înseamnă cu adevărat un cimpanzeu.

Singura noastră nemulţumire în acel an a fost că nu fusesem martorii primelor cîteva săptămîni din viaţa lui Flint, dar naşterea puiului Melissei aproape că ne-a recompensat. Trecuse fierbinţeala din timpul zilei, iar soarele coborîse mult cînd am zărit puiul firav pentru prima dată. În timp ce Melissa cobora panta spre tabăra noastră, am observat că se mişca ajutîndu-se de trei membre, în timp ce cu al patrulea îşi sprijinea nou-născutul. S-a oprit de multe ori, parcă pentru a îndepărta ceva care atîrna ; cînd s-a apropiat ne-am dat seama că era placenta care încă se mai ţinea agăţată de cordonul ombilical al puiului.

Melisa a venit direct la noi, fără să dea nici cel mai mic semn de teamă pentru pui. Părea ameţită, privirea nu-i era clară, mişcările nesigure şi încete. Cînd a apărut unul din masculii adulţi, Melissa, care de obicei era prima care saluta un alt cimpanzeu, gata întotdeauna să se pună bine cu „superiorii" ei, nici nu l-a băgat în seamă. Nici măcar nu l-a urmat, cînd acesta, după cîtva timp, s-a îndepărtat. A continuat să stea jos cu puiul ghemuit în poală, cu picioarele încrucişate sub şezutul lui minuscul şi cu braţul spri-

jinindu-i capul. O vreme n-am reuşit să vedem deloc puiul, apoi, după ce mama şi-a terminat cele cîteva banane, şi-a retras braţul proteguitor.

Capul puiului a căzut pe genunchii ei, iar Melissa a rămas cu privirea aţintită la chipul mititel. Niciciînd nu ne-am imaginat un chip boţit şi mic atît de caraghios. În urîţenia lui avea ceva comic, cu urechile mari, cu buzele destul de strînse şi cu pielea incredibil de zbîrcită şi de culoare vineţie, nicidecum trandafirie. Ţinea ochii strîns închişi din cauza soarelui care apunea şi privindu-l aveai impresia că vezi un spiriduş sau un prichindel fermecat. Chiar l-am poreclit Goblin [1] fără să stăm prea mult pe gînduri. Melissa şi-a tot privit fiul vreo două minute bune, apoi, sprijinindu-l cu o mînă de spate, a pornit să-şi facă culcuşul de peste noapte.

M-am luat după ea, împreună cu Hugo, avînd grijă să nu fim văzuţi. Melissa se oprea cam la fiecare cincisprezece paşi, se aşeza şi rămînea aşa cîteva clipe, apoi pleca mai departe, sprijinindu-şi puiul cu o mînă, placenta încă tîrîndu-se după el. Amurgise cînd a ajuns la un copac înalt şi stufos ; s-a căţărat în el şi, cînd şi-a terminat de aşternut culcuşul, abia îi mai puteam distinge silueta. Culcuşul extrem de mare, îl înjghebase cu ajutorul picioarelor şi al unei singure mîini, şi i-au trebuit opt minute în loc de obişnuitele trei sau cinci, să-l termine. În cele din urmă s-a întins şi s-a lăsat liniştea.

Atunci am plecat şi noi, coborînd muntele spre casa noastră din pădure destul de tăcuţi, gîndindu-ne la tînăra femelă tulburată de miracolul naşterii, la fel ca atîtea alte mame de-a lungul secolelor, fie ele oameni sau animale. Pentru prima oară de cînd îşi părăsise mama, Melissa împărţea culcuşul cu un alt cimpanzeu.

---

[1] Spiriduş, drăcuşor.

Capitolul IX

FLO ŞI FAMILIA EI

Bătrîna Flo stătea culcată pe spate, în soarele timpuriu al dimineţii, cu pîntecele acoperit de nuci de cocos, şi-l ridica pe Flint în aer, ţinîndu-i una din încheieturile sale minuscule cu piciorul ei uriaş şi tăbăcit. Puiul se legăna, dînd uşor din mînuţa liberă şi din picioare, iar ea se întindea şi-l gîdila — pe gît şi stomac — pînă puiul deschidea gura schiţînd chipul-de-joacă sau zîmbetul cimpanzeului. Alături stătea Fifi, uitîndu-se la Flint şi, din cînd în cînd, întinzîndu-se să-şi atingă uşor cu mîna fratele de zece săptămini.

Faben şi Figan, cei doi fii mai mari ai lui Flo, se jucau şi ei în apropiere ; cu vreo două luni şi jumătate înainte de a se naşte Flint, Faben începuse să se deplaseze din ce în ce mai des împreună cu familia. Pe măsură ce joaca devenea mai bărbătească, puteam să aud, tot mai frecvent, chicotelile gîfîite ale rîsului specific cimpanzelior.

Deodată Faben, care era mai mare decît Figan cu trei sau patru ani, a început să se joace destul de violent ; stătea jos şi lovea cu picioarele în capul aplecat al lui Figan. După cîteva clipe Figan s-a săturat, l-a părăsit pe Faben şi, cu mersul lui semeţ, s-a apropiat de Fifi şi a început să se joace cu ea. Dar, în acel moment, Flo, strîngîndu-l pe Flint la piept, s-a dus la umbră, iar Fifi l-a lăsat baltă pe Figan ca să se aşeze lîngă mama ei. Încă de cînd mă întorsesem cu Hugo la Gombe Stream, iar

Flint avea şapte săptămîni, Fifi era din ce în ce mai fascinată de noul ei frate.

Flo s-a aşezat şi a început să-l gîdile pe Flint pe gît, apucîndu-l uşor cu dinţii ei bătrîni şi tociţi, iar Fifi s-a aşezat din nou alături, întinzîndu-se de cîteva ori să-l purice pe spate. Flo nu i-a dat nici o importanţă. Cu cîtva timp înainte, pe cînd Flint nu avea încă două luni, Flo de obicei îi îndepărta mîna lui Fifi ori de cîte ori aceasta încerca să-l atingă ; şi deseori singurul mod în care reuşise să ia contact cu puiul fusese în timp ce o purica intens pe Flo, apropiindu-se tot mai mult de locurile unde mîinile lui Flint strîngeau blana mamei sale. Fifi o purica pe Flo foarte atentă în jurul mîinilor puiului, din cînd în cînd mîngîind degetele minuscule, pentru ca apoi, aruncînd o privire către Flo, să se întoarcă grăbită la îndeletnicirea ei.

Acum, totuşi, Flint mai crescuse, şi de cele mai multe ori Fifi avea voie să-l atingă. Am observat cum Fifi a început să se joace cu Flint, luîndu-i cîte o mînă şi muşcîndu-i uşor degetele. Flint s-a pornit să scîncească slab — poate Fifi îi provocase chiar vreo durere — şi, brusc, Flo a împins mîna fiicei deoparte şi şi-a strîns mai mult puiul la piept. Frustrată, Fifi a început să se legene încoace şi încolo, cu braţele sub cap, privindu-l fix pe Flint, puţin bosumflată. Nu peste mult timp s-a întins din nou să-l atingă, de data aceasta cu mai multă grijă.

Întotdeauna am fost de părere că odraslele omeneşti devin din ce în ce mai fascinante pe măsură ce ies din stadiul de prunc neajutorat şi încep să manifeste reacţii faţă de oameni şi lucruri. Fără îndoială că un pui de cimpanzeu devine mai atrăgător pe măsură ce creşte, nu numai pentru mama şi rubedeniile lui, ci şi pentru ceilalţi membri ai comunităţii — precum şi pentru simplii observatori umani. Pentru mine şi Hugo privilegiul de a

putea urmări progresul lui Flint în anul acela rămîne una din experienţele cele mai încîntătoare de care am avut parte — comparabile doar cu bucuria pe care urma s-o resimţim mult mai tîrziu cînd l-am urmărit crescînd pe propriul nostru fiu.

Cînd Flind a împlinit doar trei luni, era în stare să se ţină pe trupul lui Flo, smulgîndu-i smocuri de păr, trăgînd cu braţele şi împingînd cu picioarele. Şi, de data aceasta, a început să reacţioneze la apropierea lui Fifi, întinzîndu-se spre ea. Fifi se preocupa din ce în ce mai mult de el. Începuse să facă tot mai dese încercări de a-l lua de la pieptul mamei. La început Flo s-a împotrivit total, dar chiar şi atunci cînd Fifi a insistat, trăgînd mereu de fratele ei, Flo n-a pedepsit-o niciodată. Uneori dădea mîna puiului de o parte, alteori se îndepărta pur şi simplu, lăsînd-o pe Fifi să se legene uşor, cu picioarele şi mîinile răsucite. Şi uneori, cînd Fifi era foarte insistentă, Flo, în loc să-i respingă avansurile, fie că îi purica blana, fie că se juca cu ea destul de violent. De obicei, aceste activităţi slujeau să distragă atenţia lui Fifi de la fratele ei mai mic, cel puţin pentru o perioadă de timp.

Pe măsură ce timpul se scurgea, se părea că Flo, poate ca rezultat al faptului că se jucase atît de des cu Flint şi Fifi, cei doi copii mai mici, devenise tot mai jucăuşă. Deseori, de-a lungul a săptămini întregi, o vedeam jucîndu-se şi cu Figan şi cu Faben cel de doisprezece ani, gîdilîndu-i sau fugărindu-i în jurul trunchiului vreunui copac, şi cu Flint atîrnînd de ea gata-gata să cadă. Odată, cînd se hîrjonea cu Faben, femela asta bătrînă şi-a plecat capul chel pînă la pămînt, şi-a ridicat şezutul osos în aer şi pur şi simplu s-a dat tumba. Pe urmă, ca şi cînd s-ar fi simţit puţin ridicolă, s-a dat de-o parte, s-a aşezat pe pămînt şi a început să-l purice pe Flint cu mare atenţie.

Cînd Flint s-a făcut de treisprezece săptămîni am observat că Fifi a reuşit să-l ia de la mama ei. Flo îl purica pe Figan cînd Fifi, cu nespusă precauţie, aruncînd dese priviri spre mamă, a început să-l tragă pe Flint de picior. Şi l-a apropiat centimetru cu centimetru şi dintr-o dată s-a pomenit cu el în braţe. Fifi s-a întins pe spate şi l-a aşezat pe Flint pe pîntecele ei. Apoi a rămas nemişcată.

Spre surprinderea noastră, Flo, în primele clipe părea că nu observase nimic. Dar cînd Flint, care după toate probabilităţile pînă atunci nu mai fusese separat de trupul mamei, s-a întors şi şi-a întins braţele către ea, cu buza plîngăreaţă şi scoţînd un uşor sunet de nemulţumire, Flo l-a luat imediat la piept şi s-a aplecat să-l sărute pe creştet. Flint a căutat înfrigurat siguranţa sînului mamei, sugînd cîteva clipe înainte să se întoarcă pentru a o privi pe Fifi. Iar Fifi, cu mîinile încrucişate sub cap, cu coatele în aer, nu-l slăbea pe Flint din ochi.

Peste zece minute Fifi a avut voie să-l ţină puţin pe Flint, dar, din nou, în clipa în care Flint a scos scîncetul său deznădăjduit, Flo i-a venit în ajutor. Iar Flint, ca şi înainte, a supt puţin ca să-şi recîştige siguranţa la sînul mamei sale.

După asta, nu a trecut nici o zi fără ca Fifi să nu-şi tragă frăţiorul din braţele lui Flo. Cu timpul, Flint s-a obişnuit cu braţele rubedeniei sale aşa că Fifi l-a putut ţine tot mai mult pînă cînd se auzea din nou scîncetul care o făcea pe Flo să-i sară în grabă în ajutor. Asta s-a petrecut în următoarele nouă luni. Flo chiar a lăsat-o pe Fifi să-l poarte pe Flint cînd familia hoinărea prin pădure.

Totuşi, în acele ocazii, cînd Flo şi familia ei făceau parte dintr-un grup mai mare, Flo devenea mai posesivă faţă de puiul ei. Pe urmă, dacă Fifi pleca cu Flint, Flo o urmărea, scoţînd şi ea uşoare scîncete, pînă o ajungea din urmă pe „hoaţă" şi-şi recupera puiul. Dar chiar şi atunci,

Fifi nu era pedepsită ; Flo se întindea pur şi simplu, înşfăca glezna fiicei sale şi pe urmă îl lua pe Flint în braţe. Uneori Fifi o stîrnea pe bătrîna ei mamă la dans sprinţar, de jur împrejurul copacilor, pe sub vegetaţia joasă unde Flo trebuia aproape să se tîrască pe burtă — şi chiar sus, în copaci. Iar alteori, ca şi cum ar fi vrut s-o împiedice pe Flo s-o prindă, mergea cu spatele în faţa mamei sale mormăind uşor şi dînd din cap de parcă s-ar fi supus, dar de fapt nu-l înapoia pe Flint decît cînd era obligată.

Cînd Flint era încă foarte mic, cei doi fraţi mai mari nu-i prea dădeau atenţie, cu toate că uneori îl priveau îndelung. Din cînd în cînd, Faben îl mai mîngîia uşor în timp ce o purica pe mamă, dar Figan, cu toate că era atît de integrat în familie, părea că se teme să-l atingă. Dacă cumva puiul, dînd din mîini ca un bebeluş, îl atingea din întîmplare pe cînd el o purica pe mamă, Figan se uita la Flo, părînd că evită să-l privească pe Flint. Căci Figan, cu toate că era un mascul adolescent în plină putere, încă îi mai purta un respect deosebit bătrînei sale mame.

Îmi amintesc bine de o întîmplare. Fifi îl luase pe Flint şi stătea jos, puricîndu-l, la vreo zece metri de Flo. Deodată, Figan s-a apropiat şi s-a aşezat lîngă sora lui ; Flint s-a întors către el, cu ochii lui mari fixaţi pe chipul lui Figan şi s-a întins să-l apuce cu braţele pe fratele său de blana de pe piept, Figan a tresărit, şi după ce s-a uitat iute către Flo, a ridicat mîinile în sus, departe de pui. Pe urmă a rămas nemişcat, holbîndu-se în jos spre Flint, cu buzele încordate. Puiul s-a tras mai aproape şi a început să se cuibărească la pieptul lui Figan, pentru ca dintr-o dată să pară că se sperie de contactul neobişnuit pentru el. Bineînţeles, că pînă atunci stătuse doar

lîngă Flo şi Fifi şi dacă se întindea către ele, amîndouă îi răspundeau strîngîndu-l la piept. Puţin bosumflat, Flint s-a întors către Fifi, pe urmă, cam buimăcit, s-a întins iar către Figan, scîncind uşor. La care Flo a venit iute să-şi salveze puiul şi, pe măsură ce se apropia, Figan a început să scoată şi el sunete joase, speriate, şi şi-a ridicat mîinile mai sus ca şi cum ar fi repetat străvechiul gest al supunerii. Flo şi-a cules puiul, iar Figan a coborît lent braţele în semn de nedumerire.

Într-altă zi, cînd Flint se făcuse aproape de cinci luni, Flo s-a ridicat să plece, şi în loc să-l ţină pe Flint pe pîntece, l-a apucat cu o mînă şi l-a ridicat peste umăr. Flint a rămas aşa pînă a alunecat şi i s-a atîrnat de braţ. O vreme, Flo şi-a văzut de drum cu Flint atîrnînd de cot, pe urmă l-a împins la loc, sub pîntece. Dar a doua zi, cînd Flo a ajuns în tabără, Flint atîrna iar primejdios în spinarea ei, ţinîndu-se de blana rară cu mîinile şi picioarele. Cînd Flo a plecat şi-a împins fiul în spinare şi din nou el a rămas agăţat acolo pînă a alunecat şi a rămas bălăbănindu-se de o mînă, pe un şold. De data asta, după ce a parcurs aproximativ treizeci de metri, Flo l-a împins iar în spinare. După aceea, aproape întotdeauna Flint călătorea în spinarea lui Flo sau i se bălăngănea pe un şold cînd mama lui străbătea muntele ; nici nu era de mirare căci, după o anumită vîrstă, toţi puii încep să meargă pe spinarea mamelor în loc să atîrne dedesubt. Dar pe noi ne-a mirat s-o vedem pe Fifi luîndu-l pe Flint şi încercînd şi ea să-l împingă în cîrcă. Acesta a fost un exemplu clar de învăţare prin observarea directă a comportamentului mamei.

Cînd Flint a împlinit cinci luni se deprinsese să stea bine în spate şi doar rareori mai aluneca şi se bălăngănea pe un şold al lui Flo. Dar dacă în grup erau semne de tulburare sau dacă Flo urma să străbată vegetaţia deasă,

atunci întindea mîna în spate şi-l trăgea pe Flint pînă acesta atîrna ca altădată, dedesubt. După o vreme, Flint a învăţat să treacă singur sub Flo ca răspuns la cea mai uşoară atingere.

Tot cam la vremea cînd Flint a început să meargă în spinarea lui Flo, l-am văzut pentru prima oară făcînd paşi fără să fie ajutat. Cu cîteva săptămîni mai înainte fusese în stare să se ţină singur pe picioare, clătinîndu-se pe trei membre şi atîrnîndu-se cu o mînă de blana lui Flo ; şi de cîteva ori făcuse cîţiva paşi, în aceeaşi poziţie. De data asta, într-o dimineaţă, el i-a dat brusc drumul lui Flo şi a rămas singur, aşezat pe toate cele patru membre. Pe urmă, cu foarte mare grijă, a ridicat o mînă de pe şold, a mişcat-o în faţă şi s-a oprit. A ridicat un picior, a alunecat într-o parte, s-a clătinat şi a căzut în bot scîncind. Imediat Flo s-a întins şi l-a luat în braţe. Dar acesta a fost începutul. În fiecare zi după aceea Flint mai făcea cîte doi paşi în plus, dar luni întregi a tot ţopăit extrem de nesigur. În mod constant se străduia să-şi mişte mîinile şi picioarele şi cădea — şi întotdeauna Flo se repezea în ajutor. Deseori chiar îi ţinea cîte o mînă sub burtică şi-l lăsa să înainteze nesigur.

Exact după ce a învăţat să meargă, Flint a început să încerce să se caţere. Într-o zi l-am văzut stînd în picioare, ţinîndu-se de o smicea cu ambele mîini şi apucînd-o mai întîi cu un picior, apoi cu celălalt. Dar nu a fost în stare să ridice în acelaşi timp de la pămînt ambele picioare, iar după cîteva minute a căzut pe spate. Ulterior a mai repetat figura de cîteva ori, iar Flo, care o purica pe Fifi, întindea alene cîte o mînă spre spinarea lui ca să-l ocrotească de alte căzături. La o săptămînă după această primă încercare, Flint a reuşit să se caţere destul de uşor pe o mică porţiune. Şi, la fel ca puiul de om, a descoperit că

era mult mai greu să coboare de unul singur, numai că Flo, bineînțeles era cu ochii în patru — ca și Fifi de altfel — și fiecare, pe rînd, se repezea să-l salveze în clipa în care începea să scîncească. Flo, de fapt, chiar îl lua cînd observa că ramura pe care se cățăra începea să se îndoaie la vîrf, cu toate că Flint se simțea cît se poate de mulțumit. Era la fel de promptă și cînd observa vreun semn de neliniște sau de agresiune printre membrii grupului.

Treptat, Flint a deprins cum să-și stăpînească membrele în timpul mersului cu toate că atunci cînd vroia să ajungă dintr-un loc în altul se baza mai mult pe viteză decît pe coordonare. Începuse să se aventureze la o depărtare de cîțiva metri de Flo — și cum orice mișcare departe de mama sa era palpitantă la culme, iar orice manevră făcea să i se zburlească blana, mergea împleticit de colo-colo ca o minge neagră țepoasă, cu ochii mari fixați pe cîte un obiect sau individ din fața lui.

Cam la vremea aceea, fascinația lui Fifi pentru frățiorul ei devenise aproape o obsesie. Își petrecea mai toată ziua jucîndu-se cu el, puricîndu-l în timpul somnului, cărîndu-l cu ea oriunde s-ar fi dus. Se părea că Flo era încîntată să împartă din cînd în cînd povara responsabilității materne. Nu mai făcea obiecții cînd Fifi îl răpea pe Flint, cu condiția să-l poată avea în raza vizuală și prin împrejurimi să nu se afle masculi agresivi. Încuviința chiar ca Flint să se joace cu alți pui dacă aceștia nu erau brutali. În schimb, Fifi nu permitea acest lucru. Dacă o observa cumva pe Gilka sau vreun alt tovarăș de joacă de odinioară că se apropie de Flint, brusc lăsa baltă tot ce făcea și se năpustea să gonească musafirul, cu blana zburlită, agitîndu-și brațele și bătînd din picioare. Chiar cimpanzeii mult mai vîrstnici ca ea, cu condiția să fi fost subordonații lui Flo, erau amenințați sau chiar atacați

de Fifi cea agresivă. Aveam impresia că acționează sub impulsul sentimentului că dacă i s-ar fi întîmplat ceva rău, bătrîna Flo i-ar fi sărit imediat în ajutor — și se părea că acest lucru îl simțeau și victimele ei.

Fifi, totuși, nu putea să-i gonească pe Figan sau Faben de lîngă Flint și, pe măsură ce puiul creștea, ambii frați mai vîrstnici arătau tot mai mult interes pentru el. Deseori se apropiau și se jucau cu el, împingîndu-l ușor ca să-l legene de o ramură joasă, în timp ce el dădea din picioare. Cîteodată, cînd Figan se juca cu Flint, am văzut-o pe Fifi grăbindu-se spre Figan să-l facă să se joace cu ea ; de multe ori i-a reușit stratagema. Apoi, cînd se sfîrșea jocul, Fifi se întorcea grăbită la Flint. Oare folosea aceeași metodă de distragere a atenției pe care Flo o folosise de atîtea ori cu ea ?

Bineînțeles că atunci cînd Flint se ducea împleticindu-se pînă la unul din masculii adulți, Fifi nu putea să intervină ; stătea doar și se uita cum David, sau Goliath, sau Mike se întindeau din cînd în cînd să-l mîngîie sau să-l îmbrățișeze ușor pe Flint. Și, pe măsură ce treceau săptămînile, Flint, ca un copil răsfățat, dorea să i se dea tot mai multă atenție. Într-o zi, pe cînd se îndrepta țopăind către domnul McGregor, bătrînul mascul s-a ridicat și s-a îndepărtat. Nu cred că a făcut-o intenționat — s-a întîmplat pur și simplu să dorească să plece. Flint s-a oprit locului, holbîndu-se cu ochii mari la el, pe urmă, într-o grabă nebună, împiedicîndu-se și căzînd mereu în bot, a început să-l urmărească. Tot timpul a scîncit ușor. În cîteva clipe Flo s-a repezit să-l prindă. Dar asta nu a fost decît începutul, căci în următoarele cîteva săptămîni, Flint mereu scîncea după unul sau altul dintre adulții care nu catadicsiseră să se oprească și să-l salute sau care se îndepărtaseră de el cine știe pentru ce motiv. Deseori,

masculul respectiv, probabil stînjenit de ţipetele slabe din urma lui, se oprea şi se întorcea să-l mîngîie.

Cînd Flint a împlinit opt luni, uneori petrecea şi cinsprezece minute departe de Flo ; se juca, cerceta împrejurimile, dar niciodată nu se îndepărta de lîngă ea. Se ţinea mai bine pe picioare şi putea să participe alături de Fifi şi la cîteva jocuri mai dure, fugărindu-se în jurul unui dîmb cu iarbă, sau căţărîndu-se în circa surorii în timp ce ea stătea pe jos, gîdilînd-o cu mîinile şi cu gura. Cam pe atunci a început sezonul termitelor.

Într-o zi, cînd Flo „pescuia" termite, Figan şi Fifi începură să dea semne vizibile de neastîmpăr şi erau gata să plece. Dar bătrîna Flo, care „pescuia" de două ore, şi care prindea cam două termite la cinci minute, nu părea că vrea să abandoneze. Fiind bătrînă, existau şanse să continue încă cel puţin o oră. De cîteva ori, Figan a pornit hotărît pe cărarea care ducea la rîu, dar de fiecare dată, după ce s-a uitat insistent înapoi spre Flo, renunţase şi se reîntorsese s-o aştepte pe mama lui.

Flint, prea mic ca să-i pese unde se găsea, se învîrtea în jurul muşuroiului, din cînd în cînd prinsînd cu mîna cîte o termită. Brusc Figan s-a ridicat din nou şi de data aceasta s-a apropiat de Flint. Adoptînd poziţia unei mame care face semn puiului să i se caţăre pe spate, Figan şi-a îndoit un picior şi a întins în spate mîna către Flint scoţînd un scîncet uşor şi rugător. Flint s-a repezit bălăbănindu-se spre el, iar Figan, tot scîncind, l-a ridicat uşor pe Flint cu o mînă şi l-a împins spre spinare. În clipa în care Flint a fost aşezat în siguranţă, Figan, uitîndu-se încă o dată iute spre Flo, a pornit rapid de-a lungul cărării. O clipă mai tîrziu, Flo a aruncat unealta şi i-a urmat.

Hugo şi cu mine am rămas uluiţi de acest exemplu de ingeniozitate a lui Figan care a reuşit să obţină ceea ce

dorea. Dar oare comportamentul lui fusese cu adevărat intenţionat ? Nu puteam fi absolut siguri. Şi pe urmă, după cîteva zile, Fifi a procedat la fel. Apoi l-am văzut pe Faben luîndu-l pe Flint la piept, după ce încercase de vreo cîteva ori să-şi convingă mama să-l urmeze şi nu fusese chip s-o urnească de lîngă muşuroiul de termite. Pînă atunci nu-l văzusem pe Faben ţinîndu-l pe Flint.

Pe măsură ce trecea sezonul termitelor, nu mai exista dubiu că progeniturile mai mari ale lui Flo îl răpeau în mod deliberat pe Flint ca s-o facă pe mamă să înceteze, cel puţin temporar, căutatul nesfîrşit de termite. I-am urmărit pe toţi trei luîndu-l astfel pe Flint în nenumărate ocazii. Fără îndoială că nu totdeauna reuşeau. Deseori Flint se dădea jos şi alerga înapoi la mama lui de bună voie. Iar în alte ocazii, dacă tunelul săpat de Flo mai avea încă termite din belşug, se grăbea să-l recupereze pe Flint şi apoi se reîntorcea la muşuroi, urmaţi de răpitorul fără succes — care totuşi, reuşea în cele mai mult cazuri să-l fure mai tîrziu.

Flint, desigur, era prea mic ca să-l intereseze mîncatul termitelor, din cînd în cînd mai lua cîte o înghiţitură de banană sau curmală, dar încă mai primea de fapt toată hrana din laptele mamei ; lucrul acesta a continuat aproximativ încă un an. Cîteodată mai scormonea după cîte o termită cu degetul şi se juca cu paiele aruncate cînd se căţăra pe muşuroi. Începuse de asemenea să „tamponeze" totul. Cînd termitele se răspîndesc pe suprafaţa muşuroiului, cimpanzeii vîrstnici le „tamponează" cu spatele încheieturii mîinii ; termitele se încurcă în blană şi apoi sînt culese cu buzele. Curînd după ce a început sezonul termitelor, Flint a început să tamponeze totul — pămîntul, propriile picioare, spinarea mamei în mers — absolut totul în afară de termite ! De fapt, cu toate că uneori se uita atent cîteva clipe cum muncea vreuna din rubedenii,

puțin îl intresa această activitate care îi absorbea atît de mult pe adulți.

Fifi, pe de altă parte, era o pescuitoare de termite înveterată și, cînd Flint dorea să se joace cu sora lui, sărea la ea și îi împrăștia insectele de pe pai, iar Fifi se înfuria fățiș. Îl tot împingea de lîngă ea. Bineînțeles că Fifi încă se mai juca cu Flint cînd nu se ocupa de termite, dar, ca și cum se rupsese o vrajă, n-a mai arătat niciodată aceeași preocupare fanatică pentru el, pe care o avusese înainte ; nu-l mai proteja cu atîta asiduitate de contactul social cu alți cimpanzei tineri.

Așa că Flint a început să-și lărgească cercul de prieteni, căci Fifi mai ales cînd lucra la mușuroi, o lăsa de multe ori pe Gilka sau pe vreun alt pui să se apropie și să se joace cu Flint și nu se mai năpustea agresivă cînd vreo femelă adolescentă îl purta pe Flint de colo-colo, îl purica sau îl distra. De fapt, Flint creștea. Chiar și atunci cînd Fifi îi acorda toată atenția frățiorului ei, nu-l mai putea trata ca pe o păpușă pentru că și el începuse să manifeste idei personale. Dacă Fifi dorea să-l poarte într-o direcție și el vroia să meargă în altă parte, se zbătea să scape de la ea și făcea ce poftea. În plus, desigur, cîștiga în greutate. Într-o zi, cînd Flint adormise în poala ei ținînd-o strîns de blană și provocîndu-i dureri vizibile, Fifi i-a desprins cu grijă o mînă, apoi cealaltă, dar cînd a terminat, Flint, tulburat, s-a agățat din nou cu putere. În cele din urmă, pentru prima dată, Fifi a dus puiul înapoi lui Flo și l-a împins spre ea.

Cînd Flint a împlinit un an, încă se mai împleticea, dar era oricînd dispus să participe la orice joc care se desfășura în apropiere și gata să salute pe orice nou venit care se alătura grupului. De fapt, începea să participe la

viaţa socială a comunităţii sale ; o comunitate care la vremea aceea era încă instabilă ca rezultat al dramaticei ridicări la supremaţie a lui Mike. E puţin probabil ca Flint să fi fost conştient de lupta pentru putere care în cele din urmă a dus la înfrîngerea lui Goliath, pentru că această luptă începuse la vremea cînd se născuse el ; Flint a crescut într-o lume în care Mike era socotit conducătorul de necontestat.

Capitolul X

IERARHIA

Ridicarea lui Mike la poziţia întîi sau cea mai înaltă din comunitatea cimpanzeilor a fost şi interesantă şi spectaculoasă. În 1963 Mike se situa aproape printre ultimii în ierarhia masculilor adulţi. Fusese ultimul care îşi cîştigase dreptul la banane şi fusese ameninţat şi, de fapt, atacat de aproape toţi ceilalţi adulţi masculi. Într-adevăr, odată apăruse aproape fără păr din cauza confruntărilor violente pe care le avusese cu semenii săi.

Cînd Hugo şi cu mine am plecat din Gombe Stream la sfîrşitul acelui an, înainte de a ne căsători, poziţia lui Mike era aceeaşi ; totuşi, cînd ne-am întors, patru luni mai tîrziu, am găsit un Mike total schimbat. Kris şi Dominic ne-au povestit începutul întregii istorii — cum începuse să folosească din ce în ce mai multe bidoane goale de patru galoane de parafină, în timpul încăierărilor. N-a trebuit să aşteptăm prea mult pînă am fost martorii metodei lui Mike.

Îmi amintesc foarte limpede o întîmplare. Un grup de cinci masculi adulţi — din care făceau parte şi Goliath, David Barbă Colilie şi uriaşul Rodolf — se îndeletniceau cu puricatul ; activitatea continua de vreo douăzeci de minute. Mike stătea jos cam la treizeci de metri de ei, uitîndu-se mereu spre grup şi din cînd în cînd puricîndu-se şi el, alene.

Dintr-o dată, Mike s-a apropiat calm de cortul nostru şi a apucat de toarte un bidon gol de parafină. Pe urmă a

mai scos un bidon, și, mergînd în poziție verticală, s-a întors la locul unde stătuse înainte. Înarmat cu două bidoane, Mike a continuat să fixeze grupul masculilor și după cîteva minute a început să se legene într-o parte și alta. La început, mișcarea era aproape imperceptibilă dar Hugo și cu mine îl supravegheam atenți. Treptat a prins să se balanseze tot mai puternic, blana a început să i se zbîrlească și a început să scoată o serie de țipete sacadate. Strigînd, s-a ridicat în picioare și brusc a pornit spre grupul de masculi, lovind unul de altul bidoanele. Bidoanele, împreună cu strigătele în crescendo ale lui Mike, produceau un zgomot înfricoșător ; nici nu-i de mirare că masculii pașnici de pînă atunci au luat-o imediat la sănătoasa. Mike și bidoanele au dispărut pe cărare, și după cîteva clipe s-a făcut liniște. Cîțiva masculi s-au adunat iar și și-au reluat activitatea întreruptă, dar ceilalți au rămas în picioare cam temători.

După o vreme strigătele acelea groase s-au pornit din nou, urmate aproape imediat de apariția a două bidoane și a lui Mike. S-a repezit direct la ceilalți masculi. Iar aceștia au rupt-o din nou la fugă. De data asta, chiar înainte de a se regrupa din nou, Mike s-a năpustit iar, în direct la Goliath, care și el s-a grăbit să-i dispară din cale ca toți ceilalți. Pe urmă Mike s-a oprit, s-a așezat, cu blana zburlită toată și respirînd din greu. Ochii îi aruncau scîntei, iar buza inferioară îi atîrna ușor, încît gingiile sale șiatice se distingeau bine și-i dădeau o înfățișare sălbatică.

Rodolf a fost primul dintre masculi care s-a apropiat de Mike, scoțînd mîrîituri gîfîite și ușoare care însemnau supunere, s-a ghemuit jos de tot și și-a lipit buzele de șoldul lui Mike. Pe urmă a început să-l purice, iar ceilalți doi masculi s-au apropiat mîrîind gîfîit și s-au apucat să-l purice și ei. În cele din urmă David [illegible] a venit

lîngă Mike, i-a pus o mînă pe vintre şi s-a alăturat activităţii celorlalţi. Numai Goliath a rămas departe, stînd de unul singur şi urmărindu-l pe Mike. Era limpede că Mike constituia o ameninţare serioasă la adresa supremaţiei lui Goliath, pînă atunci de necontestat.

Folosirea deliberată de Mike a obiectelor confecţionate de mîna omului era probabil un semn de inteligenţă superioară. Mulţi adulţi tîrîseră din cînd în cînd cîte un bidon de parafină ca să-şi sporească efectul atacurilor, folosindu-l în locul crengilor şi pietrelor ; dar, după toate aparenţele, numai Mike fusese în stare să tragă nişte foloase de pe urma acestei experienţe întîmplătoare şi învăţase să caute bidoanele pentru a le întrebuinţa în avantajul lui. Bidoanele, fără îndoială, produceau un zgomot mult mai mare decît crengile, atunci cînd erau tîrîte cu viteză, şi, de la o vreme, Mike reuşea să ţină trei bidoane deodată, pe o distanţă de aproximativ şaizeci de metri, în timp ce străbătea în fugă poiana. Nici nu e de mirare că adulţii, care mai înainte îi erau superiori, îi fugeau acum din cale.

De obicei atacurile au loc cînd un cimpanzeu devine agitat în urma unei emoţii : cînd ajunge la o sursă de hrană, cînd se alătură altui grup sau cînd se simte frustrat. Dar părea că, de fapt, Mike *îşi plănuise* atacurile — chiar aş putea spune — cu sînge rece. Deseori, cînd se ridica să-şi aducă bidoanele, nu dădea semne vizibile de frustrare sau agitaţie — stările acestea apăreau ceva mai tîrziu cînd, înarmat cu cele necesare atacului, începea să se legene dintr-o parte în alta, să-şi zburlească blana şi să strige.

În cele din urmă, bidoanele de parafină au ajuns periculoase în mîna lui Mike, pentru că învăţase să le arunce cît colo după ce termina atacul şi o dată m-a lovit în cap, iar altădată a lovit aparatul de filmat atît de preţios

al lui Hugo. Ne-am hotărît să îndepărtăm toate bidoanele și o vreme am avut de trăit un adevărat coșmar pentru că Mike încerca să tîrască orice obiect care-i ieșea în cale. Odată a înșfăcat trepiedul lui Hugo — din fericire nu avea aparatul montat — și altădată a reușit să apuce și să trîntească la pămînt dulapul cel mare în care ne păstram majoritatea alimentelor, vesela și tacîmurile. Tărăboiul și stricăciunile care au urmat au fost inimaginabile. Pînă la urmă, însă, am reușit să îngropăm în pămînt sau să ascundem parte din lucruri, iar Mike a fost nevoit să recurgă la crengi și pietre, asemenea celorlalți cimpanzei.

La vremea aceea, însă, statutul său de supremație era asigurat, cu toate că a mai trecut un an întreg pînă cînd Mike însuși s-a simțit sigur pe situație. A continuat să se manifeste foarte violent extrem de des, iar cimpanzeii inferiori în rang aveau tot mai multe motive să se teamă de el, căci ataca sălbatic femela sau puiul la cea mai mică provocare. După cum era de așteptat, mai ales între el și fostul adult conducător — Goliath, domnea o relație încordată.

Goliath nu și-a cedat poziția fără să se bată pentru ea. Și el și-a intensificat manifestările violente și a devenit mai agresiv. Chiar a fost o vreme, cam spre sfîrșitul acestei lupte pentru supremație, cînd Hugo și cu mine ne temeam că Goliath își pierduse mințile. După ce a atacat cîțiva pui și s-a năpustit de colo-colo, tîrînd crengi uriașe, s-a așezat, cu părul zburlit, cu carnea tremurînd pe el, cu spume la gura întredeschisă și cu o lucire în ochi, încît nouă ni s-a părut că nu e prea departe de nebunie. De fapt am și construit o cușcă din bare de fier sudate la Kigoma și, după ce a fost instalată în tabără, ne adăposteam în interiorul ei cînd Goliath ajungea la paroxism în manifestări.

Într-o zi, cînd Mike se afla în tabără, s-au auzit o serie de strigăte distincte, gîfîite, destul de melodicase, terminate cu niște tremolouri caracteristice care vesteau reîntoarcerea lui Goliath ; lipsise două săptămîni, probabil colindînd prin regiunea sudică a rezervației. Mike i-a răspuns pe loc, strigînd și el și străbătînd luminișul. Pe urmă s-a cățărat într-un copac și de acolo a început să cerceteze cu privirea toată valea, cu părul vîlvoi.

Peste cîteva minute, Goliath și-a făcut apariția ; ajungînd la marginea luminișului taberei, și-a început una din manifestările lui spectaculoase. Probabil că-l văzuse pe Mike, căci s-a îndreptat direct într-acolo, tîrînd după el o creangă uriașă. Pe urmă s-a urcat într-un copac de lîngă cel al lui Mike și a rămas nemișcat. O clipă Mike l-a fixat și pe urmă a început și el să se manifeste în felul lui, scuturînd ramurile copacului, legănîndu-se pînă la pămînt, aruncînd cîteva pietre și, în cele din urmă, cățărîndu-se în copacul lui Goliath și agitînd crengile. Cînd a încetat, Goliath i-a dat imediat răspunsul, sărind de colo-colo în copac și scuturînd ramurile. Brusc, ca și cum una din săriturile avîntate l-ar fi dus foarte aproape de Mike, acesta a început și el să facă demonstrații, și pentru cîteva clipe de necrezut, amîndoi acești minunați cimpanzei masculi au scuturat ramurile, la mică distanță unul de celălalt, pînă cînd am avut impresia că întregul copac se va prăbuși. Dar, o clipă mai tîrziu, au coborît si și-au continuat demonstrațiile în ierburi ; pe urmă, au rămas pe pămînt fixîndu-se cu privirea. Goliath a făcut prima mișcare — s-a ridicat în picioare, agitînd un copăcel ; cînd s-a apropiat, Mike a trecut pe lîngă el, a azvîrlit cu o piatră și a început să bată darabana cu picioarele pe trunchiul unui copac.

Totul a continuat cam o jumătate de oră ; întîi un mascul, apoi celălalt se manifestau în vreun fel sau altul

şi fiecare reprezentaţie părea mai violentă, mai spectaculoasă decît precedenta. Cu toate acestea, în afara faptului că întîmplător se mai atingeau cu capetele crengilor pe care le agitau, cei doi cimpanzei nu se atacaseră deloc. Brusc, după o pauză extrem de îndelungată, am avut impresia că nervii lui Goliath cedaseră. S-a năpustit spre Mike, s-a lăsat la pămînt, scoţînd gemete gîfîite şi mîrîite, puternice şi nervoase, şi a început să-l purice plin de fervoare. Cîteva clipe, Mike nu i-a dat nici un fel de importanţă lui Goliath : pe urmă a început şi el să-şi purice rivalul învins, cu o intensitate aproape ca cea a lui Goliath. Au stat aşa amîndoi, mai bine de o oră, puricindu-se reciproc.

Ăsta a fost ultimul duel adevărat dintre cei doi masculi. După aceea am avut impresia că Goliath a acceptat superioritatea lui Mike şi, între cei doi, s-a născut o legătură ciudat de puternică. Se salutau deseori cu multe manifestări încărcate de emoţie, se îmbrăţişau sau se mîngîiau, se sărutau pe grumaz, după care, de obicei începeau să se purice reciproc. În timpul puricării, părea că tensiunea dintre ei dispărea, alinaţi de contactul fizic prietenos. După aceea, uneori se hrăneau sau se odihneau aproape unul de celălalt, părînd paşnici şi relaxaţi ca şi cum niciodată nu ar fi existat rivalităţi între ei.

Într-adevăr, unul dintre cele mai izbitoare aspecte ale societăţii cimpanzeilor este faptul că aceste fiinţe, care pot fi extrem de iute stîrnite la stări de frenezie sau agresiune, menţin în marea majoritate a timpului relaţii paşnice şi prietenoase. Într-o zi l-am urmat pe Mike cînd pleca din tabără ; am traversat pîrîul şi am intrat în pădurea deasă de pe panta muntelui opus. Împreună cu Mike mai erau masculul bătrîn J.B., şi Flo cu Flint, Fifi şi Figan. S-au oprit în cele din urmă sub nişte copaci, într-unul din locurile pe care cimpanzeii le preferă pentru odihnă

cînd se apără de arşiţa zilei. M-am aşezat şi eu ceva mai departe. Fifi s-a căţărat în pom şi şi-a făcut un mic culcuş ; Figan şi J.B. dormitau pe pămînt ; Flo, cu Flint în poală, adormit, îl purica pe Mike. După o vreme şi ei s-au întins să se culce.

Deodată, Mike a întins o mînă către Flo şi, aproape imperceptibil, a început să se joace cu degetele ei. Curînd ea i-a răspuns, strîngîndu-i uşor mîna, îndoind-o sau trăgîndu-şi-o pe a sa — ca apoi s-o apuce iar. După cîteva clipe, Mike s-a ridicat în capul oaselor şi s-a întins spre Flo, gîdilînd-o pe gît şi pe pîntecele atît de sensibil, pînă cînd, ocrotindu-l pe Flint cu o mînă şi apărîndu-se de Mike cu alta, Flo a izbucnit în hohotele gîfîite de rîs specific cimpanzeilor, zguduindu-se toată. După o vreme n-a mai putut răbda şi s-a rostogolit ceva mai departe. Dar fusese provocată, şi femela asta bătrînă, cu cioturi de măsele, a început să-l gîdile pe Mike între coaste, cu degetele ei osoase. De data asta i-a venit rîndul lui Mike să rîdă şi s-a întins să-i apuce mîinile şi s-o gîdile şi el.

După vreo zece minute, Flo se pare că n-a mai îndurat gîdilatul şi s-a mutat ceva mai departe, lăsîndu-l pe Mike, întins, cu o expresie de seninătate pe chip. Şi totuşi nu trecuseră nici două ore de cînd acelaşi mascul o atacase pe Flo cu sălbăticie, dînd drumul la o grămadă uriaşă de banane pe care le adunase şi lovind biata femelă cu cruzime, numai pentru că îşi luase libertatea să ia cîteva fructe dintr-o cutie alăturată. Cum era oare posibil ca Flo să se mai poată bucura la un interval atît de scurt de giumbuşlucurile lui Mike ? Se prea poate ca secretul să rezide în faptul că în vreme ce un cimpanzeu mascul e gata să ameninţe sau să atace un subordonat, el este de obicei la fel de prompt cînd vrea să-şi calmeze victima fie atingînd-o, fie mîngîind-o pe spate sau îmbrăţişînd-o

pentru a-i reda siguranța. Iar Flo, după ce Mike o atacase atît de cumplit, și chiar și atunci cînd încă îi mai șiroia sînge dintr-o mînă lovită de o piatră, se grăbise să-l urmeze, strigînd cu vocea ei răgușită, pînă cînd acesta se întorsese. Pe urmă, cînd se apropiase de el, aplecată mult, în semn de supunere, el o mîngîiase de mai multe ori pe cap, iar pe măsură ce Flo se liniștea, îi dăduse un semn de îmbărbătare finală, aplecîndu-se și lipindu-și buzele de fruntea ei.

Oare Mike ar mai fi ajuns căpetenie dacă eu și bidoanele mele de parafină n-am fi poposit la Gombe Stream ? Nu vom ști niciodată, fără îndoială, dar bănuiesc că tot așa s-ar fi întîmplat pînă la urmă. Căci Mike are o dorință grozavă să domine, o caracteristică existentă la cîțiva indivizi și care le lipsește aproape cu desăvîrșire altora. Mike are fără doar și poate o inteligență net superioară celorlalți, precum și un curaj ieșit din comun. N-am să uit cum, la puțină vreme după ce Mike devenise masculul dominator, dar greu de suportat, cîțiva dintre ceilalți masculi importanți s-au ridicat contra lui. Mike s-a năpustit în tabără, a aruncat cîteva pietre și în trecere, scurt, l-a lovit de David Barbă Colilie. În anumite privințe, David era laș, pentru că aproape întotdeauna încerca să evite scandalurile și cînd nu reușea, de obicei se străduia să se ascundă în spatele vreunui cimpanzeu important, cum era de exemplu Goliath. Dar atunci cînd era cu adevărat stîrnit devenea periculos.

De data asta, după ce a alergat țipînd din fața lui Mike, David s-a întors și a început să scoată niște lătrături fioroase și foarte puternice. S-a dus de grabă la Goliath, l-a îmbrățișat, apoi iar s-a întors și a început să țipe către Mike. La vremea aceea Hugo și cu mine îl cunoșteam pe David bine, așa că ne-am dat seama că se enervase.

Deodată, David s-a năpustit spre Mike şi imediat i s-a alăturat şi Goliath, care a intervenit şi el cu un strigăt fioros. Mike a început să se manifeste, traversînd luminişul pentru a ataca un alt grup de masculi. Aceştia au luat-o la fugă, ţipînd, iar după aceea, cum David şi Goliath continuau să ţipe, s-au întors şi li s-au alăturat. Aşadar Mike avea acum de înfruntat cinci masculi adulţi, inclusiv pe Goliath, fostul conducător. Mike a ţîşnit din nou străbătînd luminişul şi, deodată, ceilalţi cu David în frunte s-au pornit să-l atace. Mike, ţipînd, de data asta s-a repezit într-un copac, iar ceilalţi s-au luat după el. Hugo şi cu mine eram siguri că asta însemna o răsturnare de putere ; Goliath urma să-şi recîştige autoritatea.

Brusc, spre uimirea noastră, Mike s-a întors ; în loc să sară în copacul alăturat şi să fugă, s-a întors. Tot mai striga, dar a început să scuture violent crengile şi în clipa următoare a sărit spre cei cinci. Înspăimîntaţi la culme, au coborît cu iuţeală din copac, aproape prăbuşindu-se unul peste celălalt, şi au zbughit-o spre pădure. Mike s-a repezit după ei, apoi s-a aşezat, cu părul vîlvoi, cu ochii scoţînd scîntei, iar ceilalţi s-au aşezat şi ei supuşi. Mike cîştigase o victorie spectaculoasă trăgîndu-le o cacialma.

Cînd spun că Mike ajunsese masculul dominator, mă refer la faptul că el ajunsese în vîrful ierarhiei formate de acei indivizi pe care îi cunoşteam — indivizi a căror arie de existenţă include valea unde locuiam noi. În momentul în care m-am familiarizat cu adevărat cu toţi cimpanzeii comunităţii noastre, mi-am dat seama brusc, din vizitele făcute la nordul şi sudul Rezervaţiei, că de fapt există încă alte două comunităţi. Mulţi dintre indivizii cuprinşi în aceste grupuri călătoresc rareori sau aproape deloc pînă în valea noastră care este situată central, dar fără

îndoială că există o oarecare imixtiune între cimpanzeii celor trei comunități.

Un adult, a cărui rază normală de activitate, după cîte știam noi, se afla la sud, a început să ne viziteze cantina ; venea cam timp de o săptămînă cînd se afla prin apropiere, apoi dispărea pentru că se întorcea la locurile obișnuite. Chiar înainte de a muri, ajunsese un vizitator constant al taberei, dar relațiile cu adulții grupului nostru erau întotdeauna cam încordate. Destul de des, femelele din comunitățile nordice sau sudice sosesc în tabără în perioada rutului, aduse de masculii comunității noastre, și, în clipa în care descoperă bananele, devin vizitatoare constante, pe cîtă vreme ceilalți vin doar o dată sau de două ori pe an.

În cîteva rînduri am văzut indivizi aparținînd la două dintre comunități amestecîndu-se și hrănindu-se unii lîngă alții fără nici un fel de semn de agresiune. Dar se pare că Mike nu dorește să aibă de a face cu cimpanzeii din domeniile de la nord și sud. De cîteva ori cînd „străinii" scoteau strigăte de chemare dintr-o vale învecinată, Mike, după ce strigase și el și se manifestase în diverse feluri, a întors spatele, luînd cu sine cîțiva membri ai grupului său, în vreme ce alții s-au dus să se amestece cu „străinii".

O comunitate de cimpanzei este o organizație socială extrem de complexă : abia cînd un număr mare de indivizi au început să ne viziteze cantina, am putut să fac observații regulate cu privire la raporturile dintre ei și să-mi dau seama cît de complexă este întreaga problemă. Membrii care o alcătuiesc se schimbă mereu în grupuri constant diferite și, cu toate că societatea pare să fie organizată într-o manieră extrem de întîmplătoare, fiecare individ își cunoaște statutul raportat la ceilalți cimpanzei cu care s-ar putea întîlni în decursul zilei. Nu e de mirare că există o varietate atît de mare de gesturi de salut, iar

majoritatea cimpanzeilor se salută cînd se întîlnesc după o perioadă cînd nu s-au văzut. Figan, îndreptîndu-se cu un mîrîit gîfîit de supunere spre un adult mai vîrstnic, dovedește probabil că nu a uitat deloc micul incident violent petrecut cu două zile în urmă cînd încasase un pumn zdravăn în spinare. „Știu că ești mai puternic ; recunosc ; n-am să uit", este subtextul gestului de supunere. „Ți-am aprobat respectul arătat, n-am să te mai atac acum", parcă implică mișcarea ușoară de mîngîiere a mîinii lui Mike cînd salută o femelă supusă.

Pe măsură ce Hugo și cu mine ne-am familiarizat tot mai mult cu comunitatea lui Mike, am început să ne obișnuim și cu varietatea de relații care există între diferiți cimpanzei adulți. Unii indivizi se amestecau cu ceilalți numai cînd întîmplarea îi apropia, cum ar fi un copac plin cu fructe sau o femelă atrăgătoare în perioada rutului. Alții se deplasau împreună destul de des și dădeau dovadă de o toleranță afectivă și o considerație reciprocă atît de mari încît noi credem că ar putea cel mai bine să fie descrise drept prietenie. Și pe măsură ce studiul nostru progresa, am descoperit că anumite prietenii persistau de-a lungul anilor, în vreme ce altele erau comparativ scurte. Am mai învățat iarăși cum să deosebim caracteristicile pe sexe ale cimpanzeilor. Și cu cît învățam mai multe, cu atît eram mai impresionați de paralelele vădite care se puteau face între anumite relații umane și cele ale cimpanzeilor.

Prietenii trainice, cum era aceea dintre Goliath și David Barbă Colilie, păreau să predomine în special printre cimpanzeii masculi. Mike și irascibilul, țîfnosul și bătrînul J.B. însoțeau de obicei împreună același grup. Cînd l-am văzut prima oară, J.B. era superior lui Mike, dar strategiile acestuia cu bidoanele de parafină au dus la

subordonarea lui J.B. odată cu a celorlalţi adulţi. Totuşi, în clipa în care lucrurile s-au liniştit, iar Mike şi-a asigurat poziţia de conducător, a devenit clar că J.B. s-a ridicat şi el pe scara socială. Cînd se afla în acelaşi grup cu Mike, J.B. putea să-i domine pe Goliath sau pe alţi masculi care aveau un rang superior lui înainte de ridicarea lui Mike la supremaţie. Aceşti masculi l-au acceptat rapid pe J.B. ca fiind următor în rang, dar Goliath îşi afirma vechea poziţie faţă de J.B. de multe ori cînd Mike nu era în grup. Îmi amintesc de o zi cînd Goliath l-a ameninţat pe J.B. care se apropiase de cutia lui cu banane. J.B. s-a îndepărtat brusc şi a început să ţipe din toate puterile, uitîndu-se în direcţia văii pe unde Mike plecase ceva mai devreme. Probabil că nu ajunsese prea departe, căci peste cîteva clipe şi-a făcut apariţia cu blana zbîrlită, căutînd să vadă ce păţise prietenul său. Atunci J.B. s-a repezit la cutia lîngă care stătea Goliath, iar Goliath, cu mîrîituri gîfîite de supunere, s-a grăbit să elibereze locul, cu toate că Mike nu a luat parte activă la dispută.

Într-o altă ocazie, după ce a mîncat vreo douăzeci de banane, J.B. a încercat să deschidă o altă cutie, forţînd-o. Cum era expert la stricatul cutiilor, iar cum acestea erau greu de reparat, Hugo şi cu mine am încercat să-l facem să se răzgîndească, aşa că ne-am dus acolo şi ne-am aşezat pe ea. J.B. s-a îndepărtat într-adevăr, dar s-a urcat într-un copac din apropiere şi a început să strige, din nou uitîndu-se în direcţia în care plecase Mike. De data asta, totuşi (poate din fericire pentru noi) Mike probabil că nu l-a auzit şi nu s-a întors.

Leakey şi Dl. Worzle erau alţi doi masculi care mergeau împreună. Ca temperament erau foarte diferiţi. Leakey, ca şi poreclă pe care o avea — de gură mare, gălăgios — este un cimpanzeu robust, cu o poziţie înaltă şi de obicei prietenos. Dl. Worzle, în schimb, era mereu

țifnos, cînd avea de-a face cu ceilalți cimpanzei și cu oamenii. Avea într-adevăr un statut foarte coborît și chiar înainte de a se bicisnici de tot, o stare anterioară morții, era subordonat tuturor celorlalți masculi adulți și chiar unor masculi adolescenți. Cu toate acestea, cei doi își petreceau ore întregi unul în compania celuilalt puricîndu-se, hrănindu-se și hoinărind dintr-un loc în altul, construindu-și culcușurile în același copac sau în copaci învecinați.

Prieteniile de acest fel sînt avantajoase nu numai celui cu o poziție inferioară dintre cei doi. Într-o zi, în perioada în care Goliath își pierdea poziția de dominație, a venit la noi în tabără de unul singur. Era încordat și vizibil neliniștit ; mereu se ridica în picioare și privea lung spre drumul pe care venise și tresărea la fiecare sunet brusc.

Deodată Hugo și cu mine am observat trei masculi, dintre care unul era Hugh, cel cu statut înalt. Stăteau pe o ridicătură de pămînt și se uitau spre Goliath. Toți aveau părul zburlit și, cînd au început să coboare panta în fugă, mi-au amintit de imaginea unei bande de bătăuși. Goliath n-a mai așteptat să vadă ce se va întîmpla ; în mare grabă și pe tăcute a luat-o la fugă în direcție opusă și a dispărut în vegetația deasă din jurul taberei. Cei trei s-au repezit după el și în următoarele cinci minute au răscolit cu mare zarvă tufișurile în căutarea lui Goliath. N-au avut succes și nu peste mult timp au apărut în tabără și au început să mănînce banane. Deodată Hugo mi-a făcut semn să mă uit înspre pantă, unde l-am văzut pe Goliath ițindu-se prevăzător din spatele unui copac. Ori de cîte ori unul din cei trei privea în sus, Goliath dispărea brusc în spatele pomului, ca apoi să apară iar. Apoi, l-am văzut urcînd panta.

Cimpanzeii au dormit în noaptea aceea lîngă tabără și foarte devreme, aproape înainte de a se crăpa de ziuă,

am auzit un strigăt gîfîit din direcţia copacului lui Goliath. Hugo şi ceilalţi. doi masculi au ajuns primii în tabără ; erau nişte umbre întunecate profilate în lumina cenuşie a zorilor. Pe urmă, cînd mîncau banane, am auzit o strigare din vîrful pantei. Peste o clipă Goliath s-a năpustit în jos, ţinînd o ramură uriaşă şi aruncînd-o în faţă cînd a traversat luminişul. Fără să se oprească s-a repezit la Hugh şi l-a atacat. A fost o luptă cumplită, iar lui Hugh nu i-a fost prea bine ; de obicei masculul îşi loveşte victima doar cîteva secunde, dar, de data aceasta, cei doi combatanţi s-au tot rostogolit, s-au înşfăcat şi s-au lovit mereu, iar cînd Goliath a reuşit să-l doboare pe Hugh, l-a apucat cu o mînă de blana de pe umăr şi a început să-i joace cu ambele picioare pe spinare.

Abia după ce s-a pornit lupta, Hugo şi cu mine ne-am dat seama de ce devenise Goliath deodată atît de viteaz ; am auzit strigătele caracteristice ale lui David Barbă Colilie şi l-am văzut traversînd luminişul şi trecînd pe lîngă adulţii încăieraţi, în felul lui impunător şi tacticos. Probabil că David se alăturase prietenului său în zori, şi simpla lui prezenţă îi dăduse lui Goliath curajul să-l înfrunte pe Hugh şi banda sa.

Cu excepţia lui David şi a lui Goliath, care nu semănau deloc, am reuşit să descoperim, la celelalte perechi de prieteni masculi pe care-i ştiam, asemănări fie fizice, fie comportamentale. Lucrul acesta este mai ales vizibil în cazul lui Leakey şi Dl. Worzle. Dl. Worzle avea nişte ochi extraordinari căci regiunea din jurul irisului în loc să fie pigmentată intens cu cafeniu, ca la ceilalţi cimpanzei, era albă. Prin urmare, ochii aveau o înfăţişare omenească. Şi Leakey era lipsit de pigmentaţie, cu toate că în mai mică măsură ca Dl. Worzle. Aveam impresia, de fapt, că perechile de prieteni masculi ar putea fi deseori înrudite.

Singurele două femele adulte despre care știu că s-au bucurat de același gen de prietenie erau mai mult ca sigur surori ; nu numai că aveau aceleași trăsături ale chipului, dar erau la fel de masive și amîndouă se manifestau violent, băteau pămîntul cu picioarele și se legănau într-un mod mai degrabă tipic pentru masculi. Au fost singurele femele adulte pe care le-am văzut vreodată jucîndu-se între ele, rostogolindu-se pe pămînt, gîdilîndu-se și rizînd cu sughițuri, fiecare cu puiul ei ghemuit într-un braț.

Femelele adulte din comunitatea de cimpanzei sînt aproape întotdeauna supuse masculilor adulți și, fără îndoială, și multor masculi adolescenți. Dar au și ele ierarhia lor. Mulți ani de-a rîndul, Flo a fost conducătoare, fiind respectată și temută nu numai de femelele tinere, dar și de cele vîrstnice. Flo era extraordinar de agresivă față de reprezentantele sexului ei și nu îngăduia nici un fel de nesupunere din partea femelelor adolescente. Fără îndoială că o mare parte din îndrăzneală se baza pe faptul că era însoțită de cei doi fii ai ei mai mari, iar cînd Fifi cea agresivă se alătura și ea, familia era într-adevăr de temut.

După cum am pomenit mai înainte, Flo era însoțită într-o vreme de multe ori de mama Olly. Dar relația dintre ele se deosebea mult de cea dintre Mike și J.B., sau David și Goliath. În primul rînd, Flo era deseori agresivă cu Olly, iar în al doilea rînd, nici una dintre ele nu sărea în ajutor la necaz. Singura dată cînd le-am văzut unite a fost cînd au făcut front comun împotriva unei femele tinere străine.

Femela asta apăruse prima oară în tabără înconjurată de un alai de masculi și prezentînd semnele caracteristice perioadei de împerechere. Venise în fiecare zi, timp de aproape două săptămîni, și se obișnuise cu locul ciudat

în care bananele creşteau în cutii, pe pămînt. Deseori venise în tabără cînd erau şi Flo şi Olly, dar cele două femele mai vîrstnice păruseră că n-o bagă deloc în seamă.

Şi pe urmă, într-o zi, cînd în tabără se afla un grup restrîns de cimpanzei, printre care şi Flo şi Olly, am văzut-o din nou pe femela cea tînără. Nu mai prezenta nici un semn caracteristic perioadei de împerechere; stătea într-un copac la marginea luminişului privind nervoasă către noi. Noi eram încîntaţi, pentru că la vremea respectivă puţine femele tinere vizitaseră cantina. Cum stăteam noi gata pregătiţi cu cîteva banane pentru ea, le-am observat pe Flo şi Olly fixînd-o pe străină, cu toată blana vîlvoi.

Primul pas l-a făcut Flo, şi apoi Olly. S-au dus liniştite şi agale spre copac, iar victima nu le-a observat decît cînd erau foarte aproape. Atunci, cu ţipete şi gîfîituri de frică, s-a căţărat mai sus în copac. Flo şi Olly au rămas locului o vreme, privind în sus, apoi Flo s-a urcat iute în copac, a înşfăcat ramura de care atîrna acum femela care scotea strigăte ascuţite şi, cu gura strînsă de furie, a început să zgîlţîie din toate puterile creanga. Nu peste mult timp, femela, pe jumătate ţopăind, şi tremurînd din toate încheieturile s-a tîrît într-un copac alăturat urmată imediat de Flo, iar Olly a rămas pe pămînt scoţînd nişte lătrături puternice. Urmărirea a continuat pînă cînd Flo a obligat femela să rămînă pe pămînt, a ajuns-o, a lovit-o cu ambii pumni şi a început să bată pămîntul cu picioarele şi mîinile; a izgonit-o pînă la urmă, iar Olly a continuat să alerge după ele.

Cînd străina a dispărut lătrînd în pădure, Flo s-a oprit. Avea chipul împroşcat cu urina femelei îngrozite şi părul era tot zburlit. Olly stătea lîngă ea şi cele două femele au rămas să asculte cum se îndepărtau încet-încet strigătele înspăimîntate. Pe urmă Flo s-a întors, s-a curăţat

pe față cu un pămătuf de frunze și a revenit agale în tabără unde Fifi, pe toată perioada altercației, avusese grijă de Flint, pe atunci în vîrstă de opt luni.

Am mai asistat la alianțe bruște între două sau mai multe femele adulte, pentru a izgoni pe nou-venitele tinere, din locurile unde se hrăneau. Cu toate acestea nu le-am văzut unindu-se împotriva masculilor adolescenți străini și nici n-am văzut masculi adulți, din nici un grup, izgonind din locurile unde se hrăneau, alți cimpanzei, fie ei masculi sau femele. Atunci care ar fi motivația comportamentului agresiv al acestor femele ? Oare faptul că femelele vîrstnice, care în mod normal au o rază de acțiune mai mică decît a masculilor, sînt mai posesive în ceea ce privește teritoriul ? Sau poate este vorba de un fenomen emoțional mult mai complex — femelele vîrstnice nu suportă probabil ca adulții „lor" masculi să acorde atenție femelelor tinere străine ? Cu alte cuvinte, comportamentul lor își găsește motivația în emoția pe care la ființele umane o numim gelozie ? Nu putem fi siguri, dar uneori fără îndoială că așa părea.

Într-o zi, cînd Flo stătea împreună cu patru masculi adulți, puricîndu-se reciproc, a sosit o femelă tînără, însărcinată ; se alăturase grupului nostru, venind din nord. Deseori, gravidele continuă să prezinte semne vizibile din perioada împerecherii, iar aceasta nu făcea excepție. Masculii nu s-au împerecheat cu femela respectivă, cu toate acestea s-au arătat interesați ; au lăsat-o baltă pe Flo, s-au dus s-o cerceteze pe noua venită și au început s-o purice zelos. Abia peste cîteva clipe am zărit-o pe Flo. Se apropiase de femelă cu cîțiva metri și o fixa, cu blana vîlvoi.

Dacă ar fi îndrăznit, probabil că ar fi atacat-o. Dar așa, s-a dus și ea la grup și a început s-o cerceteze. Pe urmă s-a îndepărtat și s-a apucat să-l curețe pe Flint.

Nici nu ne-a venit să credem cînd, a doua zi, Flo a prezentat semnele începutului unei perioade de împerechere. Flint nu împlinise doi ani, şi cu toate că femelele tinere se pot împerechea din nou cînd puiul are patrusprezece luni, femele bătrîne, ca Flo, au nevoie de o perioadă de patru-cinci ani după naştere. Cu toate acestea Flo a stîrnit atenţia lui Rodolf care a început s-o cerceteze foarte atent. Ba încă şi alţi masculi au procedat la fel. S-au aşezat în jurul ei şi au puricat-o. A doua zi, semnele au pierit, şi de fapt patru ani de-a rîndul n-au mai apărut. Eu însă nu pot să cred că a fost o simplă coincidenţă.

Femela cimpanzeu este într-adevăr foarte diferită de mascul, cu toate că, la fel ca şi la oameni, cîteva femele prezintă caracteristici masculine, şi invers. Femelele adulte, în mod tipic recurg la o mulţime de gesturi şi strigăte asemănătoare copiilor atunci cînd încearcă să obţină ceva de la un superior social. Melissa, cînd se roagă de un mascul, întinde mîna mereu, îl atinge rugător şi, dacă nu are succes, începe să scîncească sau să ţipe ca un prunc isteric. Ca şi alte femele, poate fi foarte insistentă cînd cere ceva, şi deseori este pînă la urmă recompensată cu o bucată de banană, sau de carton, sau ce altceva cere. Odată, cînd Dl. McGregor o purica şi acesta s-a întors să purice un mascul superior ca rang care se alăturase grupului, Melissa s-a uitat o vreme la spatele lui, pe urmă a început să se legene şi să scîncească. El nici n-a băgat-o în seamă. Atunci a început să scîncească şi mai tare şi mereu îi dădea cîte un bobîrnac. Cu toate acestea Dl. McGregor a continuat să-l purice pe celălalt mascul. Pînă la urmă, aproape strigînd de furie, Melissa s-a întins şi i-a ars una zdravănă cu piciorul — drept urmare masculul bătrîn s-a întors, în fine, şi a început s-o purice iar pe femela nerăbdătoare.

Se pare că femelele sînt mai predispuse decît masculii să fie vindicative. Cînd Melissa este amenințată de un superior, aproape întotdeauna se îndreaptă în grabă spre un individ mai înalt în grad și, în timp ce se întinde să-l atingă, țipă puternic către agresor. În mod vădit încearcă să-l incite să se răzbune în numele ei. Faptul că masculii de care se apropia răspundeau rareori rugăminților ei, poate doar ca să-i potolească strigătele, nu făcea să-i scadă cu nimic din înfocare ; data următoare cînd va fi amenințată, va proceda la fel. Într-o zi, cînd Rodolf a lovit-o ușor, s-a întîmplat ca în grupul respectiv el să fie cel mai important. Dar spre uluirea noastră, cînd a sosit Mike, peste vreo zece minute, Melissa s-a repezit la el, și-a lipit gura de grumazul lui și apoi, cu o mînă pe spatele lui Mike, a început să țipe fixîndu-l cu privirea pe Rodolf și fluturîndu-și ușor mîna cealaltă către el. Ca de obicei, stratagema i-a fost complet ignorată, dar am văzut-o comportîndu-se întocmai și în alte ocazii.

Melissa nu era singura femelă care să poarte ranchiună cuiva. Pooch își pierduse mama cînd era de cinci-șase ani și începuse o prietenie ciudată cu un mascul bătrîn, Huxley. În cea mai mare parte a timpului se ignorau aproape total, cu toate că uneori se mai puricau, dar ori de cîte ori Huxley se ridica să plece, Pooch îl urma ca o umbră.

Într-o zi, cînd un grup mare de cimpanzei vizitase tabăra, Pooch, care avea pe atunci cam șase ani, a rămas în urmă cu Evered, care era mai mare decît ea cu un an. Nici unul nu a reușit să ia vreo banană. Îndată ce grupul a dispărut din raza vizuală, le-am dat niște fructe. S-a iscat o ceartă, iar Evered a lovit-o pe Pooch care s-a pus pe țipat. Pe urmă ea i-a întors spatele în chip de supunere, el a mîngîiat-o și s-au așezat liniștiți unul lîngă al-

tul, hrănindu-se. Am rămas uluiți cînd, peste cîteva minute, Pooch a dat brusc drumul la banane și l-a atacat pe Evered, mușcîndu-l și trăgîndu-l de păr. Probabil că și Evered era la fel de surprins, căci de obicei o femelă nu atacă un mascul mai vîrstnic decît ea.

Ne-am dat seama ce o determinase pe Pooch să se comporte astfel cînd l-am văzut pe bătrînul Huxley, cu părul zbîrlit, stînd lîngă cărare și privindu-ne țintă. Privirea îi rătăcea de la Hugo și de la mine spre cei doi tineri cimpanzei — probabil că asociase strigătele anterioare ale lui Pooch cu noi și se grăbise să-i sară în ajutor. A mai stat o clipă așa, apoi s-a pornit către certăreți. Se pare că i-a pocnit pe amîndoi, apoi s-a întors și și-a văzut agale de drum. Evered a țipat pînă a răgușit și a stat chircit de parcă avea dureri. Pooch a pornit imediat după protectorul ei și, trecînd pe lîngă Evered, s-a uitat la el cu o expresie pe care n-o mai văzusem pînă atunci și nici de atunci încoace la un cimpanzeu. Arăta exact ca strîmbătura unei fetișcane care face în ciudă cuiva.

Ceea ce Pooch i-a făcut lui Fifi, care era mai mică decît ea cu cîțiva ani și tovarășă de joacă îndelungată, a fost complet împotriva comportamentului cimpanzeilor. S-a întîmplat că cele două se hîrjoneau și, din greșeală, Fifi a lovit-o pe Pooch care a țipat și a pocnit-o la rîndul ei pe Fifi. Fifi a rînjit speriată și pe urmă și-a întors posteriorul supusă către Pooch. Pooch ar fi trebuit s-o atingă pe Fifi, dar ea s-a aplecat și în mod intenționat a mușcat-o zdravăn.

Fifi, aprigă cum era și mama ei, s-a întors și s-a repezit la femela mai mare. Cele două s-au rostogolit pe pămînt, smulgîndu-și smocuri întregi de păr, pînă cînd Flo a ajuns la ele, cu părul vîlvoi, iar Pooch s-a retras, țipînd ; Fifi, zbierînd cît o țineau puterile, s-a aplecat de data

aceasta către mama ei, iar Flo a liniştit-o mîngîind-o pînă s-a potolit. Dar rana era sîngerîndă şi se umflase. Fără îndoială că o durea rău ; şi-a înjghebat un culcuş moale din frunze, pe pămînt, unde s-a ghemuit o vreme, tamponîndu-şi uşor rana cu un şomoiog de frunze.

Există multe lucruri în relaţiile sociale ale cimpanzeilor asemănătoare cu comportamentul nostru ; poate chiar mai multe decît unii dintre noi ar fi dispuşi să recunoască. Numai printr-o investigaţie continuă, timp de ani de zile de acum încolo, printr-un studiu al structurii sociale într-un grup unde se cunosc legăturile de rudenie între diferiţi indivizi, vom reuşi să înţelegem întreaga structură atît de complexă şi de complicată.

Capitolul XI

DEZVOLTAREA CENTRULUI DE CERCETARE

Cînd am pus prima oară piciorul pe plaja de la Rezervația Gombe Stream, nu mi-am închipuit că de fapt făceam primul pas către înființarea Centrului de Studiu de la Gombe Stream : că, nouă ani mai tîrziu, vor fi încă zece cercetători preocupați de studierea nu numai a unor aspecte diferite ale comportamentului cimpanzeilor, ci și de observarea babuinilor și maimuțelor mătăsoase roșii *colobus*.

Pe prima asistentă cercetătoare, Edna Koning, am luat-o curînd după nașterea lui Flint. Edna ne-a scris, implorîndu-ne s-o angajăm în orice fel de muncă, și întrucît pentru mine erau mult prea multe de făcut chiar înainte de a naște Flo, am întîmpinat ideea cu bucurie.

Edna nu numai că ne dactilografia notițele, dar a învățat să facă și observații foarte minuțioase. Iar cînd i-am urmărit pe Flo și Flint în munți, știam că, orice s-ar întîmpla în tabără, Edna va înregistra faptele.

În acele zile, lucram de dimineață pînă noaptea tîrziu. Am înregistrat observațiile direct pe banda de casetofon, ca să nu trebuiască să-mi iau ochii de la ceea ce se petrecea în jurul meu. Edna bătea la mașină înregistrările seara, iar eu mă luptam cu analiza pentru teza de doctorat. Am început să facem și copii după notițe, trei în total, și le-am împărțit în categorii de comportament — puricare, supunere, agresiune și așa mai departe. Edna, Hugo și cu mine le-am decupat și le-am lipit, pe secțiuni semnificative, în dosare mai cuprinzătoare. Acest lucru ne-a fost

extrem de folositor pentru cercetarea întreprinsă. Cel de-al treilea exemplar îl trimiteam lună de lună lui Louis, ca să-l ţină la loc sigur — în caz că la Gombe ar putea izbucni incendii, inundaţii sau alte catastrofe.

Pe urmă, mai era şi vînturatul bălegarului. Hugo s-a gîndit primul că ar fi mai bine să spălăm bălegarul decît să examinăm mostrele uscate pentru a vedea ce hrană fusese îngurgitată. Cimpanzeii înghit mulţi sîmburi cînd se hrănesc, aşa că întotdeauna ştiam bine ce specii sînt de obicei coapte. Este de-a dreptul de necrezut cîtă hrană pare să treacă prin tubul digestiv şi cum doar o parte este digerată. Vînturatul bălegarului a constituit o metodă excelentă de a descoperi cît de multă hrană sau cîte insecte mănîncă, iar datele culese în felul acesta, împreună cu informaţiile adunate prin supravegherea hrănirii cimpanzeilor, ne-au oferit un tablou cuprinzător al regimului lor alimentar pe tot cuprinsul anului.

Vînturam bălegarul la rîu punînd fiecare mostră într-o cutie de tinichea găurită pe fund, adăugam apă şi vînturam mereu deasupra unei gropi cu bălegar.

În plus, ca să mă ajute la lucrare, Hugo se ocupa de multe alte treburi. Încă mai era finanţat de societatea National Geographic şi ţinea toate conturile, şi ale lui şi ale mele. A trebuit să scrie multe explicaţii pentru filmul său şi fotografiile pe 33 mm, iar în sezonul ploios, mai cu seamă, se lupta din răsputeri să-şi păstreze aparatura fotografică în perfectă stare.

Munceam cu toţii atît de mult că Vanne, care a venit să ne viziteze în anul acela şi care bineînţeles că a fost imediat pusă să participe şi ea la activităţile noastre, ne-a propus să ne luăm o dată pe săptămînă liber cîte o seară. A fost o idee excelentă şi aşteptam de fiecare dată seara de odihnă aşa cum mulţi aşteaptă *week-end*-urile. În

aceste seri neprețuite ascultam muzică, beam cîte un pahărel în jurul focului și ne desfătam cu cina luată în tihnă, în loc să înghițim la repezeală mîncarea într-unul din corturi, înainte de a ne grăbi din nou la muncă. Uneori, chiar jucam zaruri și ne amuzam la culme.

Totuși, chiar și în aceste seri conversația revenea inevitabil la subiectul „cimpanzei" ; dacă n-am fi muncit cu plăcere nu știu dacă am fi fost în stare să răzbim. Eram complet cufundați în viața grupului de cimpanzei și, după cum se exprima uneori Hugo, parcă asistam la viața desfășurată într-un mic sătuc. O fascinație continuă, o bucurie continuă, o muncă continuă.

Către sfîrșitul acelui an, oricît ne-am străduit, nu mai reușeam să facem față volumului de muncă — căci alți cimpanzei se alăturau celor obișnuiți să vină la cantina noastră, și în plus era nevoie de o observație minuțioasă pentru Flint și pentru puiul Melissei — Goblin. Așa că am angajat o secretară, pe Sonia Ivey, iar ea, ca și Edna, a fost încîntată de această muncă. Sonia mi-a dactilografiat toate benzile înregistrate, așa că Edna avea mai mult timp pentru observație, iar eu mi-am continuat investigațiile în pădure. Cimpanzeii deveniseră tot mai îngăduitori cu mine cînd îi urmăream îndeaproape, așa că am reușit să stau cu ei perioade tot mai îndelungate.

La vremea respectivă, ne vizita tabăra un grup de patruzeci și cinci de cimpanzei, unii dintre ei soseau regulat, cum era de exemplu familia lui Flo, iar alții, de obicei din grupuri care în mod normal se mișcau în zonele dinspre sud sau nord, veneau doar cînd peregrinările lor îi aduceau pe lîngă valea noastră. Cu excepția cîtorva vizitatori care soseau extrem de neregulat la tabără, acești cimpanzei se obișnuiseră atît de mult cu locurile din jurul

cantinei noastre, încît nu ezitau nici o clipă să intre şi să iasă din corturi, luînd tot ceea ce aveau poftă.

Profitasem fără îndoială de experienţa lui Kris Pirozynski : am avut grijă să ne depozităm îmbrăcămintea în cufere de metal — inclusiv aşternuturile pe care le strîngeam cu grijă în fiecare dimineaţă. Odată, chiar după ivirea zorilor, am auzit-o pe Vanne strigînd supărată. Cînd ne-am dus să vedem ce s-a întîmplat, l-am văzut pe David Barbă Colilie care-i înşfăcase hainele. Vanne rămăsese pe jumătate dezbrăcată pe marginea patului, trăgînd cu disperare de cracul de la pijama, iar David stătea lîngă ea, cu o mînă pe genunchiul ei, şi sugînd capătul celuilalt crac. Cînd am putut să mă potolesc din rîs, am adus o banană şi m-am postat cu ea în afara cortului. David, deşi trăgea zdravăn de partea lui de pijama, pînă la urmă i-a dat drumul şi a acceptat banana în schimb, iar Vanne repede şi-a închis cortul şi şi-a pus la loc sigur pijamaua.

Lui Rodolf n-a mai avut cine să-i ofere o banană cînd, sus în munţi, a lăsat baltă brusc puricarea celorlalţi din grup şi, apropiindu-se de mine cu părul vîlvoi, mi-a înşfăcat bluza şi a început să tragă de ea. Arăta atît de feroce încît eram cît pe ce să încep să mă dezbrac cînd, s-a lăsat jos lîngă mine, blana i s-a netezit la loc, şi a început să sugă materialul pe care-l apucase. A rămas aşa vreo cincisprezece minute, apoi s-a întors la puricat, luînd cu el petecul pe care reuşise să-l rupă.

Într-adevăr, de la o vreme începusem să avem sentimentul că nimic nu mai era tabu. Deseori ascundeam cîteva banane în buzunarele hainelor, ca să le putem da pe furiş lui Fifi sau altor pui care nu reuşeau să apuce nimic din cutii. Dar cum masculii adulţi şi-au dat repede seama de stratagemă, a trebuit să renunţăm. Cimpanzeii totuşi n-au uitat multă vreme ascunzătoarea. Într-o dimineaţă, Hugo pe jumătate adormit, dar îmbrăcat, a scos un răcnet cînd

Leakey şi-a făcut apariţia în uşa cortului, l-a fixat cu privirea, i-a ridicat cămaşa şi i-a vîrît un deget scormonitor direct în buric. Tot Leakey a fost cel care, observînd o umflătură la bluza Ednei care i s-a părut foarte promiţătoare, s-a întins şi a apucat-o de piept.

În altă zi, mi-am luat în buzunar o banană coaptă ca s-o mănînc ceva mai tîrziu, iar cînd Fifi a încercat să-şi vîre mîna, m-am dat la o parte. Fifi s-a uitat foarte atentă la buzunarul meu umflat, pe urmă a luat un pai lung pe care l-a vîrît cu grijă în buzunar. L-a scos şi l-a mirosit ; se pare că s-a lămurit despre ce era vorba, căci m-a urmat peste tot pînă cînd a trebuit să-i dau banana.

Şi rezervele de ouă trebuia să le ţinem bine ascunse. Dl. McGregor, Dl. Worzle şi Flo erau cei mai mari iubitori de ouă. Într-o zi bătrînul McGregor a reuşit să şterpelească patru ouă fierte pe care Edna le pregătise pentru prînz — dar am fost răsplătiţi din plin pentru pagubă, cu hazul pe care l-am făcut. Cimpanzeul aproape întotdeauna consumă oul împreună cu un snop mare de frunze ; abia după ce şi-a înfundat gura cu frunze suficiente, striveşte şi oul cu dinţii. Pe urmă stă şi savurează amestecul, minute în şir.

Dl. McGregor a rămas stupefiat cînd a băgat în gură primul ou şi nu e de mirare, pentru că era fierbinte. L-a scos, s-a uitat atent la el, l-a adulmecat, şi pe urmă l-a luat din nou cu un mănunchi de frunze. L-am auzit apoi cum a spart coaja. Ceea ce a urmat a fost şi mai surprinzător pentru el pentru că n-a simţit sucul gustos în gură. A scuipat totul jos şi s-a uitat atent. A procedat întocmai cu toate cele patru ouă, de fiecare dată înfundîndu-se cu tot mai multe frunze pînă cînd s-a înconjurat de movilite de verdeaţă cu bucăţi de gălbenuş şi albuş.

O altă problemă pe care am avut-o în acel an a fost cum să ne protejăm corturile. Am fixat toate frînghiile de ancorare pe copaci sau pe ţăruşii zdraveni de lemn pe

care îi bătuse Hassan în jurul cortului — căci cimpanzeii descoperiseră că dacă scot ţăruşii de fixare, unul cîte unul, cînd îşi făceau de lucru prin împrejurimi, obţineau efecte spectaculoase. O vreme n-am mai avut probleme. Pe urmă, într-o zi, Goliath s-a aventurat în cortul nostru deschis făcînd demonstraţii şi a dărîmat două prăjini groase de lemn de parcă ar fi fost beţe de chibrit. A lăsat în urmă pînza cortului mototolită, susţinută într-o parte doar de frînghiile de ancorare legate de copaci. Pînă la urmă a trebuit să recurgem la trunchiuri groase de copaci şi, cu ajutorul lui Hassan, i-am ridicat şi i-am fixat în ciment. Ne cam stăteau în drum, dar cel puţin nu mai puteau fi urniţi de acolo.

Aproape tot anul acela rezerva de banane pentru cimpanzei a constituit cea mai mare problemă pentru noi. În primul rînd, tot timpul aveam senzaţia că nu ne ajung cutiile ; Hassan făcea mereu altele noi, dar zilnic cimpanzeii scoteau din uz două, trei sau chiar mai multe. Chiar şi atunci cînd le-am înţepenit în ciment masculii adulţi reuşeau să strice cîte ceva. Cel mai stricător era J.B. Tot timpul rupea mînerele de oţel ale capacelor, aşa că nu mai reuşeam să le închidem. Ba chiar a fost în stare să rupă un cablu zdravăn — cu toate că singura porţiune care era vizibilă se afla pe o lungime de aproximativ cincisprezece centimetri, între ţeava centrală şi locul unde era ataşat de copac. Toate acestea constituiau semne înfricoşătoare despre puterea supraomenească a acestor cimpanzei.

Totul era în regulă dacă, înainte de sosirea unui grup, grupul anterior se retrăgea — aveam astfel ocazia să umplem iar micuţul nostru depozit. Dar dacă în apropiere se afla un grup de cimpanzei, nu îndrăzneam să deschidem depozitul. Şi ca un făcut, deseori eram surprinşi cînd încărcam cutiile ; şi dacă cel care ne surprindea era cumva J.B., sau Goliath, sau vreun alt mascul adult, eram nevoiţi

să le dăm întreaga cantitate de banane pe care o aveam pentru că erau prea puternici ca să glumim cu ei.

Cea mai mare problemă o constituia rezerva de banane a lui David Barbă Colilie. David nu uitase zilele bune de odinioară cînd, împreună cu Goliath şi William, reuşea să o şteargă cu toate bananele găsite. Pe atunci nu avusese de luptat pentru porţia lui cu alţi cinci sau zece masculi înfometaţi. Iar David nu se grăbea niciodată cînd ajungea în tabără ; îi făcea plăcere să-i lase pe ceilalţi masculi s-o ia înainte, grăbiţi, aşa că la vremea cînd ajungea şi el toată distracţia se terminase. Şi totuşi, cînd apărea, trebuia să găsim o modalitate să-i dăm şi lui banane ; altfel, cu buza inferioară încordată, începea să răscolească toate corturile după ele. Rupea totul, împingea totul, iar dacă trăgeam fermoarele corturilor, sfîşia şi plasele contra ţînţarilor de la ferestre. Problema era, fără îndoială, că şi ceilalţi cimpanzei cotrobăiau prin corturi după fructe ascunse, cu toate că nu făceau ravagiile pe care le făcea David. Mereu ne descopereau ascunzătorile aşa că tot timpul trebuia să găsim alte locuri.

Chiar atunci cînd rezerva lui David rămînea intactă, tot era complicat să i-o dăm fără să observe ceilalţi masculi mai agresivi. Şi dacă totuşi, după multă cazna, reuşeam să i le punem în braţe, Flo, sau Melissa, sau vreo altă femelă veneau lîngă el pe rînd să-i ia din grămadă. David nu obiecta decît rareori — de fapt, *el* întotdeauna putea să mai capete. Viaţa devenea tot mai agitată şi mai imposibilă, şi tînjeam amarnic după zilele lipsite de griji cînd colindam munţii.

În 1965, totuşi, lucrurile au început să se îmbunătăţească. Societatea National Geographic, care încă ne subvenţiona cercetările, ne-a acordat fonduri pentru ridicarea unor construcţii prefabricate de aluminiu. Am ales un alt teren ceva mai sus de vale, de unde aveam o privelişte

minunată a muntelui din față, precum și a unei părți din lac. Din nou a trebuit să muncim noaptea, dar nu ne-a luat mult să ridicăm construcția, în afară de pregătirea pardoselelor de ciment. Cînd am fost gata și le-am acoperit pe toate părțile, inclusiv acoperișurile, cu iarbă, se armonizau frumos cu împrejurimile împădurite. Cea mai mare dintre ele conținea o cameră destul de spațioasă, pentru lucru și fișierul observațiilor, două camere foarte mici care să slujească drept dormitoare pentru Edna și Sonia, și încă două și mai mici folosite ca bucătărie și cămară. Cealaltă baracă era pentru Hugo și mine. În plus am mai ridicat și o colibă mică pentru depozitarea bananelor, ceva mai jos în vale, chiar sub noua tabără.

De data asta n-am mai avut atîtea greutăți pînă să-i familiarizăm pe cimpanzei cu noul loc. Într-o dimineață, cînd Hugo și cu mine eram la noua locuință ca să verificăm dacă totul este în ordine am privit în vale și l-am văzut pe David Barbă Colilie și pe Goliath hrănindu-se într-un palmier. Ce noroc ! Am întins repede un mănunchi mare de banane. Cei doi masculi s-au înghiontit și au strigat cam aproape un minut pînă să se repeadă spre noi. După cum se întîmplă, alți cincisprezece cimpanzei erau răspîndiți prin toată valea și, auzind chemările agitate ale lui David și Goliath s-au grăbit să vină și ei ; tot grupul s-a adunat la noua cantină. Singurul necaz a fost că, nefiind o acțiune premeditată, Hugo n-a avut aparatul la el și deci n-a putut înregistra pe peliculă bucuria nebună, îmbrățișările, sărutările, mîngîierile, țipetele și lătrăturile care au continuat pînă cînd cimpanzeii s-au liniștit îndeajuns pentru a putea să înceapă să se hrănească.

În decurs de trei zile aproape toți cimpanzeii — toți, cu excepția vizitatorilor extrem de sporadici — descoperiseră noul loc, așa că am putut să închidem definitiv cea-

laltă cantină. Noile locuințe erau atît de luxoase comparativ cu ceea ce cunoscusem înainte împreună cu Hugo la Gombe, încît ni se rupea inima gîndindu-ne că mai avem doar cîteva săptămîni pînă să plecăm de acolo. Dar Hugo trebuia să înceapă o altă muncă în calitate de fotograf, căci Societatea National Geographic nu-și putea permite să mențină un fotograf tot timpul la tabăra cimpanzeilor, iar eu aveam de petrecut nouă luni în Anglia ca să termin de scris rezultatele pentru teza de doctorat.

Abia după ce am plecat împreună cu Hugo de la Gombe Stream, ne-am dat seama că anul acela făcusem o greșeală gravă. Îl încurajasem pe Flint să ne atingă și îl gîdilasem ușor. Fusese o experiență încîntătoare, iar Flint devenise tot mai încrezător ; ne minunasem la vremea aceea cum poate o mamă-cimpanzeu sălbatică să piardă într-atîta teama de oameni încît să-și lase puiul să se joace cu noi. Fifi urmase exemplul lui Flint, și la fel procedase și Figan. Pe atunci ni se părea că lucrul acesta nu are nici o importanță, dovedea așa cum dovedise și faptul că îl curățasem cu mîna mea pe David, că este posibil să se stabilească o legătură strînsă și prietenoasă cu o ființă care își trăise primii ani ai vieții în teamă față de om. Hugo și cu mine puteam chiar să-l gîdilăm pe Figan, să ne luptăm cu el, să ne rostogolim pe pămînt, cu toate că, și cînd avea doar opt ani, tînărul mascul era mult mai puternic ca noi.

Dar cînd am plecat, cînd potențialul noului centru de cercetări ni s-a arătat în toată lumina lui, cînd am început să primim scrisori de la studenți care ne cereau să-i lăsăm să ni se alăture, ne-am dat seama ce prostie făcusem comportîndu-ne astfel. În primul rînd, un cimpanzeu mascul este de cel puțin trei ori mai puternic decît omul ; dacă Figan, crescînd, și-ar fi dat seama cît de slabi sînt de fapt oamenii, ar fi devenit periculos. În plus, contactul uman

repetat cu un animal sălbatic tinde să-i afecteze comportamentul. Am stabilit o regulă că pe viitor nici un student să nu intre în contact premeditat cu vreun cimpanzeu.

Edna și Sonia, care învățaseră repede să facă observații precise, au continuat singure treaba lăsată de noi pe o perioadă de aproximativ un an. De atunci am avut un flux continuu de studenți la Gombe pentru lucru. Treptat, programul nostru de cercetare s-a extins atît de mult, încît în ultimii ani am oferit înlesniri și celor care doreau să studieze comportamentul babuinilor și al maimuțelor roșii *colobus*. Cîțiva dintre studenți au lucrat la Gombe un an întreg ca asistenți cercetători în subordinea mea și avînd ca sarcină înregistrarea datelor importante din comportamentul cimpanzeilor cunoscuți ; majoritatea acestor tineri erau licențiați și cu toții au prestat ore întregi de muncă, adăugînd date importante la cunoașterea cimpanzeilor. Unii dintre ei au preferat să mai rămînă și anul următor ca studenți cercetători și să lucreze la cîteva aspecte specifice din comportamentul cimpanzeilor.

În 1967 s-a petrecut o schimbare importantă la Gombe Stream : rezervația a fost preluată de Tanzania National Parks și a devenit Parcul Național de la Gombe. Departamentul paznicilor de vînătoare a cedat locul paznicilor Parcurilor Naționale care s-au stabilit în partea de sud a Parcului. Împreună cu autoritățile Parcurilor Naționale, astăzi ne croim încet drum spre deschiderea unei a doua cantine, în sud, pentru folosul turiștilor și vizitatorilor interesați. De doi ani, studenții lucrează la locul ales, descurcîndu-se de unii singuri, încercînd să-i obișnuiască pe cimpanzeii din grupul sudic cu ei, la fel cum mă luptasem eu să-mi deprind grupul nostru, în 1960.

Și astfel Centrul de Cercetare de la Gombe Stream a luat amploare. Astăzi există opt căsuțe de dormit la locul

de observație ascunse privirilor printre copacii din împrejurimi. Există trei construcții mai mari, jos, pe plajă, și încă trei cabane pentru studenții care cercetează babuinii și maimuțele. Personalul african locuiește într-un sat în toată regula, pe plajă, cu căsuțele împrejurul casei bătrînului Iddi Matata. Dominic, Sadiki și Rashidi sînt tot la noi și încă mulți alții. Nu se poate spune că avem la Centrul de Cercetare de la Gombe Stream niște condiții de lux. Dar înlesnirile pe care le avem la dispoziție sînt mai mult decît adecvate unor tineri care iubesc animalele, cercetarea fascinantă și palpitantă, și bineînțeles munca asiduă.

Cea mai complicată problemă pe care am avut-o tot timpul a fost cum să dăm de fapt bananele : cum să le oferim, astfel încît să pară o rezervă naturală de alimente și să afecteze cît mai puțin posibil comportamentul social al cimpanzeilor. De-a lungul anilor am făcut multe încercări și multe greșeli.

La început, bineînțeles, dădeam banane cimpanzeilor ori de cîte ori aceștia soseau la tabără. Ni se părea atît de palpitant, lui Hugo și mie, că puteam să-i filmăm și să-i urmărim de-aproape și în mod constant, încît nu ne-am făcut probleme că vizitau valea mai des decît dacă n-ar fi existat cantina. În acele zile de început, ideea de cercetări de lungă durată nu se născuse încă și eram nerăbdători să înregistrăm cît mai multe observații înainte de a trebui să părăsim aceste locuri.

După cîțiva ani, ne-am dat totuși seama că hrănirea constantă avea o influență vizibilă asupra comportamentului cimpanzeilor. Începeau să se deplaseze dintr-un loc în altul în grupuri mai mari decît în primele noastre zile de ședere acolo. Dormeau lîngă tabără și soseau în hoarde gălăgioase la prima oră a dimineții. Și cel mai rău lucru era că masculii adulți deveneau tot mai agresivi. Cînd

le-am oferit banane prima dată cimpanzeilor, masculii rareori se luptau pentru hrană ; se hrăneau din aceeaşi cutie, sau în cel mai rău caz îl fugăreau sau îl ameninţau pe intrus, fără a-l ataca cu adevărat.

Cînd Hugo şi cu mine ne-am întors la Gombe în 1966, după ce îmi terminasem cu succes trimestrele la Cambridge, ne-a apucat groaza văzînd schimbarea produsă în comportamentul cimpanzeilor. Nu numai că se băteau mult mai des ca înainte, dar mulţi dintre ei zăboveau prin tabără cu orele. Asta se datora cu totul lui Fifi şi Figan, şi într-o măsură mai mică lui Evered.

Aceşti trei pui descoperiseră că tot ce aveau de făcut, ca să deschidă cutia de banane, era să tragă afară un cui care ţinea capacul închis. Hassan a muncit din greu să facă închizători mai solide, a înlocuit cuiele cu şuruburi ca să trebuiască deşurubate pentru a le deschide, nu doar ridicate. Sistemul a ţinut vreo cîteva luni, dar pînă la urmă tot cei trei pui au fost cei care au rezolvat şi problema asta. Atunci Hassan a fixat piuliţe la capetele şuruburilor aşa că, pentru a le deşuruba, trebuia mai întîi să scoţi piuliţele. Chiar înainte de întoarcerea noastră, Figan, Fifi şi Evered au dibuit şi asta. Lucrurile luau o întorsătură de coşmar.

Evered se ducea la mîner, îl deşuruba, şi cu lătrături puternice care vesteau hrana, se grăbea să atace cutia pe care tocmai o deschisese. La fel procedau bineînţeles toţi cimpanzeii din apropiere şi rareori reuşea Evered să sterpelească mai mult de cîteva banane, doar dacă întîmplarea nu făcea ca el să fie singur în tabără, sau să fie cel mai înalt în grad dintre cei care-l însoţeau. De obicei nu făcea decît să dea cîte o raită, să deschidă cutie după cutie pînă cînd toţi reuşeau să se satur, apoi, dacă mai rămînea vreo cutie, mînca şi el. Singura încercare de violenţă era că sosea în fiecare dimineaţă mai devreme, pro-

babil străduindu-se să fie primul în tabără ca să aibă cale liberă. Dar şi ceilalţi deveniseră tot mai matinali.

Fifi şi Figan erau mult mai isteţi. Amîndoi au priceput curînd că, oricîte cutii ar deschide, nu prea aveau şanse să pună mîna pe banane dacă erau de faţă cimpanzei superiori în rang. Aşa că se întindeau alături de Flo, aşteptîndu-i pe ceilalţi să plece. Pe urmă, cînd în tabără nu mai rămîneau masculi adulţi, fiecare deschidea repede cîte o cutie. Uneori nu se puteau stăpîni să nu se ducă să desţurubeze buşonul. Dar nu ridicau capacul şi nu se grăbeau să scoată conţinutul ; stăteau doar lîngă cutie cu un picior ţinînd capacul închis, din cînd în cînd puricîndu-se şi privind în toate părţile, în afară de cutie. O dată l-am cronometrat pe Figan care a stat aşa mai mult de o jumătate de oră. Dar bineînţeles că, deşi ceilalţi cimpanzei nu stăpîneau secretul şuruburilor, erau totuşi suficient de isteţi ca să-şi dea seama că dacă Fifi şi Figan mai zăbovesc pe acolo, pînă la urmă s-ar putea să le facă rost de mîncare. Aşa că rămîneau tot mai mult în tabără. Uneori reuşeau să o facă pe Fifi să-şi piardă răbdarea, mai ales Mike, dar asta nu se întîmpla prea des. Şi aşa trecînd zilele, familia lui Flo s-a stabilit în tabără, iar pe noi ne amuza să vedem cum Flo mai încerca uneori să-şi ia de acolo odraslele la fel cum, cu un an înainte, ele încercaseră s-o păcălească să plece de lîngă muşuroaiele de termite. Numai că Flo nu reuşea să-i momească şi, după ce se îndepărta greoi pe cărare, privind în urmă la fiecare pas, aproape întotdeauna se întorcea şi se lăsa din nou pe pămînt, la umbra cîte unui palmier.

Pe lîngă faptul că ne-a impresionat cît de inteligenţi erau Figan şi Fifi, ne-am dat seama şi că trebuia să iscodim un sistem complet nou pentru cantină. Următoarea încercare a fost să instalăm un mare număr de cutii de oţel făcute la Nairobi. Erau acţionate pe bază de baterii şi

puteau fi deschise prin apăsarea unor butoane din interiorul locuinței pentru cercetări. Sistemul avea avantajul că, atunci cînd sosea cîte un grup mare de cimpanzei, puteam oferi fiecărui mascul adult partea lui aproape simultan ; nu mai trebuiau să dea tîrcoale și să aștepte, devenind tot mai agresivi. De asemenea, cimpanzeii au început să asocieze bananele mai degrabă cu cutiile decît cu oamenii, pentru că majoritatea nu făceau legătura între apăsatul butonului și deschiderea cutiilor.

În plus, ne-am hotărît să dăm bananele conform unui plan neregulat — două sau trei zile la rînd urma să întrerupem hrănirea. Speram ca în felul acesta să-i împiedicăm pe cimpanzei să mai rămînă în valea noastră zile în șir. Sistemul a funcționat bine în 1967, dar nu reușisem cîtuși de puțin să ajungem la vreo concluzie.

A doua problemă existase dintotdeauna, dar se agravase cu fiecare an : competiția pentru hrană dintre cimpanzei și babuini. În 1968, cînd Hugo și cu mine ne-am întors iar la Gombe pentru cîteva luni, am găsit un haos. O ceată de babuini — „Ceata de la tabără", după cum o botezasem — își luase obiceiul să dea tîrcoale cantinei, poposind fie în copacii învecinați, fie de partea cealaltă a văii de unde aveau o perspectivă bună asupra locurilor noastre. Îndată ce sosea cîte un grup de cimpanzei, babuinii se năpusteau ca să pună laba pe cîte o porție de banane. Colac peste pupăză, o a doua ceată — „Ceata de pe plajă" — începuse să-și petreacă cîteva ore zilnic în vecinătatea taberei.

Babuinii masculi adulți deveniseră foarte agresivi, nu numai față de cimpanzei, ci și față de oameni. Cîțiva dintre studenții noștri erau cam neliniștiți de această situație,

mai ales fetele — şi pe bună dreptate, căci un babuin mascul poate fi la fel de periculos şi ostil ca un leopard.

Am încercat să descurajăm babuinii refuzînd să deschidem cutiile pline cîtă vreme ei se aflau în tabără, dar lucrul acesta a dus la o creştere fantastică a tensiunii printre cimpanzei, care se simţeau frustraţi. Şi babuinii, şi cimpanzeii ştiau că în cutiile închise se află banane şi cu cît întîrziam deschisul capacelor, cu atît se înrăutăţea situaţia. Se înmulţiseră încăierările, iar cînd, în cele din urmă, deschideam cutiile, se isca un adevărat balamuc. Trebuia să facem ceva cît mai repede.

Mai întîi, am oprit total hrănirea. Aşa cum anticipasem Hugo şi cu mine, cimpanzeii, văzînd că zi de zi, ori de cîte ori soseau, găseau cutiile deschise şi goale, au început să ne viziteze tabăra tot mai sporadic. O săptămînă a fost linişte, grupuri mici mai rătăceau ocazional prin tabără, uitîndu-se la cutii, ca apoi să plece. Nici babuinii n-au mai aşteptat.

După trei săptămîni am început iar hrănirea, foarte neregulat, şi umplînd cutiile numai cînd eram siguri că babuinii dorm departe şi nu apar dis-de-dimineaţă prin împrejurimi. Între timp am continuat munca pentru construirea unui bunker subteran, care se întindea cam la zece metri de clădirea principală pentru observaţii.

Bunkerul pe care l-am terminat are aproximativ un metru şi jumătate lăţime şi e suficient de înalt ca să poţi merge fără să te apleci. Înăuntru e loc suficient pentru depozitarea bananelor şi pe laturile lui s-au săpat locuri pentru montarea cutiilor. Aveam în sfîrşit controlul complet asupra hranei — cînd şi cui s-o dăm. Dacă umpleam unele cutii şi pînă să mănînce cimpanzeii apăreau babuinii, cobora cineva în bunker, scotea fructele şi închidea

la loc fundul fiecărei cutii. Pe urmă deschideam capacul de la suprafaţa cutiei şi cimpanzeii şi babuinii se convingeau că în ziua respectivă nu aveau banane. Dacă grupul de cimpanzei era mic, putea fi hrănit foarte uşor, pentru că exista un număr adecvat de cutii şi de banane.

De cînd am construit bunkerul, n-am mai avut practic probleme. Cu excepţia poate a zilei în care fundul unei cutii s-a rupt şi Goblin a descoperit că se putea strecura în tunel. A apărut din cutie cu braţul plin de banane şterpelite din rezerva de dedesubt.

Aveam acum posibilitatea să reglăm cu atenţie frecvenţa cu care cimpanzeii sînt hrăniţi şi să ne asigurăm că nici unul nu are parte de banane mai mult de o dată la zece zile sau două săptămîni. Aşa că cimpanzeii şi-au reluat în mare măsură vechile obiceiuri nomade şi rătăceau prin tabără mai ales cînd se întîmpla să fie în apropiere. Asta însemna, desigur, că nu mai puteam obţine observaţiile la fel ca atunci cînd veneau frecvent, dar treceau destul de des pentru ca studenţii să facă însemnări aproape regulate asupra multor indivizi.

În ultimii ani am adunat observaţii cu privire la comportamentul cimpanzeilor atît la cantină — unde puteam afla multe despre schimbările ierarhice şi alte relaţii între indivizi, am culeş şi o sumedenie de date despre dezvoltarea puiului —, cît şi în pădure, în condiţii fireşti. Şi cimpanzeii au devenit uluitor de îngăduitori cu oamenii care îi urmăresc pe potecile munţilor, ca şi cum ar face parte din grupul lor. Şi dacă se enervează, pentru ei este floare la ureche să se debaraseze de urmăritori pe terenul acela accidentat.

Cît timp va mai da rezultate în condiţii paşnice sistemul nostru actual de cantină nu pot spune — cel puţin

acum, se pare că în fine am găsit soluția optimă. Cînd răsfoiesc însemnările asupra diverșilor indivizi, istoriile vieții lor într-o defășurare rapidă — cum sînt de pildă cele ale lui Flint sau ale micuțului Goblin — stau și mă gîndesc că n-au fost în van nici chinurile îndurate și nici bătăile de cap care mă aduseseră aproape în pragul disperării.

Capitolul XII

NOU-NĂSCUTUL

Naşterea unui pui este echivalentă cu un eveniment în multe societăţi animale şi umane. În comunitatea cimpanzeilor, unde mamele au doar un singur pui o dată la patru sau cinci ani, naşterile sînt aproximativ puţine şi destul de rare — nu mai multe de una sau două pe an într-un grup de treizeci pînă la patruzeci de indivizi. Aşa că apariţia unei mame cu un nou-născut deseori stîrneşte un viu interes printre ceilalţi cimpanzei.

N-am să uit niciodată ziua cînd Goblin a fost prezentat pentru prima dată unui grup mare. Avea două zile şi nu putea face decît cîţiva paşi mărunţi fără ajutorul mamei lui, Melissa, şi era încă legat de placentă prin cordonul ombilical. Grupul, cocoţat tot în copac, se îndeletnicea cu puricatul paşnic, dar cînd Melissa s-a apropiat şi a început să urce şi ea, am simţit o stare de tensiune şi, rînd pe rînd, cimpanzeii au început să se uite către noua mamă. Fifi şi-a dat direct drumul către ea. Melissa, mergînd cu grijă, s-a dus să-l salute pe Mike, mormăind gîfîit în chip de supunere şi întinzîndu-se să-l atingă pe şold. I-a întors posteriorul, iar el a mîngîiat-o, dar cînd Mike s-a întors să-l privească pe Goblin, Melissa l-a luat repede şi s-a îndepărtat. La fel s-au petrecut lucrurile şi cînd s-a dus să-l salute pe Goliath ; şi el a vrut să vadă puiul mai de-aproape. Cu David şi Rodolf s-a întîmplat acelaşi lucru.

După vreo cinci minute, Mike a început să facă demonstrații, sărind prin copac și zgîlțîind crengile ; Melissa a fugit țipînd de lîngă el. Dar placenta s-a agățat ușor de niște rămurele. Brusc mi s-a făcut teamă că nou-născutul ar putea să fie smuls de la pieptul mamei, dar Melissa a tras cordonul tocmai cînd Goliath s-a îndreptat spre ea. Curînd tot grupul era în alertă, masculii adulți sărind și scuturînd crengile, iar Melissa, precum și toate celelalte femele și puii lor, fugeau din calea lor, cu țipete ascuțite. Aveam impresia că asist la o ceremonie sălbatică de întîmpinare a nou-născutului, cu toate că în realitate era vorba de o manifestare cauzată de un simțămînt de curiozitate frustrată. Melissa pur și simplu nu permitea masculilor să se apropie îndeajuns pentru a examina puiul cum trebuie.

Pînă la urmă, lucrurile s-au liniștit și masculii au început iar să se purice. Pe urmă Fifi și celelalte tinere femele din grup s-au adunat în jurul mamei și al puiului ca să se uite la nesfîrșit la Goblin. Dacă se apropiau prea mult, Melissa le amenința cu o lătrătură ușoară sau ridicînd brațul, dar nu s-a mai îndepărtat, așa că au putut să-l privească în voie.

De atunci am mai văzut manifestări similare cînd mamele apăreau prima oară cu pui ; dar, de obicei, numai cînd mamele erau tinere. În general se face mult mai puțină zarvă cînd o femelă bătrînă, cum era Flo, apărea cu încă un pui, deoarece femela cu experiență nu fuge de ceilalți cimpanzei, lăsîndu-i să-și satisfacă curiozitatea. Am văzut un grup de patru masculi stînd calmi, foarte aproape de o mamă vîrstnică, uitîndu-se fix la nou-născutul ei. Cînd o mamă fuge, situația devine potențial extrem de periculoasă pentru nou-născut, căci în primele zile de viață se pare că puiul de cimpanzeu nu e în stare să se țină bine de blana mamei. Și, în plus, există și pericolul

placentei care atîrnă, pentru că, după cîte am observat noi, mama cimpanzeu din sălbăticie nu face nici o încercare de a rupe cordonul ombilical. De fapt n-am văzut niciodată un pui care să fie scăpat jos sau să fie rănit în timpul acestor manifestări ; pe de altă parte, în cîteva cazuri puii au dispărut în chip misterios chiar în timpul primelor zile de viață.

Pe parcursul celor șase ani de cînd s-au născut Flint și Goblin, au mai apărut încă doisprezece pui în grupul nostru și, cu toate că unii au murit pînă să împlinească anul, observațiile făcute asupra lor și a mamelor lor ne-au învățat multe. Puii sub cinci luni sînt în mod firesc ocrotiți de mamele lor de orice alt contact cu ceilalți cimpanzei, cu excepția propriilor odrasle. Puii normali, începînd de la vîrsta de trei luni, se întind deseori către ceilalți cimpanzei din apropiere, dar de obicei mamele lor îi trag iute de mînă înapoi. Totuși, cu Pom, unul dintre primii pui-femelă care s-a născut în grupul nostru, lucrurile s-au petrecut cu totul altfel. Mama ei, Passion, a pus-o pur și simplu pe jos, chiar din prima zi, și a dat voie la cîteva femele tinere s-o atingă și chiar s-o purice. Dar, de fapt, Passion era o mamă cam denaturată în toate privințele.

Nu era deloc tînără Passion asta. Era matură în toată puterea cuvîntului de cînd o știam noi, din 1961, și știu că înainte de a se naște Pom, în 1965, mai pierduse un pui. Dacă mă gîndesc că Pom trebuise chiar de la început să se lupte pentru supraviețuire, probabil că Passion pierduse și alți pui înainte. Cînd Pom avea doar două luni a început să meargă în spinarea mamei — lucru care se întîmpla la alți pui abia peste alte trei-patru luni. Totul a început cînd Pom s-a lovit rău la picior. Nu putea să se agațe bine de Passion, iar aceasta, în loc să o sprijine cu o mînă ca celelalte mame, probabil că a împins-o în cîrca

ei. Chiar din prima zi în care Pom a adoptat soluția asta, Passion a luat-o la fugă vreo treizeci de metri ca să salute un grup de adulți masculi, în aparență fără să-i pese de pui. Pom, ținîndu-se disperată de blana mamei, a reușit să se mențină, cu toate că alți pui mai mari, cînd încep să călătorească în circa mamei, de obicei alunecă la cea mai mică mișcare bruscă a ei.

Ne așteptam ca atunci cînd i se va vindeca piciorul, Pom să revină la poziția atîrnată sub pîntecele mamei. Dar lucrurile nu s-au petrecut așa. Probabil că pentru mamă e mult mai comod ca puiul să stea în spinare, și cum reușise acest lucru cu trei luni mai devreme, Passion n-avea de gînd să schimbe nimic. Chiar și cînd turna cu găleata și Pom scîncea încercînd să se cuibărească sub trupul cald al mamei ca s-o apere, Passion rareori o lăsa, ca apoi s-o împingă din nou în circa ei.

Majoritatea mamelor cimpanzeu pe care le-am ținut sub observație erau gata să-și ajute puiul cînd acesta căuta să sugă. Flo îl ținuse pe Flint în așa fel încît să sugă mai comod, chiar și cînd avea șase luni. Și Melissa își dăduse osteneala, cu toate că mereu încurca lucrurile și îl ținea pe Goblin atît de sus încît gura lacomă a puiului sugea blana de pe umeri sau grumaz. Dar Passion de obicei nici nu lua în seamă scîncetele lui Pom ; dacă nu reușea să găsească sînul de una singură, era ghinionul ei. Dacă Pom sugea cînd Passion avea chef să plece, nu prea aștepta ca puiul să-și termine masa — se ridica și pornea, iar Pom, atîrnată de mamă, se chinuia să nu dea drumul sfîrcului pînă cînd Passion, nerăbdătoare, o împingea în circă. Drept urmare, Pom nu apuca să sugă mai mult de două minute pînă o întrerupea Passion și descori chiar mai puțin. Majoritatea puilor, în primii ani, sug cam trei minute într-o oră ; Pom probabil că își compensa mesele scurte, sugînd mai des.

Aceeași poveste s-a întîmplat cînd Pom a început să meargă. Flo, îmi amintesc, era foarte atentă cînd Flint încerca să facă pași ; îl culegea de pe jos dacă aluneca și deseori îl sprijinea cu o mînă, ajutîndu-l să păşească. Melissa era mai puțin preocupată dacă Goblin cădea și plîngea ; îi întindea doar mîna și-l ajuta să se ridice. Dar Passion era de-a dreptul uscată la suflet. Într-o zi, cînd Pom abia făcuse anevoie vreo doi metri, Passion s-a ridicat brusc și a plecat de lîngă pui. Pom s-a chinuit s-o urmeze, căzînd mereu, scîncind din ce în ce mai tare pînă cînd maică-sa a trebuit să se întoarcă și s-o urce iar în cîrca ei. Lucrurile s-au repetat des. Pe măsură ce Pom învăța să meargă mai bine, Passion nici nu se mai sinchisea să se întoarcă dacă puiul plîngea — îl lăsa să o ajungă din urmă singur.

Cînd Pom a împlinit un an, imaginea lui Passion care mergea urmată de un pui scîncind, încercînd cu disperare s-o ajungă și să se cațăre în mijlocul lui de transport care se mișca continuu, devenise ceva frecvent. Nici n-a fost de mirare că în cel de-al doilea an, vîrstă la care majoritatea puilor hoinăresc fără grijă departe de mamele lor, Pom stătea sau se juca de obicei extrem de aproape de Passion. Luni în șir s-a ținut efectiv cu o mînă de Passion cînd se juca cu Flint și Goblin sau cu ceilalți pui. Era evident că era îngrozită să nu fie lăsată de izbeliște.

Ca și puii de om, cimpanzeii mici depind de mamele lor cîțiva ani. Majoritatea continuă să sugă și să doarmă cu mamele lor și atunci cînd depășesc vîrsta de patru ani. Și, cu toate că merg tot mai rar în circa mamei, sar imediat acolo la cel mai mic semn de agitație în grup sau de vreo altă primejdie pînă cînd ajung la patru sau cinci ani. În timpul perioadei de dependență, puiul se deprinde să fie stăpîn pe trupul său : învață să se miște ușor și agil pe pămînt și în copaci, devine tot mai dibaci în manipu-

larea obiectelor, cum ar fi crengi și rămurele cînd își așterne culcușul, sau cînd se hrănește.

Flint a încercat prima oară să-și facă culcușul la zece luni. A îndoit o rămurică, s-a așezat pe ea pe pămînt, după cum se obișnuiește. Pe urmă a aplecat un smoc de iarbă în poală. După această încercare l-am mai văzut de cîteva ori străduindu-se să-și aștearnă culcușul cînd atîrna în aer, îndoind rămurele și încercînd să le proptească sub el cu picioarele, în timp ce se întindea după altele. În următoarele luni, Flint a devenit tot mai eficient și, asemeni altor pui de un an, își făcea deseori culcușul cînd se juca de unul singur în cîte un copac. Uneori stătea cuminte în culcuș o vreme, dar de cele mai multe ori se sălta în el, și deseori îl desfăcea, iar apoi, după cîteva minute, se apuca să-și clădească altul. Această exersare continuă face ca, atunci cînd puiul are patru-cinci ani și e gata să doarmă singur, să fie versat în tehnica construirii culcușului. La fel se petrec lucrurile și cu folosirea rămurelelor și beților pentru mîncatul insectelor ; puii se joacă și se lovesc cu ele cu mult înainte de a fi gata să le folosească pentru lucruri serioase.

Puii de om se deprind cu timpul să se cațăre anevoie pe trepte și să se hrănească cu lingura, dar mai iute decît se deprind să se comporte manierat, așa cum le-o cere majoritatea adulților. Deseori, copilul mic dă dovadă de o lipsă serioasă de percepere a cerințelor adultului ; după ce a lovit masa minute în șir cu farfuria de tinichea, mama lui trebuie fie să-i spună de cîteva ori să înceteze, fie să-i ia farfuria, fie să-l pleznească și abia atunci își dă seama că a enervat-o. Cînd tatăl lui e cufundat în citirea unei cărți, copilul continuă să-i distragă atenția cu toate că singurul lucru pe care-l obține sînt privirile aspre și admonestările iritate să tacă din gură.

O asemenea comportare este uneori etichetată drept obrăznicie voită ; cu toate acestea același lucru se întîmplă și în societatea cimpanzeilor. Puii de cimpanzeu pot să meargă și să se cațăre înainte de a începe să folosească majoritatea gesturilor de supunere ale sistemului de comunicare al adulților, în timpul relațiilor cu cei mai vîrstnici ; și ei, în același mod, în primul an de viață dau dovadă de o surprinzătoare lipsă de percepere a dorințelor adulților. În acea perioadă mama cimpanzeu este cea care trebuie să vegheze nu numai asupra puiului, ci și asupra celorlalți indivizi din jurul lui.

Într-o zi am urmărit un grup mic pe panta dealului. Curînd s-au așezat să se purice și să se odihnească, iar eu m-am oprit lîngă ei. Goblin, care încă mai mergea clătinîndu-se pe picioare la cele zece luni pe care le avea, s-a îndreptat împleticit către Mike care stătea la umbra unui palmier mestecînd o bucată de smochină. Cînd Goblin s-a uitat la el, masculul dominator s-a întins și l-a mîngîiat foarte blajin pe spinare pe micuț, de cîteva ori. Goblin s-a îndepărtat împleticit, a călcat pe un curmei de viță și a căzut pe burtă. Aproape imediat Fifi s-a repezit să-l ridice, și l-a ținut în brațe cîteva clipe. A început să-l purice, dar puiul s-a desprins de ea și și-a continuat plimbarea. În drum i-a apărut un ciot mic și, privindu-l cu multă atenție, Goblin s-a dus la el și a încercat să se cațăre. La jumătatea drumului, i-a alunecat o mînă și era gata să pice, dar David Barbă Colilie, care stătea în apropiere, a întins iute mîna și a sprijinit cotul puiului pînă cînd acesta a fost în siguranță.

Exact atunci, Flint, care era cu șase luni mai mare decît Goblin, a sosit foarte zglobiu și cei doi pui au început să se joace amîndoi arătîndu-și dinții inferiori, ceea ce înseamnă zîmbetul jucăuș al cimpanzeilor. Flo era tolănită

în apropiere, puricîndu-l pe Figan ; mama lui Goblin, Melissa, stătea ceva mai departe, şi ea puricîndu-se. Aveam în faţa ochilor o scenă paşnică, în mijlocul pădurii, pe panta muntelui, iar printre copaci se zăreau în vale sclipirile lacului. Dar, deodată, strigăte gîfîite au anunţat sosirea altor cimpanzei şi brusc grupul a intrat în alertă. Flint a lăsat baltă joaca şi s-a repezit în cîrca lui Flo care s-a îndepărtat, cocoţîndu-se spre siguranţă pînă la jumătatea unui palmier. L-am văzut pe Mike cu părul zburlit şi începînd să strige ; mi-am dat seama că era pe cale să facă nişte demonstraţii violente. Şi ceilalţi cimpanzei din grup erau agitaţi, gata să fugă sau să participe la demonstraţii. Cu toţii, în afară de Goblin. Părea total nepăsător la ceea ce se petrecea în jur şi, de fapt, a început să facă paşi nesiguri către Mike. Melissa, ţipînd de spaimă, s-a repezit după puiul ei, dar era prea tîrziu ; Mike îşi începuse atacul şi, trecînd pe lîngă Goblin, l-a înşfăcat şi, ca şi cum ar fi fost o creangă, a început să-l tîrască pe pămînt.

Şi atunci, precauta Melissa, atît de temătoare în mod obişnuit, s-a repezit asupra lui Mike, înnebunită de spaimă pentru puiul ei. Asemenea comportament nu mai avusese precedent ; şi s-a ales cu o bătaie zdravănă pentru că se băgase, dar a reuşit să-l salveze pe Goblin. Puiul a rămas trîntit la pămînt, urlînd, acolo unde îl aruncase masculul.

Chiar înainte ca Mike să înceteze atacul contra Melissei, bătrînul Huxley l-a înşfăcat pe Goblin de pe jos. Am fost convinsă că urma să tîrască şi el puiul, dar a rămas aproape nemişcat, ţinîndu-l şi holbîndu-se la el aproape buimăcit. Pe urmă, cînd Melissa, ţipînd şi sîngerînd, a scăpat de Mike, Huxley a pus înapoi puiul pe pămînt ; mama s-a îndreptat în grabă către Goblin care i-a sărit în braţe şi au dispărut amîndoi în ierburi ; pe măsură ce se îndepărtau, ţipetele Melissei se auzeau tot mai slabe.

E greu de înțeles comportarea lui Mike. De obicei puii mici sînt înconjurați cu o îngăduință aproape nelimitată, dar se pare că masculul adult își poate pierde multe din inhibițiile sociale în timpul manifestărilor de atac. Probabil că Mike în frenezia momentului a considerat că orice obiect din calea lui poate constitui un ajutor de preț care să-i sporească atacul. Odată l-am văzut pe Rodolf lovind și tirînd o femelă bătrînă în timpul manifestărilor lui, în timp ce de ea era atîrnat un pui care plîngea ; pe urmă, chiar înainte de a se stăpîni s-o mai atace, s-a întors s-o îmbrățișeze și s-o sărute.

Doar la cîteva săptămîni după ce Mike îl trîntise pe Goblin, puiul a fost iar implicat într-o serie de evenimente dramatice. Totul a început în timp ce Goblin se juca cu un pui femelă, alături de cele două mame care se puricau reciproc. Brusc s-a stîrnit agitație ; un mascul s-a repezit înfuriat la grup și una dintre mame a fost atacată pe neașteptate. Imediat ambele femele s-au repezit către pui, iar Melissa, care a ajuns prima, l-a înhățat din greșeală pe celălalt și a luat-o la fugă pe pantă. Cea de-a doua mamă l-a înșfăcat pe Goblin, dar imediat l-a aruncat de pe ea și a pornit după puiul ei care țipa. Goblin a rămas singur, cu chipul aproape desfigurat de rînjetul de groază pe care îl afișa. Tocmai atunci, a apărut Mike alergînd, dar de data asta s-a comportat cu totul diferit. L-a ridicat pe Goblin cel înfricoșat în cea mai delicată manieră și l-a purtat o vreme lipit de pieptul lui. Cînd puiul s-a zbătut să scape, Mike l-a pus jos, dar a rămas lîngă el vreo zece minute, amenințîndu-i sau gonindu-i pe ceilalți cimpanzei care se apropiau prea mult. Cînd, în cele din urmă, a apărut și Melissa, Mike l-a urmărit mulțumit pe Goblin care s-a grăbit să sară în întîmpinarea mamei.

Goblin, ca și alți primi pui ai mamelor tinere și fără experiență, a intrat în mai multe încurcături decît alții, ca

de exemplu Flint a cărui mamă avea experienţă în creşterea lor. Bineînţeles că atunci cînd Flint era mic, Fifi avea grijă de el ; de cîteva ori Fifi a fost cea mai aproape cînd îl ameninţa vreo primejdie şi ea l-a ridicat în grabă şi a alergat cu el la loc sigur.

Unele mame par a fi mult prea prudente şi de nenumărate ori „îşi salvează" puii din situaţii care nu par să fie deloc periculoase. Îmi amintesc că atunci cînd Gilka avea doi ani, devenea extrem de agitată în rarele ocazii în care mama ei rămînea o vreme într-un grup mare care includea mulţi masculi adulţi. Asemeni unei fetiţe care se dă în spectacol în faţa unui cerc de adulţi, Gilka se ridica în două labe, îşi mişca braţele şi bătea din picioare sau se învîrtea continuu. Dacă se apropia de unul din masculi, acesta de obicei răspundea printr-o mîngîiere sau o gîdilătură cît se poate de blajină ; totuşi mama Gilkăi, Olly, se grăbea întotdeauna, gîfiind cu mîrîituri nervoase să o ia pe Gilka, atingînd în semn de supunere masculul. Odată, cînd Gilka făcea piruete în faţa unui grup paşnic de masculi adulţi, Olly a intervenit de patru ori, trăgînd-o literalmente pe fiica ei de mînă, ca s-o ia de acolo.

Mai prost stăteau lucrurile cînd Gilka încerca să iniţieze un joc cu un mascul adult. Majoritatea masculilor răspundeau destul de prompt la avansurile veselului pui, dar îndată ce Olly prindea de veste, se grăbea s-o ia pe Gilka sau începea să purice masculul cu atîta rîvnă încît de multe ori îi abătea atenţia de la pui. Totuşi, în nici una din aceste ocazii, masculii nu au dat dovadă de comportament agresiv.

Hugo şi cu mine nu vom uita scena cînd Olly, observînd brusc că Gilka se juca de-a gîdilatul cu Rodolf, s-a apropiat în grabă şi, cu mîrîituri neliniştite, şi-a lăsat mîna pe spinarea marelui mascul, în semn de împăcare. Rodolf, care nu avea nevoie de împăcare, a continuat să

se joace, întins pe o rînă și tresăltînd de rîsul liniștit de cimpanzeu în vreme ce Gilka s-a cocoțat pe el și a început să-l gîdile pe grumaz, mușcîndu-l în joacă.

După ce i-a urmărit cîteva clipe, Olly a început să-l purice pe Rodolf, retrăgînd nervoasă mîna ori de cîte ori el scutura cîte un braț sau un picior în timpul jocului. Brusc, Rodolf s-a întors către Olly și a început s-o gîdile pe grumaz cu o mînă, în vreme ce cu piciorul continua s-o gîdile pe Gilka. Merita să privești chipul lui Olly ; mișca necontenit buzele de agitație, ochii priveau fix, iar mîrîiturile gîfîite ajunseseră de-a dreptul isterice. S-a tras înapoi, dar Rodolf a urmat-o și a gîdilat-o iar. Cîteva clipe, gura i s-a alungit a joacă și am auzit o notă de rîs printre mîrîiturile înnebunite. Dar după o clipă n-a mai suportat și s-a îndepărtat ca să scape de apropierea periculoasă cu un mascul adult.

Uneori masculul adult atacă pe neașteptate femela în timpul jocului. Nu știu sigur de ce, dar bănuiesc că masculul devine tot mai dur și probabil o rănește, așa că femela se retrage, lucru care s-ar putea să-l irite. Dar Olly, sînt convinsă, n-avea de ce să se teamă ; niciodată nu l-am văzut pe Rodolf terminînd joacă în mod violent.

Cimpanzeii tineri își petrec mult timp jucîndu-se. Într-adevăr, cînd sînt doar de doi-trei ani, nici nu fac altceva. Joaca este o categorie de comportament mult disputată în cercurile științifice. De fapt ce reprezintă ea ? Care este funcția pe care o are ? Cum ar trebui definită ? În ciuda tuturor discuțiilor și speculațiilor, majoritatea oamenilor, savanți adevărați, sau observatori ocazionali, sînt de acord că animalele se joacă fie că e vorba de giumbușlucurile cățelușilor sau de tumbele puilor de cimpanzeu.

Poate că unele argumente se datoresc faptului că la puii de om există două tipuri diferite de activitate, etichetate amîndouă drept „joacă". Despre copilaşul de doi ani care, concentrîndu-se la maximum, construieşte din zece cuburi un turn, se spune că se joacă cu cuburile. Dar acelaşi copil, cînd merge nesigur în jurul canapelei, rîzînd cu sughiţuri în timp ce tatăl îl urmăreşte de-a buşilea atingîndu-i picioruşele, dă dovadă de un comportament total diferit. Puiul de cimpanzeu care tot încearcă să îndoaie sub el o ramură ca să-şi facă culcuş, sau care se străduieşte să prindă o termită cu ajutorul unui fir de iarbă minuscul şi absolut nepotrivit, probabil că dă dovadă de un comportament care este echivalent cu construcţia din cuburi a puiului de om. Dar cea mai mare parte din comportamentul puiului de cimpanzeu la care ne referim drept „joacă" o constituie rîsul şi zbenguiala asemănătoare copilului cînd este fugărit sau gîdilat.

Cimpanzeii mici se joacă de unii singuri cînd nu au la îndemînă vreun alt tovarăş de joacă, se leagănă pe ramuri, sar pe aceeaşi creangă deasupra aceluiaşi loc, se dau tumba sau se zbenguiesc pe pămînt. Totuşi cel mai mult le place să se joace împreună, fugărindu-se în jurul unui copac, sărind unul după altul în vîrfurile pomilor, bălăngănindu-se fiecare, atîrnat de cîte o mînă, în vreme ce se lovesc şi se ciorovăiesc, sau se muşcă în joacă, se înghiontesc şi se gîdilă cînd se iau la trîntă pe pămînt.

Chiar dacă savanţii sînt sau nu de acord asupra funcţiei jocului, fără îndoială că el slujeşte în primul rînd să familiarizeze pe pui cu mediul său ambiant. În timpul jocului învaţă ce gen de ramură este sigură pentru sărituri şi care va ceda, exersează îndemînarea acrobatică, cum ar fi săritul de pe o creangă cu apucarea alteia care se găseşte mai jos, lucru care îi va sluji cînd va înfrunta

în vîrstă, ca de exemplu în timpul unei întîlniri agresive cu un individ superior în grad și care se află în vîrful copacului. Nu este adevărat, așa cum au afirmat unii, că ei pot deprinde aceste lucruri și pe timpul hrănirii sau mersului normal, pentru că aceste activități de rutină rareori necesită sărituri de amploare.

Mai presus de aceste considerații, jocul în grup oferă fără îndoială micului cimpanzeu ocazia de a se familiariza cu ceilalți pui. El învață care dintre ei sînt mai vînjoși decît el; care au mame superioare ierarhic mamei lui și care pot să se răzbune dacă cumva iese o ceartă, uneori cu consecințe neplăcute pentru el. Descoperă care anume dintre tovarășii lui de joacă poate fi intimidat dacă i se face o demonstrație de forță și care, într-un context asemănător, ripostează și-l învinge. Cu alte cuvinte, află cîte ceva din structura complexă a societății cimpanzeilor.

Cu toate acestea, oricît de didactică ar fi această joacă pentru pui, este cît se poate de limpede că e în același timp și foarte plăcută. Multe mame au probleme cînd încearcă să-și convingă odrasla să lase joaca și să le însoțească. Passion, desigur, rareori avea greutăți cînd vroia s-o ia pe Pom — cel puțin pînă puiul a împlinit trei ani și nu mai era atît de îngrozită că rămîne singură. Cîteodată, într-adevăr, Pom era atît de speriată că Passion va pleca abandonînd-o, încît se repezea de lîngă tovarășii de joacă doar dacă mama ei făcea cîțiva pași ca să-și găsească un alt loc de odihnă. Alți pui totuși dădeau deseori dovadă de încăpățînare cînd era vorba să înceteze joaca.

Flo reușea uneori să scape de chinul de a-l scoate pe Flint din cercul prietenilor, jucîndu-se ea singură cu el. Atunci cînd îl trăgea și-l tîra de cîte un picior, puiul avea impresia că se joacă, căci rîdea, cînd sălta întruna pe terenul cu hîrtoape. Scena asta îmi amintea întotdeauna de

personajul Christopher Robin care-şi tîra ursuleţul Pooh pe scări în jos. Dar cea care ne-a amuzat într-adevăr a fost Melissa. Într-o zi, cînd Goblin se juca cu Flint, Pom şi încă vreo cîţiva, Melissa a vrut să plece. L-a tras pe Goblin din grup, l-a lipit de stomac şi a pornit. N-a făcut decît vreo zece metri cînd Goblin a scăpat şi a zbughit-o înapoi la trînta cu ceilalţi pui. Melissa, scîncind, s-a luat după el. Cîteva clipe, a stat privindu-şi odrasla, pe urmă l-a culeş din nou şi a pornit iar. De data asta a înaintat ceva mai mult, dar cînd făcuse vreo treizeci de metri, Goblin a zbughit-o iar. Melissa s-a luat după el, scîncind mai tare. Încă mai scîncea cînd l-a scos din grup şi a pornit pentru a treia oară. Melissa l-a înhăţat pe Goblin şi s-a dus înapoi după el, scîncind, de cel puţin cincisprezece ori înainte de a reuşi să plece cu adevărat.

Dacă urmărim evoluţia puilor masculi şi femele nu observăm diferenţe vădite în comportamentul celor două sexe. Puii masculi tind să se complacă în jocuri mai dure şi care implică rostogoliri, precum şi manifestări agresive mai dese în timpul jocurilor, cum ar fi tîrîtul crengilor şi mersul ţanţoş. De asemenea puii masculi încep să atace mai de timpuriu decît femelele. In plus, există o diferenţă majoră în dezvoltarea sexuală a puiului mascul.

Încă din vîrstă fragedă, masculul prezintă interes pentru femele. Îmi amintesc că Flint se străduia să ajungă la femela care era în perioada împerecherii chiar înainte de a învăţa să meargă. La vremea aceea mare mi-a fost mirarea, dar ulterior m-am lămurit că este un comportament normal pentru un pui mascul, cu toate că Flint era destul de precoce şi în rest.

Între vîrstele de un an şi patru-cinci ani, masculii tind să-şi petreacă o mare parte din timp în jurul unei femele care prezintă caracteristicile de împerechere, apropiin-

du-se de ea şi simulînd toate mişcările adultului. Îmi amintesc că Goblin, cînd avea doi ani, s-a apropiat de o femelă de cincisprezece ori într-o jumătate de oră. De obicei ea se ghemuia ca puiul să se poată căţăra uşor, iar de cîteva ori femela s-a ridicat în picioare astfel că puiul s-a pomenit ridicat în aer şi a alunecat pe pămînt, cu un aer foarte mirat. Cînd femela nu se ghemuia, Goblin încerca să o ajungă căţărîndu-se pe rămurele sau ridicîndu-se în vîrful picioarelor.

Flint, la trei ani, a început să arate aceleaşi porniri de mascul adult. Într-o zi, a tot hîrjonit-o pe micuţa Pooch, pînă cînd aceasta s-a plictisit şi s-a urcat într-un copăcel. Flint a rămas jos, uitîndu-se la ea, cu blana zbîrlită, scuturînd violent rămurelele, iar în cele din urmă Pooch a coborît scîncind şi s-a supus cavalerului năbădăios.

Cînd este vorba de împerechere reală, puii, masculi şi femele, se comportă identic. Aproape întotdeauna, cînd sînt martorii unei asemenea scene, puii au tendinţa să intervină. Nu există altă ocazie în care masculul să arate o îngăduinţă mai vizibilă faţă de pui. Uneori chiar patru pui se reped la el, împingîndu-l şi punîndu-i mîinile pe faţă. El, pur şi simplu, întoarce capul şi pare să le ignore existenţa total. Rareori loveşte puiul, iar atunci victima este de obicei un mascul de trei-patru ani.

De ce se comportă astfel puii nu ştim. Cînd Fifi, pui fiind, împingea deoparte peţitorii lui Flo, aveam impresia că o făcea dintr-un sentiment asemănător geloziei, dar de atunci am mai văzut şi alţi pui procedînd identic, fie că femela era sau nu mama lor. Deocamdată acest lucru rămîne una dintre multele taine.

În cel de-al patrulea an al copilăriei cimpanzeului, atmosfera extrem de îngăduitoare în care a fost crescut pînă acum începe să se schimbe treptat. Momentele de

joacă devin tot mai dure și mai violente, iar cimpanzeii mai vîrstnici îi amenință mai des dacă cumva el se comportă neprevăzător. Aceasta este de altfel și perioada cînd majoritatea puilor sînt cu adevărat înțărcați, și înțărcatul poate fi fără îndoială un lucru chinuitor care durează în unele cazuri peste un an. Pentru Gilka, a cărei perioadă de înțărcat a coincis cu atît de multe împrejurări adverse, trecerea de la copilărie la stadiul juvenil a fost o etapă nespus de nefericită..

Capitolul XIII

PUIUL

Gilka atîrna nepăsătoare de o ramură a copacului de deasupra mea, cu un picior îndoit de la genunchi şi talpa proptită în şoldul opus. Rămase aşa, aproape nemişcată, un minut întreg. Pe urmă, cu mişcări lente, coborî pe pămînt şi merse ţopăind în trei membre, încă ţinîndu-şi piciorul proptit în şoldul opus. Cînd ajunse la o distanţă mică de mama ei Olly, care se îndeletnicea cu pescuitul termitelor cu un pai, Gilka se opri şi scoase o serie de scîncete joase. O clipă Olly nu luă în seamă puiul, apoi o trase pe Gilka lîngă ea şi începu s-o gîdile. Nu peste mult timp, Gilka se porni să chicotească aşa cum ştiu cimpanzeii să rîdă. Dar joaca dură mai puţin de un minut şi Olly o dădu la o parte, şi-şi reluă pescuitul. Cu toate acestea, aşa cum Flo încercase să-i abată atenţia lui Fifi care, jucîndu-se, dorise să-l atingă sau să-l ia pe Flint, la fel proceda şi Gilka. Se uită în jur, ridică una din uneltele aruncate de Olly şi o vîrî alene într-un tunel deschis al termitelor. Nu se prinsese nici o insectă de capătul lui cînd îl trase afară ; repetă încercarea, pe urmă renunţă şi se aşeză să se purice.

După cîteva minute Gilka se apropie iar de locul unde stătea Olly, scoţînd scîncete uşoare şi rugătoare. O vreme Olly n-o băgă deloc în seamă, pe urmă se întinse şi-şi trase odrasla aproape, dîndu-i voie să sugă vreo jumătate de minut înainte de a o da iar la o parte. Gilka rămase cu privirile aţintite la Olly o clipă, pe urmă se întoarse şi se căţără la loc în copac. Rămase acolo mofluză şi începu să cu-

leagă bucăţele mici de coajă de pe trunchi. Le rupea între degete, fără să se uite la ce făcea, şi le arunca jos.

La vremea aceea Gilka avea cam patru ani şi jumătate. Ultimele şapte luni fuseseră pentru ea o perioadă extrem de dificilă. În primul rînd, fratele ei mai mare, Evered, care era tovarăşul ei de joacă constant, ajunsese la adolescenţă şi, în consecinţă, se deplasa tot mai rar cu familia. În al doilea rînd, Fifi îşi schimbase brusc atitudinea faţă de Gilka. Cînd Flint avea trei luni, Fifi nu numai că ignorase majoritatea invitaţiilor la joacă ale Gilkăi, dar o şi ameninţa sau chiar o ataca ori de cîte ori se apropia de Flint. Şi, în fine, tocmai cînd Fifi devenise mai îngăduitoare cu apropierea de fratele ei, mai dornică să se joace cu Gilka şi s-o lase să se joace şi cu Flint, Olly a început să ocolească familia lui Flo. Acest lucru se datora aproape fără îndoială faptului că, la vremea aceea, Faben şi Figan îşi petreceau amîndoi multe zile împreună cu Flo şi restul familiei. Olly era nervoasă ori de cîte ori se afla în compania acestor doi masculi tineri, viguroşi, minunat clădiţi.

Aşa că se întîmpla ca zile la rînd Gilka să hoinărească prin păduri avînd ca însoţitoare doar pe mama ei — o mamă care îşi înţărca puiul şi respingea încercările lui de a suge cu tot mai multă hotărîre. În plus, era şi anotimpul termitelor, iar Gilka se plictisea ca şi ceilalţi pui stînd lîngă mama care pescuia insectele cîte trei sau mai multe ore în şir.

Nici nu e de mirare că această combinaţie de împrejurări a dus la transformarea Gilkăi dintr-un pui de cimpanzeu vioi şi zburdalnic într-unul tot mai apatic. Nu e de mirare că a început să prezinte idiosincrazii stranii — cum ar fi sprijinirea tălpii în şoldul opus, uneori ore la rînd, sau vînturarea fără noimă a bucăţelelor de coajă. Aproape sigur din cauza plictiselii şi a lipsei de tovarăşi de joacă, Gilka a înjghebat o prietenie extrem de ciudată.

Într-o zi, cînd Gilka rătăcea de colo-colo în vreme ce Olly pescuia termite, am auzit lătratul unui babuin, jos în vale. La auzul lui toată atitudinea Glikăi s-a schimbat brusc. S-a ridicat, a scrutat locul de unde veniseră sunetele, pe urmă s-a cățărat mai sus și a privit către luminiș cam la o sută de metri în vale. Cînd m-am uitat în direcția aceea, am văzut niște babuini mișcîndu-se printre copaci. După cîteva clipe Gilka a zbughit-o iute din copac și a pornit spre luminiș. Olly doar s-a uitat după fiica ei, pe urmă și-a văzut de mîncatul termitelor.

Am urmărit-o pe Gilka o vreme, apoi, cînd am avut priveliștea limpede asupra luminișului, m-am oprit să văd ce se întîmplă. O clipă mai tîrziu, am văzut-o ieșind dintre copaci ; și aproape simultan un babuin mic s-a desprins din ceată și a pornit către ea. N-am avut nevoie de binoclu ca să o identific pe Goblina, o femelă babuin cam de aceeași vîrstă cu Gilka. Au alergat una spre cealaltă și cîteva secunde chipurile lor s-au apropiat. S-au îmbrățișat, iar în clipa următoare au început să se joace, hîrjonindu-se și mîngîindu-se. Goblina îi dădea tîrcoale Gilkăi și întinzîndu-se părea că o gîdilă între coaste. Gilka se lăsa pe spate, împingea mîinile Goblinei, cu gura larg deschisă într-un zîmbet fericit.

E un lucru obișnuit ca puii de cimpanzeu și cei de babuin să se joace împreună, dar de obicei jocurile constau în fugărire aprigă fie în copaci, fie pe pămînt, sau pocnituri zdravene de ambele părți, urmate de retragere. Deseori asemenea jocuri sfîrșesc cu un comportament violent de ambele părți. Prietenia Gilkăi cu Goblina însă era deosebită ; contactul celor doi pui era întotdeauna delicat și deseori își căutau intenționat tovărășia — așa cum făceau și acum. Nimeni nu se ocupa cu studiul babuinilor pe atunci, dar eu și Hugo o cunoșteam pe Goblina de peste un an și se părea că puiul își pierduse mama la o vîrstă foarte

fragedă. Cînd urmăream ceata care se așeza să înnoptezе, o vedeam pe Goblina alergînd de la o femelă adultă la alta și în cele din urmă cuibărindu-se lîngă vreo femelă bătrînă fără pui. Dar, spre deosebire de Gilka, avea o mulțime de tovarăși de joacă în ceata de babuini.

Le-am urmărit pe Gilka și Goblina jucîndu-se vreo zece minute, și tot timpul amîndouă s-au comportat extrem de blînd. Pe urmă ceata de babuini a pornit, iar Goblina s-a ținut după ei. Gilka a rămas privind în urma ei, pe urmă s-a întors și a plecat agale spre Olly. S-a balansat într-un copac cînd a trecut pe lîngă mine și, încă cu gîndul la joacă, a sărit pe o creangă deasupra, împroșcîndu-mă cu rămurele. Pe urmă s-a apropiat de Olly cu scîncete ușoare. De data asta, totuși, Olly a continuat s-o ignore și după o vreme Gilka s-a cățărat într-un copac. Cheful de joacă îi pierise și a început să adune bucăți de coajă, fărîmîndu-le între degete și aruncîndu-le jos.

Strania prietenie dintre Gilka și Goblina a durat aproape un an ; pe urmă Olly și Gilka au dispărut. O vreme am crezut că li s-a întîmplat ceva, dar au fost zărite la trei mile spre nord. Cînd s-au întors în valea noastră, șase luni mai tîrziu, Goblina devenise adolescentă și nu mai era atît de jucăușă, căci babuinii se maturizează mai repede decît cimpanzeii. Prietenia dintre cele două n-a mai fost reluată.

Curînd ne-am dat seama că, în cele șase luni, Gilka fusese înțărcată și cu toate că încă o însoțea pe mama ei constant, am văzut puține manifestări de prietenie între cele două. Într-adevăr, Olly, de care ne-am dat seama curînd că este însărcinată, părea uneori inexplicabil de agresivă față de fiica ei. Deseori, de exemplu, o amenința ușor pe Gilka dacă se apropia prea mult de ea în timp ce se hrănea, chiar dacă amîndouă mîncau în același copac, care avea mai multe fructe decît le trebuia.

Eram curioasă să aflu dacă Gilka încă mai împărţea culcuşul cu al mamei aşa că, la prima ocazie, le-am urmărit cînd au plecat după ce se hrăniseră tîrziu după-amiază. În trecut, petrecusem multe ore bătînd pădurile alături de ele, aşa că nu mi-au dat prea mare atenţie cînd le-am însoţit cu pas iute de-a lungul potecilor bătătorite de munte. Din cînd în cînd, Olly sau Gilka se opreau să culeagă cîte o fructă coaptă sau o mînă de frunze de viţă ispititoare de-a lungul cărării, dar era limpede că aveau un alt scop precis în minte.

Brusc, am lăsat în urmă pădurea şi ne-am îndreptat spre una din crestele care dau spre lac. Acolo ierburile erau înalte — la nivelul capului meu. M-am temut de cîteva ori că le-am pierdut, dar din fericire foşnetul pe care-l făceau îmi indica cam pe unde se deplasau, aşa că m-am ţinut după ele. Chiar înainte de amurg, Olly, urmată îndeaproape de Gilka, s-a urcat într-un copac înalt. Timp de douăzeci de minute, cele două s-au hrănit cu inflorescenţele galbene care creşteau din belşug. Am găsit un bolovan convenabil, încă încălzit de soare, şi m-am aşezat, aşteptînd să termine masa. Aveam o privelişte asupra lacului învăluit de înserare şi urmăream cum lumina apusului, în reflexe purpurii amestecate cu cărămiziu, ceda treptat locul unui cenuşiu de oţel şi unui roşiatic cu tente albăstrui, în timp ce soarele cobora tot mai jos îndărătul munţilor Congoului, de partea cealaltă a lacului. Ţîrîiturile ascuţite ale greierilor produceau o adevărată simfonie. Încet culorile s-au şters de pe copaci şi ierburi, iar secera subţire a lunii noi şi însoţitorul ei, luccafărul de seară, apărură deasupra apelor. Oare Olly şi Gilka n-aveau de gînd să-şi sfîrşească o dată masa de seară ?

Cînd mai aveam doar atîta lumină cît să deslușesc copacul din faţă, Olly şi Gilka au coborît brusc şi au pornit pe cărarea îngustă către un petec micuţ de pădure, la vreo

sută de metri depărtare. Le-am urmat în grabă ; în clipa în care au intrat printre copaci, n-am mai putut să disting blana lor neagră în întuneric. Știam totuși că în cîteva minute se culcă, așa că am mai înaintat puțin pe cărare și m-am oprit să ascult. Curînd am auzit distinct ramurile troznind și, schimbîndu-mi poziția, am văzut silueta întunecată a unui cimpanzeu proiectată pe cerul de pe care ultimele rămășițe de lumină dispăreau grăbite. Peste două minute culcușul era gata și cimpanzeul s-a culcat.

După cîteva clipe am văzut mișcare în altă parte a aceluiași copac în timp ce un cimpanzeu mai mic a început să-și pregătească culcușul. Nu peste mult timp Gilka s-a liniștit și ea. Am așteptat încă zece minute, căci nu este neobișnuit ca un pui să-și clădească, seara, cuibul lîngă cel al mamei, și pe urmă să plece de acolo pentru a se alătura ei. Gilka, totuși, nu s-a mișcat, așa că am pornit spre tabără, felicitîndu-mă că nu-mi las niciodată lanterna acasă. Întotdeauna mi s-a părut că mersul prin ierburi noaptea este cam demoralizant. De fapt este mai simplu să-ți găsești drumul fără ajutorul lanternei ; chiar dacă nu e lună, lumina stelelor este suficientă pentru a contura trăsăturile specifice ale peisajului, dar dacă pe ele bate lumina lanternei, își pierd conturul. În primele mele zile de ședere la Gombe Stream, învățasem însă că cerculețul de lumină oferit de lanternă îmi dădea un sentiment extraordinar de securitate. Dincolo de el, în întunericul din jur, n-avea decît să dea tîrcoale leopardul și să bătătorească pămîntul bivolul, căci în pata mea de lumină, acolo unde iarba își recăpăta culoarea și pietrele își recăpătau contururile, eram în siguranță. Ce mult trebuie să fi însemnat descoperirea focului pentru viața omului primitiv !

Le-am urmat într-o altă seară pe Olly și Gilka, și din nou Gilka s-a culcat departe de mama ei. Atunci m-am

înapoiat la culcușurile lor înainte de revărsatul zorilor și am văzut că Gilka nu-și schimbase locul pînă dimineață.

Am descris ceva mai devreme cum Fifi a experimentat o perioadă de dependență, exact după ce Flo n-a mai avut lapte, și pentru o vreme, s-a tot atîrnat de mama ei, ca un nou-născut. Dar față de Gilka, avusese mult mai puține probleme, iar, cînd și-a pierdut obsesia aproape fanatică față de Flint, Fifi a devenit o adolescentă destinsă și deosebit de jucăușă. Nu numai că îi plăcea să se joace cu toți membrii propriei ei familii, dar se juca și cu mulți masculi adolescenți sau maturi. Odată, s-a hîrjonit cu J. B. vreo douăzeci de minute, fugărindu-l în jurul unui palmier. Masculul solid, gras și care de obicei era arțăgos, a început să rîdă tare în timp ce alerga, probabil gîndindu-se că atunci cînd va conteni cu fuga, Fifi o să se arunce asupra lui și o să înceapă să-l gîdile. Majoritatea celorlalți adolescenți pe care-i cunoșteam, fie ei masculi sau femele, erau prea îngroziți de masculii mari ca să se joace cu ei tot timpul.

E posibil ca purtarea destinsă a lui Fifi față de cei mai vîrstnici să izvorască din faptul că se bucura de relații deosebit de prietenești cu mama ei, Flo era mai îngăduitoare cu fiica ei decît era Olly cu Gilka, și cu mult mai mult decît bătrîna Marina față de adolescenta ei, Miff. Miff era de aceeași vîrstă cu Fifi și avea un frate mai mare și unul mai mic. Mama lor avea însă o fire foarte rece. N-am văzut-o niciodată jucîndu-se cu Miff ; de fapt rareori se juca cu Merlin, puiul ei de doi ani, și asta numai cînd o sîcîia la culme să-l gîdile, trăgînd-o mereu de mînă.

N-am văzut nici o relație prietenoasă între Miff și mama ei, cu excepția poate a momentelor în care se puricau. Nu alerga niciodată să se înfrupte din cutia cu banane a Marinei, cum făcea Fifi cu Flo. Nici nu cerșea vreo fructă de la mama ei dacă nu mai avea nici una, pe cîtă

vreme Fifi nu numai că se milogea continuu, dar o mai apucau și istericalele dacă Flo nu-i dădea mîncare — țipa și se arunca la pămînt, dînd din brațe. Deseori, Flo cedă și-i întindea banana fiicei — cel puțin pînă cînd Fifi a ajuns la vîrsta de opt ani.

Îmi amintesc perfect comportamentul Marinei și al lui Flo față de fiicele lor în timpul sezonului termitelor. Odată, cînd Marina și Miff lucrau la același mușuroi, am observat că Marina nu prea avea succes la tunelul făcut de ea, în timp ce, la cîțiva metri mai departe, Miff se descurca foarte bine. Brusc, Marina s-a dus către fiica ei și în mod deliberat a împins-o deoparte. Miff s-a îndepărtat puțin scîncind ușor, urmărind-o pe Marina care scotea un pai încărcat de termite gustoase. Pe urmă, puiul s-a îndepărtat mai mult, a ales un alt pai lung și s-a dus să-și încerce norocul la un alt mușuroi. Exact atunci paiul Marinei s-a îndoit și ea, fără să ezite, s-a întins și a luat unealta bună din mîna lui Miff.

Cît de deosebit se purta Flo cu Fifi ! Odată, pe la începutul sezonului, Flo a început să lucreze la un mușuroi de termite care era parțial acoperit cu frunze moarte. Deschiderile către tuneluri erau astupate și lui Flo i-a trebuit cîtva timp pînă să găsească cel mai bun loc, zgrepțănînd peste tot. Fifi se fîțîia și ea pe acolo și privea, dar n-a reușit să găsească un tunel potrivit și pînă la urmă s-a dus lîngă Flo și a început s-o privească intens. După cîteva clipe Fifi a început să scîncească, balansîndu-se ușor în față și în spate și arătînd spre locul unde săpa Flo cu paiul. Deodată, cînd Flo a scos paiul ei, Fifi, uitîndu-se la mamă o clipă, și-a vîrît cu grijă paiul ei în tunel. Răbdătoare, Flo a așteptat pînă cînd fiica ei a scos paiul și abia după aceea l-a vîrît pe al ei.

Povestea s-a repetat o vreme, apoi Flo s-a îndepărtat, căutîndu-și un alt loc. Mai tîrziu, cînd tunelul lui Fifi n-a

mai dat rezultate, s-a apropiat iar de mama ei încercînd să profite din nou de tunelul ei. De data asta Flo a împins de două ori ușor mina puiului, dar cînd Fifi a început să scîncească și să se balanseze a cedat imediat și iar s-a dus să-și caute un alt loc.

Adolescentul, mai ales dacă mama lui are un nou pui, trebuie să învețe că e timpul să nu o scape din ochi pe mamă, și nu, ca altădată, cînd lucrurile stăteau exact invers. Dacă cumva se întîmplă să rămînă despărțiți, adolescentul devine foarte tulburat. De fapt, bătrîna Flo aproape întotdeauna o aștepta pe Fifi, chiar după ce se născuse Flint, dar odată, cînd Fifi avea cinci ani și jumătate, era atît de preocupată de joacă cu un alt pui, încît n-a observat că Flo s-a ridicat să plece. Flo, după ce s-a uitat de cîteva ori în jur, a plecat împreună cu Flint.

Îndată ce Fifi și-a dat seama că mama ei nu mai era în grup, a început să se agite. Scîncind ușor, s-a repezit într-un copac înalt și a început să sară dintr-o cracă în alta, uitîndu-se spre vale din diferite direcții. Chemările ei încete, pline de disperare, au devenit țipete stridente, puternice. Deodată, a sărit jos și încă țipînd a luat-o la fugă pe potecă ; apucase direcția exact opusă celei în care plecase mama ei. Am urmat-o. Mereu se cățăra în cîte un copac și se uita în jur, apoi, cu blana zbîrlită, pornea iar pe cărare, țipînd și scîncind.

Înainte de a amurgi, a dat peste Olly și Gilka, dar cu toate că Gilka se tot apropia de Fifi, puricînd-o și încercînd să se joace, Fifi n-a luat în seamă avansurile ei prietenești și, în loc să rămînă să doarmă lîngă Olly, a pornit singură în căutarea mamei. Și-a așternut un culcuș singuratic în vîrful unui copac înalt. Am rămas în apropiere și de trei ori în timpul nopții fără lună am auzit-o strigînd, țipînd și scîncind.

Foarte devreme a doua zi dimineaţa, cînd încă mai era întuneric, Fifi şi-a părăsit culcuşul şi a fugit în pădure, scîncind. N-aveam suficientă lumină s-o urmăresc, aşa că m-am întors în tabără. Hugo mi-a povestit că Fifi apăruse acolo, încă scîncind şi scrutînd împrejurimile, pe la ora şapte dimineaţa, şi pe urmă începuse să urce pe munte.

Peste două ore Fifi sosi înapoi în tabără împreună cu Faben. În mod normal Faben acorda puţină atenţie surorii lui, cu excepţia momentelor cînd i se alătura la joacă, dar Fifi părea acum destinsă şi mai calmă în compania lui. Încă mai erau în tabără cînd a apărut şi Flo. Ne aşteptam la o întîlnire pătimaşă, dar Fifi s-a îndreptat doar grăbită spre mama ei şi cele două s-au aşezat să se purice frenetic. De atunci am mai văzut întîlniri între mame şi puii lor care se pierduseră ; de fiecare dată evenimentul a fost lipsit de spectaculozitate, dar cei doi s-au pus pe puricat, lucru care arăta cît de important, din punct de vedere al relaţiilor din colectiv, este puricatul în societatea cimpanzeilor.

Ceea ce ne miră este faptul că o mamă, care se grăbeşte auzind strigătul puiului rătăcit, nu scoate nici un sunet care ar putea indica puiului cam pe unde se află ea. Aşa că atunci cînd ajunge la locul de unde se auzea strigătul, puiul s-a îndepărtat suficient ca să nu mai poată fi auzit şi le trebuie ore sau chiar zile pînă să se regăsească. Marina, după cum era de aşteptat, nu prea se uita dacă Miff o urma sau nu, iar scîncetele triste şi plînsetele ei cînd îşi căuta mama deveniseră ceva frecvent pe cînd împlinise cinci ani.

Adolescentul mascul, cu toate că devine agitat cînd se rătăceşte de mamă, totuşi îşi afirmă independenţa mult mai devreme decît femelele. Unii masculi adolescenţi se pot deplasa o dată cu ceilalţi cimpanzei cîteva zile în şir, cînd nu au decît şase ani.

Figan, totuși, și-a petrecut mare parte din copilărie cutreierînd munții împreună cu Flo și Fifi. Într-o zi, cînd avea vreo șase ani, se afla împreună cu cele două într-un smochin uriaș, hrănindu-se cu toții. Deodată s-a auzit un strigăt gîfîit și bătăi repetate care anunțau sosirea unui grup mare de cimpanzei în vale. După sunet reieșea clar că urcau în smochinii mai îndepărtați de lac. Flo și familia ei s-au uitat în direcția sunetelor și au strigat, iar Figan a început să sară în copac, lovind ramurile și pe urmă pămîntul. A alergat pe cărare către ceilalți, din nou izbucnind în strigăte gîfîite, și apoi a lovit trunchiul unui copac. După asta s-a oprit și s-a uitat înapoi la Flo, așteptînd evident ca ea să-l urmeze. Dar bătrîna femelă era foarte mulțumită de locul unde se afla.

Brusc Figan s-a întors și și-a văzut de drum dar, acolo unde poteca dădea cotul, ieșind din raza vizuală, s-a oprit iar și a privit către Flo. După o clipă a început să meargă spre mama lui, pe urmă s-a oprit, s-a uitat iar spre grupul cel mare, s-a întors și a plecat hotărît spre el. De data asta a dispărut din vedere și i-am auzit țipetele gîfîite și ascuțite.

Peste patru minute însă a venit înapoi mergînd foarte degajat și trecînd pe lîngă mine și-a întins brațul, pe jumătate în joacă, pe jumătate amenințător, un gest pe care un om l-ar putea schița ca să-și acopere un sentiment de stînjeneală.

Mai tîrziu, în aceeași zi, Flo s-a alăturat grupului mare. Cînd a plecat, ca să-și înghebeze culcușul, Figan, în mod voit, a rămas cu grupul. A stat departe de mama lui două zile și s-au întîlnit iar în tabără. Fifi, care dusese dorul tovarășului de joacă s-a dus să-l îmbrățișeze, dar Figan n-a băgat-o în seamă. Pe urmă, ca să întregească imaginea

creată — de frate mai mare care nu se exteriorizează — s-a dus la Flo și doar i-a șters obrazul cu vîrful buzelor. Curînd, totuși, a început să facă tumbe alături de sora lui, plin de o evidentă bucurie.

Adolescenții masculi dau dovadă de multă precauție cînd intră în legătură cu cei vîrstnici. Probabil că respectul tot mai mare față de masculii adulți îi face pe adolescenți să se țină deoparte de femelele care prezintă semne de împerechere și nu așa cum se întîmplă atît de des în perioada copilăriei puilor masculi. Cu toate că n-am văzut un fiu adolescent înspăimîntat de mama lui, așa cum era femela Miff față de mama ei Marina, totuși adolescenții masculi continuă să poarte un respect mare mamelor lor.

Într-o zi am dat peste Figan care avea în mîini o maimuță *colobus* ucisă de curînd. S-a cățărat într-un copac ținînd maimuța de coadă și trupul ei aruncat peste umăr. Fifi îl urma îndeaproape. Cînd a ajuns pe o creangă confortabilă, s-a așezat și a început să mănînce, dar Fifi, atunci în vîrstă de trei ani, a început să-i cerșească insistent o bucată. De cîteva ori Figan i-a dat bucățele mici de carne.

Peste cîteva minute, am văzut-o pe Flo urcîndu-se după Figan. Brusc, Figan a aruncat cadavrul în cîrcă și s-a cățărat mai sus. Flo a rămas pe o creangă bifurcată, ceva mai jos, privind în jur, dar de loc către fiul ei. Acesta s-a destins și s-a pus iar pe mîncat, cu toate că mereu se uita temător către mama lui. Bătrîna femelă a rămas acolo zece minute bune. Pe urmă, după ce a aruncat o căutătură scurtă către Figan, a urcat ușor mai sus, privind atît de nepăsătoare, și s-a așezat. Figan a continuat să mănînce, uitîndu-se în jos tot mai des. Dar Flo a urcat ca din în-

timplare ceva mai sus, iar Figan, simțind probabil că ea se apropie, a urcat și el.

Și tot așa. Intenția lui Flo era evidentă, nu numai mie, ci și fiului ei. Cînd a ajuns în vîrful copacului, Flo n-a mai putut să se prefacă și s-a repezit la Figan, iar acesta, cu un țipăt, a sărit în frunziș și a dispărut din vedere, urmat de Fifi și Flo. Mi-a fost imposibil să-i mai regăsesc.

Capitolul XIV

ADOLESCENTUL

Adolescența este o perioadă grea și plină de frustrări pentru unii cimpanzei, la fel ca și pentru unii oameni. S-ar putea să fie mai dificilă pentru masculi, la ambele specii. Cimpanzeul mascul devine matur fizic la pubertate, cînd are între șapte și opt ani, dar nefiind dezvoltat total sub toate raporturile ; cîntărește cam 18 kilograme în comparație cu cele aproximativ 45 kg ale masculului ajuns la maturitate. Încă este departe de a fi maturizat social și, într-adevăr, el nu este încă clasificat în ierarhia adulților pînă nu vor mai trece șase-șapte ani. Este tot mai mult în stare să domine, chiar să terorizeze femelele, dar cu toate acestea în relațiile cu masculii mari rămîne extrem de precaut pentru a nu le stîrni mînia.

Unul dintre cei mai stabili factori pentru adolescentul mascul este poate relația cu mama sa. Bătrîna Flo, afectuoasă și îngăduitoare cu toate odraslele ei, era deseori însoțită de Faben și Figan în perioada adolescenței acestora. Olly și Marina, care erau mai puțin destinse și tolerabile cu puii lor decît era Flo, erau mai rar acompaniate de fiii lor adolescenți ; cu toate acestea, i-am văzut deseori împreună. În majoritatea cazurilor acești masculi adolescenți, chiar și atunci cînd au zece sau unsprezece ani, continuă să arate respect mamelor lor. Dacă oferam o banană, fiul de obicei se dădea înapoi așteptînd ca mama să ia fructul. Odată am întins o banană între Evered și Olly ; ambii au ezitat, pe urmă s-au întins amîndoi deodată. Evered și-a retras imediat mîna, dar și Olly a procedat la fel, cu buza tre-

murînd cînd s-a întors să se uite la fiul ei. Treptat, blana lui Evered s-a zbîrlit, dar n-a mai schiţat o altă mişcare, iar Olly, cu o serie de mîrîituri gîfîite, a apucat în cele din urmă banana.

În multe ocazii, mama se va grăbi să dea ajutor fiului adolescent. Odată cînd Dl. Worzle l-a atacat pe Faben, care pe atunci avea doisprezece ani, Flo, cu Flint atîrnînd de ea şi zbîrlită toată, s-a repezit spre cîmpul de bătaie. Cînd s-a apropiat, ţipetele îngrozite ale lui Faben s-au transformat brusc în lătrături mînioase specifice şi a început să facă demonstraţii, stînd în poziţie verticală şi trepidînd din cap pînă în picioare. Pe urmă mama şi fiul, unul lîngă celălalt, s-au repezit pe potecă spre bătrînul domn Worzle, Flo scoţînd lătrături puternice cu vocea ei răguşită şi bătînd pămîntul cu furie. Dl. Worzle s-a întors şi a luat-o la sănătoasa.

Cînd un adolescent este atacat de un mascul superior în rang, bineînţeles că mama nu prea are cum să-l ajute, dar de obicei se repede să vadă despre ce este vorba şi scoate nişte sunete ca un lătrat, dar fără să intervină direct. Pînă şi timida Olly a dat odată tîrcoale lătrînd, în vreme ce Mike la atacat pe Evered, iar după aceea, cînd fiul ei a rupt-o la fugă ţipînd, s-a tîrît supusă spre Mike ţipînd şi gîfîind isteric, şi punîndu-i mîna pe spate ca şi cum ar fi scuzat comportarea nesăbuită a fiului şi care dusese la încăierare.

Categoric, relaţiile dintre mamă şi fiu se schimbă într-o oarecare măsură cînd masculul creşte. Cînd Figan, la vîrsta de şapte ani, a trecut pe lîngă Flo, făcînd demonstraţii de forţă, ea l-a ignorat total, cu toate că celelalte femele adulte au zbughit-o, după cum era de aşteptat. Un an mai tîrziu, totuşi, Flo s-a ferit şi ea din calea lui Figan cînd el s-a năpustit spre ea, tîrînd o ramură, şi cu părul vîlvoi de părea de două ori mai mare decît era în realitate.

Cu toate acestea, în timpul aceluiaşi an, am văzut-o pe Flo, pe cînd se îndeletniceau cu mîncatul bananelor, lovindu-l pe Figan zdravăn în spinare cu pumnii, iar acesta fugea ţipînd.

Pe măsură ce adolescentul creşte devine tot mai des gata să sară în ajutorul mamei dacă aceasta este ameninţată sau atacată. Într-o zi bătrîna Marina a ameninţat-o pe Fifi. Fifi a ţipat şi Flo a alergat în ajutorul ei, iar cele două femele bătrîne s-au rostogolit în ţărînă. În acea clipă, Pepe, fiul de nouă ani al Marinei, care se hrănea într-un palmier, a observat scena. S-a dat repede jos din copac şi s-a repezit în ajutorul mamei. Flo, văzîndu-l că vine, s-a întors şi a fugit. Pe urmă Marina şi Pepe le-au urmărit pe Flo şi Fifi, iar Flo, care doar cu doi ani în urmă ar fi fost în stare să-l facă bucăţele pe Pepe, ţipa pînă s-a înecat de furie.

În relaţiile cu masculii superiori ierarhic, adolescentul trebuie să fie prevăzător căci acum, mai mult decît atunci cînd era pui, orice act de nesupunere atrage după sine pedepse severe. Odată, cînd Leakey se delecta cu o grămadă de banane, l-am văzut pe Pepe apropiindu-se de el foarte precaut. Era limpede că Pepe se aştepta aproape la un gest ameninţător care să-l prevină să păstreze distanţa, căci de fiecare dată cînd masculul adult făcea o mişcare bruscă, Pepe tresărea. Treptat, totuşi, s-a apropiat tot mai mult şi în cele din urmă s-a aşezat destul de aproape, cu chipul schimonosit de un rînjet de spaimă. S-a întins temător către o banană, dar groaza de Leakey l-a făcut să-şi retragă laba scoţînd nişte chiţăituri bruşte, nervoase. Din nou s-a întins şi din nou gîndul cel bun l-a ocrotit, căci s-a retras ţipînd mai tare. Pe urmă Leakey s-a aplecat către Pepe şi l-a atins încurajator pe adolescent pe gură şi pe coapsă. Pepe, totuşi, a continuat să scoată chiţăituri speriate pînă cînd Leakey s-a întins către el şi l-a mîngîiat

blînd de cîteva ori pe cap și pe față. În cele din urmă Pepe s-a calmat și a adunat o grămăjoară de banane cu care a plecat ceva mai departe ca s-o mănînce în siguranță.

Mulți masculi adulți, totuși, sînt mai puțin îngăduitori ca Leakey. În alte ocazii, într-o altă stare de spirit, și Leakey ar fi putut foarte bine să-l amenințe pe Pepe, oricît de supusă ar fi fost apropierea adolescentului. Și sînt ocazii cînd, în vreme ce puiul stă la o depărtare oarecare urmărind cum se îndoapă cîte un mascul superior ierarhic, tensiunea pare să se acumuleze pînă cînd adolescentul trebuie să dea frîu liber frustrării, făcînd o demonstrație. Pornește călcînd apăsat ierburile și tîrînd ramuri. Dar și acest lucru poate provoca admonestări din partea vreunui mascul adult, căci se pare că cimpanzeii adulți sînt deseori iritați de zgomotul și zarva produse de pui. Adolescentul poate fi izgonit și chiar atacat pentru demonstrații nesăbuite. Figan a învățat repede lecția asta. De două ori în aceeași săptămînă l-am văzut pe Mike atacîndu-l după asemenea manifestări. Săptămîna următoare, după ce s-a balansat ușor în semn de frustrare, urmărindu-l pe Mike cum se hrănea, Figan, care nu reușise să facă rost de nici o banană, s-a ridicat brusc și a plecat aproape în fugă. În drum, scotea strigăte scîncite, ca un copil, pînă cînd s-a apropiat de un copac uriaș cu trunchiul ramificat care creștea la cîteva sute de metri pe cărare. Scîncetele au ajuns la intensitatea strigătelor gîfîite, foarte ascuțite, pe care le scot adolescenții și sărind pe trunchiul copacului a început să bată darabana ritmic cu picioarele. Pe urmă s-a retras mergînd în felul lui țanțoș, s-a așezat iar, părînd cît se poate de relaxat și calm. Ulterior, Figan s-a dus de multe ori de unul singur să facă demonstrații bătînd darabana pe copacul acela cînd se simțea frustrat în prezența celor mai vîrstnici.

Cu toate acestea, pînă şi Figan, oricît era de dibaci în evitarea pedepselor, a fost deseori atacat pe cînd era adolescent ; dar alţii de vîrsta lui au fost şi mai des atacaţi. Atunci care este explicaţia faptului că adolescentul mascul se asociază atît de des cu masculii maturi ? O parte din răspuns se află probabil în faptul că, în majoritatea ocaziilor, incidentele agresive sînt, cum se întîmplă, „aplanate" foarte repede, mai ales cele care implică masculi adolescenţi *tineri*. Într-adevăr, pentru mulţi pui, nevoia de contact fizic prietenos din partea adultului care tocmai l-a ameninţat sau atacat pare să fie stringentă.

Odată, Evered a fost atacat de-a dreptul sălbatic de către Goliath — pur şi simplu pentru că i-a apărut în drum cînd el făcea demonstraţii. La sfîrşitul incidentului, Evered sîngera şi pierduse smocuri întregi de păr. Cu toate acestea l-a urmat pe Goliath cînd masculul s-a îndepărtat, iar cînd Goliath s-a aşezat, s-a furişat prevăzător către el. Evered ţipa tare şi îi era atît de frică de Goliath încît se întorcea gata să fugă, la fiecare pas ; totuşi dorinţa de a primi o atingere de îmbărbătare a fost mai puternică şi pînă la urmă s-a apropiat suficient ca să-i prezinte posteriorul, încă ţipînd şi ghemuindu-se pe pămînt. După o clipă Goliath s-a întins şi l-a mîngîiat pe Evered de mai multe ori pe spate, pînă cînd, cam după un minut şi jumătate, ţipetele lui Evered s-au transformat în scîncete şi pe urmă s-au alinat cu totul. Abia atunci s-a oprit şi Goliath din mîngîiat.

Bineînţeles că, în afara condiţiilor artificiale din cantina taberei, agresivitatea masculilor superiori ierarhic faţă de subordonaţii lor este mult scăzută, iar adolescentul mascul pare deseori mai relaxat în compania masculilor adulţi cînd sînt în pădure. De obicei, totuşi, nu se alătură îndelungatelor activităţi comune de puricat atît de îndrăgite de cei mai vîrstnici ; stă la cîţiva metri depărtare de

masculii maturi, şi se purică singur. Cînd grupul se urcă într-un copac pentru a se hrăni, masculul adolescent deseori stă la o distanţă respectuoasă faţă de superiori — uneori, chiar se hrăneşte într-un pom învecinat. Cînd masculul matur începe să facă demonstraţii în momentul în care ajunge la vreo sursă de hrană, masculul adolescent stă deoparte pînă lucrurile se calmează. Cu toate acestea el face parte din grupul de masculi adulţi şi prin urmare poate învăţa de la superiori, iar cimpanzeii tineri aproape sigur învaţă o mulţime de lucruri doar urmărindu-i pe ceilalţi. Femela în creştere poate învăţa multe lucruri care îi vor fi de folos mai tîrziu, mai ales de la mama ei cînd naşte un alt pui, dar deoarece masculul tînăr nu are „tată", adică un mascul care să fie permanent ataşat grupului familiei, trebuie să-şi părăsească mama şi să caute cu bună ştiinţă compania masculilor adulţi.

Cînd sentimentul de frustrare alături de indivizi atît de dominatori cu el devine prea puternic, masculul adolescent se deplasează cu mama lui o vreme sau, deseori, de unul singur. Aproape toţi masculii adolescenţi pe care i-am cunoscut, pe măsură ce s-au dezvoltat, petreceau perioade îndelungate, ore sau chiar zile, departe de raza vizuală şi chiar auditivă a celorlalţi cimpanzei. Această izolare, în cîteva cazuri cel puţin, este absolut liber impusă. Odată l-am urmărit pe Figan, pe cînd avea opt ani şi pornise împreună cu un grup mare de masculi şi femele. Cam o oră a rămas împreună cu ceilalţi, pe urmă, cînd aceştia s-au urcat într-un copac să se hrănească, a plecat de unul singur. Brusc s-a oprit şi el să mănînce smochine ; peste douăzeci de minute s-a dat jos şi a pornit iar, îndepărtîndu-se tot mai mult de grup. A doua zi a vizitat cantina tot de unul singur, şi singur a şi plecat. În seara aceea, totuşi, s-a alăturat lui Flo şi Fifi.

Am mai urmărit și alte exemplare tinere superbe, între treisprezece și cincisprezece ani, care treptat părăseau adolescența pentru a intra în ierarhia dominatoare a masculilor maturi din punct de vedere social. Faben și Pepe, care erau cam de aceeași vîrstă, nu numai că-și făceau demonstrații viguroase și dese, luptîndu-se pentru dominație, dar și începuseră să se manifeste în fața masculilor inferiori ca rang. Se prea poate ca demonstrația să fie în special adaptată în această privință. Am expus mai devreme posibilitatea ca, în timpul unei asemenea manifestări, cimpanzeul mascul să-și piardă multe dintre inhibițiile sociale. Aceasta ar putea explica de ce un mascul tînăr poate să se repeadă spre un cimpanzeu față de care în momentele mai puțin exuberante să arate un mare respect. Chiar și un mascul superior ierarhic se ferește în anumite ocazii din fața adolescentului care se manifestă violent. Dacă un adolescent reușește să îndepărteze destul de des pe masculii adulți inferiori, fără îndoială că îi crește încrederea în sine ; și se prea poate ca structura ierarhiei să fie continuu modificată. Într-adevăr, se pare că cu cît este mai spectaculoasă demonstrația cu atît mai iute va pătrunde adolescentul în ierarhia adulților. După un timp, atît Faben, cît și Pepe au început să stea pe picioarele lor și chiar să riposteze cînd adulții inferiori îi amenințau. Au început să se alăture ședințelor de puricat cu Rodolf, Leakey și David Barbă Colilie, care erau cei mai îngăduitori dintre masculii cu ranguri superioare. Năvăleau în tabără alături de ceilalți masculi mari și le luau locul la curtarea femelelor atrăgătoare în timpul momentelor de euforie cînd ajungeau la o sursă de hrană, în loc să lase vîrstnicii să se calmeze și lucrurile să intre pe făgașul obișnuit. Perioada lor de ucenicie se terminase și, de acum încolo, urcarea scării de dominație depindea de inteli-

geneta și hotărîrea fiecăruia, nu de maturizarea pe plan fizic care se face lent.

Femela cimpanzeu devine adolescentă cam pe la șapte ani. Începe să prezinte semne de împerechere la intervale neregulate, cu toate că vor mai trece cam doi ani pînă să devină atrăgătoare pentru un mascul. Și ea trebuie să fie prevăzătoare în comportamentul ei față de superiorii sociali — în cazul ei, nu numai față de masculii adulți, ci și față de femelele adulte și chiar și de masculii adolescenți. De asemenea se prea poate să fie amenințată de odraslele juvenile precoce ale mamelor superioare ierarhic.

Cînd Fifi a ajuns adolescentă, în relațiile ei cu mama sa nu s-au observat schimbări radicale, în afară, poate, de faptul că Flo devenea tot mai puțin dispusă să împartă mîncarea cu ea. Fifi a continuat s-o însoțească pe Flo prin pădure și s-o ajute să aibă grijă de Flint care avea patru ani. Cînd Fifi era atacată sau amenințată, Flo de obicei se grăbea s-o ajute, iar Fifi o sprijinea și ea de multe ori pe Flo. Pînă acum am reușit să mai observăm relațiile dintre o altă mamă și fiica ei adolescentă. Ca și Flo cu Fifi, acestea două se deplasau de obicei împreună, însă în rest relațiile dintre ele păreau foarte deosebite ; fiica era crispată și nervoasă în apropierea mamei cînd se hrăneau, și nu le-am văzut pe nici una dintre ele arătînd cît de cît preocupare cînd erau amenințate sau atacate. De fapt, exista prea puțină tovărășie și prietenie ca între Flo și Fifi, cu toate că în ambele cazuri, mama și fiica petreceau mult timp puricîndu-se împreună.

În timpul adolescenței, femela este în primul rînd mult mai fascinată de noi-născuți decît în copilărie. Nu numai că poartă pruncul mai des pe distanțe scurte, se joacă cu el, îl purică, ci se preocupă de viața lui. Odată, pe cînd Pooch avea vreo opt ani, a dus un pui de șase luni într-un copac și a început să-l purice. S-a întîmplat ca vîrful coroa-

nei unui palmier să se legene ușor în adiere și să atingă umerii lui Pooch ; am văzut că puiul urmărea pămătuful de frunze ca fascinat. Dintr-odată l-a apucat, sărind din poala lui Pooch, și, din cauza greutății lui, frunzele s-au balansat înapoi spre trunchiul palmierului. O clipă, Pooch a rămas cu privirea fixată pe pui ca și cum nu-i venea să-și creadă ochilor ; pe urmă, chipul i s-a strîmbat într-un rînjet de spaimă. Ca o nebună s-a repezit jos din copac și s-a urcat pe altă ramură de unde a putut să ajungă la frunzele care oscilau ca un pendul spre ea. Pe urmă a înșfăcat puiul, care nu era cîtuși de puțin speriat, ci se amuza la culme cum se dădea în leagăn, și l-a strîns tare la piept. Treptat, rînjetul de spaimă a dispărut.

Cam la un an de la începutul adolescenței, umflătura genitală a femelei se mărește treptat, fără să atingă încă dimensiunile celei adulte. La acest stadiu ele nu prezintă nici un interes pentru masculii adulți, ci doar pentru masculii pui. Femela pare chiar să se bucure de solicitările micuților pețitori și de obicei se ghemuiește repede cît mai jos la apropierea lor. O dată, o femelă tînără pur și simplu l-a tras pe Flint în timp ce acesta se împerechea cu o alta, apoi s-a ghemuit încercînd să-i atragă atenția asupra ei.

În cele din urmă, sosește ziua cînd femela ajunge să aibă o umflătură suficient de mare pentru a atrage masculii maturi, lucru care se întîmplă în jurul vîrstei de nouă ani. Îmi amintesc bine ziua cînd Pooch a prezentat primul semn de maturizare deplină. Masculii s-au apropiat pe rînd, cu blana zburlită, au scuturat către ea ramuri, s-au balansat de pe un picior pe altul sau și-au încovoiat umerii, căci aproape toate gesturile folosite la curtat sînt cele folosite și în comportamentul amenințător. Pooch tot țipa și fugea, dar masculii n-o slăbeau, iar curtea pe care i-o făceau devenise tot mai agresivă. În cele din urmă

Pooch s-a întors şi a alergat spre ei, s-a ghemuit jos pe pămînt şi, ţipînd, pînă la urmă masculii s-au împerecheat cu ea. După fiecare împerechere Pooch fugea, ţipînd. În prima zi, spaima şi nedumerirea ei au fost cît se poate de evidente. A doua zi, totuşi, s-a mai calmat, şi cu toate că încă mai continua să ţipe cînd se apropia de ea vreun mascul, nu mai părea atît de îngrozită.

Maturizarea lui Fifi a fost nu numai deosebită de cea a lui Pooch, dar şi de aceea a celorlalte femele tinere pe care le-am avut sub observaţie. De fapt, se prea poate ca Fifi să prezinte echivalentul nimfomaniei la cimpanzei. Cam cu şase luni înainte de a avea prima umflătură cu adevărat de femelă adultă, Fifi a dat dovadă de un interes aproape fanatic pentru comportamentul sexual al femelelor mai vîrstnice decît ea. Uneori se ţinea după Pooch sau Gigi, sau vreo altă femelă care se afla în perioada rutului, în aşa fel încît să fie aproape cînd acestea se împerecheau. Iar cînd soseau aceste clipe, Fifi fie că sărea în cîrca femelei, apropiindu-se cît mai mult de mascul, fie se repezea în spatele perechii şi-şi lipea posteriorul de cel al masculului.

Cînd, în cele din urmă, Fifi a ajuns la o umflătură completă, n-a dat dovadă de nici un fel de spaimă, aşa cum făcuse Pooch, ci răspundea imediat la cel mai mic semn de interes prezentat de masculi. Ba chiar, deseori le-o lua înainte, grăbindu-se spre ei şi ghemuindu-se înainte ca aceştia să se fi uitat măcar în direcţia ei. Cînd în cele din urmă s-au sfîrşit aceste zile, lui Fifi aproape că nu-i venea să creadă. În prima dimineaţă am văzut cum fuge spre Mike, se întoarce spre el, ghemuindu-se şi cerîndu-i să se împerecheze. Cîteva clipe a rămas nemişcată, pe urmă s-a uitat la el, peste umăr, ca şi cum s-ar fi mirat că Mike nu-i răspunde. S-a tras înapoi spre el cîţiva centimetri, fără să-l slăbească din ochi. În cele din urmă, Mike s-a

întins, a făcut cîteva gesturi de puricat pe spatele ei şi s-a îndepărtat. Încet, Fifi s-a ridicat, privind după el buimacă. Nu peste mult timp, în tabără şi-a făcut apariţia Evered. Fifi s-a repezit către el şi şi-a repetat solicitarea. S-a tot întors către el, iar acesta s-a tot tras în lături. Ultima oară cînd ea s-a dat înapoi, el s-a întors să privească în altă parte, iar Fifi l-a prins pe picior greşit. Evered aproape că s-a răsturnat pe spate, apoi s-a cules de pe jos şi s-a grăbit să mărească distanţa dintre el şi insistenta femelă tînără !

Fifi a continuat să se ghemuiască încă vreo cîteva zile, după care se pare că s-a resemnat cu ideea că nu mai era atrăgătoare. N-am putut să nu rîdem cînd, în următoarea ei perioadă de împerechere, am observat-o deseori înclinîndu-se într-o parte, cu o mînă ţinîndu-şi posteriorul, ca şi cum l-ar fi protejat, căci, de data *aceasta*, era hotărîtă să nu lase să-i dispară umflătura atît de misterios, pentru nimic în lume.

În anul următor, Fifi a continuat să prezinte o dorinţă nestăvilită pentru împerechere în perioada rutului. Obişnuia să dea tîrcoale prin tabără sau prin locurile din vale unde putea să-i observe pe cimpanzeii care soseau după banane. Dacă sosea cîte un mascul, se năpustea spre el şi-i cerea împerecherea. Cu toate că adulţii nu arătau acelaşi interes faţă de fiică precum arătaseră faţă de mamă, de obicei răspundeau avansurilor ei.

Ne interesa să descoperim dacă Fifi se opunea din răsputeri să se împerecheze cu propriii fraţi. L-a împiedicat pe micuţul Flint să i se caţere în spinare, cu toate că, în zilele de dinaintea maturizării ei, nu arătase nici o obiecţie. Mai mult, cu toate că Figan şi Faben au fost observaţi cînd se împerecheau cu sora lor, după multele ei proteste, relaţii intime între rude nu au prea fost observate.

A existat și o perioadă haotică cînd Flo și Fifi au intrat simultan în perioada rutului. Masculii au trecut atunci prin opt zile istovitoare, cimpanzeii deplasîndu-se în grupuri uriașe de cîte douăzeci de indivizi. De fiecare dată cînd se împerechea Flo, Fifi și Flint se repezeau să intervină, împingînd capul masculului, iar după aceea, Fifi solicita și ea împerecherea. Ori de cîte ori Fifi se împerechea, Flo și Flint alergau și ei să intervină, după care masculul de obicei se împerechea cu Flo. În plus, mai erau și vreo cîțiva pui, în afară de Flint, care se amestecau și ei, așa că, uneori, cuplul aproape că nu se mai vedea sub ciorchinele de cimpanzei. A fost singura dată cînd au fost observați cimpanzei adulți amestecîndu-se în timpul împerecherii.

Poate este semnificativ faptul că niciodată Figan sau Faben n-au fost observați împerechindu-se cu mama lor. Iar acest lucru s-a petrecut în ciuda faptului că și ei făceau parte din grupul care o înconjura pe Flo și că toți ceilalți masculi maturi s-au împerecheat cu Flo. Nici pe Evered nu l-am observat încercînd vreodată să se împerecheze cu mama lui, cînd Olly intrase în perioada rutului.

Dintre cele nouă femele a căror dezvoltare am putut-o urmări, nici una nu a născut înainte de doi ani de la prima împerechere. Același lucru este valabil și la indivizii în captivitate, dar nu știu exact care sînt procesele fiziologice care au loc. Bineînțeles că timpul care se scurge este în favoarea femelei cimpanzeu, căci la nouă ani ea nu este încă matură social și nici complet dezvoltată, și are destule lucruri cărora trebuia să le facă față, fără să mai adauge și povara responsabilității unui pui.

Capitolul XV

RELAŢIILE DINTRE ADULŢI

În societăţile umane, nu există un moment exact în timp la care erupţia acneii şi stîngăciile tînărului să facă loc siguranţei adultului, fie el femelă sau mascul. Schimbarea se petrece treptat într-o perioadă de mai multe luni ; într-o bună zi, spre surprinderea lor, părinţii copilului îşi dau brusc seama că el nu mai e copil. La fel se petrec lucrurile şi cu cimpanzeii.

Într-o zi fierbinte din vara lui 1966, pe cînd îi observam pe bătrîna Marina şi puii ei, mi-am dat brusc seama că Pepe devenise un mascul matur superb ; nu mai era adolescent.

Îi vedeam muşchii întinşi sub pielea netedă, în timp ce împingea cu ambele mîini un băţ gros la intrarea unui stup de albine sub pămînt, încercînd să lărgească deschiderea. În jurul lui erau două femele : mama sa, Marina, şi ruda lui, Miff, tînăra femelă. Toţi trei păreau că nu iau în seamă roiul de albine mînioase care bîzîiau în jurul lor, dar mezinul familiei, micuţul Merlin, fugise în vîrful unui copac, departe de ei, cînd începuseră să prade stupul de miere şi alte delicatese.

După cîteva clipe, Pepe lăsă băţul deoparte şi aşteptă ca Marina să-şi vîre laba şi să scoată o bucată din fagure. Pe urmă scoase şi el cîţiva faguri zdrobiţi. Miff nu îndrăznea să se înfrupte, dar privea atent cum se ghiftuiesc cei doi ; stătea cu capul la o depărtare doar de cîţiva centimetri de gura lui Pepe.

Peste un sfert de oră Pepe s-a îndepărtat de stupul gol. Marina a mai cotrobăit încă o dată în el, înainte de a-l urma, iar Miff, în cele din urmă, şi-a vîrît şi ea laba în deschizătură, lingîndu-şi degetele murdare de pămîntul uşor îndulcit. Pe urmă şi-a urmat şi ea fratele la umbra unui copac stufos. Merlin a sărit de pe creanga lui şi, făcînd un ocol mare printre copaci, a venit să se alăture restului familiei.

Pepe a început să se purice împreună cu Marina, Miff s-a căţărat într-un copac ca să mănînce frunze de viţă, iar Merlin se dădea huţa pe deasupra capului mamei şi fraţelui lui, atingînd cu o mînă capul lui Pepe. Brusc, şi-a dat drumul jos, aterizînd pe umerii fratelui, şi cu o expresie ghiduşă l-a tras de mînă pe Pepe. Alene, Pepe l-a gîdilat în timp ce continua s-o purice pe Marina cu cealaltă mînă. Încurajat, Merlin a devenit mai insistent, s-a ridicat în picioare şi a început să-l tragă pe Pepe de blana de pe umeri, să se tîrască spre el şi să se îmbrîncească între el şi mama lui.

Un martor întîmplător şi-ar fi închipuit fără îndoială că asistă la o scenă tipică de familie — o mamă cu cei doi pui şi tovarăşul ei. Numai pentru că îi urmăream de ani de zile, ştiam că, de fapt, Pepe era fiul Marinei. În comunităţile de cimpanzei, grupurile familiale includ numai mama şi cîţiva sau toţi puii ei ; tatăl, în afară de contribuţia necesară la conceperea puiului, nu mai are nici un alt rol în dezvoltarea lui. Într-adevăr, nici noi şi nici cimpanzeii nu ştim de fapt care mascul era responsabil pentru unul sau altul dintre pui.

Excluderea masculului de la răspunderile de familie este poate una dintre diferenţele majore dintre societatea cimpanzeilor şi cea umană. În majoritatea familiilor umane taţii sînt socotiţi nu numai dătători de viaţă ai

copiilor, ci și protectori ai acestora ; și, de obicei, ei sînt cei care procură hrana, locuința sau banii. E drept că în ziua de azi lucrurile se mai schimbă în anumite părți ale lumii unde femeile cer egalitate sau în cazul femeilor nemăritate care devin mame. Dar aceste lucruri se întîmplă într-o măsură foarte mică, dacă avem în vedere omenirea în totalitate.

Familiile umane variază enorm, desigur, în ceea ce privește structura. Cea mai mică unitate — soțul, soția și copiii — poate fi extinsă pînă la a include două sau două sute de soții și orice număr de rude de sînge sau prin alianță. Pînă acum nu știm dacă grupul familial al cimpanzeilor se extinde pînă la a include și nepoții ca parte integrantă a unității ; știm însă sigur că din această unitate nu fac parte „soția" sau puii unui vlăstar mascul, și nici „soțul" unei progenituri femele.

În ciuda acestei diferențe fundamentale dintre structura grupului de familie uman și cea a cimpanzeilor, comportamentul multor masculi umani nu diferă mult de masculii cimpanzei, așa cum ne-am aștepta. În lumea occidentală cel puțin, mulți tați, cu toate că pot fi material responsabili de bunăstarea familiei lor, își petrec destul timp departe de soțiile și copiii lor, deseori în compania altor bărbați. Grupurile constituite numai din persoane de sex masculin sînt foarte populare în multe culturi ; ele variază de la cluburi și petreceri numai între bărbați în lumea occidentală, pînă la grupurile de inițiere și de războinici din societățile primitive.

Pe scurt, un număr considerabil de masculi umani, cu toate că sînt uneori extrem de dornici să aibă o tovarășie feminină, sînt la fel de nerăbdători de multe ori să se des-

tindă în tovărășia altor bărbați. Masculii cimpanzei par să aibă aceleași sentimente. Fără îndoială că se îngrămădesc în jurul femelelor în perioada rutului. Dar deseori se deplasează și se hrănesc în grupuri formate numai din masculi și preferă să se purice între ei, în loc să purice femelele și puii.

Totuși n-am văzut niciodată ceva care să poată fi socotit drept homosexualitate în rîndurile cimpanzeilor. Fără îndoială că se calmează între ei, mîngîindu-se, și cu toate că mai avem încă de aflat multe cu privire la acest tip de comportament, el nu implică cu siguranță nimic pervers. Cimpanzeul se comportă astfel în momentele de stres, și el va mîngîia o femelă în același mod într-un context similar.

Ce am putea spune despre relațiile normale heterosexuale care iau naștere între oameni, și ce anume se poate observa la cimpanzei ? Diferența netă între cele două specii constă în faptul că bărbații și femeile sînt în stare să stabilească și să mențină relații de monogamie, atît fizice, cît și spirituale, de lungă durată, pe cîtă vreme la cimpanzei acest tip de legătură este necunoscut. Monogamia, totuși, este departe de a fi singura formă de legătură între bărbați și femei. De fapt, masculii umani, din toată lumea, au înclinație spre libertinaj. În unele culturi se acceptă acest lucru și bărbații au voie sau chiar se așteaptă din partea lor să aibă mai multe soții. De asemenea multe tinere dau dovadă de un comportament ușuratic dacă li se oferă ocazia. Se prea poate, de fapt, ca ceea ce noi considerăm a fi dragoste adevărată — adică o emoție care cuprinde și mintea și trupul celui iubit și care cu timpul să estompează transformîndu-se într-o armonie care îndepărtează alte necesități din partea unui alt partener, atît la bărbat, cît și

la femeie — să nu fie altceva decît una dintre cele mai rare relaţii umane heterosexuale.

Relaţiile sexuale dintre femelă şi masculul cimpanzeu sînt în cea mai mare parte asemănătoare cu cele care se pot observa printre mulţi tineri din Anglia sau America zilelor noastre. Cu alte cuvinte, cimpanzeii sînt extrem de nestatornici. Dar asta nu înseamnă că o femelă acceptă orice mascul care o curtează.

O femelă tînără, puţin mai mare decît Fifi, a manifestat obiecţii vădite avansurilor agresivului mascul Humphrey. Gigi avea invariabil o suită de masculi cînd era în perioada rutului ; prima oară cînd s-a aflat în această situaţie, am avut impresia că este la fel de apreciată ca şi Flo. Dar pe Humphrey pur şi simplu nu îl suporta. După ce toţi ceilalţi masculi se linişteau, Humphrey, cu blana vîlvoi, o fixa pe Gigi, scutura ramurile, îşi încovoia umerii, bătea pămîntul cu picioarele şi se apropia de ea prevăzător. Imediat Gigi ţipa şi pleca din calea lui. Uneori Humphrey o fugărea, dar cu toate că o dată a reuşit s-o trîntească jos din copacul în care îşi găsise refugiul hîţînînd sălbatic crengile, n-a reuşit niciodată să se impună cu forţa. Cu toate acestea, printr-o insistenţă plină de încăpăţînare o mai scotea uneori la capăt. Nu o slăbea deloc cu curtatul. Pînă la urmă insistenţa lui a fost răsplătită căci, vreo doi ani mai tîrziu, Gigi părea că aproape îl prefera pe Humphrey oricărui alt mascul.

Şi Fifi îl evita pe Humphrey cu toate că nu era atît de îngrozită de el ca Gigi, şi cînd acesta începea să-i facă avansuri, pur şi simplu se îndepărta calmă de lîngă el. Odată am urmărit-o pe Fifi dînd tîrcoale alene în jurul unui copac de vreo cincisprezece ori, urmată de Humphrey, cu părul vîlvoi. Ar fi putut s-o prindă foarte lesne ; în

schimb a lăsat-o baltă şi a început să facă o exhibiţie disperată de frustrare, aruncînd bolovani uriaşi, lovind cu picioarele, şi apoi luîndu-şi tălpăşiţa. În acelaşi mod evitau şi alte femele alţi masculi.

Uneori cîte un mascul cimpanzeu insista ca o anume femelă îndărătnică să-l însoţească în peregrinările lui, pînă cînd se plictisea de ea sau ea izbutea să scape. Modul acesta de exercitare a forţei masculine a făcut ca multe femele străine să fie aduse la cantină în perioada împerecherii lor. Odată Hugo şi cu mine l-am văzut pe J. B. zorind în josul pantei în timp ce în urma lui, uitîndu-se nervoasă în direcţia noastră, am recunoscut pe una din mamele vîrstnice cu puiul ei de trei ani. Pînă atunci nu mai fusese în tabără, aşa că noi, oamenii, ne-am ascuns într-un cort. Pe măsură ce cuplul se apropia, femela s-a oprit să privească. Deodată J. B., care-şi văzuse de drum, şi-a dat seama că ea nu l-a urmat. S-a ridicat în două labe, a înşfăcat o nuia şi a început să şfichiuiască cu ea într-o parte şi-n alta, pînă cînd, scîncind, femela s-a grăbit spre el şi s-a întins să-i atingă supusă şoldul. Puiul s-a căţărat într-un copac şi a rămas acolo pe toată perioada scenei.

J. B. a pornit iar, dar, după cîţiva paşi, nou-venita s-a oprit din nou, îngrozită de corturile noastre. Exact cînd J. B. s-a uitat înapoi, ea s-a întors şi a fugit ; iute, masculul cel zdravăn a pornit în urmărire, i-a sărit în spate şi a atacat-o lovind-o cu picioarele. Femela, ţipînd tare, a scăpat, dar a alergat puţin, s-a întors şi s-a grăbit înapoi la J. B., s-a ghemuit în chip de supunere pînă cînd el a întins laba şi a mîngîiat-o de cîteva ori pe cap. A pornit din nou şi de data asta ea l-a urmat, dar numai cîţiva metri. Totuşi cînd J. B. a agitat iar nuieluşa, frica de el a învins frica de necunoscutul spre care el o mîna, şi s-a grăbit să-l

ajungă din urmă. În cele din urmă ea l-a urmat pînă în luminiș. Spre surprinderea noastră (căci de obicei J.B. era foarte hrăpăreț la mîncare), a lăsat-o să ia o porție serioasă de banane.

Cea mai ciudată parte a povestirii constă în faptul că această femelă nu prezenta nici un semn specific perioadei rutului. Timp de trei zile, J.B. a obligat-o să-l însoțească în tabără și pe urmă și-a făcut apariția fără ea. Cînd, peste vreo douăsprezece zile, am văzut aceeași femelă intrată în perioada rutului, cu un cîrd de masculi după ea, J.B. nu i-a acordat nici un fel de atenție de parcă ar fi fost oricare alta. Lucrul acesta s-a întîmplat de multe ori cu toate că numai unii masculi obligă femelele cu semne de împerechere să-i urmeze.

Leakey și dl. Worzle, mai des decît alți masculi, au obligat constant diverse femele să-i însoțească zile de-a rîndul. Mult timp amîndoi o luau pe rînd pe nervoasa Olly — chiar atunci cînd nu era în perioada rutului. Nu i-am văzut niciodată împreună pe toți trei, cei doi masculi făceau cu schimbul.

Cînd Fifi s-a maturizat complet și cînd își pierduse din noutate pentru ceilalți masculi, Leakey a devenit însoțitorul ei constant. Uneori, se părea că lui Fifi îi face plăcere să-l aibă companion pe bătrînul mascul ; dacă dorea să se descotorosească de el, de obicei prindea ocazia cînd Leakey nu era atent, și o ștergea, dar dacă cumva acesta îi observa manevra, revenea iute lîngă el, pînă să devină mînios pe ea.

Una din zile nu o vom uita niciodată. La vremea aceea Leakey începuse să arate un interes deosebit pentru femele. Le obliga în mod constant să fie însoțit de cîte una din ele. Cu această ocazie tocmai își pierduse victima obiș-

nuită, iar cînd Fifi a sosit la fața locului, Leakey stătea jos și se înfrupta din banane. Fifi era în perioada rutului, așa că Leakey a uitat repede de banane. După aceea, au început să se purice stînd pe pămînt. Brusc, Olly și-a făcut și ea apariția. Leakey s-a zbîrlit tot și a început să scuture crengi spre ea. Olly s-a apropiat și Leakey a început s-o purice. Fifi, cu un aer inocent, s-a îndepărtat ușor, dar Leakey a observat și Fifi a trebuit să se întoarcă țipînd gîfîit a supunere. Pe urmă Leakey a încercat să le oblige pe ambele femele să-l urmeze, dar nici una nu era dispusă să-l însoțească. Atunci masculul a început să zgîlțîie ramurile spre fiecare pe rînd.

Povestea a continuat pînă cînd se pare că încordarea a pus prea tare stăpînire pe Leakey și, cu toate că Fifi, ascultătoare, s-a apropiat de el, a atacat-o rostogolind-o pe pămînt. Bineînțeles că Olly a profitat de ocazie și a zbughit-o imediat. Cînd atacul a luat sfîrșit, Leakey a rămas în picioare, cu blana zbîrlită, și gîfîind de oboseală, iar Fifi a rămas chircită la pămînt țipînd întruna.

Cînd Leakey a observat că Olly dispăruse, a alergat iute pînă în capul pantei, s-a uitat în toate părțile, a alergat iar spre capătul celălalt al luminișului, cercetînd și de acolo împrejurimile. Și astfel, bineînțeles, Fifi a scăpat și ea. Pînă să se liniștească și să i se netezească iar blana, lui Leakey i-au trebuit vreo zece minute ; apoi s-a așezat să mănînce banane.

Relația pe care Rodolf cel uriaș a stabilit-o cu Flo, și pe care am descris-o anterior, era, fără îndoială, diferită. Rodolf nu se manifesta niciodată agresiv față de Flo așa cum făceau Leakey sau ceilalți masculi cu femelele. Rodolf o însoțea pe Flo pretutindeni, iar ea își căuta refugiul și

alinarea cînd era rănită sau necăjită de cele mai multe ori lîngă el. De asemenea, Rodolf a rămas alături de Flo și familia ei încă două săptămîni după ce a trecut perioada rutului.

Fără îndoială că nu are rost să facem speculații cu privire la tipul de relații heterosexuale care ar putea apărea în cazul în care fiziologia cimpanzeului ar fi diferită : dacă, de exemplu, Flo ar fi fost în stare să-i ofere satisfacție sexuală constantă lui Rodolf, în cazul în care ciclul de reproducere al cimpanzeilor ar fi fost similar cu al omului. Este cert faptul că femela cimpanzeu a evoluat astfel încît este receptivă sexual doar zece zile pe lună, cu condiția să nu fie nici însărcinată, nici în perioada de alăptare, ceea ce înseamnă că, la femelele mai vîrstnice, perioada de inactivitate sexuală se poate prelungi pînă la cinci ani. Și, pe lîngă această limitare a perioadelor de împerechere, mai sînt înzestrate și cu acele umflături cu aspect urît.

Oare de ce a trebuit ca femela cimpanzeu să fie atît de năpăstuită ? Uneori, răspunsul pare foarte simplu. Într-o zi stăteam alături de Goliath și David Barbă Colilie care se priveau pașnic. Deodată, Goliath a privit atent spre vale iar, cîteva secunde mai tîrziu, David și-a îndreptat și el privirile într-acolo. Chiar și eu, cu ochiul liber, am deslușit ceva ce semăna cu o floare trandafirie lucind în frunzișul des al copacului. Cei doi masculi n-au mai stat nici o clipă pe gînduri și au pornit fuga prin ierburi. Știam că nu puteam ține pasul cu ei, așa că am rămas pe loc ; imediat i-am văzut pe amîndoi urcîndu-se în copac, sărind printre ramuri și împerechindu-se cu o femelă.

În asemenea cazuri, umflătura acționează în mod evident ca un semnal ; iar acest lucru poate juca un rol foarte

important într-o comunitate în care membrii se despart atît de uşor şi în care femelele se deplasează deseori singure. Şi aceasta cu atît mai mult cu cît ştim că nu toate femelele cimpanzeu sînt atît de precoce ca Fifi. Uneori Olly părea chiar că încearcă să se ascundă de masculi în timpul perioadei roz. Dar această teorie nu se confirmă întru totul. Dacă la femela cimpanzeu s-a dezvoltat un asemenea semn clar pentru semnalizarea de la depărtare a eventualilor peţitori, de ce prezintă aceste caracteristici şi femelele babuin ? În perioada de împerechere, femelele babuin au nişte umflături tot atît de evidente, deşi majoritatea babuinilor trăiesc în grupuri compacte, iar femelele ies rareori din raza vizuală a masculilor.

Există şi alte argumente care pot fi invocate, dar, cum nici unul dintre ele nu poate fi explicat şi la cimpanzei şi la babuini, precum şi la celelalte specii de maimuţe care prezintă asemenea umflături, nu are rost să le aducem acum în discuţie. Ca să încurcăm şi mai mult iţele, să amintim că urangutanii, care trăiesc în grupuri şi mai împrăştiate, şi în păduri şi mai dese decît cimpanzeii, nu prezintă acest fenomen. Pentru moment sau, cine ştie, poate pentru totdeauna, motivaţia lui va rămîne un mister.

Femelele cimpanzeu tinere (chiar şi cele cu pui mici) au ciclul mult mai regulat decît cele vîrstnice. În cazul lui Flo şi al lui Olly, de exemplu, umflăturile nu au apărut din nou decît la cinci ani după naşterea lui Flint şi, respectiv, a Glikăi, şi nu le-au avut nici în timpul primelor luni de sarcină. În schimb, Melissa şi alte femele tinere nu numai că au avut ciclu în timpul primelor patru sau chiar mai multe luni din cele opt de sarcină, dar au prezentat din nou umflăturile specifice cînd puii lor erau doar

de un an. Şi tot la femelele tinere am remarcat semne de preferinţe stabile pentru anumiţi masculi, şi invers.

Figan i-a rămas credincios lui Pooch mai mult de o jumătate de an ; asta nu înseamnă că a ignorat complet alte femele în perioada rutului, dar, ori de cîte ori Pooch prezenta semnele de împerechere, timp de aproape şase luni, cei doi erau nedespărţiţi. Din cîte ne-am putut da seama, în acele perioade se deplasau numai împreună, izolîndu-se de ceilalţi, şi, bineînţeles, că nu ne vizitau tabăra unde, fără îndoială, Pooch ar fi întîlnit şi alţi masculi.

Odată i-am văzut plecînd împreună în cea de-a treia zi a umflăturii lui Pooch. I-am urmat şi, cam la un sfert de milă depărtare de tabără, i-am văzut urcîndu-se într-un copac unde s-au puricat timp de aproape o oră. Apoi, au mai colindat un timp, au mîncat şi, cînd s-a lăsat amurgul, s-au urcat într-un copac în care şi-au înjghebat culcuşurile destul de aproape unul de celălalt. În tot acest timp nu i-am văzut deloc împerechindu-se. A doua zi dimineaţa, cînd am ajuns la copacul în care dormiseră, i-am văzut împerechindu-se o singură dată, după care au plecat paşnic împreună să se hrănească.

Peste şase zile, Pooch a sosit singură la tabără, aproape fără nici un semn caracteristic perioadei de rut. Cam la o jumătate de oră a sosit şi Figan, venind din aceeaşi direcţie. Am remarcat că niciodată nu reveneau împreună dintr-o astfel de „lună de miere", ca şi cum n-ar fi vrut să fie descoperiţi. În realitate, motivul reîntoarcerii lor separate era faptul că porneau spre tabără doar în momentul în care Pooch nu mai prezenta nici un interes pentru Figan şi, pe drum, distanţa dintre ei creştea treptat.

Nu vom şti niciodată cum ar fi evoluat această relaţie, pentru că, din nefericire, Pooch a murit cînd avea vreo

zece ani. De atunci Figan o însoțește deseori în același mod pe Melissa. Cutreieră împreună prin pădure, însoțiți de Goblin, se pun reciproc sau stau alături unul de celălalt, dar rareori i-am văzut împerechindu-se. Este interesant de remarcat faptul că și Faben manifestă aceași preferință pentru Melissa și, în ultima vreme, Melissa și Goblin își petrec cea mai mare parte a timpului cînd cu un frate, cînd cu celălalt.

Cu toate acestea, deși asemenea relații se pot asemăna în mod vag cu idilele omenești, nu cred că cimpanzeii încearcă unul față de altul emoții comparabile cu gingășia, îngăduința, euforia spirituală și sentimentul de protecție care caracterizează iubirea omenească în sensul ei cel mai profund și mai adevărat. De obicei, cimpanzeii dovedesc o lipsă totală de considerație față de sentimentele partenerului, ceea ce, într-un fel, poate reprezenta cea mai mare diferență dintre ei și oameni.

Cînd am început studiul asupra cimpanzeilor mi-am pus deseori întrebarea dacă masculul și femela se odihnesc vreodată în același culcuș. Într-o seară am observat o femelă tînără care aranja grijulie crenguțele înfrunzite din jurul culcușului. Pe urmă. s-a întins pentru somn. Aveam doar atîta lumină cît s-o văd cum stă acolo, cam la cincizeci de metri depărtare. Peste cîteva clipe, totuși, s-a ridicat și, spre surprinderea mea, și-a părăsit culcușul și s-a urcat mai sus în copac, apărînd brusc la marginea culcușului Domnului McGregor. Bătrînul mascul s-a sculat în capul oaselor și a început s-o purice. Peste cinci minute însă s-a întors cu spatele și s-a culcat la loc, iar ea s-a înapoiat la locul ei. Cînd în cele din urmă s-a aranjat în el, se făcuse beznă, dar nu peste mult timp urma să răsară luna.

Am coborît grăbită spre tabără, hotărîtă fiind să mă întorc mai tîrziu şi să-mi petrec noaptea alături de cimpanzei. Am luat cina, mi-am notat observaţiile din ziua aceea şi, pe la ora unsprezece, am pornit iar. Munţii şi văile erau cufundate într-o linişte desăvîrşită sub luna plină şi, în răcoarea nopţii, am simţit, ca de obicei, că aş putea să alerg pe povîrnişurile abrupte. Cînd am ajuns la Creastă m-am hotărît să beau nişte cafea înainte de a-mi începe veghea, aşa că am adunat cîteva vreascuri, am aprins un foc mic şi mi-am pus ceainicul. Pe urmă am luat cana de cafea cu mine pe bolovanul de unde puteam zări întreaga vale. Dedesubt luna se reflecta în miliardele de frunze care alcătuiau baldachinul stufos al pădurii, licărind viu pe frunzele verzi, netede şi lucioase ale palmierilor. Undeva, jos, un babuin a lătrat de două ori şi pe urmă a tăcut. În spatele meu, bezna pădurii era de nepătruns ; nu era greu să-ţi închipui un leopard care se strecura printre copaci sau o turmă de bivoli rumegînd în ierburile umede.

Mi-am băut cafeaua încet, copleşită de frumuseţea care mă înconjura. Luna era atît de strălucitoare, că alături de ea nu se vedeau licărind decît cîteva stele, în timp ce perdeaua întunecată a cerului atîrna în jurul crestelor şi se revărsa în valea de dedesubt. Era o noapte desăvîrşită pentru iubire — iubire omenească ; cînd am coborît la locul unde zărisem mai devreme cimpanzeii, am văzut prin binoclu că cei doi nu-şi părăsiseră culcuşurile. Dl. McGregor stătea întins cu faţa în sus. Femela dormea într-o parte, întoarsă cu spatele la mine.

Pe la ora patru, luna s-a ascuns în spatele munţilor Congoului, de partea cealaltă a lacului şi dintr-o dată şi geana de lumină pe care o lăsa pe cer a dispărut complet.

Atunci noaptea a căpătat o altă înfățișare — neagră-pucioasă și sinistră, cu troznete de crenguțe și foșnete la tot pasul. Cam peste o oră, ceata de babuini din valea de dedesubt a început să latre puternic și peste cîteva clipe cimpanzeii li s-au alăturat cu lătrăturile lor înfricoșătoare și țipetele gîfîite. Bănuiesc ca prin vale dădea tîrcoale vreun leopard ; mi-am tras pătura mai mult peste mine. Noaptea nu mi se mai părea atît de romantică și nu mi-ar fi părut rău ca Hugo să fi fost alături.

Brusc, cenușiul zorilor a început să se filtreze pe cer și lumea ceasurilor de zi s-a deșteptat la viață. Din copacul cimpanzeilor nu se auzea nici o mișcare, dar pe măsură ce se lumina am văzut că nici unul din cei doi nu-și părăsise culcușul. Pe la ora șase și un sfert bătrînul mascul s-a întors, s-a ridicat și, părăsindu-și culcușul grăbit, s-a îndreptat spre cel al femelei. Trezită dintr-un somn profund, aceasta a scos un țipăt și a sărit din culcuș. Dl. McGregor s-a repezit după ea, printre ramurile mișcătoare, și apoi jos pe pămînt. Treptat sunetele s-au îndepărtat pe măsură ce femela alerga prin pădure, urmărită de înfocatul cavaler. Noaptea nu se terminase prea romantic poate, dar era clar că în mintea bătrînului McGregor stăruise imaginea femelei.

Peste cîțiva ani, cînd Figan și Melissa fuseseră plecați împreună, chiar înainte de a se lăsa întunericul, Figan, care stătea pe o cracă mestecînd un smoc de frunze, s-a dus la culcușul Melissei. Frunzișul era prea des ca să pot observa bine, dar n-am mai auzit alte sunete, care însoțesc de obicei aranjarea locului de dormit — troznete de ramuri și crenguțe și foșnete de frunze. Dimineața, după ce au plecat cimpanzeii, ne-am uitat din toate unghiurile posi-

bile ca să ne dăm seama cîte culcuşuri erau în copac. Hăţişul de frunze şi ramuri de palmier era foarte des şi se prea poate să nu fi văzut noi bine, dar n-am observat decît un singur culcuş şi toţi nu l-am văzut decît pe acelaşi — locul unde se cuibărise Melissa cu o seară înainte. Oare Figan şi Melissa au dormit ghemuiţi, unul lîngă celălalt, avîndu-l şi pe Goblin care să le ţină companie ?

Capitolul XVI

BABUINII ŞI JAFUL

Figan stătea la umbră şi se purica, în timp ce alţi vreo zece cimpanzei se puricau sau se odihneau în grupuri mici, răspîndite prin tot luminişul. Un babuin mascul adult se afla şi el în tabără ; spărgea sîmburii de nucă de cocos cu dinţii lui puternici. Un alt babuin pui se hrănea cu fructe coapte de la unul din palmierii din apropiere.

Cînd Figan s-a ridicat şi s-a îndreptat spre copacul acesta, ceva din mersul lui, o oarecare încordare în ţinută, l-au făcut pe Mike să-l privească atent. Figan a aruncat o privire scurtă către puiul de babuin, pe urmă a început să se caţere pe trunchi. Pe măsură ce înainta, babuinul, privind în jos, a început să scoată ţipete ascuţite şi să-şi arate dinţii într-un rînjet speriat. Pe urmă a sărit în vîrful altui palmier. Figan s-a oprit o clipă cînd a ajuns la capătul urcuşului şi apoi, foarte încet, s-a deplasat spre babuin. Ţipînd mai tare, puiul a sărit înapoi în primul palmier. Figan s-a luat după el. Încă de două ori, cu mişcări încete, Figan şi-a urmărit prada dintr-un copac în altul. Pe urmă, dintr-o dată, s-a repezit spre babuin, care, îngrozit a făcut un salt uriaş într-un alt copac, la vreo şase metri dedesubt.

Între timp cimpanzeii de jos dădeau semne de interes şi urmăreau vînătoarea, mulţi dintre ei cu blana zbîrlită. În clipa în care babuinul a sărit şi Mike s-a repezit în

copac după el, babuinul adult s-a năpustit și el scoțînd sunete puternice și răcnind. Prada, țipînd cît o țineau puterile, a mai făcut un salt pe pămînt. Mike a sărit și el jos, babuinul mascul după Mike, iar în învălmășeala care a urmat, cu toți ceilalți cimpanzei vîrîndu-se care cum apuca în urmărire, victima a scăpat.

Cu patru ani înainte, pe cînd Figan era adolescent, Hugo și cu mine îl mai observasem furișîndu-se către un pui de babuin, dintr-un smochin uriaș. După cîte văzusem, Rodolf, care inițiase de fapt vînătoarea, se dusese la copac și rămăsese în picioare, cu blana ușor zbîrlită, și n-am observat că s-ar fi uitat cît de cît spre babuin. Cu toate acestea, ca și cum s-ar fi dat semnalul, cimpanzeii care pînă atunci se odihneau și se puricau pașnic pe pămînt s-au ridicat și s-au postat pe lîngă copacii care ar fi putut fi folosiți drept căi de scăpare pentru victimă. Iar Figan, cel mai tînăr din grup, se furișase către babuin.

Și atunci reușise victima să scape ; ca răspuns la chemările lui, toată ceata de babuini năvălise de la vreo sută de metri depărtare ; s-a iscat o încăierare groaznică între babuini și cimpanzei. În ciuda faptului că săriseră unii la alții și strigaseră din toate puterile, totuși, din cîte am văzut noi, nici unul dintre ei nu s-a ales cu vreo rană, iar în zarva generală, puiul de babuin reușise s-o șteargă.

În cei zece ani care s-au scurs de cînd am început să lucrez la Gombe Stream, am înregistrat cazuri în care cimpanzeii s-au hrănit cu pui de antilopă de pădure, porci argintii și babuini, precum și cu maimuțe roșii *colobus*, fie pui, fie adulți, maimuțe cu coada roșie și maimuțe albastre. Există de asemenea două cazuri autentice petrecute în regiune, cînd cimpanzeii au luat prunci de la africanii

localnici probabil în chip de pradă, căci unul dintre ei, cînd a fost recuperat de la un cimpanzeu mascul adult, avea membrele devorate parțial. Din fericire aceste incidente s-au produs înainte de a pune eu piciorul la Gombe Stream — cu alte cuvinte, înainte de a fi „îmblînzit" eu cimpanzeii.

Multă lume se îngrozește cînd aude că un cimpanzeu se poate hrăni cu copii, dar de fapt, în ceea ce îl privește pe cimpanzeu, oamenii nu sînt altceva decît un alt soi de primate, un fel de babuini. Fără îndoială că ne-ar apuca groaza dacă ne-am gîndi că, în multe locuri pe unde viețuiesc cimpanzeii, și ei sînt considerați de către oameni o delicatesă.

Pînă nu de mult, cu toate că am văzut cimpanzeii hrănindu-se cu carne destul de des, nu prea am avut ocazia să le urmărim tehnicile de vînătoare. În ultimii doi ani totuși, de cînd la Gombe lucrează mai multe persoane, iar cimpanzeii au ajuns să fie extrem de îngăduitori cu oamenii, am reușit să aflăm multe despre felul în care vînează. Uneori se pare că prada este capturată absolut din întîmplare : cimpanzeul, în pelerinajul său, dă peste un purcel argintiu, îl înșfacă și victima e a lui. În alte ocazii, vînătoarea pare să fie totuși o activitate plănuită, gîndită și deseori diverși indivizi din grupul de cimpanzei fac dovada unei cooperări remarcabile, ca, de exemplu, cînd cimpanzeii se postează la baza copacilor care pot constitui căi de scăpare pentru victima încolțită.

Eu personal am fost martoră doar de două ori la uciderea unei prăzi ; o dată, în acea zi atît de îndepărtată, cînd, împreună cu Hugo, am urmărit cum sfîșiau în bucăți o maimuță roșie *colobus*, și altă dată, patru ani mai tîr-

ziu, cînd un pui de babuin a fost prins la marginea taberei. A doua experienţă a fost mai spectaculoasă.

S-a petrecut într-o dimineaţă cînd Rodolf, Dl. McGregor, Humphrey şi un mascul adolescent şedeau jos ghiftuiţi de banane, iar o ceată de babuini traversa tabăra. Deodată, Rodolf s-a ridicat şi s-a dus iute în spatele unei clădiri, iar ceilalţi trei cimpanzei l-au urmat. Toţi mergeau tăcuţi şi cu un scop anume, păşind pe furiş aproape la fel ca Figan cînd se apropiase de palmierul unde se adăpostea presupusa victimă.

I-am urmărit, dar chiar şi aşa am ajuns prea tîrziu ca să asist într-adevăr la captură. Cînd am dat colţul clădirii am auzit ţipătul brusc al unui babuin şi pe urmă, după cîteva secunde, răcnetele babuinilor masculi şi ţipetele lătrate ale cimpanzeilor. Ultimii cîţiva metri i-am parcurs alergînd şi, prin nişte tufişuri dese, l-am văzut pe Rodolf stînd în poziţie verticală în timp ce clătina trupul unui pui de babuin deasupra capului, ţinîndu-l de un picior şi izbindu-i capul de nişte bolovani. Nu ştiu dacă moartea a survenit atunci, dar cu siguranţă victima murise căci Rodolf a pornit să urce iute panta ţinînd-o într-o mînă.

Ceilalţi cimpanzei l-au urmat îndeaproape ţipînd întruna, iar cîţiva babuini masculi au continuat să-l sîcîie pe Rodolf, răcnind spre el şi făcînd scandal. Toată povestea a durat cîteva minute ; după aceea, spre surprinderea mea, babuinii au renunţat. Cei patru cimpanzei şi-au făcut brusc apariţia, s-au cocoţat pe ramurile mai înalte ale unui copac zdravăn, iar Rodolf s-a aşezat şi a început să se hrănească, sfîşiind mai întîi carnea fragedă de pe pîntecele prăzii.

Alţi cimpanzei, din vale, atraşi de ţipetele puternice şi de chemările specifice vînătoarei şi uciderii, şi-au făcut repede apariţia la copac ; un grup de masculi superiori ierarhic s-au adunat în jurul lui Rodolf, cerşind o bucată din pradă. Am observat deseori cimpanzeii cerşind carne şi de obicei masculul care are o porţie suficient de mare dă voie, cel puţin la o parte din grup, s-o împartă cu el. Cu toate acestea, Rodolf şi-a apărat cu străşnicie prada în ziua aceea. Cînd Mike a întins mîna cu palma deschisă în gest de cerşit, Rodolf i-a dat-o la o parte. Cînd Goliath l-a atins pe gură cerşindu-i carnea amestecată cu frunze pe care le mesteca Rodolf, acesta s-a întors cu spatele. Cînd J.B. a apucat uşor o parte din pradă, Rodolf a scos nişte lătrături slabe de ameninţare, şi-a ridicat mîna şi a tras bucata spre el. Iar cînd bătrînul McGregor s-a întins şi el, apucînd o bucată de intestin care se bălăngănea în aer, numai şansa a făcut ca tot ghemul de intestine să-i cadă în mîinile nerăbdătoare, pe capul chel şi pe umeri. Rodolf a privit în jos şi a tras de el ; intestinul s-a rupt, iar McGregor s-a grăbit să se înfrupte într-un loc mai îndepărtat unde imediat a fost înconjurat de un grup de femele şi pui care-i cerşeau cîte o bucăţică.

Aproape întotdeauna cimpanzeii mestecă foarte încet carnea, de obicei combinînd fiecare înghiţitură cu un smoc de frunze, ca şi cum ar savura gustul cît mai mult posibil. În ziua aceea Rodolf s-a înfruptat de unul singur din pradă timp de nouă ore, cu toate că, din cînd în cînd, mai scuipa cîte o îmbucătură în cîte o mînă întinsă, sau vreun mascul reuşea să înşface cîte o bucată şi s-o şteargă. Uneori, mai cădeau şi bucăţele pe care puii, cocoţaţi prin împrejurimi, se repezeau ca săgeţile să le apuce de prin ierburile de

dedesubt. I-am văzut de multe ori lingînd locurile, ramurile sau copacul pe care prada le atinsese şi unde picurase sîngele.

La vremea aceea Mike se afla în cel de-al treilea an de dominare, iar Rodolf nu mai era masculul atît de înalt în ierarhie cum fusese cînd l-am cunoscut noi. Atunci, cum era posibil să îndrăznească să dea mîna lui Mike la o parte, el care, în mod normal, era apucat de o frenezie a supunerii cînd Mike se apropia ? Cum îndrăznea să-i ameninţe pe Goliath şi J.B. care în mod normal îi erau superiori ? Şi chiar, mai ciudat, de ce nu înşfăcaseră aceşti masculi superiori lui cel puţin o parte din pradă ? Mai văzusem asemenea inconsecvenţă aparentă şi înainte, în timpul hrănitului cu carne, şi mi-am pus deseori întrebarea dacă nu cumva cimpanzeii dădeau dovadă de un fel de simţ primitiv al valorilor morale. Rodolf ucisese babuinul, prin urmare carnea îi aparţinea lui. Dar după ce am stat şi am gîndit mai mult asupra acestui comportament, am ajuns să bănuiesc că probabil era altceva la mijloc.

Mike îl ataca pe Rodolf fără să ezite, dacă prada era un ciorchine de banane, dar din moment ce Rodolf culesese fructele singur din cutie erau proprietatea lui la fel de legitimă ca şi carnea. Atunci, mi-am pus întrebarea, dacă principiul nu era asemănător cu cel care face ca un animal să devină mai agresiv, mai dornic să se lupte cu un străin, atunci cînd se află pe teritoriul său, decît cînd a depăşit limitele lui. Carnea este un aliment foarte apreciat şi preţuit. Un mascul adult care posedă un asemenea trofeu poate deveni mai dornic să se bată pentru el, prin urmare nu-i mai este atît de teamă de superiori, ca în cazul în care ar avea un mănunchi de fructe obişnuite, cum sînt

bananele. Şi, ca să-mi argumentez teoria, am să subliniez că în primele zile de constituire a cantinei, cînd şi bananele erau un fel de noutate, cimpanzeii nu se băteau pentru ele decît *foarte rar*.

Cum se explică lipsa de agresiune a masculilor mai dominatori ? E posibil ca, neîntîlnind acele semne de teamă care în mod normal marchează înfruntările cu subordonaţii, ci receptînd nişte semnale precise de agresiune, să ezite cînd e vorba să-şi demonstreze prerogativele fireşti ?

Aceasta poate fi şi explicaţia de ce masculii adulţi nu se luptă între ei pentru privilegiul împerecherii cu o femelă atrăgătoare, ci aşteaptă răbdători să le vină rîndul. S-ar putea ca riposta să fie foarte puternică. Cine ştie dacă simţul uman al valorilor morale nu-şi are originea în asemenea tipare elementare de comportament ?

Oricum ar fi, noi l-am văzut de multe ori pe Rodolf şi pe alţii păzindu-şi prada de cimpanzeii care în mod normal le sînt superiori social. În asemenea ocazii, masculii mai puternici, fiind frustraţi la culme, deseori îşi descarcă mînia pe cei mai slabi. Astfel, în prima parte a evenimentului hrănitului cu carne, înainte ca masculii mari să-şi fi luat cîte o porţie, femelele şi puii, precum şi masculii inferiori sînt nu o dată fugăriţi cu sălbăticie printre ramuri, mai cu seamă dacă se aventurează prea aproape de pradă.

În acest context, pe la început, cimpanzeii masculi deveneau extrem de agresivi faţă de mine. Într-o zi, cînd Rodolf se afla în posesia unei prăzi şi nu dădea la nimeni nici o bucăţică, J.B. a plecat în grabă la tabără să înşface cîteva banane. Era un drum cam de două sute de metri, şi, la întoarcere, probabil că i-a dat prin minte că în vremea cît a lipsit eu am reuşit să mă înfrupt dintr-o bucă-

ţică. Cînd s-a năpustit în desişul încîlcit spre cei care mîncau carne, brusc a dat cu ochii de mine. Încet, părul a început să i se zburlească şi, cu un lătrat puternic, s-a repezit în direcţia mea. Nici n-aş fi putut să încerc să-i fug din cale, căci tulpinele de liane erau mult prea încîlcite, şi în clipa în care s-a oprit cam la jumătate de metru de unde mă aflam, şi mi-a dat una zdravănă, cred că am închis ochii. După aceea n-a făcut decît să-mi ridice de pe jos pull-overul, apoi sacul de mîncare, să le adulmece cu nişte mişcări bruşte, înnebunite. Pe urmă, le-a pus jos, s-a întors şi s-a grăbit să-şi încerce încă o dată norocul la prada adevărată.

Altădată lucrurile au luat o întorsătură mai gravă; Hugo şi cu mine urmăream dintr-un copac un grup mare de cimpanzei. Mike avea un babuin mort şi, în timp ce îl împărţea cu J.B. şi cu încă cîţiva, vreo cinci dintre masculii adulţi nu reuşeau să prindă mai nimic. Aceştia au început să facă demonstraţii prin copac, fugărind orice subordonat care s-ar fi aflat în calea lor. Individul care nouă ni s-a părut a fi cel mai frustrat era David Barbă Colilie.

Deodată, Mike a sărit din copac şi s-a aşezat să mănînce jos, în vegetaţia deasă de pe pămînt. Ceilalţi bineînţeles l-au urmat; Hugo şi cu mine, apropiindu-ne şi noi să vedem mai bine, am făcut greşeala că ne-am deplasat prea liniştit. Cînd am apărut, brusc, în raza lor vizuală, una dintre femele, sosită relativ de curînd în grup, s-a speriat şi a fugit. Asta i-a speriat şi pe ceilalţi şi s-au năpustit care încotro. Pe urmă, dîndu-şi seama că a fost o alarmă falsă, şi după ce ne-am fixat vreo cîteva minute, cei cinci masculi frustraţi s-au repezit spre noi, alergînd

în două picioare, agitîndu-şi braţele şi scoţînd nişte lătrături de ameninţare puternice şi înfricoşătoare. Chiar înainte de a ajunge la noi, s-au oprit ; toţi, în afară de David.

David Barbă Colilie, după cum am spus mai înainte, poate deveni un cimpanzeu extrem de agresiv dacă este stîrnit, iar, de data asta, era, fără îndoială. În aceeaşi clipă, Hugo şi cu mine am luat-o la goană. Cînd ne-am uitat în urmă, David nu se oprise. Deodată, Hugo, care mă proteja, alergînd în urma mea şi luptîndu-se şi cu aparatura fotografică, s-a încurcat în nişte spini nenorociţi. Cînd se zbătea să iasă, David cel înfuriat se afla doar la cîţiva metri de el. Apoi, în ultima clipă, s-a oprit, şi cu un ultim „uaa" a ridicat braţul, s-a întors şi s-a grăbit să se înapoieze la ceilalţi.

Şi azi continui să cred că atunci am scăpat ca prin urechile acului şi că a fost cea mai serioasă problemă cu un cimpanzeu. David, în ciuda firii sale de obicei blîndă, era, într-un fel, cel mai periculos pentru noi, din cauza lipsei totale de teamă faţă de oameni. Mulţi s-au arătat surprinşi de faptul că Hugo şi cu mine am fugit, dar n-ar trebui să fie de loc miraţi. La urma urmelor, cel mai convingător gest de supunere pe care un cimpanzeu subordonat îl poate face este să dispară din calea agresorului, cu alte cuvinte să fugă. Inferiorul social care arată un comportament supus faţă de un superior înfuriat, ghemuindu-se, arătînd sau întinzînd mîna către el, e foarte posibil să fie atacat, pe cîtă vreme cei mai mulţi masculi adulţi nu continuă cu agresivitatea dacă victima fuge.

Astăzi, se pare că cimpanzeii nu numai că dau dovadă de o mult mai mare îngăduinţă la apropierea oamenilor, dar parcă îşi dau seama că atunci cînd ei au carne, observa-

torii lor umani nu doresc să împartă cu ei prada. Comportamentul agresiv, în timpul hrănitului cu carne, față de cercetătorii de la Gombe Stream devine extrem de rar.

La fel de interesant precum comportamentul în timpul vînătorii, pentru că cimpanzeii dovedesc o formă rudimentară de cooperare care este tipică grupurilor umane de vînători, este și consumul de carne, deoarece, în mod normal, posesorul prăzii e gata să-și împartă hrana cu ceilalți — o caracteristică nemaiintîlnită la alte primate non-umane aflate în sălbăticie. Am văzut deseori cimpanzei rupînd bucăți de carne și întinzîndu-le altora care cerșeau. Una din aceste întîmplări este deosebit de interesantă.

Ne-a atras în locul acela strigătul brusc al cimpanzeilor și babuinilor, și am dat peste Goliath cu cadavrul unui pui de babuin. Bătrînul domn Worzle era și el în copac, cerșind o bucată și scîncind ca un copil. La fiecare cîteva minute, Goliath se ridica și sărea de lîngă el, dar Worzle nu-l slăbea, plîngînd mereu ; cînd Goliath s-a oprit, s-a întins din nou să cerșească. Brusc, cînd Goliath i-a dat mîna deoparte poate pentru a zecea oară, pe Worzle l-au apucat pandaliile în asemenea hal încît s-a aruncat înapoi pe o altă cracă, țipînd și lovind cu furie ierburile dimprejur. Pe urmă spre uluirea noastră, Goliath, rupînd cu forță prada în două, i-a întins domnului Worzle toată partea din spate a victimei. Parcă n-ar mai fi suportat să audă țipetele și zarva cînd el avea poftă să-și savureze trofeul. Iar Goliath a împărțit ce i-a mai rămas și cu Flo, cînd a sosit și ea.

Mike, în momentul în care a obținut supremația, a devenit extrem de îngăduitor și blînd cu subordonații. Dacă avea vreun animal mort, de obicei îi lăsa pe ceilalți masculi să ia cel puțin cîteva bucăți. Odată, pe cînd Mike mai

avea doar niște resturi de la un babuin, l-am văzut cum mesteca la un capăt, în timp ce la capătul celălalt se afla Rodolf, bineînțeles mestecînd și el. Pe urmă, masculul dominator a început să tragă de jumătatea lui. Am avut impresia nu că încerca să-i înhațe partea lui Rodolf, ci că pur și simplu dorea să rupă bucata în două. Nicicînd nu m-a impresionat forța lui Rodolf mai mult decît în aceea ocazie, căci, oricît de tare trăgea Mike, care se ridicase și zmucea în sus, Rodolf, ținînd de capătul lui, pur și simplu nu se clintea din poziția inițială. Semăna cu o stîncă solidă în jurul căreia Mike sălta și se zbătea. Deodată Rodolf s-a aplecat înainte și, în timp ce Mike a continuat să tragă, a fierăstruit cu dinții prada pînă s-a rupt în două, iar Mike a rămas cu capul ei.

Se pare că creierul constituie o delicatesă aparte, iar Mike deseori sfîrșea cu mîncatul capului victimei. L-am observat cum lărgea treptat *foramen magnum*, acolo unde coloana vertebrală se îmbucă cu craniul, rupînd cu dinții bucăți de os. Cînd deschizătura era suficient de mare, scobea creierul cu arătătorul încovoiat. Uneori cimpanzeii ajung la creier spărgînd oasele frontale.

Odată, cînd David îl urmărea pe Mike cum mănîncă creierul și cerea foarte insistent să-i dea și lui, Mike a început să-l gîdile cum ar face o mamă cu copilul ei ca să-i abată gîndul de la ceva ce-și dorește. După cîteva clipe, cei doi masculi adulți chicoteau amîndoi tare, în vreme ce se gîdilau reciproc. Și șmecheria a ținut ; cînd David n-a mai răbdat gîdilatul, s-a îndepărtat, iar Mike a continuat să savureze creierul netulburat.

Doar odată l-am văzut pe Mike pierzînd mult apreciatul cap cu creierul intact, în favoarea altui cimpanzeu. Era seară și Mike mîncase pe săturate. Cînd ultimele raze sîn-

gerii ale soarelui care apunea străbăteau baldachinul pădurii, a ridicat capul victimei, un pui de babuin, și a început să se purice. Imaginea era hidoasă, căci o orbită era goală, iar din cealaltă atîrna ochiul legat de nervul optic. În clipa aceea, s-a auzit un foșnet în tufișuri și J.B. a apărut în fuga mare, a înșfăcat capul și a dispărut cu el în ierburi. Se pare că Mike era prea ghiftuit ca să-i mai pese, pentru că nu l-a urmărit. J.B. s-a cățărat într-un copac alăturat, și-a așternut culcușul și a stat acolo, înfulecînd frunze și creier pînă s-a lăsat întunericul.

După ani de zile în care am adunat informații la Gombe, imaginea care se conturează ne sugerează că acest comportament al hrănitului cu carne la cimpanzei are loc în cicluri. Se prea poate ca succesul unei vînători întîmplătoare, cînd, de exemplu, un cimpanzeu dă peste un pui de porc argintiu în mod accidental, dezlănțuie o poftă nebunească pentru carne în întregul grup. Apoi, fie pentru că pofta a fost satisfăcută, fie pentru că o serie de vînători se soldează cu eșecuri, cimpanzeii pierd interesul și se întorc la masa lor de fructe, verdețuri și insecte, Pînă cînd, după cîteva luni, altceva dezlănțuie o altă furie a mîncatului de carne.

Îmi amintesc că Humphrey a sosit odată în tabără cu pielea unei maimuțe roșii *colobus*. Cînd a plecat, tot nu-i dăduse drumul. Peste vreo oră a sosit dl. Mc Gregor, din aceeași direcție cu Humphrey. Fie că avusese sau nu parte de o bucată din pradă, avea fără îndoială o poftă nebună de carne. La vreo cincisprezece minute de la sosire, a început să privească foarte atent valea. I-am urmărit privirea și am văzut o ceată mică de maimuțe *colobus*. Aproape imediat McGregor a pornit, cu pasul iute, tăcut și cu o țintă precisă, iar ceilalți cimpanzei din tabără l-au

urmat. Am scos telescopul și am așteptat să vedem ce se va întîmpla.

Brusc, ramurile au prins să se zgîlțiie violent, maimuțele au început să țipe și l-am zărit pe McGregor, precum și pe alți cîțiva cimpanzei și maimuțe *colobus* sărind prin copaci. Am observat o maimuță *colobus* fugărind un cimpanzeu mic care a sărit țipînd pe pămînt. Pe urmă, spre uluirea noastră, l-am văzut pe bătrînul McGregor coborînd greoi panta înverzită și o maimuță mascul *colobus*, urmărindu-l. Acest fapt dovedește că atunci cînd un animal este cu adevărat înfuriat poate părea mai înfricoșător decît este în realitate, căci dacă McGregor s-ar fi întors s-o atace, ar fi fost vai de maimuță.

Această observație pare și mai surprinzătoare, știind că babuinii masculi adulți, care sînt mai grei și în mod normal cu mult mai agresivi decît masculii roșii *colobus*, nu sînt mai eficienți în chip de proteguitori atunci cînd cimpanzeii le vînează puii. De obicei se năpustesc și împresoară cimpanzeii, țipînd la ei, răcnind și în general făcînd zgomot, cînd observă că începe vînătoarea, dar noi nu am văzut niciodată un cimpanzeu rănit într-o asemenea întîlnire, cu toate că totul pare feroce. Odată un babuin mascul a sărit pur și simplu în cîrca lui Mike și a rămas agățat acolo cîteva clipe, dar Mike n-a pățit nimic. Chiar și atunci cînd cimpanzeii prind un pui de babuin viu, și care țipă și se zbate în labele lor, masculii adulți nu atacă. Aceasta e una din problemele noastre nerezolvate care ne îndeamnă să ne continuăm cercetările.

De fapt, toată situația relațiilor dintre cimpanzei și babuini la Gombe Stream este complexă și extrem de fascinantă. În primele zile ale studiului meu, am descoperit că, în cea mai mare parte, indivizii celor două specii tindeau să se ignore între ei, cu excepția puilor care se jucau

deseori împreună. Uneori cimpanzeii şi babuinii adulţi se hrăneau cît se poate de paşnic în acelaşi copac, cu toate că dacă erau numai cîţiva cimpanzei, de obicei deveneau nervoşi şi pînă la urmă plecau, cînd babuinii începeau să urce unul după altul în ramurile copacului lor. Am văzut o serie de incidente violente între grupurile celor două specii; în lumina a ceea ce cunoşteam azi, bănuiesc că erau de fapt încercări din partea cimpanzeilor de a prinde un pui de babuin.

Din 1963, de cînd am înfiinţat cantina, altercaţiile dintre cimpanzei şi babuini s-au înmulţit foarte mult; în timpul anilor celor mai grei, chiar înainte de a construi bunkerul pentru cantină, indivizi din ambele specii dădeau tîrcoale ore întregi prin apropiere. La început se părea că, deseori, babuinii arătau un respect mai mare pentru cimpanzei decît au azi, dar, de fapt, cred că totul se datora faptului că babuinii erau mai înfricoşaţi de oameni, aşa că numai cîţiva îndrăzneau să iasă în luminişul de la tabără. Am încercat să-i descurajăm orbindu-i cu lumina reflectată într-o oglindă aşa că oricum erau speriaţi, iar săritul brusc şi fluturatul braţelor în chip de ameninţare al cimpanzeilor era mai eficient. Chiar în zilele acelea, totuşi, unii babuini masculi erau foarte agresivi şi puteau să-i sperie pe majoritatea cimpanzeilor.

Ulterior, cînd studenţii au început să-i urmărească pe babuini studiindu-le comportamentul, aceştia şi-au pierdut cea mai mare parte din teama faţă de oameni şi au invadat cantina în cete tot mai numeroase. Nu e de mirare că păreau mai agresivi, iar majoritatea cimpanzeilor arătau tot mai mult respect pentru ei. Dar în timp ce observam multe lupte iscate cînd babuinii şi cimpanzeii se întîlneau, n-am văzut răni provocate cu adevărat de încăierare. Majoritatea bătăilor pentru banane se bazau pe ameninţări şi păcăleli. Babuinii răcneau, se repezeau şi ţipau, cu gurile

căscate, sau își loveau adversarii, iar cimpanzeii săreau, își fluturau brațele și lătrau scoțînd sunete „*uaa*“ puternice sau țipau.

În asemenea conflicte, victoria depinde într-o măsură considerabilă de indivizii implicați. Cimpanzeii au aflat repede care dintre babuinii masculi puteau fi izgoniți prin păcăleli și care rezistau și prin urmare trebuiau să fie evitați. Iar babuinii, în același mod, și-au dat seama că puii de cimpanzeu și majoritatea femelelor erau adversari slabi ; că unii masculi, ca de exemplu David Barbă Colilie, puteau fi ușor intimidați să dea drumul la un braț de banane ; că alții, cum ar fi Goliath și Mike, erau adversari serioși. Babuinii arătau de asemenea mult respect pentru bătrînul domn Worzle ; poate nu le plăceau ochii lui ciudat de umani. Cu toate acestea cred că primul motiv era că Worzle se arăta de obicei netemător și pur și simplu le ținea piept. De asemenea a fost și primul cimpanzeu pe care l-am văzut aruncînd pietre și alte obiecte spre babuinii care se apropiau și-l amenințau. E adevărat că Worzle uneori arunca și cu frunze dacă n-avea altă armă mai puternică la îndemînă și, odată, a aruncat o legătură întreagă de banane într-un babuin mascul agresiv spre satisfacția evidentă a adversarului ! Pe măsură ce trecea timpul totuși, Worzle devenea mai selectiv ; de obicei ridica și arunca bolovani destul de mari.

Nu ne-am mirat cînd l-am văzut pe Worzle zvîrlind o piatră într-un babuin pentru că mai văzusem și altădată cimpanzei aruncînd alte obiecte cu furie. Rodolf, de exemplu, zvîrlise cu o piatră mare direct spre mine și Hugo, cînd ne vizitase prima oară tabăra. Se părea că îl urmase pe Goliath fără să se uite bine pe unde mergea. Cînd brusc a avut revelația că are un cort în față, cu noi înăuntru, a scos un strigăt strangulat, s-a ridicat și a aruncat piatra înainte de a o zbughi în tufișuri.

Curînd după ce l-am văzut prima oară pe Dl. Worzle azvîrlind după babuini cu pietre, o mulţime de alţi masculi au început să procedeze identic. Astăzi, aproape toţi masculii adulţi folosesc obiectele în chip de arme, în modul acesta, dar cu toate că de obicei îşi aleg pietre destul de mari, rareori nimeresc babuinii, cu excepţia cazurilor cînd sînt foarte aproape.

Aici ar trebui să subliniez că, în afară de distribuirea propriu-zisă a bananelor, relaţiile dintre cimpanzei şi babuini, chiar la cantină, sînt în mod normal paşnice, iar indivizii din ambele specii se tolerează reciproc. Cu adevărat, deseori ne-a suprins că îndată după o izbucnire violentă, babuinii şi cimpanzeii, după ce şi-au terminat toate bananele, se aşază de multe ori alături unii de alţii pentru a se odihni şi destinde.

Deoarece şi cimpanzeii şi babuinii sînt binecunoscuţi pentru inteligenţa lor, nici nu e de mirare că, într-o anume măsură, indivizii ambelor specii pot comunica între ei. Într-o zi, de exemplu, o femelă babuin a trecut foarte aproape de Dl. Worzle, ceea ce a părut să-l sperie puţin. El a ridicat braţul şi a scos un lătrat uşor de ameninţare, la care ea s-a ghemuit brusc în chip de supunere. Dl. Worzle a întins mîna spre posteriorul femelei şi, aproape sigur, a atins-o în chip de încurajare. Oricum, ţinuta femelei a devenit mai destinsă şi s-a aşezat destul de aproape de el. Am văzut nenumărate incidente de acest gen.

Cînd Flint avea vreo opt luni, deseori mergea împleticit către femelele de babuin în perioada rutului şi, spre uimirea noastră, aceste femele se ghemuiau, la fel ca femelele cimpanzeu. Unele chiar îl lăsau să le atingă. Pe urmă am observat că acelaşi lucru se întîmpla cînd Goblin sau oricare alt pui de cimpanzeu se apropia de femelele babuin, deşi nu toate erau la fel de îngăduitoare.

Relația între un babuin mascul bătrîn, cunoscut sub numele de Job, și mulți dintre cimpanzeii noștri mi s-a părut deosebit de interesantă. Poate din cauza vîrstei, sau poate pentru un alt motiv, Job își luase obiceiul să adaste prin tabără, deseori sprijinindu-se de cîte o buturugă ca și cum viața i se părea mult prea grea. Într-o zi, am rămas uluiți cînd l-am văzut apropiindu-se de Fifi și lăsîndu-se într-o rînă, ceea ce reprezenta semnalul că dorea să fie puricat. Ne-a surprins și mai mult faptul că Fifi s-a supus. După cîteva momente, și ea, la rîndul ei, a cerut să fie puricată, dar Job n-a fost receptiv și tot Fifi l-a mai puricat de cîteva ori înainte de a se îndepărta. După acest incident, devenise ceva obișnuit ca Job să se ducă la diverși pui de cimpanzeu, dîndu-le de înțeles că vrea să fie puricat, după poziția pe care o adopta, și deseori rugămintea îi era satisfăcută.

Altădată, Figan s-a dus la babuinul cel bătrîn în felul lui semeț, ușor clătinat, care semnifica dorința de joacă. L-a împuns pe Job de cîteva ori și pe urmă, repetat, l-a apucat de sub bărbie. În cele din urmă, cînd nici una din încercările sale nu a dat rezultat, căci babuinul continua să stea jos și să privească întrucîtva buimac, Figan a încercat o nouă tactică. Și-a lipit fruntea de a lui Job și a început să-l împingă, pînă babuinul a prins să se zgîlțîie din tot trupul. Se pare că, după cîteva momente, Job n-a mai putut îndura și a schițat o mișcare de amenințare aplecîndu-se ușor spre Figan și arătîndu-și colții galbeni. Figan nu păru să fie tulburat cu adevărat, dar peste cîteva clipe s-a îndepărtat. Am mai observat și alți doi masculi adolescenți care au încercat să se joace cu Job, sărind cu picioarele pe el și gîdilîndu-l, dar nici ei n-au reușit să scoată măcar o scînteiere de voioșie de la bătrînul mascul.

În ciuda tuturor acestor relații prietenoase și a faptului că de multe ori am urmărit cum puii de cimpanzeu și

de babuin se joacă împreună, n-am constatat nici un fel de altă prietenie între ei, ca cea descrisă mai înainte, dintre Gilka şi tînăra femelă babuin Goblina. E adevărat că era un babuin pui mascul foarte jucăuş care se prindea deseori în joc cu Flint, şi chiar un mascul sub-adult care deseori se juca cu Fifi cînd acesta avea cam şase ani. Dar aceste relaţii nu au durat mai mult de cîteva săptămîni, iar indivizii menţionaţi se jucau numai cînd întîmplarea îi aducea alături unul de celălalt. Prietenia dintre Gilka şi Goblina a fost unică, pentru că a durat aproape un an şi cele două îşi căutau tovărăşia cît se poate de vizibil.

Într-o zi, cînd strigătele cimpanzeilor şi răcnetele babuinilor ne-au făcut, pe mine şi pe Hugo, să fugim la un copac înalt, am văzut doi masculi cimpanzei ţinînd cadavrul unui pui de babuin. Eram atît de preocupaţi să urmărim comportamentul cimpanzeilor, încît, o vreme, nici n-am luat-o în seamă pe mama babuin care se repezea mereu spre cimpanzei, strigînd cît o ţineau puterile. Dar cînd am recunoscut-o, aproape că n-am mai putut să privim, căci era Goblina ; cimpanzeii îi uciseseră primul ei pui.

După vreo treizeci de minute, Goblina s-a îndepărtat împreună cu un mascul babuin care rămăsese lîngă ea la scena uciderii. Dar mai tîrziu Goblina s-a întors, împreună cu acelaşi mascul, şi au stat ceva mai departe, pe pantă, urmărindu-i pe cimpanzei. Din cînd în cînd femela scotea cîte un mîrîit pe un ton scăzut, care nouă ni s-a părut că sună a tînguire. A rămas acolo cam zece minute, pe urmă a plecat iar. Cu toate acestea, în cele patru ore cît cimpanzeii au rămas în locul acela, ea a mai revenit singură încă de trei ori. Peste alte trei ore, s-a mai întors tot singură la scena pustie, unde avusese loc omorul. Şi tot timpul a scos acel sunet tînguios.

Un an mai tîrziu, vechea tovarăşă de joacă o Gilkăi a avut cel de-al doilea pui care astăzi este măricel şi care, dacă îl ajută norocul, nu va cădea victimă atacului cimpanzeilor. Dar puiul care noi speram că va deveni un tovarăş de joacă pe măsura Gilkăi, de fapt, propria sa rubedenie, a avut o soartă poate chiar mai crudă decît primul născut al Goblinei.

Capitolul XVII

MOARTEA

Nou-născutul lui Olly avea patru săptămîni cînd, brusc, s-a îmbolnăvit. Fusesem cuprinsă de emoţii cînd am auzit că a născut un pui mascul ; oare sora lui Gilka, va arăta aceeaşi fascinaţie pentru el cum arătase Fifi pentru Flint ? În acest caz, cum va reacţiona Olly ? Cu toate că nu mă aflam la Gombe cînd s-a născut puiul, am sosit peste o lună şi într-o seară Olly a apărut în tabără, mergînd agale şi sprijinindu-şi puiul cu o mînă. De fiecare dată cînd făcea o mişcare bruscă, puiul ţipa scurt, ca şi cum îl durea ceva, şi se apuca şi mai strîns de mamă. Îi alunecau pe rînd, mîna şi piciorul, şi atîrnau moale.

În timp ce Olly stătea şi mînca banane, Gilka o purica. Am observat că tot mai des Gilka se apropia de mînuţele rubedeniei, la fel cum făcuse Fifi cu doi ani înainte, cînd Flint era de o şchioapă. Pînă atunci Olly o împinsese la o parte întotdeauna pe Gilka, dar de data asta i-a dat voie fiicei ei chiar să cureţe puiul pe cap şi spinare.

A doua zi dimineaţă era limpede că puiul e foarte bolnav. Cele patru membre îi atîrnau moale şi ţipa aproape la fiecare pas al mamei. Cînd Olly s-a aşezat, potrivind grijulie picioruşele puiului ca să nu i le fărîme, Gilka a venit lîngă mama ei şi s-a uitat la pui. Dar nici nu a încercat să-l atingă.

Olly a mîncat cîteva banane şi apoi a pornit prin vale, cu Gilka după ea, şi eu după ele. Olly nu înainta decît cîţiva metri şi, ca şi cum era neliniştită de ţipetele puiului, se aşeza şi îl ţinea strîns la piept. Cînd puiul se liniştea, pornea din nou, dar bineînţeles că în clipa în care se auzeau iar ţipetele, se lăsa jos să-l aline. După ce a străbătut vreo sută de metri în peste o jumătate de oră, Olly s-a căţărat într-un copac. A aranjat din nou cu grijă membrele inerte ale puiului în poala ei, cînd s-a aşezat. Gilka, care-şi urmase mama, a privit din nou progenitura şi pe urmă mama şi fiica au început să-l purice. Puiul a contenit din plîns, şi Olly nu i-a mai dat nici o atenţie, cu excepţia clipelor cînd cu totul întîmplător îl purica grăbită pe cap.

După vreun sfert de oră a început să plouă cu găleata, o perdea deasă de apă care aproape mi-a estompat total imaginea cimpanzeilor. În timpul acelei ploi torenţiale, care a căzut timp de vreo treizeci de minute, puiul probabil a murit, ori şi-a pierdut cunoştinţa ; cînd Olly a plecat din copac, puiul nu mai scotea nici un sunet, iar capul i se bălăngănea la fel de moale ca şi braţele şi picioarele.

M-a uluit schimbarea bruscă şi totală în comportamentul lui Olly faţă de pui. Mai văzusem o mamă tînără şi fără experienţă ducîndu-şi puiul mort, şi chiar, a doua zi după ce murise, încă îi ţinea trupul de parcă ar fi fost viu, strîngîndu-l la piept. Olly însă a coborît din copac, nepăsătoare cu puiul atîrnînd într-o mînă şi cînd a ajuns pe pămînt şi l-a săltat pe umăr. Parcă ar fi ştiut că e mort. S-ar putea ca instinctele ei materne să nu mai fi fost stîrnite, acum că puiul nu mai mişca şi nu mai ţipa.

A doua zi, Olly a venit în tabără însoțită de Gilka, cu cadavrul puiului aruncat pe umăr. Cînd se așeza, trupul aluneca uneori greoi pe pămînt. Din cînd în cînd Olly îl mai potrivea în poală ; cînd s-a ridicat, l-a ținut de o mînă sau chiar de un picior. Era o scenă oribilă și cîteva dintre tinerele femele cimpanzeu au venit să se uite. La fel și cîțiva babuini. Olly nici nu i-a băgat în seamă.

Brusc, Olly a plecat din tabără, iar eu cu Gilka am urmat-o ; a urcat o vreme panta muntelui opus. Părea amețită ; nu privea nici în dreapta, nici în stînga, ci mergea greoi pe cărarea îngustă, prin pădure, cu trupul puiului în jurul grumazului. Cînd a ajuns într-un loc, la jumătatea pantei, s-a așezat. Trupul puiului a alunecat pe pămînt lîngă ea, iar Olly i-a aruncat o privire scurtă, apoi l-a ignorat. Stătea doar, privind în gol, abia mișcîndu-se să dea la o parte muștele care se adunaseră rapid, în următoarea jumătate de oră.

În fine, sosise acum ocazia pentru Gilka să se joace cu ruda ei. Scena nu era ușor de urmărit. Cadavrul începuse deja să exale un miros ; chipul și pîntecul prezentau o nuanță verzuie clară, iar ochii, care erau larg deschiși, aveau o privire sticloasă. Centimetru cu centimetru, privind continuu către mamă, Gilka a smucit puiul spre ea. L-a curățat grijulie și pe urmă a încercat să se joace, trăgîndu-l de mîna moartă și ducînd-o spre gîtul ei, unde se află locul sensibil la gîdilat ; chiar avea o expresie jucăușă pe chip. Ne bucuraserăm grozav pentru Gilka, cînd bătrîna Olly născuse iar, dar se pare că Gilka era urmărită de ghinioane. Brusc, privind iar către mama ei, Gilka a ridicat trupul inert și l-a strîns la piept. Abia atunci a ieșit Olly puțin din letargie. I-a smuls puiul și din nou l-a lăsat să cadă pe pămînt.

Cînd bătrîna femelă a pornit, a luat-o în josul cărării pe care venise şi deci, din nou spre tabără. A mîncat două banane, a rămas iar privind în gol şi pe urmă s-a deplasat în vale.

Am reuşit să mă ţin după micuţa familie încă trei ore. La fiecare zece minute, Olly se aşeza sau se culca, iar Gilka, la fel ca înainte, curăţa sau încerca să se joace cu trupul inert al puiului. În cele din urmă pe Olly a început s-o agaseze prezenţa mea şi a prins să grăbească pasul, privind peste umăr. A intrat într-un tufiş des, şi cu toate că am mai mers o bucată de drum, m-am hotărît brusc să mă întorc. Adevărul este că simţeam nevoia să ies din tulpinile încîlcite, căci, în aerul înfirbîntat şi umed, mirosul morţii era apăsător, acolo pe unde trecuse Olly, şi fiecare rămurică era înţesată de muşte.

A doua zi după amiază, Olly şi Gilka au sosit în tabără fără pui. Probabil că, undeva în vale, Olly îl abandonase pînă la urmă.

Dacă aş fi ştiut atunci că puiul lui Olly fusese prima victimă a groaznicei epidemii care a lovit comunitatea cimpanzeilor, n-aş fi urmărit familia niciodată — căci la vremea aceea, propriul meu copil se pregătea să vină pe lume. Dar n-am avut nici o bănuială, iar următoarele victime au apărut abia peste două săptămîni. Mai tîrziu am descoperit că în rîndurile populaţiei africane a regiunii Kigoma izbucnise cu violenţă poliomielita ; deoarece cimpanzeii sînt susceptibili la aproape toate bolile infecţioase umane, şi se ştie că pot contracta şi poliomielita, aproape sigur că cimpanzeii noştri au fost de fapt atinşi de ea. Am detectat două victime umane într-un sat aflat la zece mile la sud de cantina noastră — chiar în afara Parcului, dar

într-o vale unde cimpanzeii fuseseră zăriţi deseori. Se prea poate că acolo a contractat primul cimpanzeu poliomielită şi, de acolo, boala s-a întins spre nord, afectînd şi pe cei din grupul nostru.

Cînd ne-am dat seama că boala era probabil poliomielită am intrat în panică, pentru că nici eu, nici Hugo, şi nici Alice, asistenta noastră studentă nu făcusem un tratament antipolio integral. Am vorbit cu Louis la Nairobi, prin radio-telefon. El a aranjat să vină un avion la Kigoma care să ne aducă vaccin suficient pentru noi şi personalul african, precum şi pentru cimpanzei. Nu cunoşteam ce proporţii luase epidemia în comunitatea cimpanzeilor şi simţeam că merita cel puţin să încercăm s-o oprim, tratîndu-i pe cei sănătoşi.

Laboratoarele Pfizer din Nairobi ne-au aprovizionat cu generozitate cu vaccin administrabil oral şi noi l-am oferit cimpanzeilor în banane. Fiecare individ trebuia să ia trei picături o dată pe lună, timp de trei luni. Majoritatea au înghiţit fructul tratat fără să crîncnească, dar cîţiva au scuipat banana după prima înghiţitură — în ciuda faptului că pentru noi picăturile păreau insipide. Pentru indivizii aceştia firoscoşi a trebuit să pregătim cîte trei banane, fiecare cu cîte o picătură de vaccin în ea, în loc să le punem pe toate trei într-un singur fruct. Trebuia, de asemenea, să fim atenţi ca nu cumva un individ superior ierarhic, care îşi luase porţia lunară, să dea tîrcoale prin împrejurimi cînd doftoroiceam vreun subordonat de-al său şi să-i înhaţe banana, în felul ăsta dublîndu-şi porţia de medicament.

Cred că lunile acelea au fost cele mai mizerabile din cîte am trăit, căci, de fiecare dată cînd un cimpanzeu nu

ne mai vizita cantina o vreme, începeam să ne frămîntăm dacă va mai apărea vreodată. Sau, mai rău, dacă nu cumva va apărea mutilat oribil. În grupul nostru, au fost atinşi cincisprezece cimpanzei, din care şase şi-au pierdut viaţa. Cîteva victime au avut şansa să supravieţuiască doar cu infirmităţi minore ; Gilka şi-a pierdut parţial capacitatea unei mîini, iar Melissa a fost atinsă la umeri şi gît. Minunaţii masculi Pepe şi Faben au apărut amîndoi după o scurtă absenţă tîrîndu-şi un braţ. Un mascul adolescent s-a întors după o perioadă îndelungată, mergînd tîrşîit şi adus de spate cu ambele braţe paralizate. Nu putea să mănînce decît bucăţele sau resturile pe care reuşea să le prindă cu buzele şi arăta ca un schelet acoperit cu păr ciufulit şi lipsit de luciu. A trebuit să-l împuşcăm. Au mai fost şi alte victime, ca de exemplu grasul şi agitatul J.B. pe care-l îndrăgisem cu toţii ; toţi au dispărut şi n-am putut decît să ne imaginăm cum muriseră fiecare însinguraţi. Dar boala domnului McGregor a fost un coşmar care încă nu ne dă pace în ceasurile de veghe ale nopţii.

Se făcuse destul de tîrziu seara, cînd Hugo i-a observat pe Flo, Fifi şi Flint mergînd prevăzători către un tufiş nu prea înalt chiar mai jos de tabără, privind atent şi din cînd în cînd scoţînd sunete uşoare, alarmate, cînd se ridicau să se uite pe deasupra ierburilor înalte. Ne-am grăbit să vedem despre ce era vorba. La început am văzut o sumedenie de muşte. Fiecare frunză şi rămurică de lîngă tufiş gemea de muştele de un albastru-verzui metalic, bîzîind nervoase din cauză că apropierea noastră le-a deranjat. Pe măsură ce ne apropiam cu grijă, ne aşteptam să vedem o creatură moartă — dar de fapt era

Dl. McGregor care nu murise încă. Stătea pe pămînt, întinzîndu-se după bobiţele purpurii care creşteau în arbustul de deasupra capului său, şi pe care şi le înfunda în gură. Abia cînd s-a întins după un alt ciorchine, ne-am dat seama cu groază ce se întîmplase. Privind spre boabe, bătrînul mascul s-a apucat de o creangă joasă şi s-a tîrît pe pămînt — ambele picioare îi erau nefolositoare. Cînd a vrut să-şi schimbe poziţia, şi-a pus amîndouă mîinile în spate, pe pămînt, şi şi-a înclinat trupul într-o poziţie şezîndă.

Curînd Flo s-a îndepărtat cu familia ei, doar Hugo şi cu mine am rămas acolo pînă s-a lăsat întunericul. Spre uluirea noastră Dl. McGregor a fost în stare să se tragă într-un copac cu ramurile joase, folosindu-se numai de braţele puternice. S-a căţărat destul de sus şi a reuşit să-şi înjghebe un mic culcuş. Cînd s-a urcat, am văzut motivul pentru care armata de muşte se ţinea după el — sfincterul fusese şi el atins şi, de fiecare dată cînd se forţa să ajungă la o ramură mai înaltă, urina i se prelingea pe pulpele paralizate. Am observat, de asemenea, că avea posteriorul rănit şi sîngerînd şi ne-am dat seama că probabil se tîrîse mult pînă să se întoarcă la tabără. Într-adevăr, a doua zi dimineaţă, ne-am luat după urmele lui şi poteca îngustă cu vegetaţia culcată la pămînt ne-a condus la vreo cincizeci de metri în josul dealului, spre pîrîu, apoi a continunat pe încă o distanţă dublă pe partea opusă, pînă am pierdut-o într-o viroagă abruptă a muntelui.

Următoarele zece zile — care au părut ca zece ani — au fost de-a dreptul un coşmar. Speram să vedem măcar o scînteie de viaţă revenind în picioarele paralizate, dar n-a mişcat cîtuşi de puţin. În tot acest timp, nu s-a clintit

din vecinătatea cantinei noastre. Dimineţele, de obicei, rămînea la el în culcuş, pînă pe la unsprezece sau chiar mai tîrziu. Pe urmă, încetişor, se lăsa pe pămînt unde stătea cam o jumătate de oră, privind în jur şi din cînd în cînd puricîndu-se. După aceea, se tîra cîţiva metri spre fructele care atîrnau jos şi mînca o vreme.

Am descoperit că avea un alt mod de a se deplasa dintr-un loc în altul — cu un fel de tumbe complicate, se dădea peste cap. Cînd l-am văzut prima oară, am fost extrem de bucuroşi, căci eram siguri că avea încă vreo cîţiva muşchi activi în picioare, dar curînd ne-am dat seama că reuşea să-şi ridice corpul de la pămînt odată cu greutatea inertă a picioarelor paralizate. Se putea deplasa în felul acesta numai cînd dădea peste smocuri de iarbă aspră sau buturugi pe care să le poată apuca cu mîinile ca să reuşească să se salte.

De obicei se întorcea la culcare cam pe la patru şi jumătate şi, de-a lungul bolii sale, nu s-a folosit decît de trei culcuşuri, dintre care două se aflau în acelaşi pom. Odată, pe la început, l-am văzut cum a încercat să se urce pe rînd în trei arbori diferiţi fiecare dintre ei dovedindu-se inaccesibil pentru un cimpanzeu handicapat ca el. După efortul uriaş de a se ridica spre ramurile joase, trebuia să se lase iar pe pămînt, cu mişcări complicate.

Bineînţeles că îl hrăneam. La început îi era teamă cînd veneam prea aproape şi ne ameninţa ridicînd iute un braţ şi lătrînd uşor. Dar după aceea, chiar se lăsa pe spate şi-mi dădea voie să-i torn apă dintr-un burete, în gura deschisă. Am făcut un coşuleţ din frunze pe care l-am umplut cu mîncare — banane, nuci de cocos şi alte fructe sălbatice pe care le-am putut aduna, şi l-am împins în

culcuș cu ajutorul unui băț lung. Cînd pleca dimineața din culcuș, ne urcam și i-l curățam, pentru că, bineînțeles, nu se mai putea deplasa să defece la marginea lui.

Curînd ne-am dat seama că Dl. McGregor era sîcîit la culme de roiul uriaș de muște, așa că luam un spray special cu noi ori de cîte ori îl vizitam, și-l pulverizam în jur, ucigînd de fiecare dată peste o mie din creaturile astea revoltătoare și puhave. La început asta îl îngrozea pe bătrînul cimpanzeu, dar curînd se pare că și-a dat seama despre ce este vorba, așa că era mulțumit de operațiune.

Unul dintre cele mai îngrozitoare aspecte din toată această tragică poveste era reacția celorlalți cimpanzei față de bătrînul mascul paralitic. Inițial, aproape în mod cert, erau speriați de ciudățenia situației sale. Mai observasem acest lucru cînd unele dintre celelalte victime ale poliomielitei își făcuseră apariția în tabără prima oară. Cînd Pepe, de exemplu, urcase panta spre cantină, mergînd pe vine, cu un braț moale atîrnînd, cimpanzeii care se aflau în tabără au privit o clipă, pe urmă, cu rînjete lăbărțate de spaimă, s-au repezit să se îmbrățișeze între ei pentru a se îmbărbăta, continuînd să-l privească pe nenorocitul infirm. Pepe, care evident habar nu avea că el constituia obiectul spaimei, a schițat un rînjet mai mare de groază, tot uitîndu-se peste umăr, încercînd să afle ce anume îi înspăimîntase pe tovarășii săi atît de rău. Pînă la urmă, ceilalți s-au potolit, dar, cu toate că au continuat să-l privească fix din cînd în cînd, nici unul nu s-a apropiat de el, așa că brusc a plecat din nou de unul singur. Treptat, cimpanzeii s-au obișnuit cu Pepe, iar mușchii din picioare

i s-au întărit îndeajuns ca să poată merge drept — așa cum făcuse Faben de la început.

Dar condiția lui McGregor era, fără îndoială, mult mai gravă. Nu numai că era obligat să se deplaseze în mod anormal, dar era însoțit continuu de mirosul de sînge și urină, și de roiurile de muște care bîzîiau în jurul lui. În prima dimineață cînd s-a întors în tabără, cum stătea pe iarba înaltă de sub cantină, masculii adulți s-au apropiat de el unul cîte unul, cu blana zburlită, și după ce l-au privit, au început să facă demonstrații în jurul lui. Goliath chiar l-a atacat și l-a lovit pe bătrînul mascul care, neputincios să fugă sau să se apere, n-a putut decît să se lase mai jos, cu chipul schimonosit de un rînjet înfiorător de spaimă, în timp ce Goliath îl lovea în spinare. Cînd un alt mascul adult s-a repezit spre McGregor, cu părul vîlvoi, cu o ramură uriașă tîrîtă pe pămînt, Hugo și cu mine ne-am postat în fața infirmului și, spre ușurarea noastră, masculul a plecat.

După două-trei zile, ceilalți s-au obișnuit cu înfățișarea stranie a lui McGregor și cu mișcările lui grotești, dar se țineau departe de el. Una dintre după-amieze a fost fără îndoială, din punctul meu de vedere, cea mai jalnică dintre toate cele zece zile. Un grup de opt cimpanzei se adunaseră și se puricau într-un copac cam la șaizeci de metri de locul unde stătea în culcușul său McGregor. Bolnavul se uita spre ei și din cînd în cînd scotea scurte mîrîituri. Curățatul ia în mod normal mult timp unui cimpanzeu, iar McGregor fusese drastic lipsit de acest contact social important, de cînd se îmbolnăvise.

În cele din urmă, s-a tîrît afară din culcuș, s-a coborît pe pămînt și, în reprize scurte, și-a început lungul drum

pînă la ceilalți. Cînd în cele din urmă a ajuns la copacul respectiv, a stat să se odihnească o vreme la umbră și pe urmă, cu un ultim efort, s-a ridicat pînă a fost aproape de doi dintre masculii care se curățau. Cu un mîirît puternic de plăcere, a întins o mînă către ei în chip de salut — dar chiar înainte de a-i atinge, amîndoi s-au tras repede din calea lui și, fără să privească înapoi, au început să se purice, așezați de partea cealaltă a copacului. Timp de două minute, bătrînul McGregor a rămas nemișcat, uitîndu-se după ei. Pe urmă, cu mare greutate s-a lăsat pe pămînt. Privindu-l cum stă acolo singur, mi-am simțit ochii umplîndu-mi-se de lacrimi, și cînd am privit în copac la cei care se puricau, aproape că i-am urît pe cimpanzei așa cum nu mi se întîmplase pînă atunci sau de atunci încoace.

De cîțiva ani, Hugo și cu mine aveam bănuiala că agresivul mascul adult Humphery era, de fapt, fratele mai mic al domnului McGregor. Cei doi călătoreau împreună destul de des și nu odată masculul mai vîrstnic se grăbise să sară în ajutorul lui Humphrey cînd acesta era amenințat sau atacat de ceilalți cimpanzei. Dar abia în ultimele zile ale domnului McGregor ne-am convins că cei doi masculi erau înrudiți : nici o altă legătură, decît cea de sînge, n-ar fi putut explica comportamentul lui Humphrey, atît înainte, cît și după aceea.

În timpul bolii lui McGregor, Humphrey se îndepărta rareori mai mult de o sută de metri de bătrînul mascul — cu toate că nici el nu-l purica. Uneori, Humphrey se ducea dincolo de vale să se hrănească, dar într-o oră era înapoi, odihnindu-se sau curățîndu-se aproape de fratele parali-

zat. În prima zi a întoarcerii sale în tabără, McGregor s-a urcat destul de sus într-un copac şi şi-a aşternut culcuşul. Brusc, Goliath a început să facă demonstraţii în jurul lui, zgîlţîind ramurile tot mai puternic şi lovindu-l pe bătrîn în cap şi pe spinare. Ţipetele lui McGregor deveneau tot mai puternice şi s-a prins de ramurile mişcătoare cu forţă. În cele din urmă, ca şi cum era disperat, şi-a dat drumul în josul copacului alunecînd, din creangă în creangă, pînă a ajuns pe pămînt. Iar Humphrey care, de cînd îl ştiam eu, fusese extrem de nervos în prezenţa lui Goliath, pur şi simplu a sărit în copac, manifestîndu-se sălbatic în faţa adultului superior în rang şi, pentru o clipă, atacîndu-l. Nu-mi venea să-mi cred ochilor.

Într-o zi Dl. McGregor a reuşit să se tîrască pînă la cantină, vreo treizeci de metri pe panta extrem de abruptă, pentru a se alătura unui mare număr de cimpanzei care se hrăneau acolo. Am reuşit să-i dăm numai lui o cutie întreagă aşa că, cel puţin pentru o vreme, a făcut iar parte din grup. Cînd ceilalţi au plecat spre vale McGregor a încercat să-i urmeze. Dar şi dacă se tîra pe burtă, sau zvîcnea pe spate, sau făcea tumbe complicate, nu înainta decît foarte încet, iar restul grupului a dispărut curînd.

Pe urmă, după vreo cinci minute, l-am văzut pe Humphrey întorcîndu-se. Cîteva clipe a stat să privească înaintarea lui McGregor, apoi s-a întors şi a plecat după ceilalţi. Dar din nou s-a înapoiat şi a stat să-l aştepte pe bătrînul mascul. De data asta a scuturat chiar ierburile spre McGregor, ca şi cum ar fi încercat să oblige o femelă îndărătnică să-l urmeze. Pînă la urmă Humphrey

a renunţat la încercările lui de a mai urma grupul cel mare şi şi-a aşternut culcuşul aproape de cel al lui McGregor, chiar dedesubtul zonei de observaţie.

În cea de-a zecea seară, cînd ne-am dus să-i ducem cina Dl. McGregor nu era în culcuşul lui şi nici nu l-am văzut stînd în iarbă. Cînd l-am găsit, după o scurtă căutare, ne-am dat seama curînd că îşi dislocase braţul. Atunci am ştiut că dimineaţa va trebui să-l împuşcăm pe bătrînul nostru prieten. Simţeam aceasta de fapt, în adîncul inimii, tot timpul, totuşi aşteptasem, sperînd într-un miracol. Am rămas cu el o vreme şi, cînd s-a lăsat amurgul, a început să se uite tot mai des în copacūl de deasupra lui. Mi-am dat seama că doreşte să-şi aştearnă culcuşul, aşa că i-am adus un braţ mare de ierburi şi plante. Îndată s-a aşezat pe ele, s-a întins, şi cu o mînă şi cu bărbia şi-a împins crenguţele ca să-şi facă o pernă confortabilă.

În noaptea aceea m-am dus încă o dată să-l văd, şi faptul că auzindu-mi vocea, a închis ochii şi a continuat să doarmă, arată cît de mult îi cîştigasem încrederea ; era la vreun metru depărtare cu spatele la mine, iar eu aveam o lanternă puternică. A doua zi dimineaţă, cînd mormăia de plăcere savurînd mîncarea lui preferată — două ouă pe care i le adusesem — l-am trimis, fără să prindă de veste, spre alte tărîmuri de vînătoare mai fericite.

N-am lăsat nici un alt cimpanzeu să-i vadă cadavrul şi se pare că mult timp Humphrey nu şi-a dat seama că nu-l va mai vedea niciodată pe bătrînul său prieten. Timp de aproape şase luni se întorcea mereu în locul unde McGregor îşi petrecuse ultimele zile, stătea în cîte un copac, se uita de jur-împrejur, aşteptînd, ascultînd. În tot acest timp, se alătura rareori celorlalţi cimpanzei cînd

plecau spre cîte o vale îndepărtată ; deseori, îi însoţea o vreme, dar, peste cîteva ore, de obicei se întorcea şi stătea privind valea, aşteptînd fără îndoială să-l vadă iar pe bătrînul McGregor, ciulind urechea să-i audă vocea profundă, aproape răguşită, atît de asemănătoare cu a sa, dar care amuţise pentru totdeauna.

Capitolul XVIII

MAMA ŞI PUIUL

Merlin, în vîrstă de cinci ani, a fost una dintre primele victime ale epidemiei de poliomielită. Cu toate că fusese unul dintre puii noştri preferaţi, jucăuş şi pus pe şotii, aproape că ne-am bucurat cînd a murit, căci la vremea respectivă devenise o epavă jalnică, emaciată, letargică şi posacă. Dar să mă întorc la începuturi pentru a relata întreaga istorie.

Cînd Merlin avea vreo trei luni şi încă mai sugea, mai mergea în cîrca bătrînei sale mame, Marina, şi dormea cu ea noaptea, cei doi n-au mai apărut la cantină. Sora de şase ani a lui Merlin, Miff, venea însă regulat, şi deoarece, mai înainte, ea se deplasase întotdeauna cu mama şi fratele ei mai mic, ne închipuisem că Marina şi Merlin muriseră. Dar, chiar peste trei luni, Merlin a reapărut în tabără, urmîndu-şi fratele mai mare, Pepe, care avea treisprezece ani. Părea slab, cu pîntecele întins şi ochii uriaşi arăta ca şi cum nu dormise de mult timp. Cine ştie ce se întîmplase cu mama, sau de cît timp era moartă — probabil că murise — pentru că n-am mai văzut-o niciodată.

Părea că cimpanzeii care se hrăneau la cantină cînd s-a întors Merlin nu-l văzuseră nici ei de mult, căci s-au grăbit să-l salute îmbrăţişîndu-l, sărutîndu-l şi mîngîindu-l. A mîncat cîteva banane şi pe urmă s-a aşezat lîngă fratele său mai mare, zgribulit tot. Mai tîrziu, în acea după

amiază, a sosit şi Miff care imediat s-a grăbit să se ducă la Merlin ; frate şi soră au început să se cureţe. Merlin a puricat-o puţin pe Miff, dar ea l-a puricat rapid şi atent mai mult de un sfert oră. Cînd Miff era gata să plece, s-a uitat în urmă peste umăr, spre Merlin, şi a aşteptat pînă cînd acesta a urmat-o ; la fel cum îşi aşteaptă o mamă copilul.

Din clipa aceea Miff şi-a adoptat frăţiorul întru totul. îl aştepta cînd se deplasa dintr-un loc în altul, îi dăduse voie să împartă cu ea culcuşul noaptea, îl curăţa la fel de des cum făcea mama lui. În primele zile după întoarcerea lui, i-a permis chiar să călătorească în spinarea ei, dar, după aceea, îl împingea jos dacă el încerca să sară din nou. Miff era o adolescentă slabă, cu picioarele lungi, şi probabil că Merlin era prea greu. Am avut impresia că Pepe stătea cu rubedeniile lui mai mult decît cînd trăia Marina sau poate că Miff, lipsită de mamă, era cea care îl urma. Iar cînd era de faţă Pepe în mod normal venea în ajutorul lui Merlin în momentele de agitaţie socială.

Treptat, pe măsură ce se scurgeau săptămînile, Merlin devenea tot mai emaciat, ochii i se înfundau tot mai mult în orbite, iar blana pierduse luciul şi era încîlcită. Devenise evident letargic şi se juca tot mai puţin cu ceilalţi pui. Şi în celelalte privinţe începuse să-şi modifice comportamentul.

Într-o zi, Merlin stătea şi se purica cu Miff, cînd un grup de cimpanzei s-au apropiat pe poteca din pădure. Brusc, Miff s-a ridicat şi s-a grăbit să urce într-un copac, cînd Humphrey, care se afla în fruntea grupului, a dat drumul la ţipetele gîfîite care indicau începutul unei demonstraţii de sosire. Alte două femele din apropiere s-au grăbit şi ele să-i dispară din cale, dar Merlin s-a îndrep-

tat iute spre Humphrey, mîrîind gîfîit a supunere. Humphrey, care începuse deja demonstrația, s-a repezit la Merlin, l-a apucat de un braț și l-a tîrît cîțiva metri pe pămînt. Cînd masculul cel mare l-a aruncat pe Merlin, acesta țipînd s-a repezit s-o îmbrățișeze pe Miff. Se comportase asemeni unui prunc care nu poate aprecia încă semnalele de apropiată agresiune la adulți. Totuși, înainte, Merlin răspunsese întotdeauna prompt și adecvat unor semnale de acest fel, asemeni unui pui normal de trei ani.

Acest episod, de fapt, a fost începutul unei deteriorări vizibile a răspunsurilor sociale ale lui Merlin. Tot timpul era tîrît sau îmbrîncit de către masculii care făceau demonstrații, pentru că fugea spre ei în loc să-i evite. Cînd avea patru ani, Merlin era cu mult mai supus decît ceilalți tineri de aceeași vîrstă ; se apropia mereu de adulți pentru a se pune bine cu ei, întorcîndu-se tot timpul pentru a-și prezenta posteriorul, sau ghemuindu-se și mîrîind gîfîit. Pe de altă parte, Merlin era extrem de agresiv față de puii de aceeași vîrstă din grup ; cînd Flint se apropia ca să încerce să se joace, Merlin, care uneori doar se ghemuia sau întorcea spatele, putea foarte bine să lovească cu violență, așa că Flint, care era cu un an mai mic decît el, alerga cu scîncete de spaimă. Și pentru a fi pe măsura acestui declin în comportamentul de joacă, Merlin a început să-i purice pe cimpanzeii mai vîrstnici decît el, mai ales pe sora lui, mult mai frecvent și mai îndelungat decît alți pui de aceeași vîrstă.

Cînd Merlin a intrat în cel de-al șaselea an al vieții, comportamentul lui a devenit rapid anormal. Uneori atîrna cu capul în jos, ca un liliac, ținîndu-se de o ramură cu picioarele, și rămînînd suspendat, aproape nemișcat, cî-

teva minute. Deseori stătea ghemuit, cu brațele în jurul genunchilor, legănîndu-se dintr-o parte în alta, cu ochii largi deschiși care păreau să privească în gol. Petrecea de asemenea mult timp curățîndu-se, își smulgea porțiuni din blană fir cu fir, mestecîndu-le și aruncîndu-le.

Una din cele mai stranii observații în legătură cu Merlin a fost folosirea uneltelor în timpul sezonului termitelor. L-am urmărit adesea, pe cînd avea doi ani, și se juca lîngă Marina în vreme ce ea pescuia ore în șir așa cum fac femelele bătrîne. Din cînd în cînd, Merlin se ducea să privească ce face mama lui, și odată l-am văzut luînd o rămurică subțire și ținînd-o așa cum ține puiul de om prima oară o lingură, a început să scobească la suprafața mușuroiului de termite.

Anul următor, chiar înainte de a muri mama lui, devenise mai dibaci în mînuirea uneltelor, cu toate că nu-i erau încă eficiente, ținînd seama că avea doar trei ani. Întotdeauna își alegea paie sau rămurele care erau prea scurte — cam de cinci centimetri lungime față de douăzeci pînă la treizeci centimetri lungime cum le alegeau adulții ; manevra minusculele unelte stîngaci și incompetent, împingîndu-le destul de atent în coridoarele termitelor, dar pe urmă, aproape imediat le smulgea afară, astfel încît dacă vreo termită reușise să se agațe de pai, fără îndoială că era azvîrlită cît colo. O dată a împins un pai gros cu putere într-un șanț de unde i-a fost imposibil să-l mai scoată.

Din păcate, în următorul sezon de termite nu mă aflam la Gombe Stream, așa că nu s-a înregistrat comportamentul lui Merlin la folosirea uneltelor. Dar în anul următor,

cînd avea cinci ani, l-am observat în mai multe ocazii. În mod normal, la vîrsta aceasta puiul are o eficiență și la selectarea firelor de iarbă și la manevrarea lor ; am fost mirată să descopăr că Merlin își îmbunătățise foarte puțin tehnica de cînd îl văzusem ultima dată, cu doi ani în urmă. Încă mai alegea, în cele mai multe dintre cazuri, unelte mici, și dacă lua cumva una de lungime rezonabilă, era fie îndoită, fie prea moale. Încă mai smucea uneltele din șanțurile termitelor în loc să le extragă cu grija adultului. Era într-adevăr un lucru ciudat, mai ales că Miff era foarte destoinică la prinderea termitelor, iar Merlin probabil că petrecuse alături de ea ore întregi, lîngă fiecare mușuroi.

Comportamentul lui se maturizase doar într-o singură privință. Puii de doi-trei ani rareori desfășoară mai mult de cîteva minute aceeași activitate. După aceea, pleacă să se joace o vreme înainte de a face o altă încercare. Merlin, însă, muncea cu concentrarea unui cimpanzeu mai mare de cinci ani ; odată a continuat să muncească fără întrerupere timp de patruzeci și cinci de minute. Dar n-a reușit să prindă decît o singură termită și pe asta, cu vîrful degetului cînd încerca să lărgească o deschizătură.

Merlin ajunsese atît de slab încît i se vedeau toate oasele. Părul nu numai că era mat, dar, pe brațe și mîini, avea porțiuni lipsite de păr, acolo unde și-l smulsese cînd se curăța. Deseori, stătea întins pe pămînt cîtă vreme ceilalți pui se jucau, ca și cum ar fi fost mereu epuizat. Era vizibil mai mic de statură decît Flint care avea un an mai puțin.

Chiar înainte de a se porni perioada ploilor scurte, ne puneam întrebarea dacă nu cumva Merlin dădea semne de

îndreptare căci începuse să se joace din nou. Unele jocuri cu Flint, Goblin și Pom erau chiar viguroase — dar îndată ce unul din tovarășii de joacă devenea violent, Merlin fie că se ghemuia chițăind a supunere, fie lovea cu sălbăticie. În ciuda acestei îmbunătățiri, totuși, cînd ploile s-au pornit, cu toții eram convinși că nu va putea rezista la cele șase luni de frig și umezeală. La cea mai mică aversă începea să tremure, și deseori chipul și membrele îi erau cu adevărat învinețite. De aceea, în multe privințe ne-am simțit ușurați cînd poliomielita a pus capăt suferințelor sale.

Merlin nu este singurul orfan pe care l-am cunoscut ; încă alți trei pui și-au pierdut mamele și doi dintre ei, asemeni lui Merlin, au fost adoptați de una din rudele mai vîrstnice. Beattle și-a pierdut mama aproape la aceeași vîrstă ca Merlin cînd acesta a rămas orfan, dar sora lui Beattle era cu doi, trei ani mai mare ca Miff și mult mai vînjoasă. Beattle nu numai că se deplasa cu sora ei mai mare și dormea nopțile cu ea, dar avea voie să-i stea în circă cînd mergea.

Beattle a prezentat semne asemănătoare de depresiune ca Merlin ; și ea s-a emaciat destul de mult, și ea se juca tot mai rar. Dar, la vremea cînd comportamentul lui Merlin începuse să se deterioreze mai serios, cel al lui Beattle a început să se îndrepte. Și, în cel de-al șaselea an, Beattle s-a comportat ca un pui normal la vîrsta respectivă, numai că, la fel ca Merlin, și ea era încă foarte dependentă de sora ei mai mare. Din păcate aceste două surori nu ne vizitau prea des tabăra și după boală nu ne-au mai vizitat deloc cîteva luni la rînd. Pe urmă cea mai vîrstnică a apărut de cîteva ori singură. Nu am aflat dacă Beattle a reușit să supraviețuiască.

În anumite privinţe, Sorema a fost cel mai tragic orfan, căci avea aproape un an cînd a murit mama ei şi încă era total dependentă de ea pentru transport, protecţie şi, ceea ce este cel mai important, hrană. Căci alimentele în afara-laptelui matern încep să joace un rol însemnat în hrana puiului de cimpanzeu abia cînd acesta a depăşit vîrsta de doi ani.

În cele două săptămîni cît Sorema a supravieţuit mamei sale, era purtată pretutindeni de fratele ei de şase ani, Sniff. Imaginea era emoţionantă — un mascul adolescent deplasîndu-se cu sora cea mică, strîngînd-o la piept cu o mînă, legănînd-o şi curăţînd-o. Cînd erau în tabără, Sorema mînca cîteva banane, dar ea avea nevoie de lapte şi pe zi ce trecea părea mai debilă şi ochii-i deveneau tot mai mari. Pe urmă, într-o dimineaţă, Sniff sosi la cantină ducînd în braţe cadavrul surorii sale.

Pare ciudat că un pui orfan poate fi adoptat de o rudă mai vîrstnică în loc de o femelă experimentată care are un pui al ei şi care, poate, ar furniza puiului de orfan lapte, precum şi protecţie şi siguranţă. Cindy de trei ani era singură la părinţi cînd mama ei a murit, şi nimeni n-a adoptat-o. Anterior, împreună cu mama ei petrecuse zile întregi în compania altei mame şi noi ne aşteptam pe bună dreptate ca Cindy să continue să se deplaseze cu această femelă adultă, mai ales că am avut mereu sentimentul că cele două femele sînt surori. Cu toate acestea, Cindy n-a fost văzută niciodată călătorind cu prietena mamei ei, ci deplasîndu-se singură sau cu un grup pe care se întîmpla să-l întîlnească. Dădea semne de depresiune mai rapidă decît ceilalţi orfani de trei ani şi, în mai puţin de două luni de la moartea mamei, n-a mai venit la cantină şi nici n-am mai văzut-o de atunci.

De ce devine atît de deprimat un cimpanzeu de trei ani cînd își pierde mama ? E adevărat, încă mai este dependent de laptele ei, dar nu suge decît cîteva minute la două ore și este în stare să mănînce și altă hrană, asemeni adultului. Încă nu cunoaștem răspunsul la această întrebare, dar dacă privim diferențele de comportament dintre Merlin și Beattle după moartea mamelor lor, putem găsi o cheie.

Ambii pui fuseseră lipsiți de mama și de siguranța laptelui matern la aceeași vîrstă. Amîndoi au arătat inițial o depresiune care se accentua treptat. Dar pe cită vreme situația lui Merlin s-a înrăutățit, a lui Beattle s-a îmbunătățit. Beattle a putut să continue mersul în cîrca altui cimpanzeu, așa cum făcuse mai înainte cu mama ei. Universul ei fusese într-adevăr zdruncinat prin pierderea mamei ; dacă sora ei se deplasa numai cîțiva metri fără ea, începea să scîncească, chiar să țipe și se repezea după ea. Dar în clipa în care i se cățăra cu greutate în spinare, avea iar la dispoziție contactul fizic direct cu un cimpanzeu adult, un individ care știe cum să procedeze în caz de restriște, care știe cum să se repeadă într-un copac, la loc sigur, atunci cînd este cazul, care să alerge iute pentru a le pune pe amîndouă la adăpost.

Merlin, însă, nu mai avea refugiul sau adăpostul necesar după moartea Marinei. Miff nu era decît însoțitorul constant și nu prea îi era de folos fratelui în vremuri de agitație socială în cadrul grupului. Și astfel pare posibil ca necazurile lui Merlin să fie în principal de ordin psihologic ; situația sa fizică îngrozitoare a rezultat mai mult dintr-un simțămînt de insecuritate socială decît din deficiențe nutriționale prin absența laptelui matern. Această teorie este într-o măsură sprijinită de faptul că atunci

cînd condiția fizică era în stadiu critic, chiar înainte de a se prăpădi, a părut să se învioreze puțin mental, ca și cum, foarte lent, mintea ar fi început să-și revină. Dar, atunci era prea tîrziu.

Dacă, într-o zi, vom fi în stare să studiem evoluția cimpanzeului rămas orfan în momentul cînd e pe cale să devină adult, poate vom afla multe lucruri. Oare timpul vindecă rana provocată de moartea mamei ? Ce anomalii persistă ca rezultat al experienței timpurii traumatizante ? De răspunsurile obținute pot beneficia cei care studiază copiii din societatea noastră care sînt orfani sau privați din punct de vedere social. Căci, pe cîtă vreme societatea cimpanzeilor impune anumite reguli de comportament, ele sînt totuși mai puține decît cele care există în cea mai primitivă dintre societățile umane. O ființă umană are puteri uluitoare de autocontrol și ea deprinde, încă de timpuriu, care sînt normele acceptate de comportament. Acest lucru înseamnă că, doar dacă nu este dezechilibrată mintal, ea este de obicei în stare să-și stăpînească, cel puțin în public, orice înclinație pe care o poate avea de a se comporta într-un mod inadmisibil. Un cimpanzeu, totuși, nu este inhibat de teama de „a se face de rîs".

Putem să învățăm multe despre efectul unei experiențe traumatizante asupra vieții ulterioare adulte a unei ființe umane, dar comportamentul uman nu este numai mult mai complex, ci și mai dificil pentru observații consecvente, regulate. Așa că o înțelegere reală a comportamentului mai puțin complicat al cimpanzeului orfan în decursul anilor succesivi se poate dovedi de neprețuit pentru înțelegerea mai profundă a unor probleme cu care sînt confruntați orfanii umani.

Sperăm că cel puțin vom fi în stare să efectuăm un studiu integral asupra unui cimpanzeu al cărui comportament a fost tulburat grav, nu prin moartea mamei, ci prin schimbarea atitudinii ei față de el. Acest lucru, plus alte împrejurări au cauzat simptome la pui destul de asemănătoare cu cele care au caracterizat comportamentul orfanilor noștri. Îl am în vedere pe Flint.

Flint mai avea puțin pînă să împlinească cinci ani, cînd Flo a intrat iar în perioada rutului, pentru a treia oară de la nașterea lui. De data asta, spre deosebire de cele cinci săptămîni-maraton care au anunțat apariția lui Flint, Flo a rămas în această stare doar patru sau cinci zile, timp în care Flint nu a avut voie să sugă.

Copilăria prelungită a lui Flint a fost posibilă datorită vîrstei înaintate a lui Flo și faptului că nu mai avea puterea să lupte cu puiul ei năbădăios. Căci, de fapt, încercase să-l înțarce cînd avea trei ani. Dar Flint, de la început, a arătat o insistență deosebită să capete acces la sînul ei ; în aceste ocazii, cînd Flo nu se dădea bătută după cîteva clipe de împins ușor și scîncete repetate, pe Flint îl apucau năbădăile ; se trîntea la pămînt, își agita brațele, se năpustea în josul pantei țipînd, pînă cînd Flo, după ce se uita o clipă în direcția țipetelor, renunța și pornea greoi după el pentru a-l alina și a-i da să sugă. Cînd Flint a crescut, își luase obiceiul să-și lovească și să-și muște mama cînd ea refuza să-l mai lase la sîn — și, cu toate că Flo uneori reacționa, în același timp își strîngea puiul la piept ca și cum ar fi încercat să-l aline chiar dacă îl mai mușca sau îl pocnea. După aceste incidente violente, cedase întotdeauna și îi dădea voie pînă la urmă să sugă.

Cînd Flo era însărcinată în șase luni, se pare că laptele i-a secat brusc. Lipsit de această alinare, Flint a trebuit să treacă pînă la urmă prin aceeași fază de comportament pueril care marcase înțărcatul lui Fifi cu cinci ani mai devreme : Flint s-a atîrnat de mama lui în mod constant, scîncind dacă cumva se îndepărta de el doar cîțiva metri, se vîra în Flo cînd aceasta purica pe vreuna din odraslele ei și țipa dacă cumva ea nu-i acorda imediat atenție.

În ultimele zile de sarcină, ni se făcuse într-adevăr milă de Flo. Era în toiul sezonului uscat și în aer era o fierbințeală cumplită. Cînd se deplasa încet pe cărările de munte, trebuia să sprijine nu numai viitorul prunc din pîntecele ei umflat îngrozitor, ci și pe Flint, cel pe jumătate adolescent, care se atîrna ridicol de trupul ei bătrîn și fragil. Uneori, cînd îi urmăream, mă temeam că Flo nu va supraviețui nașterii unui alt pui. Se oprea după cîteva minute să se odihnească și deseori privirea îi era goală. Flint era și el o pacoste pentru bătrîna mamă. Cînd ea stătea cîteva clipe, el era nerăbdător să plece, să ajungă la pomii fructiferi spre care se îndreptau. O împingea mereu în spinare pe Flo, scîncea tot mai tare, pînă cînd se ridica și pornea iar greoi, iar Flint imediat se atîrna de ea. Uneori, chiar o lovea cu piciorul dacă Flo nu-i răspundea atunci cînd îi smucea brațul. Și cînd nu o sîcîia să plece, o plictisea să-l curețe, scîncind și trăgînd-o de mînă dacă ea nu-l băga în seamă.

Am văzut noul-născut, Flame, cînd abia se uscase, devreme dimineața. E posibil ca Flo să se fi deplasat într-un culcuș nou în timpul nopții cu lună plină, sau coborîse pentru a naște pe pămînt, căci în zori nu mai era în culcușul pe care și-l așternuse cu o seară înainte.

Flame, chiar în primele zile, era drăgălaşă, spre deosebire de micuţul şi pocitul Goblin. Avea chipul palid în care ochii, cenuşii după naştere, păreau aproape albaştri. Ne-a surprins totuşi cît de puţin păr avea ; pieptul, pîntecele şi interiorul braţelor şi picioarelor erau trandafirii.

Am urmărit-o pe Flo în dimineaţa aceea ; era însoţită de Flint şi cu o mînă o sprijinea pe Flame şi placenta de care încă mai era legat puiul. Ne-a mirat comportamentul exemplar pe care Flint l-a avut în primele cîteva săptămîni după naşterea lui Flame. N-a mai sîcîit-o pe Flo să-l purice şi nici n-a mai încercat să i se suie în circă. Se ducea deseori s-o atingă pe Flame, dar cînd Flo îi dădea uşor mîna la o parte, el nu insista.

N-am să uit cînd, după ce încercase să pună mîna pe micuţa lui soră şi fusese în mod repetat respins, Flint a luat cu bunăştiinţă o rămurică şi s-a înclinat s-o atingă pe Flame cu ea. Pe urmă, a tras-o înapoi şi a început s-o adulmece la capăt. Povestea s-a petrecut cînd Flame nu avea nici o zi, dar şi ulterior l-am văzut repetînd mişcarea. De fapt, se slujea de rămurică ca de o unealtă care să-l ajute în încercarea de a descoperi ce era cu nou-născutul.

Flame s-a dezvoltat repede devenind un pui sănătos, alert şi întrucîtva precoce. Flint, totuşi, după purtarea frumoasă de la început, a început să dea semne că e gata să redevină puiul răzgîiat, dependent şi enervant care fusese înainte de naşterea surorii lui. Din nou avea pretenţia ca Flo să-l ia în circă, cînd familia se punea în mişcare : şi chiar au fost cîteva împrejurări cînd Flint, speriat brusc, s-a atîrnat de pîntecele mamei, îmbrăţişînd trupul mărunt al lui Flame precum şi al mamei. Dacă Flo

nu-i permitea imediat să urce în culcușul ei și al lui Flame, începea să facă scene de isterie.

Pe măsură ce treceau săptămînile, comportamentul lui Flint a început să semene tot mai mult cu cel al unui pui orfan : nu mai răspundea la toate invitațiile de joacă ale celorlalți pui ; își petrecea perioade mai îndelungate curățindu-se, devenise vizibil letargic și apatic. Cu toate acestea, nu arăta nici o dorință că ar vrea să-i facă vreun rău lui Flame, spre deosebire de unii copii care sînt geloși pe frații și surorile lor. Cînd Flame avea trei luni și Flo nu mai era atît de posesivă cu ea, Flint și Fifi își petreceau mult timp curățind-o sau dezmierdînd-o. Uneori făceau cu schimbul s-o ducă prin pădure, iar Flo mergea greoi în urma lor, aparent fără să se neliniștească.

Cînd Flame a împlinit șase luni, bătrîna Flo s-a îmbolnăvit de aceeași boală asemănătoare gripei care îl atacase pe William, și care se abate asupra cimpanzeilor aproape în fiecare anotimp ploios. Timp de șase zile Flo, Flint și Flame au dispărut, și toți studenții de la Centrul de Cercetări au plecat pe echipe în căutarea lor. Cînd a fost în cele din urmă găsită, Flo era atît de bolnavă încît abia se mai putea mișca, iar Flame dispăruse. Ne așteptam ca Flo să moară pentru că nu mai putea să mănînce și nici să urce panta udă. Dar, surprinzător, bătrîna femelă rezistentă și-a recăpătat sănătatea și vigoarea.

De atunci încolo, Flint, care nu fusese deloc bolnav, a început să dea dovadă de o schimbare în comportament. Pe măsură ce treceau zilele, și-a pierdut din letargie și a început să se joace iar des cu vechii tovarăși, să se învîrtească și să facă piruete și tumbe la fel ca în zilele premergătoare nașterii lui Flame. Dar nu a renunțat la com-

portamentul infantil — de fapt, Flint era mai dependent de Flo ca oricînd. O vreme am avut impresia că s-ar putea să înceapă să sugă iar, căci mereu își lipea buzele de sfîrcurile lui Flo ; dar se pare că, în timpul bolii, laptele secase. În toate celelalte privințe, însă, Flint devenise iar puiul lui Flo. Împărțea hrana cu el, îl lăsa să i se cațăre în cîrcă, sau chiar, în anumite ocazii, să i se atîrne de pîntece. Îl purica mereu și, ca pe vremuri, îl lăsa în culcușul ei noaptea. Această stare de lucruri a durat pînă cînd Flint a depășit vîrsta de șase ani.

Ce anume se greșise în creșterea lui Flint ? Oare fusese prea „răsfățat" din cauza atenției exagerate a mamei, surorii și a celor doi frați mai mari, pe cînd era nou-născut ? Avînd în spate familia strîns unită, fără îndoială că făcuse întotdeauna ce poftise în relațiile cu indivizii din afara grupului familial. Nu reușise Flo să-și înțarce fiul la timpul potrivit pentru că era bătrînă și nu mai făcea față la scenele de isteric ale lui Flint cînd ea îi refuza pieptul ?

Oricare ar fi motivul eșecului lui Flo, nu încape îndoială că astăzi Flint este un adolescent anormal. Își va pierde el aceste ciudățenii cînd va mai crește, sau unele din trăsăturile infantile vor persista și la maturitate ? Această întrebare ca și multe altele pot primi răspuns într-o cercetare continuă efectuată la Gombe Stream. Pînă acum ne-a impresionat în repetate rînduri gradul în care puiul care se dezvoltă depinde de mama sa. Cine ar fi crezut că un cimpanzeu de trei ani ar putea muri dacă își pierde mama ? Cine și-ar fi închipuit că un pui de cinci ani încă mai poate suge și dormi noaptea alături de mama lui ? Cine ar fi visat că un mascul matur, din punct de vedere social, care are aproape optsprezece ani, încă își poate petrece mult timp în tovărășia bătrînei sale mame?

Se pare că, pînă acum, majoritatea mamelor de cimpanzeu sălbatic sînt cît se poate de eficiente în creşterea puilor. Totuşi am descoperit că greşelile materne ocazionale, cum au fost neputinţa lui Flo de a-l înţărca pe Flint la timp sau atitudinea întrucîtva dură a lui Passion faţă de puiul ei Pom, pot avea consecinţe serioase pentru puii respectivi.

Mă aflam la Gombe Stream de cîteva luni în anul 1966 cînd propriul meu copil venea pe lume şi de asemenea în anul următor cînd puiul meu era mic de tot. Am urmărit mamele de cimpanzeu care se îngrijeau de puii lor, dintr-o nouă perspectivă. De la început, Hugo şi cu mine am fost impresionaţi de multe dintre tehnicile lor şi ne-am hotărît să aplicăm cîteva dintre ele la creşterea propriului nostru copil. Mai întîi, ne-am hotărît să-i dăm posibilitatea să aibă cît mai mult contact fizic, afecţiune şi joc. A fost hrănit la sîn, mai mult sau mai puţin la cerere, timp de un an. Nu l-am lăsat să plîngă în pătuţul lui. Oriunde mergeam, îl luam cu noi, astfel încît oricît de mult s-ar fi schimbat decorul, legăturile cu părinţii lui să rămînă stabile. Cînd îl pedepseam, repede îl alinam prin contactul fizic, iar cînd era mic, încercam să-l distragem în loc să-l împiedicăm să săvîrşească vreo năzdrăvănie.

Pe măsură ce a crescut, a devenit tot mai necesar, bineînţeles, să temperăm tehnicile cimpanzeilor cu propriul nostru bun-simţ — la urma urmei ne ocupam de un copil, nu de un pui de cimpanzeu. Totuşi, am încercat să nu-l pedepsim pentru greşelile lui pînă la vîrsta cînd putea înţelege motivul pentru care era certat, şi am continuat să-l ţinem tot timpul cu noi şi să-i oferim mereu îmbărbătare fizică şi spirituală.

Oare metoda noastră educativă era bună ? Încă nu puteam să ne pronunţăm. Putem numai să arătăm astăzi, cînd copilul nostru are patru ani, că este ascultător, extrem de alert şi vioi, se împrieteneşte repede cu alţi copii şi adulţi, este relativ curajos şi atent cu alţii. În plus, şi chiar contra prezicerilor multora dintre prietenii noştri, este foarte independent. Dar, fără îndoială, ar fi putut să aibă aceleaşi trăsături chiar dacă l-am fi crescut altfel.

Capitolul XIX

ÎN UMBRA OMULUI

Succesul extraordinar al omului ca specie (dacă într-adevăr cuvîntul succes este cel mai potrivit) este rezultatul dezvoltării evolutive a creierului său, ceea ce a dus, printre altele, la folosirea şi fabricarea uneltelor, la abilitatea de a rezolva problemele prin judecată logică, cooperare voită şi limbaj. Una din asemănările cele mai izbitoare dintre cimpanzeu şi om din punct de vedere biologic constă în structura creierului. Cimpanzeul, cu capacitatea sa mare pentru o judecată primitivă, dovedeşte un tip de inteligenţă care este mai apropiată de cea a omului decît a oricărui alt mamifer existent azi. Creierul cimpanzeului modern probabil că nu se deosebeşte de creierul care cu atît de multe milioane de ani în urmă a îndrumat comportamentul primilor oameni primitivi.

Înainte de acea zi îndepărtată cînd i-am urmărit pe David Barbă Colilie şi Goliath modificînd firele de iarbă ca să le poată folosi la termite, faptul că omul preistoric şi-a fabricat unelte era socotit ca fiind unul dintre criteriile majore care l-au deosebit de celelalte creaturi. După cum am arătat mai înainte, cimpanzeul nu-şi modelează „sculele", „după un tipar fix şi regulat" — dar probabil că şi omul preistoric, înainte de a-şi dezvolta uneltele de piatră, se folosise de paie şi beţe. La acea etapă, pare puţin plauzibil ca el să-şi fi fabricat unelte după un tipar fix.

Din cauza asociației strînse a uneltelor cu omul, asociație care se stabilește în majoritatea minților oamenilor, întotdeauna s-a acordat o atenție specială animalelor care sînt în stare să folosească un obiect în chip de unealtă; dar este important să ne dăm seama că doar această abilitate nu indică în mod necesar o inteligență specială din partea creaturii respective. Faptul că cinteza de Galapagos folosește un ghimpe sau o frunză de cactus pentru a scoate insecte din crăpăturile scoarței este, într-adevăr, un fenomen fascinant, dar care nu conferă păsării mai multă inteligență decît are o ciocănitoare obișnuită care-și folosește ciocul lung și limba în aceleași scopuri.

Punctul la care folosirea și confecționarea uneltelor ca atare capătă o semnificație evolutivă este, fără îndoială, cînd un animal poate să-și adapteze, unei mari varietăți de scopuri, abilitatea de a manipula obiecte și cînd poate folosi un obiect, în mod spontan, pentru a rezolva o problemă nouă, ce s-ar dovedi de nerezolvat fără folosirea unei unelte.

Numai la Gombe Stream am văzut cimpanzeii folosind obiecte pentru scopuri diverse. Ei folosesc tulpinițe și bețe pentru a captura și a mînca insecte și dacă unealta nu este potrivită, atunci ea este modificată. Folosesc frunze pentru a suge apa la care nu pot ajunge cu buzele, dar mai întîi mestecă frunzele și astfel le sporesc puterea de absorbție. Un individ a folosit un burete asemănător pentru a curăța ultimele rămășițe de creier din interiorul craniului unui babuin. I-am văzut folosind mănunchiuri de frunze pentru a curăța mizeria de pe trup sau pentru a-și tampona rănile. Folosesc uneori bețele în chip de pîrghii pentru a lărgi intrarea în stupii subterani de albine.

Pînă acum nici un cimpanzeu nu a reuşit să folosească o unealtă pentru a confecţiona alta. Chiar şi învăţat, un cimpanzeu care a fost supus unor teste obositoare nu a reuşit să folosească un topor de piatră pentru a sfărîma o bucată de lemn în aşchii necesare să scoată hrana dintr-o ţeavă îngustă. A reuşit acest lucru abia atunci cînd materialul s-a pretat la sfărîmat între dinţi ; cu toate că i s-a arătat de mai multe ori cum să folosească toporul la lemne tari, niciodată n-a încercat măcar. [1] Cu toate acestea, e necesar să fie testaţi mulţi alţi cimpanzei înainte de a se afirma că specia cimpanzeilor nu este în stare să realizeze acest act. De exemplu unii oameni sînt matematicieni, alţii, însă, nu sînt.

Şi astfel, cînd evoluţia cimpanzeului pe teren este comparată cu abilităţile prezente în situaţiile de testare se pare că, în decursul timpului, va reuşi să-şi dezvolte o cultură mai sofisticată a uneltelor. La urma urmelor omul primitiv a continuat să-şi folosească primele unelte de piatră timp de mii de ani, în mod virtual aproape fără modificări. Apoi, brusc, găsim o cultură de unelte de piatră mai rafinată, care este răspîndită pe toate continentele. E posibil ca un geniu al epocii de piatră să fi inventat noua cultură, iar tovarăşii săi, care fără îndoială că învăţau şi se imitau unii pe alţii, au copiat noua tehnică.

Dacă cimpanzeul va avea condiţii să trăiască, s-ar putea ca brusc să dea naştere la o rasă de cimpanzei cu supra-creier şi să producă o nouă cultură a uneltelor. Pentru că este aproape sigur că atîta vreme cît abilitatea

[1] Khroustov, H.F. (1964). *Formarea şi graniţa extremă a activităţii aplicative a antropoizilor.* Congresul de Antropologie şi Ştiinţe Etnologice. Moscova.

de a manipula obiecte este înnăscută la cimpanzei, tiparele actuale de folosire a uneltei, practicate de cimpanzeii de la Gombe Stream, sînt deprinse de pui de la cei vîrstnici. Am văzut un exemplu foarte elocvent în acest sens. S-a întîmplat ca una din femele să se îmbolnăvească de diaree ; a ridicat un mănunchi mare de frunze cu care şi-a şters posteriorul. Puiul ei de doi ani, care o urmărea atent, a ridicat de două ori mănunchiuri de frunze cu care şi-a şters propriul posterior micuţ şi curat.

Pentru mine şi Hugo, şi fără îndoială pentru o sumedenie de savanţi interesaţi de comportamentul şi evoluţia omului, un aspect extrem de semnificativ al comportamentului cimpanzeilor constă în asemănarea strînsă între multe dintre gesturile şi poziţiile lor comunicative şi cele ale omului. Nu numai mişcările şi atitudinile sînt similare cu ale noastre, dar şi contextele în care ele apar.

Cînd un cimpanzeu se sperie brusc, deseori se întinde să atingă sau să îmbrăţişeze un alt cimpanzeu din apropiere, aşa cum o fetişcană care urmăreşte un film de groază, poate să apuce strîns mîna însoţitorului. Atît cimpanzeii cît şi oamenii par că se calmează, în situaţii de stres, prin contactul fizic cu un alt individ. Odată David Barbă Colilie şi-a zărit imaginea într-o oglindă ; îngrozit, a îmbrăţişat-o pe Fifi care nu avea decît trei ani. Chiar şi un asemenea contact cu un cimpanzeu foarte mic părea să-l liniştească ; treptat s-a relaxat şi rînjetul de spaimă i-a dispărut de pe chip. Oamenii pot uneori să se liniştească în momentele de criză emoţională dacă ţin în braţe sau mîngîie un cîine sau un alt animal îndrăgit.

Această alinare pe care şi cimpanzeul şi omul par s-o aibă din contactul fizic îşi are probabil originea în anii

de copilărie. cînd multă vreme atingerea mamei sau contactul cu un alt trup păreau să-i calmeze temerile și să-i aline neliniștile, și la puii de om și de cimpanzeu. Așa că, pe măsură ce copilul crește, iar mama nu mai este în apropiere tot timpul, el caută cel mai bun înlocuitor — contactul fizic strîns cu un alt individ. Dacă mama este alături, totuși, el o alege în mod deliberat ca persoană care-i poate oferi alinare. Odată, cînd Figan avea opt ani, a fost amenințat de Mike. A strigat tare și s-a grăbit spre Flo, trecînd pe lîngă șase sau șapte alți cimpanzei ; pe urmă i-a întins mîna și ea i-a întins-o pe a ei. Calmat, Figan s-a oprit brusc din țipat. Și puiî de om continuă să-și descarce inimile mamelor lor, mult timp după ce zilele copilăriei au trecut. cu condiția, bineînțeles, să existe între ei o relație afectivă.

Există și unii cimpanzei care, mai mult ca alții, par să încerce în mod constant să se pună bine cu superiorii lor. Melissa, de exemplu, mai ales cînd era tînără, obișnuia să se grăbească să-și pună mîna pe ceafa unui mascul adult aproape de fiecare dată cînd trecea cîte unul în apropiere. Dacă se întorcea spre ea, ea schița deseori și rînjetul de supunere. Se prea poate ca Melissa, ca și ceilalți cimpanzei care încearcă mereu să se pună bine în acest mod, să se simtă în siguranță în prezența unui superior social, așa că ea caută o îmbărbătare constantă prin contactul fizic. Dacă individul dominator o atinge ca răspuns, cu atît mai bine.

Există fără îndoială multe Melisse umane ; genul de oameni care atunci cînd încearcă să fie extrem de prietenoși, se întind să atingă persoana respectivă și zîmbesc mereu și deferent. De obicei, aceștia sînt indivizii care

pentru un motiv sau altul nu sînt siguri pe ei, sînt uşor handicapaţi în contextul social. Ce-am putea spune despre zîmbet ? Există multe controverse cu privire la evoluţia zîmbetului uman. Dar aproape sigur că sîntem în posesia a două tipuri de zîmbet destul de diferite, chiar dacă cu mult timp în urmă ele au derivat din aceeaşi mimică facială. Zîmbim cînd sîntem amuzaţi şi zîmbim cînd sîntem uşor nervoşi, temători sau sfîrşiţi. Unii oameni, cînd sînt nervoşi în cadrul unui interviu, zîmbesc la aproape tot ceea ce li se spune. Iar acesta este tipul de zîmbet care probabil poate fi strîns corelat cu rînjetul de supunere al cimpanzeului speriat.

Cînd cimpanzeii sînt ultra încîntaţi la vedera unui morman uriaş de banane, se mîngîie, se sărută şi se îmbrăţişează, aşa cum doi francezi se îmbrăţişează la auzul unei veşti bune sau cum copilul sare să-şi strîngă mama în braţe cînd aceasta îi spune că i-a îndeplinit o dorinţă anume. Cunoaştem cu toţii acele sentimente de emoţie sau fericire intensă care îi determină pe oameni să ţipe şi să sară în sus, sau să izbucnească în lacrimi. Nu e de mirare că cimpanzeii, dacă au vreun sentiment asemănător, încearcă să se calmeze îmbrăţişîndu-şi tovarăşii.

Am descris anterior cum cimpanzeul, după ce este ameninţat sau atacat de un superior, îşi poate urma agresorul ţipînd şi ghemuindu-se la pămînt sau întinzîndu-i mîna. De fapt, el cerşeşte îmbărbătarea celuilalt. Uneori el nu se destinde pînă cînd nu a fost atins sau mîngîiat, sărutat sau îmbrăţişat ; Figan a făcut de cîteva ori istericale cînd nu i s-a oferit un asemenea contact, trîntindu-se la pămînt, ţipînd de-l durea gîtul, pînă cînd agresorul l-a calmat cu o atingere. Am văzut un copil com-

portîndu-se în acelaşi mod, ţinîndu-se după mama lui prin toată casa cu toate că ea îi spusese s-o lase în pace, ţipînd, atîrnîndu-i-se de fuste, pînă cînd ea l-a luat în braţe, l-a sărutat şi l-a drăgălit în chip de iertare. Un sărut, sau o îmbrăţişare, sau un alt gest de dezmierdare reprezintă aproape un final inevitabil odată ce disputa matrimonială s-a încheiat, iar strîngerea mîinilor, care denotă reînnorea prieteniei şi împăcarea reciprocă după o ceartă, se observă la multe culturi.

Dacă încercăm să stabilim o paralelă între comportamentul uman şi cel al cimpanzeilor ne lovim de dificultăţi abia cînd luăm în considerare problemele morale implicate în cazul în care o fiinţă umană solicită iertarea alteia sau o oferă ea însăşi. În societatea cimpanzeilor principiul implicat cînd un subordonat caută îmbărbătare din partea unui superior, sau cînd un individ de rang înalt îl calmează pe altul, nu se leagă cîtuşi de puţin de justeţe sau injustеţe în cazul actului agresiv. O femelă, care este atacată doar pentru simplul motiv că s-a întîmplat să stea prea aproape de un mascul care se manifestă, se va apropia tot ea de mascul pentru a-i cere un gest de îmbărbătare, la fel ca şi femela care este lovită de mascul pentru că a încercat să ia un fruct din grămada lui.

Din nou, cînd facem o comparaţie directă între efectul unei atingeri sau îmbrăţişări alinătoare asupra omului sau îmbrăţişări alinătoare asupra omului sau cimpanzeului agitat, problema se complică dacă ne aventurăm în motivaţia care direcţionează gestul maimuţei sau al omului care oferă alinarea. Căci oamenii sînt capabili să acţioneze din motive pur altruiste ; ne poate părea cu adevărat rău pentru cineva şi ne străduim să-i împărtăşim necazurile într-o încercare de a oferi alinare şi mîn-

gîiere. E puțin probabil ca un cimpanzeu să acționeze din sentimente asemănătoare ; mă îndoiesc că și membrii aceleiași familii, oricît ar fi de uniți prin afecțiune puternică reciprocă, sînt acționați de altruism în relațiile dintre ei.

Pe de altă parte, există cazuri cînd se pot face paralele. Cei mai mulți dintre noi resimțim o stare de totală stînjeneală sau neplăcere în prezența unei persoane nenorocite care plînge. Poate că ne simțim îndemnați s-o liniștim, nu pentru că ne-ar părea rău pentru ea, în sensul altruist, ci deoarece comportamentul ei ne tulbură propriul nostru sentiment de mulțumire. Poate că imaginea și mai ales sunetele scoase de subordonat ghemuit și care țipă îl fac în mod similar pe cimpanzeu să se simtă stînjenit, cel mai eficient mod de a schimba situația fiind să-l calmeze pe celălalt cu o atingere.

Mai avem de luat în considerare încă un aspect legat de întregul concept de comportament alinător al cimpanzeilor, și acesta este rolul posibil jucat în evoluția comportamentului lor de puricatul în grup. Căci pentru cimpanzei, și fără îndoială și pentru alte animale, puricatul în grup este forma cea mai pașnică, mai relaxantă și mai prietenoasă de contact fizic. Puiul de cimpanzeu nu duce niciodată lipsă de contact fizic pentru că petrece mult timp alături de mama sa. Pe urmă, pe măsură ce crește, petrece mai multă vreme departe de mamă și de asemenea o perioadă mai îndelungată jucîndu-se cu ceilalți pui ; iar joaca, în mod tipic, implică mult contact fizic. Pe măsură ce puiul se maturizează, se joacă din ce în ce mai puțin ; în același timp își petrece perioade tot mai îndelungate puricîndu-se în grup alături de mamă și rubedenii, și cînd e mai mare, alături de ceilalți adulți. Uneori, puricatul între indivizii adulți poate dura și două ore. Nevoia evidentă de puricat

în grup a fost bine demonstrată de bătrînul domn McGregor care, cu picioarele paralizate, s-a tîrît cei şaizeci de metri pentru a încerca să se alăture unui grup de masculi care se puricau.

Cînd un cimpanzeu solicită puricatul, de obicei se apropie de partenerul ales şi stă în poziţie verticală dinaintea lui, fie cu faţa la el, cu capul uşor înclinat, fie întors, şi deci arătîndu-i posteriorul. E posibil atunci ca prezentarea de supunere a posteriorului, precum şi aplecarea sau ghemuirea de supunere să fi derivat din poziţiile folosite pentru a cere puricatul ? Oare în negurile trecutului, subordonatul se apropia de superiorul lui, după ce fusese ameninţat, pentru a cerşi atingerea liniştitoare şi de îmbărbătare a degetelor care purică ? Dacă lucrurile stau aşa, atunci răspunsul cimpanzeului solicitat — atingerea sau mîngîierea — pot fi derivate în mod echivalent dintr-un tipar al puricatului. Fără îndoială că în anumite ocazii, cîteva scurte mişcări de puricat au loc cînd individul dominator răspunde ţinutei de supunere a subordonatului. Este cît se poate de rezonabil să ne închipuim că un asemenea răspuns s-ar fi putut realiza de-a lungul secolelor aşa încît, astăzi, cimpanzeul nu face decît un simplu gest de atingere sau mîngîiere în locul puricatului însoţitorului supus.

Cînd doi cimpanzei se salută după o despărţire, comportamentul lor deseori seamănă izbitor cu cel arătat de doi oameni în acelaşi context. Cimpanzeii se pot înclina sau ghemui la pămînt, pot întinde mîinile, se pot săruta, îmbrăţişa, atinge sau mîngîia pe aproape oricare parte a corpului, mai ales capul, chipul şi organele genitale. Un mascul poate apuca o femelă sau un pui de sub bărbie. Oamenii, în multe culturi prezintă unul sau mai multe din aceste gesturi.

În societățile umane, mare parte din comportamentul de salut a fost ritualizat. Un om care trece pe lîngă o cunoștință pe stradă nu înclină neapărat capul ca să arate că recunoaște statutul social superior al celuilalt, totuși, fără îndoială, gestul derivă din înclinarea în semn de supunere. Nu zîmbim doar cînd sîntem nervoși sau ne simțim stingheri în timpul salutului ; cu toate acestea, propriile noastre forme de salut slujesc deseori drept recunoaștere a statutului social al individului respectiv, mai ales în situațiile oficiale.

Un salut între doi cimpanzei aproape întotdeauna slujește acestui scop — el restabilește statutul de dominație al unuia față de celălalt. Cînd nervoasa Olly îl salută pe Mike, ea poate să-i întindă mîna, să se încline pînă la pămînt, să se ghemuiască supusă cu capul aplecat. De fapt, ea recunoaște rangul superior al lui Mike. Acesta poate să-i mîngîie sau să-i apuce mîna, sau să-i atingă capul ca răspuns la supunerea ei. Un salut între doi cimpanzei este de obicei mai demnostrativ cînd indivizii implicați sînt prieteni buni și mai cu seamă cînd au stat despărțiți cîteva zile. Deseori, Goliath cuprindea în brațe pe David, și cei doi își lipeau buzele de fața sau grumazul celuilalt, cînd se întîlneau ; pe cîtă vreme un salut între Goliath și Dl. Worzle rareori implica mai mult de o atingere întîmplătoare, chiar și atunci cînd cei doi nu se văzuseră de mult.

Nu numai gesturile de supunere și îmbărbătare ale cimpanzeilor se aseamănă mult cu ale noastre. Multe dintre jocurile lor aduc cu jocurile copiilor. Mișcările degetelor cimpanzeilor cînd se joacă sînt aproape identice cu ale noastre. Manifestările agresive ale cimpanzeului nu se deosebesc prea mult de ale noastre. Asemeni omului, cim-

panzeul înfuriat poate să-şi fixeze adversarul cu privirea. Poate să ridice braţul rapid, să-şi dea capul puţin pe spate, cu un gest nervos, să alerge spre adversar în poziţie verticală şi agitîndu-şi braţele, să arunce pietre, să mînuiască bete, să pocnească, să muşte, să lovească cu piciorul, să zgîrie şi să tragă de păr victima.

De fapt, dacă trecem în revistă întreaga gamă de comunicare poziţională şi gestică a cimpanzeilor pe de o parte şi cea a oamenilor pe de altă parte, vom găsi cazuri izbitor de asemănătoare. Atunci ar reieşi că fie omul şi cimpanzeul şi-au dezvoltat gesturile şi poziţiile într-un mod vădit similar, fie că undeva, în negura trecutului foarte îndepărtat, au avut un strămoş comun ; un strămoş care comunica cu semenii săi cu ajutorul sărutului şi îmbrăţişării, atinsului şi mîngîiatului, precum şi prin apucarea mîinilor.

Una dintre deosebirile majore între om şi cea mai apropiată rudă a sa în viaţă este, fără îndoială, faptul că cimpanzeul nu şi-a dezvoltat darul vorbirii. Chiar şi cele mai susţinute eforturi de a-i învăţa pe cimpanzeii mici să vorbească s-au soldat cu eşec. Graiul articulat reprezintă însă un pas cu adevărat uriaş în evoluţia omului.

Cimpanzeii posedă o varietate mare de sunete de chemare, iar acestea slujesc desigur la transmiterea unor tipuri de informaţii. Cînd un cimpanzeu găseşte hrană bună el scoate nişte lătrături puternice ; alţi cimpanzei din apropiere îşi dau imediat seama că e vorba de o sursă de hrană şi se grăbesc să i se alăture. Un cimpanzeu atacat ţipă, iar acest lucru poate pune în alertă pe mama sa sau pe un prieten care se grăbeşte să-i sară în ajutor. Un cimpanzeu confruntat cu o situaţie alarmantă şi potenţial periculoasă scoate sunetul infricoşător „*wraaaa*“ şi din nou,

alți cimpanzei se grăbesc să apară în acel loc pentru a vedea ce se întîmplă. Un cimpanzeu mascul, care e gata să intre într-o vale sau să se repeadă la o sursă de hrană, scoate țipete puternice gîfîite, iar ceilalți indivizi își dau seama nu numai că mai sosește un membru al grupului lor, dar și cine anume. Pentru urechile noastre umane, cimpanzeul se caracterizează în primul rînd prin aceste țipete gîfîite. Acest lucru este semnificativ doarece țipătul gîfîit, mai ales, este cel care slujește la menținerea contactului dintre grupurile împrăștiate ale comunității. Totuși, cimpanzeii pot fără îndoială să se recunoască și prin alte chemări — o mamă cunoaște țipătul odraslei. Probabil un cimpanzeu poate recunoaște chemările majorității cunoștințelor sale.

Cu toate acestea, deși chemările cimpanzeilor slujesc la transmiterea informațiilor esențiale despre situații și indivizi, ele nu pot, în cea mai mare parte, să fie comparabile cu graiul articulat. Omul, cu ajutorul cuvintelor, poate comunica idei abstracte ; el poate beneficia de experiențele altora fără să trebuiască să fie prezent la ele ; poate face planuri de cooperare inteligente. Totuși, cînd oamenii ajung la un schimb de sentimente, majoritatea se reîntorc la vechiul tip de comunicație gestică al cimpanzeului — mîngîierea de îmbărbătare, îmbrățișările exuberante, strîngerea mîinilor. Iar cînd, în aceste ocazii, se întrebuințează și cuvinte, deseori le folosesc cam în același mod în care un cimpanzeu își rostește chemările — pur și simplu pentru a reda emoția resimțită în acel moment. „Te iubesc. Te iubesc", repetă la nesfîrșit îndrăgostitul, încercînd să transmită iubitei pasiunea sa copleșitoare, nu prin cuvinte, ci prin îmbrățișări și mîngîieri. Cînd sîntem mirați rostim niște stupizenii în genul —

„Ttttttt !" „Pfffff !" sau „Măi, măi !". Cînd sîntem mînioşi ne putem exprima prin înjurături şi alte expresii, lipsite de înţeles. Această folosire a cuvintelor, la nivel emoţional, este diferită de oratorie, literatură, conversaţie inteligentă, la fel cum sînt mîrîiturile şi ţipetele cimpanzeilor.

De curînd s-a demonstrat că cimpanzeul este capabil de a comunica cu oamenii într-un mod cît se poate de sofisticat. Există, în America, doi savanţi, Allen şi Beatrice Gardner, care au dresat un pui de cimpanzeu să folosească semnele din limbajul surdo-muţilor. Familia Gardner consideră că, deoarece gestica şi ţinuta formează un aspect atît de semnificativ pentru tiparele de comunicare ale *cimpanzeilor*, asemenea limbaj bazat pe semne poate fi mai potrivit decît străduinţa de a-i învăţa cuvinte articulate. [1]

Washoe a fost luată de cînd era nou-născută şi a fost înconjurată constant de însoţitori umani. Încă de la început, aceşti oameni au comunicat nu numai cu Washoe, dar şi între ei cînd cimpanzeul era de faţă, prin limbajul semnelor. Singurele sunete pe care le scoteau erau acele chemări care imitau întrucîtva pe cele ale cimpanzeilor, cum ar fi rîsul, exclamaţiile şi imitarea propriilor sunete ale lui Washoe.

Experimentul lor a fost încununat de un succes uluitor. La vîrsta de cinci ani, Washoe poate înţelege cam trei sute cincizeci de simboluri diferite, dintre care multe semnifică grupuri de cuvinte, nu numai cuvinte separate ; şi chiar cimpanzeul poate folosi corect cam o sută cincizeci dintre ele. Familia Gardner a fost criticată că i-a permis

[1] Gardner, R.A. şi B.T., *Science*, Vol. 165, pp. 664—72.

lui Washoe să folosească semnele „neglijent". De fapt, unele dintre semne i-au fost predate lui Washoe în mod diferit atunci cînd ele se asemănau mult cu vreunul dintre gesturile ei. Alte semne au fost schimbate de Washoe singură pe cînd era mică, și, interesant, a rezultat că multe din aceste adaptări corespundeau exact cu cele folosite de copiii mici. Cu alte cuvinte, ele reprezentau „limbajul copiilor" surdo-muți. Multe dintre ele au fost însă corectate de Washoe cînd a crescut.

Nu am văzut-o pe Washoe, dar am urmărit cîteva filme care demonstrează nivelul la care a ajuns și, în mod ciudat, pe mine m-au impresionat cel mai mult greșelile pe care le-a făcut. I s-a cerut să numească, unul după altul, o serie de obiecte, pe măsură ce acestea erau extrase dintr-un sac. A făcut semnele numelor corect și foarte repede, dar chiar și așa, se poate argumenta că un cîine inteligent va învăța pînă la urmă să asocieze imaginea unui vas cu un răspuns corect redat printr-o zgrepțănare pe dușumea, un pantof prin două zgrepțănări, și așa mai departe. Și pe urmă lui Washoe i s-a arătat o perie, iar ea a făcut semnul pentru pieptene. Mie, acest lucru mi s-a părut semnificativ — este genul de greșeală pe care îl poate face copilul mic care e în stare să denumească pantoful drept papuc, sau farfuria drept cană, dar niciodată pantoful drept farfurie.

Poate una dintre cele mai fascinante observații ale familiei Gardner se referă la momentul cînd, pentru prima oară, Washoe a fost întrebată (în limbajul semnelor) „Cine e aici ?" în timp ce ea privea într-o oglindă. Washoe, care era familiarizată cu oglinzile la vremea aceea, a semnalizat drept răspuns — „Eu, Washoe".

Aceasta constituie, într-un fel, o dovadă științifică a faptului cunoscut de multă vreme, că, într-un mod neclar,

vag poate, cimpanzeul are o conştiinţă de sine, primitivă. Fără îndoială că există oameni care ar prefera să nu dea crezare acestui lucru deoarece, mai înrădăcinată chiar decît vechea idee că omul este singura fiinţă capabilă să-şi făurească unelte, este aceea că numai omul în regnul animal este conştient de sine. Nu de mult, mi-a venit în minte că, doar printr-o înţelegere reală a modurilor în care cimpanzeii şi oamenii dovedesc similitudini de comportament, putem să reflectăm cu adevărat asupra modurilor în care oamenii şi cimpanzeii se deosebesc. Şi numai atunci vom putea aprecia cu adevărat, din punct de vedere biologic şi spiritual, gradul real al unicităţii omului.

Omul este conştient de sine într-un mod diferit de al cimpanzeului care, brusc, devine conştient că trupul pe care-l vede în oglindă este „Eu", că părul şi degetele îi aparţin *lui*, că dacă se va întîmpla un eveniment, *el* va fi cel speriat, mulţumit sau trist. Conştiinţa de sine a Omului depăşeşte conştiinţa primitivă a unui organism viu. Omul cere o explicaţie pentru misterul fiinţei sale, şi-şi pune întrebări în legătură cu lumea care îl înconjoară şi cosmosul de deasupra. Aşa că Omul, de-a lungul secolelor, a preamărit un dumnezeu ; s-a dedicat ştiinţei ; a încercat să pătrundă misterul... Omul are o capacitate aproape infinită de a se preocupa de lucrurile care depăşesc fiinţa lui ; se poate sacrifica pentru un ideal, se poate contopi cu bucuriile sau necazurile altora ; poate iubi profund şi dezinteresat ; poate crea şi aprecia frumuseţea în nenumărate forme. Nu ar trebui să ne mire că un cimpanzeu se poate recunoaşte în oglindă. Dar ce-am spune dacă un cimpanzeu ar izbucni în lacrimi ascultînd acordurile lui Bach care răsună din orga catedralei ?

Da, omul pune într-adevăr în umbră cimpanzeul. Totuşi, cimpanzeul este o creatură de o importanţă covîrşi-

toare pentru înţelegerea omului. Aşa cum omul îl pune în umbră, tot aşa pune şi el în umbră celelalte animale. Are abilitatea de a rezolva probleme cît se poate de complexe, poate folosi şi fabrica unelte pentru o varietate de scopuri, structura sa socială şi metodele de comunicare cu semenii săi sînt complexe, şi el prezintă începuturile unei conştiinţe de sine. Cine ştie cum vor arăta cimpanzeii peste patruzeci de milioane de ani de acum încolo ? Ar trebui să ne preocupe pe toţi să-i lăsăm să trăiască, ca cel puţin să aibă şansa să evolueze.

Capitolul XX

INUMANITATEA OMULUI

Cînd săgeata ghimpată i-a intrat în carne, Flo s-a clătinat şi s-a împleticit, agăţîndu-se de o ramură. Flint s-a atîrnat de ea, ţipînd îngrozit şi sîngele din rana mamei a început să picure încet pe chipul lui. Priveam fără să mă pot mişca sau striga : Flo a pus mîna pe rană şi s-a uitat, neîncrezătoare, la sînge. Pe urmă, cu o mişcare înceată, a căzut, mai jos, mai jos, mai jos... Flint ca o lipitoare se mai atîrna de trupul care-şi dădea ultima suflare, şi amîndoi au atins pămîntul cu o bufnitură oribilă.

Cînd masca umană care rînjea s-a apropiat, cu dinţii albi lucind pe chipul de abanos, pieptul lui Flo a tresăltat greoi pentru ultima oară şi pe urmă a rămas nemişcat. Ţipînd, lovind, muşcînd, Flint a fost vîrît în sacul umed, rău-mirositor, mai jos, mai jos, mai jos. Cu toate că era beznă, puteam să disting umbra neagră a omului.

M-am trezit scăldată intr-o sudoare rece, cu pătura trasă peste cap ; coşmarul fusese atît de viu încît n-am mai putut să adorm la loc. Da — un coşmar. Dar lucrurile astea se petrec tot timpul în anumite regiuni din Africa Centrală şi Vestică. În multe locuri carnea de cimpanzeu este socotită o delicatesă aparte şi există multe poveşti cumplite despre puii de cimpanzeu legaţi lîngă trupurile sfîrtecate ale mamelor lor, în pieţele de carne, de vînzare pentru viitorul consum dătător de vitamine al africanilor deproteinizaţi. Puii de cimpanzeu sînt de asemenea foarte solicitaţi de laboratoarele de cercetări medicale din Europa

şi Statele Unite, iar capturarea lor se face prin împuşcarea mamelor. Cîte mame nu s-au tîrît probabil pe sub baldachinul des al pădurii, rănite mortal, pentru a-şi da duhul mai tîrziu, iar puii lor, urmăriţi de o stea nenorocoasă, au rămas orfani ? Ciţi prunci, care supravieţuiesc şi împuşcăturii şi bufniturii de pămînt, urmează să moară la cîteva zile după captură, zdruncinaţi şi nenorociţi ? Bănuiesc că pentru fiecare pui în viaţă care ajunge în lumea occidentală, mor în medie alţi şase.

Mai există o umbră care se întinde peste cimpanzeu în zilele noastre, căci, odată cu răspîndirea agriculturii şi a industriei forestiere, habitatul şi viaţa cimpanzeilor sînt puse în primejdie. Pădurile sînt tăiate pentru a face loc plantaţiilor, iar pomii fructiferi sînt otrăviţi pentru a lăsa un spaţiu mai mare copacilor necesari la producerea cherestelei. Mai mult, deoarece cimpanzeii sînt sensibili la toate bolile infecţioase ale omului, pretutindeni unde se află în vecinătatea noilor aşezări omeneşti sînt ameninţaţi de epidemii.

Din fericire, unii îşi dau seama de pericolele se ameninţă cimpanzeii din sălbăticie. Guvernele luminate ale Ugandei şi Tanzaniei oferă protecţie populaţiilor lor de cimpanzei şi o întrunire internaţională recentă cu privire la conservarea speciilor a căzut de acord ca aceste maimuţe să fie trecute pe lista speciilor ameninţate de dispariţie, şi care au nevoie de protecţie. S-au înfiinţat nişte programe astfel ca cimpanzeii necesari cercetărilor să poată fi crescuţi în captivitate, iar dacă se vor obţine în acest scop colonii mari şi reuşite, se va restrînge decimarea constantă a grupurilor aflate în sălbăticie. Cimpanzeul este, fără îndoială, numai una dintre multele specii ameninţate cu exterminarea în sălbăticie ; dar el este, la urma urmelor, cea mai apropiată rudă a noastră şi ar fi tragic

dacă atunci cînd nepoții noștri se vor face mari, cimpanzeii să mai există numai în grădina zoologică și în laboratoare. Un gînd înspăimîntător, deoarece, în majoritatea cazurilor, cimpanzeul în captivitate este foarte diferit de creatura superbă pe care am cunoscut-o atît de bine în sălbăticie.

Astăzi, multe grădini zoologice încep să-și arate cimpanzeii în grupuri aflate în îngrădituri destul de spațioase, dar există încă multe maimuțe închise în celulele demodate de beton, cu gratii. Într-o vară am cunoscut doi cimpanzei bătrîni la o grădină zoologică, un mascul și o femelă. Erau găzduiți într-o cușcă foarte mică cu o porțiune exterioară și una interioară, separate printr-o ușă de oțel. În vara aceea era foarte cald, și cu toate că erau ținuți afară, cu ușa despărțitoare închisă, nu exista umbrar, iar cînd soarele era la amiază, cimentul ardea pur și simplu. Cimpanzeii nu aveau nici o creangă pe care să stea, numai o poliță de lemn extrem de mică, pe care se puteau așeza doar cu rîndul — și bineînțeles că întotdeauna masculul stătea cînd era fierbințeală. Erau hrăniți de două ori pe zi — o dată dis-de-dimineață, și o dată tîrziu după amiază. Rezerva de apă se termina în mod normal pe la ora zece dimineața, dar nu era reîmprospătată.

Stăteam și mă gîndeam de cînd uitaseră probabil aceste animale tulpinile de viță, pămîntul afînat, alergatul printre ramuri și bucuria de a se fugări prin pădure, atîrnați de trupurile mamelor lor. Probabil că singura plăcere ce le rămăsese consta în mîncare, dar nu mai puteau să se înfrupte cu insectele zemoase, sau să se bucure de savoarea cărnii prinse de curînd ; și nici nu mai puteau să se cațăre într-un copac umbros și răcoros, cu mîrîituri de plăcere, pentru a se ghiftui cu fructele coapte la soare. Și cît de mare trebuie să fie intervalul între mase, pentru animalele

care prin natura lor sînt învățate să mănînce pe toată durata zilei ? În afară de mîncat, cei doi cimpanzei nu aveau nimic de făcut decît să se purice apatic între ei, sau singuri. Nici măcar nu puteau scăpa unul de celălalt, măcar o singură clipă ; masculul nu putea să se destindă niciodată în tovărășia alinătoare a altor masculi, iar femela nu putea niciodată să scape de societatea lui.

Un cimpanzeu într-o asemenea închisoare probabil că seamănă cu un om care este întemnițat de mai mulți ani și nu are speranță că va fi eliberat. Chiar și într-o grădină zoologică mai bună, unde cimpanzeul poate face parte dintr-un grup ceva mai numeros și are o îngrăditură de beton mai mare, este o creatură extrem de diferită de cimpanzeul întîlnit de noi la Gombe Stream. Cimpanzeul de grădină zoologică nu are demnitatea calmă, seninătatea privirii sau individualitatea hotărîtă a semenului său aflat în sălbăticie. În mod tipic el dezvoltă stereotipe ciudate de comportament — cînd merge el poate face o rotație ușoară cu mîna, într-o parte, întotdeauna aceeași mînă și întotdeauna în aceeași parte. După ce merge tîrșit prin spațiul restrîns al cuștii sale, poate izbi în cadrul de fier al ușii, întotdeauna în același loc, în același mod, cu același ritm. Este un jalnic vestigiu al măreței și impunătoarei demonstrații de atac a cimpanzeiului mascul sălbatic.

Majoritatea oamenilor cunosc direct numai cimpanzeii de la grădina zoologică sau de laborator. Aceasta înseamnă că și cei care lucrează îndeaproape cu ei, cum ar fi paznicii grădinilor zoologice sau savanții cercetători, nu pot avea nici o idee sau apreciere reală despre cum este *de fapt* cimpanzeul. Lucru care poate explica de ce atîtea laboratoare științifice mențin cimpanzeii în niște condiții îngrozitoare, găzduiți în majoritate singuri în celule mici

de beton, fără să aibă nimic de făcut toată ziua decît să aştepte vreun experiment, care este deseori dureros şi înspăimîntător.

Aş vrea să fiu bine înţeleasă că nu încerc să afirm că nu ar trebui să folosim niciodată cimpanzeii în chip de animale de experienţă. Munca recentă a fiziologilor şi biochimiştilor a arătat că, din punct de vedere biologic, în ceea ce ne priveşte numărul şi forma cromozomilor, proproteinele, A.D.N.-ul şi aşa mai departe, cimpanzeul este foarte apropiat omului. Este într-adevăr la fel de aproape de noi în anumite privinţe ca şi de gorilă. Din acest motiv probabil că este singurul substitut cu adevărat eficient cînd, din motive etice, cercetările nu pot fi întreprinse pe oameni. Kuru, o boală ciudată din Noua Guinee, manifestată prin tremurături, reprezenta unul din misterele lumii medicale şi a provocat nenumărate victime. Cercetările pe cimpanzei au stabilit că este vorba de un virus cu acţiune lentă şi astfel a făcut posibil tratamentul actual. De asemenea, din cauza asemănărilor creierului cimpanzeului cu creierul uman, experimentele efectuate pe cimpanzei vor fi de mare valoare pentru savanţii care încă se mai zbat cu problemele bolilor mintale omeneşti. Unele persoane nici nu sînt conştiente de răspîndirea sau tragediile pe care le implică tulburările mintale, cum ar fi schizofrenia sau depresiunile nervoase grave. Nu numai victimele sînt cele care sînt afectate, ci şi familiile şi prietenii lor. Cimpanzeii pot sluji ca modele experimentale pentru unele din aceste tulburări, iar aceasta ar ajuta ştiinţa în lupta ei de a uşura suferinţa umană.

Pe de altă parte, cu toate că sînt de acord ca cimpanzeii să fie folosiţi, dacă este absolut necesar, la asemenea experienţe, susţin cu tărie ca cimpanzeii de laborator să aibă parte de condiţii de trai mult mai bune. Fără îndo-

ială că dacă vrem să folosim această maimuță drept cobai în cercetările medicale, fie că e vorba de transplanturile de rinichi, efectele drogurilor sau ale pastilelor anticoncepționale luate pe durate îndelungate, dacă dorim ca el să ajute omul în cucerirea spațiului, atunci trebuie să facem toate eforturile pentru a fi bine tratat și primit ca un oaspete de onoare în laboratoarele noastre. Spațiul său de locuit trebuie să fie încăpător, trebuie să i se asigure cele necesare pentru a-l feri de plictiseală, să-l tentăm cu mîncare gustoasă și, cînd este posibil, să fie găzduit împreună cu tovarășii lui. Uneori, Hugo și cu mine avem sentimentul că singurul mod în care s-ar putea îmbunătăți situația cimpanzeilor de laborator ar fi să-i aducem pe cei care răspund de ei să-i vadă pe cimpanzeii noștri de la Gombe Stream.

Capitolul XXI

POST-SCRIPTUM DE FAMILIE

În cele din urmă, o înțelegere detaliată a comportamentului cimpanzeilor, obținută printr-o cercetare de lungă durată la Gombe, va ajuta omul în încercările sale de a se înțelege pe sine mai mult. Hugo și cu mine avem această convingere. Totuși, nu numai pentru acest motiv ne continuăm munca aici, an de an ; ne fascinează cimpanzeii și ca ființe individuale. Vrem să aflăm cum va avea grijă Fifi, pe care am cunoscut-o de mic copil, de proprii săi pui ; dacă Flo va supraviețui ca bunică, și, în cazul acesta, cum se va purta cu puiul lui Fifi ; ce se va întîmpla cu Flint după ce va muri mama lui ; dacă Figan va ajunge într-o bună zi masculul dominator. De fapt, dorim să ne continuăm studiul asupra cimpanzeilor pentru aceleași motive care determină oamenii să citească un roman palpitant pînă la capăt.

Nu putem să petrecem prea mult timp la Gombe acum, pentru că avem un copil și, după cum am amintit mai înainte, cimpanzeii sînt cunoscuți ca fiind vînători de pui de om. Cînd fiul nostru, micuțul Hugo, — căruia îi spunem Grublin sau Grub — era foarte mic, îl țineam în interiorul clădirii, într-o cușcă, în regiunea de observație. Cînd Rodolf și Humphrey, și chiar tînărul Evered se uitau pe geam și zgîlțîiau zăbrelele, cu blana vîlvoi și gurile strînse sălbatic, eram conștienți că, dacă ar fi avut ocazia,

l-ar fi înşfăcat pe Grub. Nu puteam să-i învinovăţim pentru acest lucru ; în captivitate, unde cimpanzeii cresc mai degrabă în societatea umană decît în cea a maimuţelor, sînt la fel de îngăduitori şi de încîntaţi de puii de om ca şi de proprii lor pui. Dar la Gombe Stream maimuţele cu pielea albă pe care cimpanzeii au învăţat să le tolereze, chiar să aibă încredere în ele nu sînt în mod normal asociate cu puii lor. Rodolf nu-l considera pe Grub drept puiul meu adorat, ci pur şi simplu o mîncare tentantă.

Cînd Grub a mai crescut, nu mai puteam să-l ţinem în cuşca lui de prunc, aşa că i-am construit una mai mare, pe plajă, unde rareori se aventurau cimpanzeii. Această „cuşcă" este ataşată de o casă de prefabricate, acoperită cu iarbă, este răcoroasă şi spaţioasă. Cînd Hugo şi cu mine sîntem cu Grub, poate să alerge pe nisipul alb al plajei şi să se bălăcească în lacul scînteietor, dar dacă amîndoi sîntem la cimpanzei, atunci Grub, împreună cu cele două africane care se îngrijesc de el, rămîne în siguranţă în interiorul cuştii. Grub este fericit la Gombe — repetă întruna că este „locul lui preferat din lume". E un noroc că gîndeşte astfel, deoarece în viitorul apropiat, Hugo şi cu mine intenţionăm să ne întoarcem aici la o bază permanentă.

În ultimii ani, Hugo a lucrat la studiul carnivorelor africane mari, şi la fel cum Hugo a fost întotdeauna implicat în studiul asupra cimpanzeilor, şi eu am luat parte o vreme la acest proiect. De cînd ne-am căsătorit, ne-am jurat unul altuia să lucrăm cît mai mult împreună, căci noi considerăm că doi oameni care au o armonie de interese, precum şi ţeluri comune se bucură total de împliniri le oferite de viaţa în comun. Aşa că, o vreme, am obser-

vat hienele, și această experiență m-a ajutat să-mi dezvolt concepțiile ; întorcîndu-mă la studiul cimpanzeilor, i-am contemplat cu alți ochi și am fost ajutată în interpretările asupra comportamentului lui.

În ciuda faptului că am lipsit de la Gombe cîteva luni, în mare nu s-au înregistrat lipsuri în observații, grație studenților noștri. Sigur, nu e același lucru să auzi doar despre o experiență la care nu ai luat parte cu adevărat, dar cu toate acestea este un lucru palpitant, iar majoritatea oamenilor care lucrează la Gombe Stream ne împărtășesc entuziasmul pentru cimpanzei ca indivizi, și în felul acesta relatările lor sînt nu numai precise, dar și foarte plastice. De asemenea am fost însoțită de noroc în timpul vizitelor mele periodice. Cimpanzeii păreau că fac demonstrații palpitante exact cînd eram acolo, ca și cum ar fi știut acest lucru. Așa că fiecare lună aduce elemente noi în epopeea cimpanzeilor. Înainte de a încheia, aș vrea să reiau cîteva fire ale istoriei unora dintre cimpanzeii pe care i-am ales spre descriere în această carte.

Mai întîi am să povestesc ce s-a întîmplat cu Olly și familia ei. Cam la un an după ce și-a pierdut puiul în timpul epidemiei de poliomielită, bătrîna Olly a mai avut un pui, dar acesta a apărut prematur, cu două luni înainte ; puiul s-a născut mort și din nou Gilka a fost lipsită de rude. La șase luni după aceea Olly a dispărut, și, în cele din urmă, am fost constrînși să o socotim moartă. Gilka, care nu avea decît șapte ani, și-a petrecut mult timp de una singură.

Curînd după moartea lui Olly, lui Gilka i-a apărut o umflătură la nas. La început părea că o doare, căci de cîte ori un alt pui se apropia să se joace cu ea, Gilka se trăgea

înapoi, cu ochii strîns închiși, ca și cum anticipa durerea. Pe măsură ce se scurgeau săptămînile, durerile se pare că au început, dar umflătura s-a mărit. Peste un an, chipul Gilkăi era hidos deformat; nasul avea o protuberanță uriașă. De ambele părți se făcuse buburos și îi apăruse și pe frunte o umflătură. Sărmana Gilka, care fusese unul dintre cei mai drăgălași pui, cu părul lung și mătăsos, cu chipul în formă de inimă, cu o bărbie mică și ascuțită, semăna acum cu un duh grotesc și înspăimîntător.

Am arătat pozele ei multor prieteni medici și în cele din urmă, după îndelungate discuții, ne-am hotărît să aflăm cel puțin de ce natură era excrescența, cu toate că ne temeam că nu prea avem ce face. Nu e loc aici să descriem metodele folosite pentru a o tranchiliza și pe urmă a o anestezia pe Gilka. E suficient să arătăm că — ajutați de bine-cunoscuții veterinari Sue și Tom Harthoorn, profesorii Roy și Don Nelson — am descoperit că Gilka era atinsă de o ciupercă, pe care o tratăm astăzi cu antibiotice. Gilka, în ciuda operației, nu și-a pierdut încrederea în oameni, iar studenții noștri nu întîmpină nici o greutate să o urmărească prin munți.

Sperăm cu toții din tot sufletul că Gilka se va însănătoși. În primul rînd ne e foarte dragă. Apoi, ea și Evered reprezintă una din puținele perechi de rude a căror relație am reușit s-o studiem în detaliu pe o perioadă îndelungată. Cu vreo trei ani înaintea morții lui Olly, între cei doi pui nu prea fuseseră legături, dar în anii de după moartea mamei, Evered și sora lui mai mică parcă deveniseră mai apropiați. Deseori cei doi se deplasau împreună. Mai mult, petreceau mult timp puricîndu-se reciproc, pe cînd cei-

lalți masculi tineri, de-o vîrstă cu Evered, rareori o puricau pe Gilka, și atunci doar pentru cîteva minute.

Nu știm dacă prietenia dintre Gilka și Evered va dura. Pepe și Miff, progeniturile Marinei, deseori se deplasau împreună în anul următor morții mamei lor, dar treptat se pare că s-au înstrăinat. Din păcate Pepe a murit la un an după micuța sa rudă Merlin, lăsînd-o pe Miff singura supraviețuitoare a familiei Marinei. Dar cînd Miff avea între zece și unsprezece ani, a născut o fiică. Ne-a uluit felul eficient în care avea grijă de pui. Toate celelalte mame tinere pe care le observasem erau stîngace și nesigure, cel puțin în primele zile de la nașterea puiului. Melissa chiar păruse buimacă. Miff, totuși, a considerat puiul drept un lucru de la sine înțeles ; îi acorda cam tot atîta atenție cît dedica experimentata Flo ultimului ei născut. Nu putem să nu ne gîndim dacă nu cumva experiența ei cu micuțul frate orfan nu-i conferise acest surplus de siguranță.

Cîțiva ani, așa cum am amintit în capitolele anterioare, ne-am întrebat dacă în spatele prieteniei strînse dintre anumite perechi de adulți masculi nu se aflau legături de sînge. Din acest motiv, am fost curioși să urmărim evoluția relațiilor dintre fiii mai mari ai lui Flo — Faben și Figan. Cînd cei doi era adolescenți se jucau deseori împreună, cu toate că Faben avea tendința să fie destul de dur cu celălalt. Cînd Faben a ajuns un mascul matur din punct de vedere social, totuși, cam pe la treisprezece ani, a întrerupt aproape total legăturile cu Figan. Hugo și cu mine ne-am întrebat dacă nu cumva teoria noastră cu privire la prieteniile dintre masculii adulți este totuși nefondată.

Masculi adulți

David

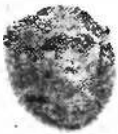

Goliath

William

Mike

Rodolf

McGregor

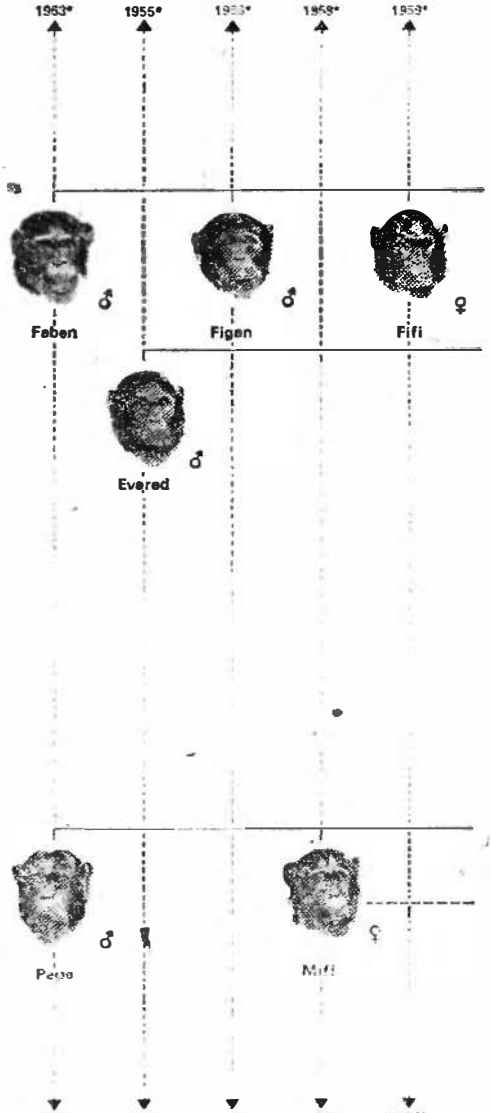

Anul aproximativ al nașterii

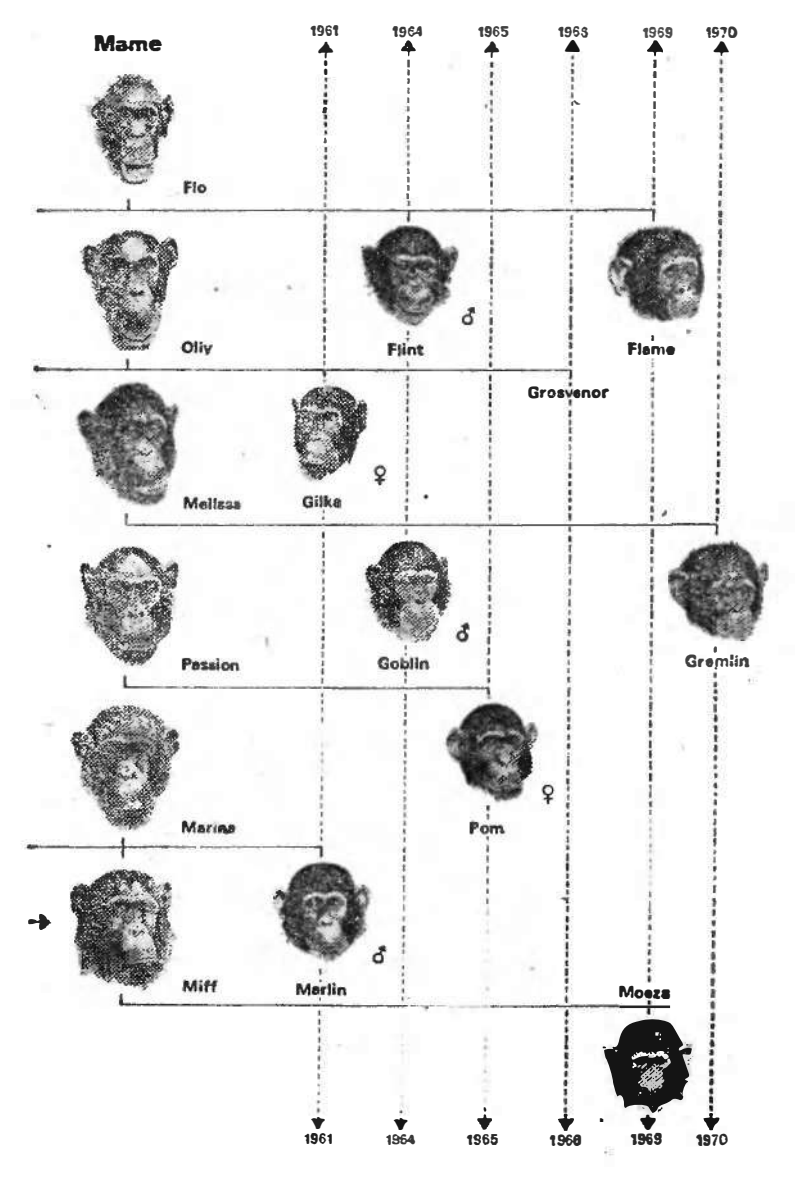
Mame
1961
1964
1965
1968
1969
1970
Flo
Oliv
Flint
♂
Flame
Grosvenor
Melissa
Gilka
♀
Passion
Goblin
♂
Gremlin
Marina
Pom
♀
Miff
Merlin
♂
Moeza
1961
1964
1965
1968
1969
1970

Faben avea un fizic superb și în primul său an de maturizare dădea niște reprezentații de atac, în poziție verticală, de-a dreptul minunate. Pe urmă l-a atins poliomielita și nu și-a mai putut întrebuința deloc mîna dreaptă. Pînă atunci, Figan, în calitate de frate mai mic, fusese întotdeauna dominat de Faben, dar, tipic pentru inteligența deosebită pe care o avea Figan, s-a folosit imediat de infirmitatea lui Faben pentru a-și îmbunătăți propriul statut. În primele zile cînd Faben a apărut cu mîna moale, Figan părea că nici nu-l bagă în seamă. Dar pe urmă, în mod voit, a început să-și hărțuiască fratele.

Cînd am asistat prima oară la o astfel de scenă, Faben stătea liniștit într-un copac și se curăța. Figan l-a privit fix, s-a dus agale la copac și a început să se cațere. Pe urmă a pornit o manifestare sălbatică, zgîlțiind ramurile și hîțînînd copacul atît de violent încît Faben, care la început ignorase comportamentul fratelui mai mic, a prins să țipe. Pe atunci, Faben, nu avusese șansa să-și adapteze viața la condițiile unei mîini paralizate; în cîteva clipe, a fost aruncat din copac. Încă de două ori în următoarele zile. Figan a făcut demonstrații similare în fața lui Faben. După aceasta, atitudinea fratelui mai mare s-a schimbat radical: cînd i-am văzut iar întîlnindu-se, Faben, zărindu-l pe Figan că se apropie, s-a grăbit în întîmpinarea lui cu mîrîituri gîfîite de supunere. Figan s-a așezat pe locul unde se afla, în timp ce fratele se ghemuia în fața lui, și l-a mîngîiat încurajator pe cap!

Această stare de lucruri a durat o vreme, dar, treptat, Faben a început să se adapteze la starea lui de handicapat. Fusese în stare să meargă în poziție verticală chiar de la

început, astfel împiedicînd tîrîrea braţului paralizat pe pămînt, şi treptat, a devenit chiar expert în această metodă locomotorie, asemănătoare omului. Curînd, era în stare să se ţină după grupurile de masculi adulţi pe distanţe mari şi a început să-şi recapete cîte ceva din vechea agilitate cînd sărea printre crengile copacilor. Şi demonstraţiile de atac şi-au recîştigat treptat din fosta măreţie. Se părea că Figan observase starea fizică îmbunătăţită a fratelui, căci s-a ţinut departe de el o vreme. Peste doi ani, cînd cei doi se întîlneau nu mai era nici cel mai mic semn cum că Figan fusese în stare să-şi domine fratele mai vîrstnic.

Abia cînd Figan a avansat la rangul de mascul tînăr maturizat, am observat că relaţia dintre cei doi fraţi devenea pentru prima oară, de cînd fusese adolescent, prietenoasă. Erau zăriţi deseori deplasîndu-se împreună, iar şedinţele prelungite de curăţat erau un lucru obişnuit. Poate că pînă la urmă aveam dreptate cu teoria noastră ; poate acesta fusese punctul de plecare în prieteniile dintre David Barbă Colilie şi Goliath, Mike şi J.B., Dl. McGregor şi Humphrey ; o prietenie care să dureze şi care să asigure ajutorul celuilalt în caz de nevoie. Nu puteam decît să aşteptăm şi să vedem.

În anul următor, legătură dintre Figan şi Evered (care, să nu uităm era mai mare cu un an) a devenit extrem de încordată ; cei doi masculi tineri îşi făceau demonstraţii dese. Cu toate acestea, conflictele nu au degenerat în ciocniri fizice pînă într-o zi. Incidentul a pornit cînd Evered, sosind în tabără cu blana vîlvoi, i-a găsit împreună pe Figan şi Faben. Cînd Evered a înaintat către Figan, masculul ceva mai tînăr s-a grăbit spre fratele lui. Faben l-a

îmbrățișat și pe urmă s-a întors către Evered. O clipă mai tîrziu, cei doi frați, uniți, l-au atacat pe Evered, scoțînd lătrături fioroase și izgonindu-l din luminișul taberei. Țipînd, Evered a zbughit-o prin pădure și și-a găsit refugiul într-un copac înalt. Frații s-au întors la tabără.

În următoarele cinci minute, mai întîi Faben, apoi Figan au continuat să se manifeste în luminiș scoțînd țipete gîfîite, tîrînd și lovind ramurile, bătînd darabana. La un moment dat s-au auzit și niște strigăte destul de supuse dinspre copacul lui Evered.

Peste vreo jumătate de oră după ce plecase din tabără, Evered s-a înapoiat în luminiș, dar Faben din nou s-a îndreptat spre el făcînd demonstrații : Figan s-a grăbit să i se alăture fratelui și cei doi au alergat ca la curse după Evered, care repede s-a retras în copac. De data aceasta, frații s-au luat după el și s-au așezat, cu blana vîlvoi, la vreo cinci metri de victimă. Toți trei tăceau, dar colțurile gurii lui Evered erau trase într-un rînjet de frică.

Brusc, Figan a făcut cîțiva pași spre Evered care, cu mormăituri ușoare, s-a îndepărtat puțin pe craca lui, apoi s-a așezat. Peste cîteva clipe, tot în tăcere, Faben s-a deplasat spre Evered, care, chițăind nervos, s-a tras mai la marginea crengii și s-a așezat. Deodată Figan a înaintat spre Evered, care scotea mîrîituri joase, dar nu mai avea unde să se retragă. Frații stăteau și-l priveau, muți și imobili.

Peste vreo cinci minute după ce se urcaseră în copac, a izbucnit bătaia, cînd Faben cu Figan au sărit amîndoi, cu lătrături puternice, spre Evered. Țipînd, Evered s-a azvîrlit într-un copac alăturat, iar frații s-au luat după el. A urmat o vînătoare scurtă și pe urmă Figan a pus laba pe

Evered cînd acesta era pe o rămurică subțire și încovoiată ; cînd cei doi s-au rostogolit printre crengi a intervenit și Faben.

A fost o bătaie incredibilă ; cei trei masculi, într-un ghem țipător, reușeau să sară totuși de pe o creangă pe alta. Între timp, Flint s-a cățărat și el în copac, ținîndu-se la distanță, dar lovind ramurile cu picioarele și scoțînd lătrături puerile ascuțite, în timp ce, pe pămînt, Flo făcea demonstrații bătătorind pămîntul și scuturînd tulpinițele, lătrînd cu vocea ei dogită și bătrînă.

Brusc Figan și Evered, încă luptîndu-se, au căzut jos. Parcă zburînd prin aer s-au prăbușit în niște hățișuri, la vreo zece metri dedesubt. Faben a sărit și el imediat după ei, iar Evered, țipînd cît îl țineau puterile, a zbughit-o în pădure. Figan și Faben, urmați de Flo și Flint, l-au fugărit o vreme, pe urmă, unul după altul au început să se manifeste, scoțînd strigăte gîfîite, puternice, și bătînd darabana. La cîteva sute de metri mai jos, lîngă pîrîu, Evered încă țipa și scîncea.

În timpul încăierării, Figan și-a rănit brațul, și-a zdrelit pielea de la încheieturile mîinilor și a pierdut smocuri mari de păr. Evered, totuși, s-a ales cu mai multe necazuri : avea o rană deschisă pe obraz, de la colțul gurii pînă aproape de pomete. Ne-am temut cu toții că va rămîne desfigurat, un fel de rînjet oribil care să-i lase chipul la fel de înspăimîntător ca al surorii sale Gilka. Spre surprinderea noastră, totuși, s-a vindecat și locul a rămas doar o cicatrice foarte mică.

Între timp, echipa noastră de cercetători colecta informații noi și fascinante despre subiectul dominației masculilor. Nu mult după moartea bătrînului McGregor, presu-

pusul său frate mezin, Humphrey, s-a făcut un mascul cu adevărat masiv, şi cu cît se făcea mai zdravăn cu atît creştea şi în agresivitate. Prin 1968, Humphrey era foarte respectat de toate femelele şi masculii adolescenţi. Deseori, cînd Humphrey şi Mike se aflau în acelaşi grup, noiveniţii se repezeau să-şi prezinte omagiile mai întîi lui Humphrey şi apoi lui Mike. În anul următor, Humphrey a devenit treptat dominator şi faţă de Rodolf, Leakey şi Goliath. Dar pe Mike încă îl respecta la fel de mult.

Figan era cel care îl respecta mai cu seamă pe Humphrey, dar, în acelaşi timp, începuse să arate multă lipsă de consideraţie pentru Mike. Mike devenise cam preocupat de acest nou parvenit. Cînd Mike se manifesta, ceilalţi cimpanzei încit îi fugeau din cale — toţi, cu excepţia lui Figan, care stătea cît se poate de calm, cu spatele la el. Lucrurile s-au repetat, iar Mike devenea tot mai neliniştit. Cînd Figan era în apropiere, Mike îşi începea tot mai des demonstraţiile, dintre care majoritatea erau îndreptate spre tînărul mascul. Clătina chiar ramurile de deasupra locului lui Figan, care stătea nepăsător cu spatele la el. Cu toate acestea, se părea că Mike nu îndrăznea să-l atace pe Figan cu adevărat.

Odată, într-o împrejurare demnă de ţinut minte, Figan s-a aventurat să se apropie de o femelă în perioada rutului, cu care Mike devenise ciudat de posesiv. Cînd Mike a început să-l ameninţe pe Figan, scuturînd ramurile copacului, Figan chiar a ripostat şi, în confuzia creată, amîndoi masculii s-au repezit jos din copac, ţipînd. Pe urmă, Mike, cu un rînjet de groază, s-a grăbit să-l îmbrăţişeze pe Humphrey, căutînd consolare prin contactul cu un alt mascul.

La scurtă vreme, s-a mai petrecut un incident, pe care nu l-am urmărit cu ochii noştri, dar care l-a repus pe Figan la locul lui. Figan se dădea acum din nou la o parte din calea lui Mike, cînd acesta se manifesta, şi se grăbea să-l întîmpine cu gesturi de supunere. Abia fusese supus Figan, că Evered, mai mare cu un an decît Figan, a început să conteste supremaţia lui Mike. La fel cum făcuse şi Figan înaintea lui, Evered stătea jos şi ignora demonstraţiile lui Mike. Şi la fel cum Mike fusese neliniştit de nesupunerea lui Figan, era acum faţă de Evered.

Şi astăzi Mike este masculul dominator, dar nu se simte în apele sale cînd e singur cu Figan sau Evered. Numai cînd unul din vechii amici, cum ar fi Rudolf sau Leakev, sînt cu el, Mike pare relaxat. Este o situaţie ciudată ; dacă cumva unul din cei doi tineri ar porni o luptă cu Mike şi l-ar domina, bătrînul mascul şi-ar pierde poziţia din vîrful ierarhiei. Dar nici unul dintre ei n-ar ocupa-o, căci şi Figan şi Evered au încă un respect copleşitor pentru Humphrey. Curînd, deci, s-ar putea să nu avem un singur mascul dominator în toate situaţiile, fără îndoială că foarte curînd se va petrece ceva.

Hugo şi cu mine bănuim că în cele din urmă Figan va deveni masculul dominator, posibil după ce Humphrey şi-a încercat norocul. Căci Figan nu numai că este mai inteligent decît Evered, dar este sprijinit de o familie numeroasă. Vecinătatea lui Faben îi va conferi întotdeauna sentimentul de siguranţă pe care David Barbă Colilie l-a dat odată lui Goliath.

Goliath însuşi este o figură întrucîtva tragică astăzi. Timp de patru ani, după ce Mike i-a uzurpat statutul, Goliath a rămas un mascul foarte dominator, dar pe urmă

s-a îmbolnăvit și a pierdut din greutate ; pe lîngă asta, vechiul său prieten David Barbă Colilie a murit în timpul epidemiei de gripă. Astăzi Goliath este dominat nu numai de toți masculii adulți, dar și de majoritatea adolescenților. Își petrece mult timp colindînd de unul singur sau împreună cu bătrînul Rodolf sau cu Leakey. Numai în ultimii doi ani a pierdut mult din greutate, ajungînd de la 45 kg. cam la 30.

Bănuiesc că nu peste mult timp Goliath se va prăpădi. Nici Flo, oricît de rezistentă ar fi, cred că nu va mai trăi mult: Cunoaștem atîtea despre acești cimpanzei, am împărtășit atîtea evenimente din viețile lor, încît este întotdeauna trist cînd dispar. Pentru mine fără îndoială, cea mai tristă pierdere a fast cea a lui David Barbă Colilie. Căci David a fost primul cimpanzeu care mi-a acceptat prezența și m-a lăsat să mă apropii de el. Nu numai că mi-a furnizat primele observații despre hrănitul cu carne și folosirea uneltei, în felul acesta ajutîndu-mă să-mi asigur fonduri care mi-au permis să-mi continui munca, ci tot el a fost primul care m-a vizitat în tabără, care a luat o banană din mîna mea, care a permis unei mîini de om să-l atingă. Am amintit mai devreme de greșeala săvîrșită de mine și Hugo cînd i-am permis lui Flint să ne atingă, încurajîndu-i pe Fifi și Figan să se joace cu noi. Am periclitat nu numai validitatea cercetărilor ulterioare, dar, și mai rău, securitatea acelor studenți, care ne vor continua pașii făcuți la Gombe Stream. Pînă astăzi, Flint și Figan încă încearcă să inițieze jocuri cu observatori umani.

Dar nu regret contactul timpuriu cu David Barbă Colilie ; David care cu firea sa blîndă a permis unei maimuțe ciudate, albe, să-l atingă. Pentru mine asta a reprezentat un triumf al genului de relații pe care omul îl poate stabili cu o creatură sălbatică. Într-adevăr, cînd mă aflam uneori alături de David, aveam sentimentul că legătura noastră seamănă cu o prietenie, așa cum nu aș fi visat vreodată că se poate stabili cu o creatură complet liberă, sălbatică, o creatură care n-a cunoscut nicicînd captivitatea.

În acele zile de început, am petrecut multe ore singură cu David. L-am urmat ceas de ceas prin păduri, stînd și observîndu-l cînd se hrănea sau se odihnea, chinuindu-mă să țin pasul cu el cînd se deplasa prin hățișuri. Uneori, sînt sigură că mă aștepta — așa cum îi aștepta pe Goliath sau pe William. Căci atunci cînd reușeam să ies dintre tulpinile încîlcite, gîfiind și zgîrîiată toată de ciulini, deseori îl găseam stînd jos și uitîndu-se în urmă în direcția mea. Cînd apăream, se ridica și pornea greoi mai departe.

Într-o zi, pe cînd stăteam lîngă el, pe malul unui fir de apă cristalină, am văzut pe jos o nucă de cocos roșie. Am ridicat-o și i-am întins-o cu palma deschisă. El a întors capul. Dar cînd mi-am mai apropiat puțin mîna, s-a uitat la ea, pe urmă la mine, pe urmă a luat fructul și în aceeași clipă mi-a apucat delicat, dar ferm mîna. Am stat nemișcată, el mi-a eliberat mîna, a privit la nucă și i-a dat drumul jos.

În clipa aceea nu aveam nevoie de cunoștințe științifice pentru a înțelege că îmi comunicase semnul de împărtășire. Apăsarea ușoară a degetelor sale nu-mi vorbea

prin intelect, ci printr-un canal emoţional mult mai primitiv ; bariera secolelor necunoscute ridicată între evoluţia separată a omului şi cimpanzeului fusese dată jos pentru acele cîteva secunde.

A fost o răsplată care a depăşit cele mai îndrăzneţe aşteptări ale mele.

MULȚUMIRI

N-aș fi reușit să studiez cimpanzeii sau să scriu această carte fără ajutorul și încurajarea unui mare număr de persoane și aș vrea să aduc cele mai profunde mulțumiri tuturor acestora, oricît de stîngace ar fi ele. Mai întîi, bineînțeles, îmi exprim recunoștința față de Dr. L. S. B. Leakey. A fost primul care mi-a sugerat un studiu asupra cimpanzeilor, primul care a găsit banii pentru finanțarea lucrărilor de început și care a făcut posibilă așternerea pe hîrtie a rezultatelor obținute, pentru o dizertație necesară la obținerea titlului de doctor la Universitatea Cambridge. În ultimul rînd, dar nicidecum în cele din urmă, vreau să-i mulțumesc pentru șansa pe care i-a dat-o lui Hugo de a-i fotografia pe cimpanzei — la urma urmei, el a fost acela care l-a recomandat.

Sînt nespus de recunoscătoare guvernului tanzanian, președintelui ei, Mwalimu Julius Nyerere, și multor altor persoane oficiale care ne-au permis să ne desfășurăm cercetările in zona Gombe Stream și care ne-au oferit tot timpul asistență. Inițial am primit sprijinul directorului și persoanelor oficiale de la Departamentul tanzanian pentru vînătoare și sînt în mod deosebit recunoscătoare lui David Anstey care ne-a ajutat, pe mine și pe mama mea, cînd am ajuns prima oară în tabără, precum și paznicilor de vînătoare africani — Adolf, Saulo David și Marcel, care erau incartiruiți la Gombe Stream, pe vremea

cînd zona era considerată rezervație pentru vînătoare. Mai recent, de cînd Gombe a devenit rezervație națională, am primit ajutor substanțial și am cooperat perfect cu Dr. John Owen, ex-director al Rezervațiilor naționale tanzaniene, precum și cu succesorul acestuia, dl. Saulo Saibul. Mulțumirile mele sînt de asemenea adresate celorlalți membri ai personalului Rezervațiilor naționale tanzaniene, în mod special domnului J. Stevenson, directorul Rezervațiilor naționale din sud, și paznicilor africani de vînătoare încartiruiți în rezervație.

Mulțumesc de asemenea persoanelor oficiale din guvern și prietenilor din Kigoma care, de-a lungul anilor, s-au străduit atît de mult să ne ajute în cercetările noastre și să ne ofere asistență personală în nenumărate moduri.

Mă simt foarte îndatorată domnului Leighton Wilkie care a aprobat fondurile ce mi-au permis să mă aventurez în munca de teren în anul 1960 și care, recent, a mai făcut o donație Centrului de Cercetări Gombe Stream. Recunoștința mea față de Societatea National Geographic este sinceră și deplină. Societatea a preluat finanțarea cercetărilor mele din 1961, a sprijinit întregul proiect Gombe pînă în 1968 și continuă și astăzi să aloce o contribuție anuală substanțială. În mod special aș vrea să exprim cele mai profunde mulțumiri doctorului Melville Bell Grosvenor, președinte pînă în 1967, succesorului lui, doctorul Melvin Payne, și doctorului Leonard Carmichael, președintele Comitetului pentru Cercetare și Explorare, pentru sprijinul îndelung și încurajarea pe care mi le-au acordat. Mulțumesc, de asemenea, membrilor Comitetului, precum și personalului și membrilor societății, în mod special domnului Robert Gilka, d-rei Joanne Hess și d-rei

Mary Griswold, care și-au neglijat propriile treburi pentru a ne ajuta pe noi de nenumărate ori.

În 1969 am primit o donație substanțială de la Consiliul de Cercetări ale Științei din Marea Britanie, iar recent am mai primit ajutor financiar de la Fundația Wenner-Gren, Societatea pentru viața în sălbăticie din Africa de est, Fundația L. S. B. Leakey și Fondul Internațional pentru viața în sălbăticie. Față de toate aceste organizații, precum și un număr de persoane particulare, care au alocat din cînd în cînd fonduri pentru cercetările noastre, îmi exprim cea mai profundă recunoștință.

Mulțumirile mele cele mai sincere le adresez de asemenea, Profesorului Robert Hinde de la Universitatea din Cambridge, care nu numai că a supervizat analizele și însemnările mele pentru obținerea titlului de doctor, dar a contribuit la obținerea de fonduri pentru continuarea cercetărilor și și-a afectat mult din timpul și străduaniile proprii pentru a ne ajuta în multe alte privințe. Sînt, de asemenea, foarte recunoscătoare Profesorului David Hamburg de la Stanford University, care a arătat mult interes pentru cercetările mele și care a făcut posibilă alipirea Centrului la Universitatea Stanford. Profesorul Hamburg mi-a fost de mare ajutor în obținerea fondurilor necesare pentru continuarea activității Centrului de Cercetări Gombe Stream și continuă să ne ajute activ în această privință și în prezent. Atît Profesorul Hinde cît și Profesorul Hamburg au consimțit să lucreze în calitate de consultanți științifici pentru Centru. Apreciez de asemenea foarte mult interesul profund și încurajarea Profesorului S. A. Msangi, decanul Facultății de Știință de la University College din Dar es Salaam.

E greu să găsesc cuvintele potrivite pentru a-i mulțumi lui Hugo pentru tot ce a făcut pentru mine și cercetările mele. Nu numai că a întocmit o colecție splendidă de fotografii și de înregistrări pe peliculă a comportamentului cimpanzeilor, de o valoare documentară unică, dar într-o mare măsură Centrul de Cercetări Gombe Stream a luat naștere și s-a dezvoltat datorită ajutorului lui constant, priceperii sale administrative și perseverenței de care a dat dovadă. Sînt convinsă că singură nu m-aș fi apucat niciodată de un asemenea proiect. Răbdarea lui Hugo, înțelegerea lui, atît față de cimpanzeii aflați sub observație, cît și față de soția lui sînt într-adevăr remarcabile. Trebuie să încerc, totodată, să mulțumesc mamei mele pentru tot ceea ce a făcut pentru mine de-a lungul anilor, mai ales pentru curajul, răbdarea și voia bună de care a dat dovadă în primele luni cînd a împărțit alături de mine cele mai primitive condiții de trai. De multe ori, sfaturile și sugestiile ei s-au dovedit a fi neprețuite. Le sînt îndatorată la amîndoi — mamei mele și lui Hugo — pentru multele comentarii și critici valoroase pe care le-au făcut pe cînd scriam această carte.

Există multe, multe persoane care direct sau indirect au contribuit la cercetările noastre și ne-au ajutat personal, și nu este posibil să-i numesc pe toți. Aș dori, totuși, să-i mulțumesc doctorului Bernard Verdcourt de la Royal Botanic Gardens din Kew, care a fost primul care ne-a adus, pe mine și pe mama mea, la Gombe Stream și care a identificat multe plante comestibile, precum și doctorului Gillet de la East African Herbarium care a identificat de asemenea unele specii de plante. Mulțumirile mele le adresez de asemenea laboratoarelor Pfizer, care ne-au aprovizionat atît de generos cu vaccin polio complementar în timpul groaznicei epidemii de la Gombe Stream.

Sînt de asemenea extrem de recunoscătoare Profesorului Douglas Roy, doctorilor Anthony și Sue Harthoorn precum și Dr. Bradly Nelson care mi-au dat asistență la tranchilizarea și operarea cimpanzeului Gilka.

Apoi aș dori să exprim cele mai sincere mulțumiri întregului personal și ajutoarelor africane care au făcut atît de multe de-a lungul anilor pentru a ne ușura munca și a ne face viața mai plăcută. Mai ales doresc să mulțumesc lui Hassan și Dominic, Rashidi, Soko, Wilbert și Short, care, în primii ani, au fost singurii mei însoțitori din sălbăticie. Mulțumesc de asemenea multor altora : Sadiki, Ramadthani, Juma, Mpofu, Hilali, Alphonse, Jumanne, Kasim Ramadhani, Kasim Selemani, Yahaya, Aporual, Habibu și Adreano. Aș dori de asemenea să-mi exprim gratitudinea față de Iddi Matata și Mbrisho pentru curtoazia de care au dat totdeauna dovadă și pentru felul în care ne-au făcut să ne simțim bineveniți în țara lor. Mulțumesc de asemenea lui Mucharia și Moro, care m-au ajutat atît de mult, avînd grijă de fiul meu cît timp am lucrat la această carte.

Mulțumirile mele se adresează și lui Kris Pirozynski, care a avut grijă de tabără în primele zile, precum și surorii mele, Judy, care a făcut primele fotografii ale cimpanzeilor în sălbăticie. Sînt recunoscătoare lui Nic și Margaret Pickford care au lucrat la Centru în calitate de administratori, baronului și baronesei Godert, lui Bobbie van Lawick-de Marchant et d'Ansembourg care ne-au fost de asemenea de ajutor, precum și lui Michael Richmond și Miss Dan pentru ajutorul administrativ dat la Nairobi.

Aș dori, de asemenea, să fac cunoscută munca Doctorului Peter Marler și a Doctorului Michael Simpson. Amîndoi au lucrat la Gombe Stream, ocupîndu-se de studiile în curs : Dr. Marler a înregistrat chemările cimpanzeilor într-o perioadă de peste două luni, iar Dr. Simpson

a studiat optsprezece luni dezvoltarea lor socială. Rezultatele acestor studii vor fi de mare folos Centrului de Cercetări de la Gombe Stream și ne vor furniza date suplimentare cu privire la comportamentul cimpanzeilor. Mulțumirile mele se adresează și lui Tim și Bonnie Ransom, Leanne Taylor și Nic Owens. ale căror observații făcute pe grupurile de babuini de la Gombe ne-au permis să aflăm mai multe cu privire la încercările de jaf efectuate de cimpanzei asupra babuinilor, precum și la alte interacțiuni cimpanzei-babuini. Tim ne-a fost în mod special de folos cînd am schimbat sistemul de alimentație în 1968. Îi mulțumesc de asemenea lui John McKinnon care a studiat la Gombe Stream comportamentul insectelor, dar care și-a dedicat mult timp pentru a ne ajuta la studierea comportamentului cimpanzeilor.

În cele din urmă ajung la momentul în care trebuie să-mi exprim recunoștința și mulțumirile față de studenții care, în calitate de ajutoare de cercetători, au îmbunătățit atît de mult cunoștințele noastre în ceea ce privește comportamentul cimpanzeilor. Este greu ca într-un spațiu restrîns să exprimi așa cum se cuvine întreaga prețuire pentru munca dificilă, răbdarea și devotamentul care nu o dată s-au acumulat într-o atentă înșiruire de observații de lungă durată cu privire la cimpanzeii luați individual, observații din care m-am inspirat cînd am scris această carte. Ajungînd aici aș vrea să mulțumesc în mod special pentru ajutorul acordat lui Pat McGinnis. Edna Koning, Sonia Ivey și Alice Sorem, care au lucrat intens în primele zile ale pionieratului.

Unele dintre ajutoare au rămas cu noi doar o perioadă scurtă de timp, cu toate acestea și ei au contribuit la programul de cercetări : Sue Chaytor, Sally Avery, Pamela Carson, Patti Moehlman, Nicoletta Maraschin, June Cree,

Janet Brooks, Sanno Keeler și Neville Washington. Altele au rămas ca asistenți cercetători un an întreg alături de mine, ajutîndu-mă să acumulez date în toate observațiile pe termen lung, de importanță deosebită : Caroline Coleman, Cathleen Clarke, Carole Gale, Dawn Starin, Ann Simpson.

Și alți studenți, duuă ce au lucrat timp de un an la observațiile de lungă durată, au rămas să-și continue propriile cercetări cu privire la diverse aspecte de comportament. Alice Sorem a lucrat la interacțiunile mamă-pui ; îi sînt în mod deosebit recunoscătoare pentru munca neobosită depusă în perioada dificilă în care fiecărui cimpanzeu i s-a administrat bucal vaccinul polio. Geza Teleki a scris un referat cu privire la comportamentul cimpanzeilor cînd se hrănesc cu carne ; acum studiază răspîndirea cimpanzeilor la Gombe. Lori Baldwin studiază relațiile dintre femelele cimpanzeu adulte, iar David Bygott le studiază pe cele dintre masculii adulți, cu preponderență cele de agresiune și dominație. Atît Lori, cît și David vor susține teza de doctorat le Cambridge University, sub îndrumarea Profesorului Hinde. Un alt student, care lucrează acum pentru teza de doctorat la Cambridge, tot sub îndrumarea Profesorului Hinde, este Patrick McGinnis. Subiectul pe care și l-a ales este comportamentul de reproducere. Trebuie să mulțumesc în mod special lui Pat ; lucrează la Gombe Stream de patru ani și de multe ori a fost nevoit nu numai să aibă grijă de cercetare, dar chiar să se îngrijească de toate cînd ceilalți studenți erau bolnavi sau plecați. Gombe Stream arată foarte ciudat cînd Pat este la Cambridge.

De curînd alți patru studenți s-au alăturat echipei noastre, cu intenția de a rămîne și în al doilea an pentru a studia diferitele aspecte de comportament : este vorba

despre Harold Bauer, Ann Pusey, Margaretha Hankey și Richard Wrangham. Aș dori să-mi exprim de asemenea recunoștința mea Doctorului Helmut Albrecht, care ni s-a alăturat de curînd în calitate de savant recunoscut și care s-a și dovedit a fi persoana ideală pentru această muncă chinuitoare. Sînt convinsă că șederea sa de doi ani la Gombe este un privilegiu pentru noi toți cei aflați aici.

Acum urmează cea mai dificilă parte a acestor „Mulțumiri" deoarece voi încerca să-mi arăt recunoștința față de Ruth Davis, care și-a pierdut viața în perioada studiului efectuat asupra cimpanzeilor de la Gombe Stream. Ruth avea o constituție fragilă, dar cu toate acestea era una dintre cele mai destoinice cercetătoare ; uneori lucra pînă la extenuare. Își alesese studiul individualităților cimpanzeilor masculi adulți și petrecea ore lungi și chinuitoare în munți, urmîndu-și subiecții și făcînd însemnări, iar uneori rămînea pînă tîrziu noaptea pentru a-și dactilografia notițele. Poate din cauza slăbiciunii fizice, într-una din zile, în 1968, Ruth a căzut de pe marginea unei prăpăstii și a murit pe loc. Trupul i-a fost găsit abia după șase zile de căutări, la care au luat parte mulți oameni, inclusiv poliția din Kigoma, oficialitățile de la National Parks și numeroși voluntari din satele învecinate. Le sîntem extrem de recunoscători acestor oameni.

Este imposibil să-mi găsesc cuvintele potrivite pentru a-mi exprima profundul regret și durerea pricinuite de această groaznică tragedie ; moartea lui Ruth a însemnat o pierdere personală foarte mare pentru noi toți, cei care am cunoscut-o, și în mod deosebit pentru logodnicul ei, Geza Teleki. A fost înmormîntată la National Park, în ținutul pe care-l îndrăgise atît de mult ; mormîntul ei este înconjurat de păduri ce răsună uneori de strigătele cimpanzeilor care trec pe acolo.

Cea mai profundă admirație și compasiune se îndreaptă către părinții lui Ruth care au vizitat Gombe Stream pentru prima oară cu ocazia acestui tragic eveniment. În ciuda durerii, au avut totuși tăria să ne spună că nu trebuie să ne simțim cîtuși de puțin responsabili pentru acest accident. Ruth cunoscuse în acel an, alături de cimpanzei, cea mai fericită perioadă din viața ei pentru că își aflase cu adevărat chemarea.

Ruth a murit muncind la ceva care într-adevăr îi făcea plăcere, în sălbăticia munților pe care îi îndrăgise ; studiul întreprins de ea cu atîta migală a dat la iveală unele aspecte ale personalității cîtorva dintre cimpanzei. Știu că Ruth însăși ar fi dorit să-mi închei „Mulțumirile" aducînd un tribut cuvenit cimpanzeilor, aceste creaturi superbe care ne pot învăța atît de multe lucruri despre noi înșine, în vreme ce viața lor devine pentru cercetători tot mai fascinantă. Sîntem mult îndatorați în special cimpanzeilor David Barbă Colilie și lui Flo.

Redactor : ALEXANDRA DOBROTĂ
Tehnoredactor : VALERIA PETROVICI

Dat de tipar : 12.11.1985. Apărut 1985
Coli de tipar 10
Comanda nr. 50424

Combinatul Poligrafic Casa Scînteii
Piața Scînteii nr. 1
București
Republica Socialistă România

Lei 14

David Barbă Colilie şi Goliath se puricou de mai bine de zece minute cînd deodată, chiar în momentul în care soarele dispărea lo orizont în spatele meu, David s-a ridicot în picioare şi m-o privit fix. Şi tocmai atunci s-a întîmplat ca umbra mea alungită să cadă asupra lui. Clipa aceasta mi-a rămas viu întipărită în amintire : emoţia primei mele întîlniri cu un cimpanzeu şi pura întîmplare ca umbro mea să se proiecteze asupra lui exact cînd părea că se uită direct în ochii mei. Mai-tirziu, întîmplarea a căpătat o semnificaţie aproape alegorică, pentru că, dintre toate fiinţele din zilele noastre, numai omul, cu inteligenţa lui superioară, poate pune în umbră cîm-

EDITURA MERIDIANE